СТРАДАНИЯТА НА БЪЛГАРИТѢ
И
ОСВОБОЖДЕНИЕТО НА БЪЛГАРИЯ
ПРЕЗЪ
1877-78 ГОД.

ЦАРЬ ОСВОБОДИТЕЛЬ.

ОТЪ

Г. Димитровъ

ИЗДАВА

Георги Г. Димитровъ

СОФИЯ,
Печатница на Ив. П. Даскаловъ и С-ие
1899.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

ЕДНО МАЛКО ОБЯСНЕНИЕ КЪМЪ ТРУДЪТЪ НИ.

Съотвѣтствующъ на книгата предговоръ ний не поставихме, а тукъ излагаме по подробно при какви условия сме събрали материяла на книгата, какви неприятности сме посрещнали отъ онѣзи именно, отъ които сме очаквали съдѣйствие, какъ сме отпечатали и препечатали първата часть, а най-послѣ съ десеть-годишното си търпѣние и постоянство надъ какви спѫнки и препятствия сме преодолели.

Всякой ще остане съгласенъ съ насъ като кажемъ, че ний учимъ за другитѣ държави по обширно отколкото за своето отечество, а въ нѣкои отношения почти и нищо не знаемъ. Въ турско врѣме можехме намѣри оправдателни причини за този великъ грѣхъ, нъ не и сега. Тогава бѣше опасно за единъ българинъ да обиходи, изучи, опише и запознае народътъ си съ отечеството, въ което той живѣе. Слѣдъ освобождението тъзи опасность ако и да се премахна, обаче, не се рѣши нѣкой да извърши това — колкото трудно, толкозь повечь важно и необходимо дѣло.

Нѣкои чужденци сѫ обикаляли и доста сѫ писали за нашето отечество, за нашия народъ и трѣбва да имъ бѫдемъ признателни особно на г. К. Иречека. Нъ чужденеца, разумѣва се, не може да намѣри този достѫпъ и това довѣрие предъ българина, не може да вникне въ неговия вътрѣшенъ животъ, а пакъ едни отъ чужденцитѣ и отъ пристрастие, често пѫти сѫ писали нѣща съвсѣмъ невѣрни

Ний сме казали въ предговора на първата часть, че Гопчевичъ е посѣялъ сърби: въ Битоля, Дебръ, Кичово, Тетово, Мѣлникъ, Сересъ и другадѣ; че Дянченко е нарѣкълъ българетѣ изобщо безнравственни, безчестни, обичяли просията, въ църквата съ шапки стояли и цигара пушили; 1) че Каницъ

---

1) И ний сами исповѣдваме, че днесь между българитѣ се намиратъ безнравственни и безчестни хора, обаче, по онова врѣме,

е писалъ съвсѣмъ невѣрно за нашитѣ пости, а сега срещаме и за Всеволода Крестовский, който въ съчинението си „Двадцатъ мѣсяцевъ въ дѣйствующей арміи“, въ томъ II стр. 467 пише: „Около полудня мы вступили въ Карлово. Этотъ городъ не былъ сожженъ только потому, что населеніе въ немъ смешанное болгаро-турецкое и греко-армянское; есть и нѣсколько европейцевъ, а такъ же и консулы нѣкоторыхъ державъ врѣменно имѣли здѣсь свое прѣбываніе“.

Въ Карлово, както се знае не е имало и нѣма нито единъ гръкъ или арменецъ, нито европеецъ, обаче, Крестовский. който е посѣтилъ Карлово на 1 й Ян. 1878 г., като официяленъ корреспондентъ на „Правителственния вѣстникъ“, съвсѣмъ погрѣшено е писалъ това.

За да имаме събрано и написано нѣщо отъ българинъ, до което чужденеца не е ималъ възможность да се докосне, азъ предприехъ да допълнѫ тъзи празнота у насъ и като разполагахъ съ свѣдения по разни събития отъ минѫлий ни животъ, рѣшихъ да обиходя всички градове и по голѣми села, наглѣдно да опишя и всичко онова, чрѣзъ което българина да се запознае съ цѣлото княжество, като съ родното си мѣсто.

На 27-й Апр. 1889 г. потеглихъ отъ Пловдивъ и въ разстояние на три мѣсеци обиколихъ Южна България. При завръщанието си въ Пловдивъ, на 22-й авг. с. г. напечатихъ слѣдующата программа, т. е. съдържанието на книгата:

Километрическо разстояние на всякой окрѫженъ градъ отъ околийскитѣ и съсѣднитѣ окрѫжни и околийски градове. Мѣстоположение. Климатъ. Население по народность, вѣра и кѫщя. Отваряние българско училище и почнувание богослужението на славянский языкъ. Читалища и благотворителни дружества отъ 1857 г. до освобождението ни. Нѣколко синодални писма до епархиотитѣ отъ гръцката патриаршия при испращание новъ пастирь — (тиранинъ), пълни съ ласкания, лицемѣрия и шарлатанства. Поведението на митрополититѣ Дели-Матея Самоковский, Дионисия Кюстендилский, Неофита Търновски и други. Изгонвание на митрополити и епископи. Кратъкъ очеркъ по черковний въпросъ отъ 1856 г. и главнитѣ

когато Дянченко е писалъ това, безнравственъ и безчестенъ българинъ, не се срещаше. А пакъ за шапката и цигарето излишно е да се говори.

дѣйци по него. Герои за свободата отъ 1861 г. Дѣйци по възстанията и опустошения въ градоветѣ съ околнитѣ села прѣзъ годинитѣ 1876—1877. Враждебнитѣ къмъ русский и българский народъ дѣйствия на тогавашний Одрински гръцки владика Дионисия — сега вселенски патриархъ и неговото позорно изгонвание. Читалища и благотворителни дружества въ настояще врѣме. Училища мѫжки и дѣвически, учители и учителки, ученици и ученички. Облѣкло. Черкви и други молитвенни заведения. Старини. Търговски дружества, фабрики. печатници. Произведения. Панаири и пазари. Общински приходи. Градини и мѣста за расходки. Води, рѣки, езера и морета. Параходи. Шоссета. Желѣзници, такса и километрическо разстояние. Книгата предполагахъ да излезе около 30 коли на която и цѣната бѣхъ опредѣлилъ 3 л.

Съ тъзи программа обиколихъ юго-западната часть на България и като пристигнахъ презъ м. Окт. въ София, посъвѣтитѣ на г-на Л. Вѫжарова, поисках да се представа предъ министра на Народното Просвѣщение за да се снабдѫ съ едно рекомандателно писмо за по голѣмо улеснение въ предприятието ми. Тъкмо шесть дена изгубихъ и по 3—4 пѫти на день въ министерството и у дома му ходихъ, нъ небидохъ честитъ да се явѫ предъ него, обаче, единъ листъ отъ программата чрѣзъ расилнитѣ му предадохъ.

Въ началото на м. Ян. 1890 г. въ Търново ме застигна окрѫжно отъ министерството, съ което се искаха немедленно сѫщитѣ точки по моята программа, само раздѣлени на двѣ. — Едни се искаха отъ общинскитѣ управления, а другитѣ отъ духовнитѣ началства, подъ предлогъ за съставяние географически рѣчникъ отъ нѣкои учители въ гимназията. Прочетохъ едното въ общинското упраяление, а другото въ митрополията при дядо Климента, виждахъ, че точкитѣ не могѫтъ послужи за географически рѣчникъ, предчувствовахъ, че може би и по рано да се появи нѣщо вь родѣ *Алманахъ*, обаче, като бѣхъ опиталъ вечь, че по такъвъ начинъ никой пѫтъ не могѫтъ се събра точни и вѣрни свѣдения, никакъ не се отчаяхъ, а напротивъ насърдченъ отъ учителитѣ вь Търново, особно отъ Цане Гинчевъ, разширихъ крѫга на программата и вмѣсто 5—10 дена, въ нѣкои градове се бавихъ много повечь, а нѣкои за провѣрка и по два пѫти посѣтихъ.

При обиколката си бѣхъ събралъ нѣкои стари книги и мряморни плочи съ образи, които предадохъ въ Народната Библиотека безъ никакво възнаграждение; нъ една извънредно голѣма глава съ стръчаща отъ четири сант. на носътъ кость, която бѣхъ ископалъ въ Провадия изъ единъ отъ римскитѣ врѣмена гробъ, искахъ да я прѣдамъ на Живкова и да му явѭ за нѣкои мряморни плочи съ надписи, които издирихъ въ много мѣста, особно въ с. Врачешъ (Орханийско), както и за два гроба въ Търново, въ които се намирали останкитѣ на двѣ тѣла облѣчени въ архиерейски одѣжди и корона на главата, който да се распореди за тѣхното изваждание. Повечь отъ 20 пѫти отивахъ и у дома му, нъ все билъ занятъ, а най-послѣ на 12 Февр. 1891 г. когато да остава София, предадохъ единъ листъ отъ обширната программа на разсилния, като вѣрвахъ, че тя поне ще привлече вниманието на Живкова за да ме приеме. Слѣдъ минутка разсилния ми повърна листа съ слѣдуюшата забелѣжка: „министерството дава помощь за книги, които ще се печататъ, и ако бѫдатъ рѫкописитѣ предадени на рецензия“. Нито бѣхъ поискалъ нито можехъ да поискамъ помощь отъ министерството, защото, книгата не бѣше още готова за печатъ, а обикаляхъ по събирание свѣдения. Живковъ обаче, гдѣ е мислилъ когато е писалъ това, не зная.

Обиколката ми изъ България, която се продължи цѣли три години не бѣше отъ завиднитѣ. Материалъ ако и да събрахъ много повечь отколкото предполагахъ, нъ жандармитѣ и шпионитѣ въ нѣкои градове на всяка стѫпка ме преслѣдваха, а пъкъ въ Късѫлагачъ ме и арестуваха. Покойния Стамболовъ, който съ двѣтѣ си рѫцѣ вардеше Короната, много майки расплака, много стопанки въ черно облѣче и много сирачета остави. Нъ и неговата майка расплакаха, и неговата жена зачерниха и неговитѣ дѣчица сирачета останаха. А пъкъ и онзи, който извърши това съ Стамболова и него ще постигне тъзи участь. Сѫдебнитѣ закони по нѣкогашь се тъпчѫтъ, нъ естественния не се тъпче и той е неумолимъ.

Слѣдъ нарежданието една часть отъ материала, указа се, вмѣсто 30, че той ще излезе нѣколко пѫти по 30 печатни коли и азъ рѣшихъ да го распредѣля на три части, нъ средства за отпечатване вечь нѣмахъ.

На 4-й Юний 1893 г. отнесохъ се съ прошение до Н. Ц. В. да ми помогне въ отпечатванието на книгата, като приложихъ и единъ листъ отъ програмата. Слѣдъ нѣкой день г-нъ Моравеновъ ми съобщи, че просбата ми ще бѫде удовлетворена и попита отъ каква сумма ще имамъ нужда. Вслѣдствие на това, на 6-й Окт. получихъ отъ Мин. на Народ. Просвѣщение слѣдующето писмо: „Отнесли сте се до тѣхни Царски Височества съ просба, да благоволятъ и Ви улѣснятъ съ извѣстна помощь въ отпечатванието на приготвеното отъ Васъ *Описание на Княжество България*. За да може да се опредѣли въ какъвъ размѣръ може да бѫдете облагодѣтелствованъ, имайте добрината, да испратите цѣлия си рѫкописъ въ министерството за оцѣнка, слѣдъ което ще Ви се повърне незабавно“. На това обаче никой пѫть не можехъ да остана съгласенъ, защото съ очитѣ си бѣхъ видѣлъ, книжка само отъ три коли и то печатани, внесена на 20-й Септ. 1892 г. а повърната на 7-й Мартъ 1894 г. и защото помнехъ ограничената си программа и *окрѫжното за географическия рѣчникъ*; при това и мнозина които били внасяли материалъ за преглеждание, прочитали го на откѫслеци въ Сборника или другадѣ. А най-послѣ не е имало и нужда за оцѣнка, понеже Н. Ц. В. искалъ да се произнесѫтъ само за размѣра на суммата по отпечатванието на книгата.

Едничката надѣжда която на послѣдно врѣме хранехъ и нея изгубихъ. Всякой отъ печатаритѣ искаше предплата поне 500 лева, нъ въ мене и 50 л. не бѣха останали. Разни опити направихъ, разни средства употрѣбихъ, обаче, въ нищо не сполучихъ. Най-послѣ се отправихъ въ Пловдивъ, гдѣто на 16-й Май 1894 г. подъ порѫчителството на г-да В. Ив. Шопова и Ив. Андонова, взехъ отъ Народната Банка 1000 л. и веднага се завърнахъ въ София за да почна работа.

Книгата Българското Отечество. Онзи българинъ, който не е далъ 5—10 лева за тъзи книга, той е поне слушалъ, Н. Ц. В. е далъ 20,000 л., а отъ чиновници, търговци и изобщо отъ цѣлия народъ голѣми сумми се събраха, отъ които значителна часть се и разнесе до сега. Причината на изданието на тъзи книга, вѣрвамъ, твърдѣ малцина да знаятъ, заради това азъ ще я обясня на читателитѣ си.

Въ София при толкозъ печатари българе, заловихъ се съ единъ чехъ — *придворний печатаръ*. На 3-й Юний направихме условното, споредъ което му броихъ 500 л., а за другата сумма слѣдъ отпечатванието на книгата да му дамъ една полица за 31 день. Въ условното той се задължаваше да отпечатва по три коли въ седмицата. Презъ 2—3 седмици въ началото печаташе по двѣ коли, послѣ по една, а презъ м. Авг. съвършенно спрѣ, като се извиняваше, че нито хартия ималъ, нито пари за да купи. Вмѣсто да го протестирамъ, помолихъ г-на Шопова да ме олесни още съ 1000 л. и съ една подписана отъ него полица, взехъ отъ Отом. Банка тъзи сумма, предадохъ я на 30-й Авг. срещу расписка на печатара Шимачека, който почна да продължава и едвамъ въ средата на м. Дек. книгата биде отпечатана, а сѫщеврѣменно била и осѫдена на вѣчна погибель и никогашъ бѣлъ свѣтъ да не види.

Председателя на св. Синодъ дядо Григорий и Софийския дядо Партения сполучили да узнаятъ, че било писано нѣщо и за тѣхното минѫло, та рѣшили да употрѣбятъ всевъзможни срѣдства за да конфискуватъ книгата. На 18 Декемврий когато тя не бѣше още свързана, единъ старши жандаринъ отишелъ въ печатницата, поискалъ единъ екземпляръ, нъ като не му дали, той попиталъ гдѣ живѣе издателя на книгата. На 19-й получихъ чрѣзъ единъ жандаринъ отъ п. инспектора на полицията г-на Н. Груева, картичка въ която ми пишеше слѣдующето: „Баща ми отъ Копривщица ми пише, да ви попитамъ, печати ли се книгата, за която прѣди двѣ години събирахте спомоществователи, защото питали священницитѣ. Моля, явете ми, ако обичате да му отговоря“. А пъкъ жандарина настояваше или да отговорѭ сѫщеврѣменно, или да се представѭ въ градоначалството.

Всичкитѣ усилия на нашитѣ старци въ този случай останѫ безплодни, защото правителството отказа да удовлетвори желанието имъ и да конфискува такава една историческа книга. Нъ тѣ не се отчаяхѫ. Преди да се видѭ съ г-на Груева, срещнахъ се съ г-на Д. В. Македонски, искренъ мой приятель, сѫщо приятель и на дѣдо Григория. Македонски ми яви, че преди единъ день се виждалъ съ Григория, отворилъ се въпросъ за книгата и послѣдний му казалъ, че *на тази книга ходъ не трѣбва да се даде.*

На 21-й издадохъ три полици за 1500 л. на печатаря Шимачека и въ това врѣме имаше 600 екз. свързани, които Шимачекъ ми каза да вдигна за да се отвори мѣсто въ канцеларията, нъ като бѣше късно, оставихъ ги за другия день. Сутреньта се срещнахъ съ Македонски който ме предупреди по-скоро да вдигна свързанитѣ 600 екз. и да ги закарамъ въ неговия домъ, защото, работата била опасна. Той не искаше и да спомене даже, че властьта ще конфискува такова едно съчинение, нъ казваше, *че Григорий е такъвъ човѣкъ, който, онова само що не е намислилъ, не го извършва.*

Отправихъ се въ печатницата да приберѫ свързанитѣ 600 екз. нъ сега Шимачекъ и *книжка* вечь недаваше. Слухъ се пръсна, че Григорий броилъ 200 наполеона на Шимачека и задържалъ книгата, а пъкъ споредъ думитѣ на Македонски, трѣбваше да се откажѫ отъ тѫзи книга и да не губѭ врѣмето си по нея. Азъ проумѣвахъ, че Македонски всичко знае, нъ не искаше всичко да ми открие.

Да ли Григорий е броилъ 200 наполеона на Шимачека, като не съмъ видѣлъ съ очитѣ си не могѫ и да го утвърдѭ; нъ защо Шимачекъ вчера настояваше да вдигна отъ печатницата свързанитѣ 600 екз. а на другия денъ и *книжка* не даваше? — това не иска никакви доказателства. Обаче за да се увѣримъ напълно, да ли по никой начинъ споредъ думитѣ на Македонски, тъзи книга нѣма да се избави и да ѝ се даде ходъ, г-нъ Шоповъ остана съгласенъ да заплати полицитѣ преди падежа, ако предварително истегля поне 500 екземпляра. Нъ Шимачекъ се показа като да нѣма нужда вечь отъ моитѣ пари; не искаше нито да ме срещне нито да ме види въ печатницата и зарѫчалъ да не ме пускатъ вѫтрѣ, даже и да ме изгонятъ.

Въ сѫдъ да го предадехъ нѣмахъ възможность, особенно че се появи въ печатницата бившия ѝ притежатель г. Г. Прошекъ, — а Шимачекъ билъ ужъ фалиралъ. Приятели, които познавали г. Прошека, увѣриха ме, че той билъ честенъ и благороденъ човѣкъ и по съвѣтитѣ имъ явихъ се въ кѫщата му, казахъ му че съмъ далъ въ брой 1500 л. и три полици за 1500 л. и помолихъ го да ми се отпустнатъ само 300 екз. а слѣдъ една седмица да внесѫ и 1000 л. Г-нъ Шоповъ, както казахъ на всичко скланяше, само да се измѫкнатъ и распръснатъ нѣколко екз. съ което щеше да се даде ходъ на книгата.

Г-нъ Прошекъ съ внимание изслуша думитѣ ми и остана съгласенъ на това. Нъ като отидохме въ печатницата, на която ушъ фалиралий Шимачекъ станалъ управитель и проговорихѫ нѣщо си по чехски, обърна се къмъ мене и каза: „Г-нъ Шимачекъ не остава съгласенъ“.

По това врѣме азъ бѣхъ длъженъ на 1500 д. спомоществователи по единъ левъ отъ предплата на книгата. Въ Софийската Отоманска Банка и въ Народната тамо както и въ Пловдивската подъ порѫчителството на г-на В. Шопова обръщахѫ се три мои полици отъ 2600 л. Въ лошо положение испаднахъ. И за прехрана на сѣмейството си пари нѣмахъ. Често пѫти отъ единъ приятель по 2—3 лева въ седмицата взимахъ. Хозяина енчо Димитревъ щомъ метнеше надвечерь нѣкоя чашка, великий канонъ ни четеше. Нѣмаше и какво да продадемъ изъ кѫщи, защото, слѣдъ съединението такива разбойници нападнаха въ Пловдивъ, които всичко испродадохѫ и за които нѣколко думи ще кажемъ по-сетнѣ.

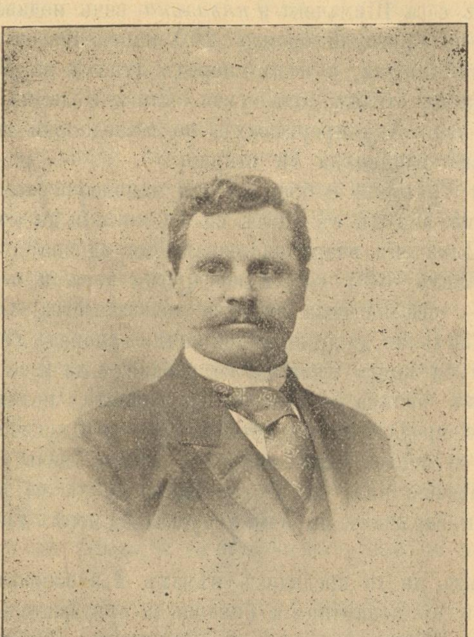

В. Ив. Шоповъ.

А пъкъ старцитѣ, — тѣзи злобни души, като арестувахѫ книгата и бѣхѫ напълно увѣрени, че не щѫ могѫ вечъ да я препечатамъ, когато отишли въ двореца на 18-й Януарий 1895 г. на рождения день на Н. Ц. В. Бориса, вдѫхнали идеята за „Българското отечество“ а кн. „Княжество България“ незамѣтно да се претопи, да се не чуе, и да се не види, обаче, горчиво останахѫ излъгани.

Прѣзъ м. Февруарий взехъ отъ единъ сродникъ 200 лева, расплатихъ се съ хозяина и заминахъ за Пловдивъ, гдѣто препечатихъ книгата безъ да се усѣтатъ старцитѣ и я пръснахъ. За отпечатванието и препечатванието единственния мой благодѣтель, е, г-нъ В. Ив. Шоповъ, комуго освѣнъ че вѣчно ще бѫдѫ признателенъ, нъ и завѣщание ще остава на сина си, щото и той да му бѫде признателенъ, сѫщо и на чадата му; понеже онзи, който не е признателенъ къмъ своя благодѣтель за каквото и да било, той не е достоенъ за благодѣяние.

Инȧнма достунȧ, самȧнъ долдururъ постунȧ. Въ турцитѣ се срѣщатъ твърдѣ много ритмически поговорки, на мѣстото си. Споредъ тѫзи поговорка, човѣкъ трѣбва да се пази отъ приятеля си защото той може да го опропасти. Това е съвършенна истина. Въ рѣдки случаи човѣкъ може да се довѣри на странно лице нъ на приятеля си изцѣло безъ никакво предпазвание.

Всички онѣзи на които е продаденъ или сами сѫ продали имота си, останѫли и безъ кѫща, причината сѫ тѣхни ближни и приятели. Даже и онѣзи които сѫ фалирали, повечето отъ тѣхъ сѫ станали жъртва на довѣрчивото приятелство. Не сме вечь такива каквито бѣхме преди освобожденето, па и по послѣ. Отъ день на день се разваляме и пропадаме. Въ растояние на 15 години отъ 1879—1894 въ княжеството сѫ обявени 117 д. за несъстоятелни, а отъ 1895 г. до сега, въ растояние на петь не пълни години, цифрата на несъстоятелнитѣ се равни съ първата, т. е. 116 д. отъ които 54 българе, 50 евреи и 12 разни

Всякой се сили да излъже, да измами и да те ограби безъ да се свѣни, като че този да е най-благородния начинъ за препитание. Всякой се сили казвамъ, нъ само приятельтъ е който, споредъ турската поговорка може да опропасти и съсипе човѣка, защото ако го познавашъ за добъръ, ти имашъ пълно довѣрие въ него, а пакъ ако ти казватъ че той не е честенъ, ти мислишъ, като на приятель никакво зло нѣма да ти направи.

Слѣдъ препечатванието на книгата и азъ намѣрихъ такъвъ единъ старъ приятель, старъ учитель, пенсионеръ и като безъ работа, повѣрихъ му раздаванието ѝ. Щомъ приятеля тръгна изъ провинцията, срещна ме г-нъ Д. В. Манчовъ и първата му дума бѣше: „Абе човѣче Божий, неможи ли да повѣришъ трудътъ си на нѣкое честно лице, ами на този . . . . който, съ когото се е заловилъ въ земята го е заровилъ, и който отъ Народната Банка чужди пари е истеглилъ, та тебе ли ше пожали“. Г-нъ Манчовъ въ малко врѣме много думи изрѣче противъ моя приятель; нъ като му възразихъ че имамъ пълно довѣрие вь него и пари испраща изъ вьнь, въ заключение каза: „Запомни ми думата. Този човѣкъ ще те опропасти безъ да се усѣтишъ и смѣтка нѣма да ти предаде“.

Право да си кажа, съ негодование изслушахъ думитѣ на г-на Манчова, като происходящи отъ лична вражда противъ приятельтъ ми. Обаче, г-нъ Манчовъ е билъ по опитенъ отъ мене, или пакъ работа еималъ съ него.

Приятеля раздаде първата часть, отпечатихъ втората и съ нея обиколи изъ България, взимà, давà, нъ смѣтка никой пѫть не му подирихъ, като че азъ самичъкъ да ходехъ.

Презъ м. Мартъ 1897 г. пакъ излезе да обикаля и взе съ себе повечь отъ 600 екз. отъ втората часть. Първата бѣше исчерпана, а той се споразумѣлъ съ г-на Прошека да взима отъ арестуваната по 20—30 ст. екземпляра, и щомъ пристигналъ въ Шуменъ, поиска да му испратя *немедленно* 500 екз. Сѫщо отъ Разградъ и Силистра. Неговото намѣрение било, да истегли всичкитѣ книги и като вземе отъ Прошека първата часть, да се располага съ моя трудъ, а пакъ азъ да гледамъ отъ страна. Благодарение, че преди да му испратѫ книгитѣ, попадна ми на рѫцѣ едно Прошеково отворено писмо испратено до него, което напълно оправда думитѣ на г-на Д. В. Манчова.

Отъ това писмо се вижда, че той е причина за распродажбата и на арестуваната книга. А пакъ отъ страна на г-на Прошека небѣше благоразумно, особно като печатаръ да направи това, съ което, освѣнъ че и мене доста попречи въ продаванието на втората часть, нъ изобщо и на книжаритѣ направи голѣма спѫнка, тъй като книга отъ 4 л. продаваше се по улицитѣ за 4 гроша.

Печатарътъ Шимачекъ прибра стойностьта на книгата повечь отколкото струваше тя и задържа я въ печатницата; Прошекъ я намѣри готова и распродаде я като притежатель — макаръ че е чужди трудъ; а пакъ приятеля като непредаде смѣтка, понеже изгубилъ списъка съ спомоществователитѣ на книгата, за мене друго спасение нѣмаше, освѣнъ да отпечатамъ тъзи часть по Руско-Турската война, за да исплатѭ поне дългътъ си, ако могѫ. Обаче пакъ безъ пари нищо нставаше.

Исвѣстно е, че Народното Събрание отпуска ежегодно подъ разположението на Минист. на Народното Просвѣщение една сумма отъ 70,000 л. за снабдяване общинскитѣ библиотеки съ полѣзни книги и за литературни предприятия.

Още презъ 1895 г. бѣхъ подалъ прошение въ Министерството да откупи нѣколко екз. отъ първата часть за да се олеснѫ въ издаванието и на втората. При всичко че книгата намѣри добри отзиви въ печата, обаче, Министерството отказа да купи съ слѣдующето извинение: „Въ отговоръ на прошението ви отъ 11-й Мартъ т. г. (1895) съобщава ви се, господине, че Министерството нѣма възможность за сега да откупи отъ вашето съчинение, защото предвиденията кредитъ за литературни предприятия е вече исчерпанъ“.

При голѣмата нужда отъ материялни средства въ този случай, да не чуя сѫщото извинение и за втората часть, подадохъ заявление преди да настѫпи годината 1898. А когато на 21-й Ян. се явихъ предъ министра г-на Вазова за резултата, той съ въсхищение ми каза, че този мой трудъ щѣлъ да служи на бѫдѫщия историкъ като главенъ източникъ по нашата нова история и отправи ме да питамъ за резултата г-на Цѣева. Послѣдний ме увѣри че заявлението ми още не било постѫпило въ Учебний Комитетъ за разглеждание, като прибави: „и снощи даже имахме засѣдание, обаче, вашето заявление нѣмаше и ако бѣ постѫпило, то презъ моитѣ рѫцѣ щѣше да премине, заради това, попитайте г-на Ангелова какво е станало“.

Преди да се срещна съ г. Ангелова, архиварътъ ми врѫчи приготвеното още на 12-й Ян. писмо, което гласи: Въ отговоръ на прошението ви отъ 11 й Дек. м. г. съобщава ви се, господине, че Министерството неможе да удовлетвори молбата ви“.

Това писмо носи подписа и на г-на Вазова, на когото като го представихъ, отговори, че *несъзнателно* е подписалъ.

Азъ се напълно убѣдихъ че г-нъ Вазовъ е подписалъ несъзнателно и щомъ не се касае подписътъ до неговата оставка, нищо не значи че е подписалъ несъзнателно. Белкимъ турскитѣ паши прочитатъ писаното когато удрятъ мюхюра си.

Отговорътъ на Министерството по първата часть че *кредитътъ билъ исчерпанъ*, бѣше едно просто извинение. Министерството отказа да купи отъ нея, защото имало писано неприятни нѣща та миналото на нѣкои отъ нашитѣ владици.

Въ втората часть ако и да нѣма писано за владици и патрици, обаче, като несъмъ знаилъ, че г. Заимовъ билъ тогава членъ въ Учебний Комитетъ, писалъ съмъ въ предговора и то твърдѣ вкратцѣ за съставената отъ него, пълна съ лъжи и измислици книга „Василъ Левски“, както и за „Минжлото“.

Исповѣдвамъ, че и мене не е било приятно да пишя, както за нашитѣ владици, така и за католическитѣ домини, за протестантскитѣ пастири, нито да излагамъ отъ недостатъцитѣ на такива съчинения, на които авторитѣ се радватъ на една популярность между народа, нъ съ замълчаванието трѣбваше да скрия самата истина и да бжда осжденъ въ пристрастие.

Съ пълна надѣжда, споредъ обѣщанието на г-на Вазова че ще бжда олесненъ отъ Министерството, дохаждахъ въ София, връщахъ се въ Пловдивъ и като ми се отказа, освѣнъ че бѣхъ задължнелъ на хотела нъ нѣмахъ пари и да се завърнж, та подъ поржчителството на г-на А. И. Дукова, взехъ съ лихва отъ Бр Свакерови 150 л. които отпослѣ г-нъ Дуковъ заплатилъ, а пакъ азъ нѣм още не съмъ ги повърналъ, тъй щото вмѣсто да се олеснж, на дълговетѣ си дългъ прибавихъ.

Следъ всички тѣзи несполуки, рѣшихъ да се отнесж писменно до нѣкои извѣстни богаташи въ София, съ надѣжда че ще взема отъ десетина души по 100 или 50 л. и ще се олесня. Нъ първия опитъ когото направихъ до единъ още позабогатѣлъ банкеринъ, застави ме да се откажа отъ това намѣрение.

Въ отчаянието си напечатихъ 6000 листца съ съдържание: „Всякой единъ българинъ, който е прочелъ двѣтѣ части отъ книгата „Княжество България“, той е напълно увѣренъ, че и книгата по русско-турската война, ще бжде така сжщо интересна; нъ ако нѣкой не иска да знае течението на тьзи освободителна война, или пакъ не иска да даде два лева за книгата, той се умолява да ми помогне, а каквото запише и даде, слѣдъ отпечатването на книгата обратно ще му се повърне.

Този листъ най-първо попадна въ ржцѣтѣ на отца архимандрита Върбанова, който отъ своя страна се показа готовъ да запише и 10 лева, нъ планътъ не одобряваше и казваше, че не било прилично слѣдъ отпечатването на двѣтѣ части отъ това съчинение да тръгна отъ дюкянъ на дюкянъ като просякъ и обѣща се да ми помогне съ 500 л. Направихме условие въ печатницата на г-на Ив. П. Даскаловъ и С-ие и, при всичко че работата на отца Върбанова не се посрещна, книгата почна да се печата, само по късно.

Пари за прехрана събирахъ отъ спомоществователи, нъ строго се пазехъ да не попадна между приятели въ нѣкое по-видно мѣсто. Обаче, единъ день когато още дрѣхитѣ и шапката си не бѣхъ вапсалъ и обущата ми не бѣха както сега здрави, заминавахъ презъ градската градина, гдѣто г-нъ П. Станчевъ съ нѣкои свои приятели сѣдеха около една маса. Г-нъ Станчевъ ме застави да се отбия, препоржчи ме на приятелитѣ си и като ме изгледа отъ главата до краката, каза слѣдующата приказчица: Нѣкой си бей въ едно село ималъ чифтликъ и селянитѣ му работили, разумѣва се, като роби, нъ инакъ беятъ билъ много добръ човѣкъ. Селото доста нарастнало и селянитѣ намислили да си направятъ църква. Попитали бея, който не само че имъ позволилъ нъ и материално имъ помогналъ. Църквата се направила, украсила и хората почнали да се черкуватъ. Единъ день беятъ извѣстилъ на селенитѣ, че иска да разгледа църквата. Тѣ расчистили, измели и го поканили. Щомъ влезълъ вътрѣ, почналъ да разглежда иконитѣ, да се очудва на позлатенитѣ имъ дрѣхи, да распитва за лицата, а селянитѣ му казвали: това е Иисусъ Христосъ, това Свята Богородица, това е Св. Атанасъ и прч. и той имъ отговарялъ: *машалла*, *машалла* (браво, браво), нъ като съзрѣлъ голия и босия Св. Ивана, извикалъ: Ами този голтакъ кой е? Тѣ почнали да му расправятъ, че това е Св. Иванъ Предтеча, който преди Христа пжть спасения показвалъ, поучавалъ, наставлявалъ и проповѣдвалъ. Беятъ се обърналъ къмъ селенитѣ и казалъ: „Чорбаджиларъ, да не мислите че този човѣкъ е само голъ и босъ ходилъ тогава; той е и гладувалъ. Заради това вамъ проповѣдь, проповѣдь не ви трѣбва, гледайте си работицата ако искате да бждете облѣчени както всички други святии, инакъ така голи и боси ще ходите, па и у дома спокойствие не ще да имате“. Като се борехъ съ такива неприятности, на които трѣбваше да преодолѣя, възникна друга още по ужасна, която ме развълнова душевно и тѣлесно.

Двѣтѣ части отъ книгата печатихъ въ Търговската печатница въ Пловдивъ. Отъ ч. II имамъ още 2073 екз., нъ като нѣмамъ собственна кѫща, да не ги влачя въ случай на мѣстене, оставихъ ги въ печатницата. Въ печатницата останахъ да дължя 700 л. които въ растояние на три год. въскачихѫ се повечь отъ 1000. Приятеля който не сполучи да истегли отъ мене книгитѣ, както казахъ по горѣ заставилъ управителя на печатницата Ив. Георгиева да ме убѣди за да му ги продамъ по $2^1/_2$ л. екз., нъ азъ не станахъ съгласенъ. Притежателката на печатницата, която е една благородна и честна жена, слѣдъ нѣколко дена ми каза: „Иванъ и Милковъ се нагласяватъ да взематъ твоитѣ книги и Милковъ да ги продава“. Като бѣхъ отказалъ на Ивана, та не искахъ и да говоря по това, обаче, работата била друга. На 11-й Юний получихъ призовка отъ Сѫдебний приставъ, а на 13-й Юлий вгора, съ която казваше, че на 23-й Юлий ще пристѫпи къмъ описътъ на 2000 екз. отъ кн. „Княжество България“.

Честния гражданинъ не може да се въздържи и да не се растревожи, да не се развълнува отъ този родъ призовка, при това неговия духъ нито минутка не може да бѫде спокоенъ, особно пакъ онзи като мене, който е ималъ нещастието и други пѫть да понесе такъвь ударъ.

Читателю! по поводъ на това, тукъ вкратцѣ ще ти представя една публична проданъ, нъ предупреждавамь те, да не мислишъ, че четешъ романъ, или нѣщо невѣрно написано или пакъ преувеличено, защото всичко почива на официялни документи. При това като имашъ предъ видъ, че едни хора сѫ родени да вършатъ добро, а други само зло, недѣй се възмущава отъ случая.

Слѣдъ съединението въ Пловдивъ бѣ испратенъ за мировий сѫдия нѣкой си Айдемирский. Този човѣкъ, освѣнъ че доста грубо се отнасяше съ хората, нъ и несправедливо раздаваше правосѫдието. По тъзи причина бѣхъ написалъ едно антрефиле въ единъ вѣстникъ. Щомъ се извѣстилъ Айдемирский, че писаното било отъ мене, азь вечь не можехъ да се явѫ предъ него като защитникъ на хорски дѣла по онова врѣме.

Презъ 1884 г. съ Петръ Джамбазътъ, Панагюрецъ и съдържатель на хотелъ „Марица“ бѣхме наели една кѫща съ годишенъ наемъ 30 лири и съ условие той да внася наемътъ си мене, а азъ да заплащамъ и на двамата ѝ притежатели.

Годишния срокъ на контракта истече, а другъ на ново не стана. Джамбазътъ се споразумѣлъ съ единий притежатель да му плаща направо, а пакъ азъ на другия. Нъ като не му заплатилъ, той заявилъ искъ противъ мене и Айдемирский ме осѫжда задочно на тоя наемъ състоящъ отъ 15 лири, като ме лишаваше отъ правото за отзивъ. Азъ направихъ въззивъ и при разглежданието на дѣлото дадохъ нуждните обяснения, сѫдътъ, обаче по внушението на Айдемирский, който преди малко излезе оттамо, отхвърли моитѣ възражения, подтвърди първостепенното рѣшение и азъ въ гнѣвътъ си казахъ: „беззаконно ме осѫждате, нъ азъ нѣма 5 пари да дамъ и каквото искате правете“.

Дѣйствително, не броихъ пари, устояхъ на думата си, нъ и Айдемирски постигна цѣльта си. Отмъсти си човѣка и успокои се. Въ онѣзи, може и да се каже анархически врѣмена, нѣмаше предъ кого и да се жалова човѣкъ. Слѣдъ съединението, по което ний сме написали и ще издадемъ особна книга, нашия народъ се намираше приблизително въ онѫзи епоха, въ която се намираше и въ русско-турската война.

Нищо не значеше за Айдемирский да проводи сѫдебния приставъ, да завдигне мобилитѣ ми изъ кѫщи и да ги продаде. Въ архивитѣ на правосѫдието не ще може се намѣри вписана такава продажба дори и въ самото начало на самоуправлението ни, когато сѫдницитѣ бѣхѫ повикани отъ търговскитѣ кантори или вземени отъ учителскитѣ столове и когато още никакъ не бѣхѫ запознати съ сѫдебнитѣ закони. Такава продажба казвамъ не може се срещна и въ държавата на най-дивий и варварский народъ. Тя, като че се извърши отъ черкези и башибозуци, а не отъ лица поставени да пазятъ интереситѣ на честния гражданинъ.

Повикахъ въ сѫдътъ прямия длъжникъ, самопризна дългътъ си, осѫди се, излезе рѣшение, поискахъ испълнението му, но неговото испълнение се отлага, а пристѫпва се до продажбата на моитѣ вещи срещо сѫщия дългъ.

При всичко че взехъ и испълнителенъ листъ, испълнителна призовка, представихъ лично и длъжника който исповѣда че той ще си заплати дългътъ, обаче никой необрѫщаше внимание на тия думи.

Пристава бѣ завдигналъ цѣлата ми библиотека отъ стари и цѣнни книги, едничкия ми креватъ, самоваръ, постилки и покривки, тъй щото стаята остави съвършенно гола и, като възразявахъ че еди-кои си членове отъ закона недопускатъ продажбата на тия нѣща единъ измежду сѫдиитѣ отговори: „онези членове сѫ написани, а ние сме дѣйствителнитѣ членове“.

Ако се попаднеше нѣкой честенъ гражданинъ въ рѫцѣтѣ на горскитѣ разбойници, може би повечь да го съжалехѫ отколкото тѣзи.

Тѣ продадохѫ тогава срещо 360 лева чуждъ дългъ по който несъмъ даже и порѫчителъ, мои вещи отъ стойность повечь отъ 2300 лева и такива нѣща които споредъ закона сѫ непрекосновенни:

Единъ отъ най голѣмий видъ и съ дебели желѣза креватъ	л.	70
Постелкитѣ отъ стаята, възглавки и пердета · · · ·	„	60
Единъ големъ самоваръ наедно съ таблата · · · · ·	„	60
Всичкитѣ чаши за вода, за вино, за рекия, за сладко, и прч.	„	80
Единъ сребъренъ синджиръ за часовникъ · · · · ·	„	15
Единъ златенъ пръстень · · · · · · · · · · · · ·	л.	25
Четири антики отъ голѣма рѣдкость · · · · · · · ·	„	200
Сребърна чаша за чай [1] · · · · · · · · · · · · ·	„	60
Мѣденъ мангалъ, голѣмъ · · · · · · · · · · · · ·	„	60
Часовникъ за стѣна съ будилникъ · · · · · · · · ·	„	30
Куфаръ отъ телятинъ · · · · · · · · · · · · · ·	„	40
Адвокатска чанта за книжя · · · · · · · · · · · ·	„	20
Два свѣщници голѣми · · · · · · · · · · · · · ·	„	8
Единъ револверъ съ кълѫфъ · · · · · · · · · · ·	„	60
Една маса голѣма · · · · · · · · · · · · · · · ·	„	8

Библиотеката ми отъ разни стари още отъ възраждането ни книги, стари вѣстници, житията на Св. Димитрий Ростовский, за която баблиотека да ми даваше нѣкой десеть хиляди лева, нѣмаше да му я отстѫпѫ, нъ мене костуваше около · · · · · · · · · · · · · · · л. 1200

---

[1] Тъзи чаша бѣше ми подарена отъ единъ русски офицеринъ, при когото служихъ нѣколко врѣме като преводчикъ. Той написа на ней съ издълбани букви слѣдующето: „Въ знакъ любви отъ Константина Ивановича Пономаренко“.

Едно голѣмо евангелие съ 4-тѣ евангелисти и въ средата Въскрьсението Христово изобразени на сомаки, облечено въ аржанъ-плакъ и отъ странитѣ позлатено, което ми бѣше паднало въ ржцѣ за . . . . л. 300

За библиотеката си и за сребърната си чашка дълбоко скърбехъ, а за другата материялна загуба и не мислехъ до толкозъ, обаче нравственния ударъ бѣше много по чувствителенъ. Не желаехъ вечь и да заминж край сждилищното помѣщение. Не отидохъ даже да поискамъ 15-тѣ лири, които сждебния приставъ бѣше прибралъ и по всяка вѣроятность у него си останахж.

Като помнж всичко това и като получихъ третя призовка въ която се казва, че на 12-й Авг. ще се продаватъ моитѣ 2000 екз. отъ ч. II на кн. „Княжество България“ и, като зная, че Иванъ ще продава, а Тодоръ ще купува за задружна смѣтка, който и да бѣше на мое мѣсто, той щѣше да плюне на перото, да го счюпи на двѣ и да го захвучи. Този г-нъ, който цѣли три години е чакалъ и около 300 л. лихва е прибавилъ, а като знае, че книгата излиза отъ печатъ и ще се олеснж да му заплатж, той прибърза да предвари, та сега напълно да се въсползова отъ моя трудъ.

Въ края на тѣзи страници, ний ще дадемъ нѣкои обяснения, защо нашата освободителка, ако и да пролѣ потоци кръвь и огромни жъртви направи, въ продължение на шесть мѣсеци, яви се побѣдоносно предъ стѣнитѣ на старата византийска столица въ всичкото си военно величие и принуди турското правителство да проси миръ, който се сключи на 19-й февр. 1878 г. съ незабравимия за българския народъ Св. Стефанский договоръ.

Кореспондентитѣ които сж слѣдили ходътъ на войната, побѣдата и успѣхътъ на руситѣ, неприписватъ на тѣхната сила, нъ на рѣшителностьта на войницитѣ, особно на тѣхнитѣ командири. Турцитѣ които държехж отбранително положение и добрѣ укрѣпени, тѣ можехж съ по малка сила, голѣми загуби да принасятъ на руситѣ. Обаче, въ повечето случаи, руситѣ съ много по малка сила сж побѣждавали и прогонвали турцитѣ отъ позициитѣ имъ.

Въ книгата сме писали нъ и тукъ ще споменемъ за единъ отъ старитѣ философи който е казалъ: „по силно е воинството отъ елени ако иматъ предводитель львъ, отколкото воинство отъ львове съ предводитель еленъ“.

Агесилай царь лакедемонский казва че отъ командирътъ се изискватъ двѣ нѣща: да има дързость противъ неприятеля и да внимава какъ и огдѣ да удари на него.

Твърдѣ голѣмо значение има присѫтствието на бойното поле и на господаря. Въ старитѣ врѣмена рѣдки сѫ били случаитѣ, щото господаря да отсѫтствова отъ бойното поле. Сѫщо и турскитѣ царе сами сѫ предвождали войската си А въ тѫзи война, султана, въ манифеста си при прогласяванието на войната, ако и да казваше че нѣма да се отдѣли отъ своята войска до послѣдния денъ на сражението, обаче и кракътъ си неотмѣсти изъ Цариградъ.

Антигонъ II царь македонский когато искалъ да се срази съ войската на царь Птоломея, който не билъ на бойното поле наедно съ ней, нѣкои съвѣтвали Антигона да не влиза въ бой, защото неприятелската войска била по голѣма. Нъ той отговорилъ: „моето присѫтствие при войската е много по силно отъ многочисленната неприятелска войска въ отсѫтствието на Птоломея.

Младия персийски царь Киръ като почналъ война съ неприятеля, единъ отъ велможитѣ именуемъ Клеаръ, съвѣтвалъ Кира да застане на затулено отъ неприятеля мѣсто, нъ той му отговорилъ: „Клеаре, ти ме съвѣтвашъ на онова което да ме прѣдстави, че не съмъ достоенъ за царь“. Така сѫщо и русскитѣ полководци при сражението всякой пѫть на чело стояли, а пъкъ турскитѣ, освѣнъ Османъ паша всички други издалечъ давали заповѣдитѣ си.

Най-послѣ русскитѣ полководци сѫ били хора опитни и всички почти съ прѣминѫли години. Въ много войни участвовали. Калени и прѣкалени. Съ много ордени за „храбрость“ наградени. Мнозина отъ тѣхъ получили златна сабя пръстенъ съ брилянти и други скѫпоцѣнни подаръци.

Ний ще посочимъ годинитѣ на нѣкои отъ онѣзи които сѫ играли по важна роля въ войната, като кажемъ, че по-старитѣ отъ тѣхъ по-забелѣжителни дѣла сѫ извършили:

	Роденъ
Ген.-майоръ О. Е. Раухъ	1834
Ген.-майоръ Н. П. Столѣтовъ	1833
Полковн. Ю. Е. Розенбомъ	1829

Ген.-адют. Иосифъ Владимировичъ Гурко	1828
Ген.-майоръ В. А. Клотъ	1827
Ген -майоръ Н. В. Курпаковъ	1827
Ген.-майоръ Я. К. Алхазовъ	1826
Ген.-майоръ Валериянъ Филиповичъ Дорожински	1826
Полковн. В. В. Гудимъ (убитъ въ Плѣвенъ)	1826
Ген.-адют. князъ И. Святопол. Мирски	1825
Ген.-лейт. Аполлонъ Ернестовичъ Цимерманъ	1825
Князъ В. А. Черказский, врѣменний губернаторъ въ България	1824
Ген.-майоръ И. З. Челскаевъ	1824
Ген.-лейт. О. Ѳ. фонъ-Дризенъ	1824
Ген.-лейт. В. К. Свѣчинъ	1823
Ген.-майоръ Жуковъ	1823
Ген.-адют. М. П фонъ-Кауфманъ II	1822
Ген. лейт. князъ З. Г. Чавчавадзе	1822
Ген.-майоръ Г. Г. Кавалевский	1822
Ген.-адют. К. Н. Манзей	1821
Ген.-лейт. Д. И. Скобелевъ I (на 7 Ян. 1878 г. прѣвзе при Т.-Сейменъ 53 орждия)	1821
Ген -лейт. И. Д. Оклобжио	1821
Ген.-лейт. Радецки, команд на 8 корпусъ	1820
Ген.-лейт. В. А. Гейманъ	1820
Ген.-адют. князъ А. М. Дондуковъ Корсаковъ	1820
Ген.-лейт. И. Д. Лазаровъ	1820
Ген.-лейт. Л. П. Софияно	1820
Ген. лейт. А. А. Тергукасовъ	1819
Ген. адют. Е. И. Тотлебенъ	1819
Ген. лейт. Ѳ. Д. Девель	1818
Ген. лейт. А. И. Арнолди	1817
Ген. лейт. Ю. И. Шилдеръ-Шулднеръ	1816
Ген. адют. Н. А. Аркасъ, главенъ командиръ на черноморската флотилия	1816
Ген. лейт. В. Д. Кринке	1816
Ген.-лейт. А. Д. Коршковъ	1816
Ген -адют. Ал. Карл. Баумгартенъ	1815
Ротм. Н. И. Козловъ	1814
Ген.-адют. Непокойчицки, начал. щаба	1813
Ген.-лейт. князъ Ал. Ив. Шаховски, командиръ на 11-й корпусъ	1812

Ген.-лейт. И. С. Гапецки, команд. на Гренадерския корпусъ 1810.

Такъвъ трѣбва да е билъ и Павелъ Емилий Римский полководецъ. Той като влезналъ въ Македония и видѣлъ неприятелскитѣ полкове добрѣ наредени въ строй, не искалъ да нападне. Нѣкой отъ другаритѣ почналъ да го съвѣгва да отвори бой, а той отговорилъ: „Направилъ би това тогава само, ако бѣхъ на твоитѣ години“.

Ний по горѣ казахме, че при паданието на българското царство, завоевателитѣ грабили, безчестили, турчили — нѣщо естественно въ такива случаи. Нъ каква участь е постигнала тогава нашитѣ велможи; какво сѫ станали царскитѣ фамилии; гдѣ е испратенъ нашия патриархъ и какво е станало съ него, нищо положително не се знае. защото нищо не е било писано, или пакъ писано и уничтожено. А може би и обстоятелствата да не сѫ позволявали да помисли нѣкой за подобно нѣщо.

По войната, за която пишемъ сега, русситѣ сѫ издали нѣколко обѣмисти съчинения, въ които пространно сѫ написани дѣйствията на воюющитѣ страни. Ний, обаче, за себе пакъ нищо не сме писали, ако и да се изминахѫ цѣли 22 години, като че не е имало какво да се пише..

При всичко, че мнозина очевидци на разни приключения сѫ измрѣли, можихъ по рано да съберѫ една часть материялъ и за турскитѣ звѣрства въ врѣме на войната и като се ползова по ходътъ на войната отъ съчиненията: „Хроника Войни“ (илюстр.) „Рус. Старина“, на Куропаткинъ, на Гленаръ, Всевол. Крестовский, Гейсманъ, Сихра и др. отпечатихъ тъзи книга по страданията на българетѣ и освобождението на България, въ която читателя ще чете ужаси, на които съ хладнокръвие не може да гледа. Притѣхния видъ кръвьта въ жилитѣ му ще закипи отъ негодование и ще срещне такива отвратителни, низски и позорни факти, които окото се отказва да гледа, ухото да ги слуша, умътъ да ги обсѫжда, а пакъ перото никой пѫтъ не може да ги опише.

Като сме събрали такива свѣдения изъ цѣлото княжество, трѣбваше да пишемъ за всичкитѣ градове, обаче, за сега спираме и за нѣкои градове материяла съкратихме, а пакъ за други нищо не писахме.

София, 10-й Августъ 1899 год.

РУССКО-ТУРСКАТА ВОЙНА

ПРЕЗЪ

1877/8 год.

Предизвикванието на войната. Историческитѣ откѫслеци, които се срещатъ тукъ-тамѣ, стръчащитѣ и съсипанитѣ паметници, които изобилствуватъ въ отечеството ни, старитѣ предания, които се помнятъ отъ родъ въ родъ, доказватъ, че между подпадналитѣ на Балканский полуостровъ подъ турското владичество народи, най-много е претърпѣлъ — българския. Неговитѣ теглила, мѫки, страдания и неволи, ако и да не сѫ описани, нъ отъ извършенитѣ турски звѣрства почти въ края на 19-й вѣкъ, когато и могушественната Руссия бѣше обърнала вниманието си надъ страждущитѣ християнски народи въ Истокъ, и цѣла Европа имаше възможностьта всичко да наблюдава, всякой ще си състави понятие за положението на българския народъ въ онѣзи врѣмена, когато нито Руссия можеше да надникне въ турската държава нито пъкъ и европейски кракъ да стѫпи въ нея.

Силния въ онова врѣме и воинственния български народъ, стѫпканъ отъ многочисленнитѣ азиатски орди, често пѫти е правилъ опити самъ да се измѫкне отъ тяжкитѣ вериги на робството; послѣ обърналъ своитѣ погледи къмъ Австрия, а отъ войната между русската императрица Екатерина и Султанъ Абд-ул-Хамида презъ 1774 год., въ която война русситѣ спечелихѫ нѣкои правдини въ Турция, българина напълно е билъ увѣренъ, че и той като своитѣ съсѣди румѫни и сърби, ще бѫде освободенъ отъ Руссия — и неостана излъганъ въ това.

Слѣдъ двѣ-годишното проливание християнска кръвь въ Босна, Ерцеговина и ужаснитѣ кланьета въ България, които възбудихѫ негодование противъ турския фанатизмъ и въ най-коравото човѣшко сърдце, никоя отъ европейскитѣ държави не се умилостиви, а едничката Руссия се завзе словомъ па и дѣломъ за улучшение положението на страждущитѣ.

Н. И. Вел. Александръ Николаевичъ.

Блаженнопочившия русски императоръ **Александръ Николаевичъ II**, който е наслѣдилъ престола презъ м. Февруарий 1855 год., когато Руссия водеше така нарѣчената „Кримска война“ съ Турция, къмъ която бѣхѫ присъединени: Англия, Франция, Австрия и Сардиния, императора съумѣ да прекрати тъзи война, а като е избѣгвалъ всяки пѫть по възможности войната, и въ този послѣдния случай, той употрѣби всички средства за избѣгванието и́, нъ не сполучи, защото, между държавнитѣ мѫже на християнска Европа, не намѣри истински доброжелатели на угнѣтенитѣ християнски народи — оставени на турския произволъ.

По настояванието на Руссия, министритѣ на великитѣ сили, издадохѫ презъ м. Май 1876 г. окрѫжно подъ название „Берлинский меморандумъ“, въ който се казваше, че, ако Портата не испълни задължението си, за умиротворение работитѣ на Истокъ, силитѣ ще дѣйствуватъ по свое усмотрѣние. Англия, обаче, освенъ че не подписа този меморандумъ, нъ по исканието на посланника си въ Цариградъ Сиръ Хенри Елиота, испрати и флота въ Дарданелитѣ.

Английското правителство наедно съ туркофилската си партия, сега повечь отъ други пѫть развиваше своята дѣятелность въ защита на Турция. Открититѣ турски звѣрства и обнародвани въ английския в. „Дейли-Нюсъ“, които развълноваха цѣлъ английски народъ, особно за продаванието момчета и момичета, правителството веднага почна да опровергава; самъ Биконсвилдъ казалъ, че тѣзи слухове били съвършенно невѣрни и не било възможно турцитѣ да продаватъ християнски дѣца; още, правителството застави и консулитѣ си въ Турция да испрататъ лъжливи рапорти по звѣрствата. Между народа и правителството силна борба се заведе. Дѣйствията на правителството се осѫждали и въ парламента отъ Глядстона, Фостера, Маркизъ Хартингтона, Лордъ Грамвила и други високостоящи личности.

При всичко, че турското правителство прикриваше отъ вънкашний свѣтъ извършенитѣ звѣрства и цариградскитѣ вѣстници „День“, „Курие-д'-Орианъ“, които се осмѣлихѫ да пишятъ нѣщо по звѣрствата, веднага бидохѫ уничтожени, а „Неологосъ“ и „Траки“ спрѣни, и официално се забрани издаванието на новъ вѣстникъ въ Турция, обаче, европейскитѣ вѣстници почнахѫ да обнародватъ такива възмутителни статии, които твърдѣ голѣмъ шумъ произведохѫ между всичкитѣ народи въ Европа. Въ едни отъ тѣхъ се казваше, че турцитѣ избили до 4000 д. българе; въ други до 7000, въ трети до 15,000, а нѣкои ги въскачихѫ на 100,000 д., а пакъ туркофилскитѣ и турскитѣ органи пишехѫ, че между българе и турци станало спрѣчкване, та отъ двѣтѣ страни имало убити по нѣколко души или българетѣ нападнали на мирнитѣ жители турци и мнозина избили.

За да се установи истината, презъ м. Юлий биде испратена една консулска комисия състояща отъ князь Цертелевъ като русски представитель, Валтеръ Беарингъ английски комисаръ и Евгений Скайлеръ делегатъ отъ американското посолство въ Цариградъ. Тъзи комисия обиколи селата въ които бѣше станало клането и намѣри до 12,000 д. убити и заклани, отъ които 163 д. турци.

Когато се казало на Елиота и Биконсвилда, че тъзи цифра е установена отъ комисията и по никой начинъ неможе да се опровергава, първия отъ тѣхъ отговорилъ: „не 12,000 души нъ и 15,000 да бѫдатъ, английското правителство ще поддържа турската политика, която небива да се измѣни“, а втория казалъ: „каквото и да е станало и да става, Англия трѣбва да гледа само своитѣ интереси“.

Руссия ако и да бѣше се завзела усърдно съ този въпросъ, нъ като посрещаше спѫнки отъ онѣзи именно отъ които очакваше съдѣйствие, а бѣсилкитѣ въ България не се откачвахѫ, убийствата не се прекратявахѫ, тъмницитѣ не се испразднувахѫ, обезчестяванията продължавахѫ, грабежитѣ никакъ не се ограничавахѫ, и за улучшение положението на страждущия български народъ никакви мѣрки не се взимахѫ, гражданитѣ отъ София, Пловдивъ, Т. Пазарджикъ, Карлово, Сливенъ, Ст. Загора и отъ други нѣкои градове, почнаха да молятъ Негово Блаженство екзарха, да испрати представители въ Европа, гдѣто устно да изложятъ страданията на народа и да просятъ милость. Н. Блаженство удобрилъ това и подходящи за тъзи мисия лица избралъ Д. Цанкова и М. Д. Балабанова. На 5-й Августь Цанковъ тръгналъ презъ Свищовъ, а на 6-й Балабановъ изъ Цариградъ. Освѣнъ Димитръ Ив. Гешовъ, Д-ръ Вълковичъ, Атанасаки Стояновичъ и Хр. Иличъ който предалъ Балабанову въ парахода испратенитѣ до екзарха писма и едно пълномощно отъ него, никой други отъ цариградскитѣ българе нѣмалъ извѣстие за тѣхното тръгвание.[1]) Цанковъ и Балабановъ се събрали въ Виена и рѣшили да почнатъ най-първо отъ Англия. Приготвили въ името на българския народъ единъ меморандумъ до шестьтѣ велики сили, въ който между друго излагали за искланитѣ съ хиляди невинни човѣшки създания, изгарянието на села, осквернявание цьркви и училища, насилственното превръщание въ ислямизмъ, обезчестяванието на жени и моми, ограбванието на имоти и прч. и молягъ за една автономия съ народно управление, гарантирано отъ великитѣ сили за да се избави и този народъ отъ петь-вѣковното си робство.

Въ Лондонъ се запознали съ нѣкои благородни личности, които смаяни оставали оть нечутитѣ турски звѣрства. Но като нѣмали пълномощно отъ българския народъ и небило възможно да се яватъ въ негово име предъ министра на външнитѣ работи, Балабановъ се отправилъ въ Манчестеръ до търновеца Мих. Стеф. Михаловъ, който чрѣзъ една английска кѫща го препоръчилъ на манчестерский представитель въ английский парламентъ, а представителя му далъ препоръчително писмо до министра на външнитѣ работи лордъ Дерби. Балабановъ се завърналъ въ Лондонъ и наедно съ Д. Цанкова на 18 Септ. се представили предъ министра. Той ги приелъ твърдѣ ласкаво и съ надѣжда ги обсипалъ. На излизание, въ салона срещнали турския посланникъ въ Лондонъ Мусурусъ паша за когото отъ послѣ узнали, че отивалъ при министра да му внуши за да не ги приема.

На 29-й Септ. подали до английската царица прошение придружено съ меморандума.

---

[1]) Отъ народа пълномощно не сѫ имали, защото по онова врѣме когато турския мечь се въртеше на дѣсно и на лѣво, подобно нѣщо неможеше да стане. Само отъ Т. Пазарджикско гдѣто станахѫ най ужаснитѣ звѣрства, населението сполучило да подтвърди едно прошение съ всичкитѣ общински печати въ околията, което било испратено на 24-й Ян. 1877 г. до тѣхъ за 6 тѣ велики сили и въ което описвало несноснитѣ си теглила оть турцитѣ.

На 2-й Окт. отправили чрѣзъ в. „Дейли-Нюсъ“ адресъ до английския народъ.

Госпожитѣ на Единбургъ молили царицата съ прошение да се умилостиви надъ българския народъ.

Постоянно сказки се държали, помощи се събирали и като разгласили вѣстницитѣ за добрия приемъ на българскитѣ представители въ Англия, на 16 Окт. Елиотъ телеграфиралъ изъ Цариградъ до лордъ Дерби, че тѣ нѣмали представителско качество, били хора съ лошо минало и българския народъ отдавна гледалъ съ презрѣние и недовѣрие къмъ тѣхъ.[1]) Закъснелата тъзи телеграмма не имъ попречила и като пресѣдели около $2^1/_2$ м. въ Англия, заминали за Парижъ.

Сега вечь непосрещали тѣзи мѫчнотии. Министра Тиеръ Гамбета ги приелъ твърдѣ добрѣ и далъ имъ надѣжда, че Франция наедно съ другитѣ сили ще дѣйствува да се даде една административна автономия на българетѣ.

Въ Римъ министра Мелегари билъ истински християнинъ. Той откровенно казалъ предъ представителитѣ, че понапредъ невѣрвалъ щото Европа да бѫде толкозъ хладнокръвна къмъ страданията на християнитѣ въ Турция.

Въ Берлинъ, Бисмаркъ ги приелъ съ голема учтивость и казалъ, че Германия ще се труди да помогне на българетѣ по дипломатически начинъ, нъ заради тѣхъ война нѣма да отвори.

Въ Руссия се представили предъ князь Горчакова, а после и предъ императора, който имъ казалъ, че ще употрѣби всички средства за да избави българския народъ отъ това робство, по миролюбивъ начинъ, като прибавилъ: „нъ въ случай че несполучя, тогазъ ще призовемъ на наша страна Бога и ще пойдемъ напредъ“.

Най-послѣ и князь Андраши ги приелъ въ Виена тоже учтиво, далъ имъ надѣжда — разумѣва се на вѣчно търпѣние и, като не е било възможно да се завърнатъ въ отечеството си, тѣ останали въ Европа до пристиганието на русската войска въ България.

Русския императоръ Александръ, както е вечь извѣстно, никъкъ не е билъ наклоненъ да отвори война на Турция, и при упорството на послѣдньта поддържана особно отъ Англия въ приемванието задълженията които ѝ се налагаха, на 14-й Септ. въ врѣме на сърб.-турската война, русския посланникъ въ Лондонъ, посѣтилъ лордъ Дерби и съобщилъ му една депеша отъ князь Горчакова съ която русското правителство за обезпечение на мира, остава съгласно, щото, Австрия да занеме Босна, Руссия да занеме България а съединенитѣ флоти на великитѣ сили да влезѫтъ въ Босфора и гонимата цѣль да се постигне безъ война. Отъ послѣ Руссия се показала още по устѫпчива. Графъ Шуваловъ казалъ на лордъ Дерби, че ако се счита достатъчно влизанието само на съединенитѣ флоти въ Босфора, русското правителство и на това е съгласно, само и само да се избѣгне войната; обаче, английското правителство и това неприе, а пакъ и Турция въпреки рѣшението на представителитѣ на великитѣ сили въ едно засѣдание още на 28-й Септ. за обезоружаванието на воюющитѣ страни, като продължаваше да се бие, Руссия трѣбваше вечь други мѣрки да вземе.

---

[1]) Авторътъ на тъзи телеграмма билъ Д-ръ Чомаковъ, който слѣдъ рѣшението на църковния въпросъ, стана единъ отъ първитѣ туркофили.

На 18-й Окт. императора заповѣдалъ на своя посланникъ въ Цариградъ генер. Игнатиева да яви на Портата че ако въ разстояние на два дена не сключи примирие за шесть седмици, дипломатическитѣ сношения ще бѫдѫтъ прекъснати и посолството ще напустне Цариградъ.

На 20-й Турция подписа примирието за единъ мѣсецъ и въ сѫщото врѣме се прѫсна изъ цариградскитѣ улици слѣдующата прокламация: „Въ настоящата минута гявуритѣ които се застрашаватъ да бѫдѫтъ стѫпкани отъ нашитѣ храбри войски, тѣзи мундари народи въ Европа, поискаха милость и прошка отъ мюсулманитѣ. Вий които сте на пункта отъ горѣ за да свържете миръ, имайте предъ видъ, първо, че мюсулманския народъ не иска самоуправлението нито на Сърбия, нито на Черна-Гора, нито на Румѫния и тѣзи земи трѣбва да съставляватъ цѣлостьта на отоманската държава; второ, Руссия трѣбва да ни заплати едно голѣмо обезщетение за войната, да ни повърне Кримъ и Черно море съ всичкитѣ му прибрѣжни мѣста; трето, Европа трѣбва да се задължи чрѣзъ една тържественна клѣтва че нѣма вечь да се мѣси въ Турция. Нъ ако не направите това, заклѣваме се въ името на пророка че до единъ ще ви исколяме на Сераскеръ капусу.“ ¹)

---

¹) Тъзи прокламация, види се, да е произведение на въспитанитѣ въ религиозний фанатизмъ, софти.

На 28 Окт. на едно угощение въ Лондонъ, Биконсвилдъ казалъ че Англия ще пази цѣлостьта на Турция.

На 29-й руския императоръ при завръщанието си изъ Ливадия, държалъ рѣчь въ Москва и казалъ, че ако Турция неулучши положението на християнитѣ, той ще дѣйствова самостоятелно и на 1-й Ноемврий биде издаденъ указъ за мобилизацията на шесть корпуса отъ южната армия.

Русския народъ който неможеше вечь съ хладнокръвие да слуша за страданията на българетѣ, съ неописуема радость посрещна този указъ и на 23-й с. м. войската, подъ началството на великий князъ Николай Николаевичъ пристигна въ г. Кишиневъ. А въ сѫщото врѣме господарственний канцлеръ князъ Горчаковъ отправилъ до дипломатическитѣ представители при иностраннитѣ правителства слѣдующия циркуляръ: „Прискърбнитѣ събития които потопихѫ въ кръвь Балканский полуостровъ, дълбоко възмутихѫ Европа. Европейскитѣ кабинети като се обяснихѫ помежду си, заради честьта на човѣчеството и общето спокойствие, признахѫ за необходимо да турѫтъ край на този безпорядъкъ. Тѣ спрѣхѫ кръвопролитието, принудихѫ двѣтѣ страни да заключатъ примирие и останахѫ съгласни да опредѣлятъ основания на които да почива мирътъ, щото християнитѣ да бѫдатъ дѣйствително обезпечени противъ неисправнитѣ злоупотрѣбления на турското управление и противъ необуздания произволъ на турскитѣ власти, съ които да се обезпечи и Европа отъ периодическитѣ повтаряния на тѣзи кръвави сцени. Императорския кабинетъ съ всяко усилие е съдѣйствовалъ за установлението между великитѣ сили общъ видъ по въпроса. Той ще употрѣби всичко зависяще отъ него, дано установившето се съгласие приведе въ дѣйствителенъ и траенъ резултатъ, който да отговаря на общественната съвѣсть и всеобщий миръ. Нъ догдѣто дипломацията цѣла година разсѫждавà, какъ да приведе въ дѣйствие единодушното съгласие на Европа, Портата имаше врѣме да повика всички башибозуци изъ крайщата на Азия и Африка, да раздразни мюсюлманския фанатизмъ и да смаже християнското население въ борбата му за своето сѫществование. Виновницитѣ на ужасно избититѣ християни, които възмутихѫ съвѣстьта на Европа, останахѫ ненаказани и сега рѫцѣтѣ имъ по всичкото пространство на отоманската империя и предъ очитѣ на негодуюшата Европа, продължаватъ да вършатъ сѫщитѣ дѣла, насилия и варварства.

При такива обстоятелства Н. В. императора въ твърдата си рѣшителность за постигание съгласието на великитѣ сили по предначьртаната цѣль, призна за необходимо да предпише мобилизиранието на една часть отъ своята армия. Негово И. В. нежелае война и ще употрѣби всевъзможни средства за нейното избѣгвание, нъ рѣшението на императора нѣма да остане неиспълнено, догдѣто, въ начало, отъ цѣла Европа е признато за справедливо, изискуемо и необходимо, и за което общественното мнѣние въ Руссия е показало голѣма дѣятелность — неполучи отъ Турция пълното осѫществление на утвърдени дѣйствителни гарантии."

Цѣли петь мѣсеци се изминахѫ, разни преписки между европейскитѣ дипломати се размѣнихѫ, конференция се състави, протоколи се подписвахѫ, а русския народъ, между когото Славянския Комитетъ въ Москва бѣше възбудилъ народното чувство и пламенната любовь къмъ страждущитѣ едноплеменни и едновѣрни славянски братя — жьртва на турския произволъ, съ нетьрпѣние очакваше прогласяванието на войната, а пакъ между приготвената за походъ войска, на която главния щабъ бѣше въ Кишиневъ, още по голѣмо незадоволство се забелѣзваше. Приятелскитѣ разговори между офицери, както и между войници бѣхѫ: „что мы-де никуда невдигнемся и лишь дай Богъ назадъ-то уйдти безъ особаго срама." Често пѫти се слушахѫ и за подигравка, думитѣ: „говорятъ, что армии будутъ разданы медали съ надписью: туда и обратно."

На 29-й Мартъ 1877 г. Турция като отговори съвършенно отрицателно за подписванието протокола който вечь бѣ подписанъ отъ Англия, Руссия, Франция, Германия, Австрия и Италия, военния съвѣтъ въ Руссия издаде приказъ за съставянието още три корпуса и да се взематъ мѣрки за по голѣми военни приготовления.

На 4-й се сключи таенъ договоръ за свободното преминавание на русскитѣ войски презъ Румѫния.

На 7-й петерсбургский кабинетъ съобщилъ на Портата че Н. В. императора рѣшилъ, на сила да добие онова, което не могло да се постигне съ единодушнитѣ усилия на всичкитѣ велики държави.

На 10-й императора прегледалъ войскитѣ си въ Жмирникъ и Берзулъ и казалъ: „Азъ направихъ всичко което можихъ за да се избѣгне война и кръвопролитие. Никой неможе да каже че сме били нетърпѣливи или че сме търсили война. Ний доведохме своето търпѣние до крайни предѣли, нъ настава врѣме когато и на търпѣнието трѣбва да се тури край. А когато това врѣме настане, азъ съмь увѣренъ, че сегашната млада армия, ще се покаже достойна за славата придобита отъ старата русска войска въ предишнитѣ врѣмена“. Тѣзи императорски думи се посрещнали отъ войската съ безпредѣлно въодушевление.

На 11-й Нелидовъ, повѣренъ въ дѣлата въ Цариградъ, съобщилъ на министра на Външнитѣ дѣла Савфетъ паша че Руссия прекъсва вече дипломатическитѣ си сношения съ Портата и наедно съ всичкитѣ членове на посолството напустна Цариградъ; сѫщо и на турския посланникъ въ Петерсбургъ, русското правителство съобщило прогласяванието на войната.

Императорский манифестъ и приказа на Главнокомандующий по войната. На 12 Апр. императора пристигналъ на полето при Кишиневъ и слѣдъ като обиколилъ войската, спрѣлъ се на приготвеното за него мѣсто между облѣченото въ църковни одѣжди духовенство и преосвященний Павелъ епископъ Кишиневский, прочелъ велегласно слѣдующия манифестъ по обявяванието войната на Турция: „Съ Божията милость Ний, Александрь вторий, императоръ и самодержецъ всерусийский, царь полский, великий князъ финландийский и прч. и прч. и прч.

„На всичкитѣ наши поданници е извѣстно живого участие, което ний сме взимали въ сѫдбитѣ на угнѣтеното християнско население въ Турция. Желанието да се подобри и обезпечи неговото положение е раздѣлялъ съ насъ цѣлий русски народъ, който и сега изражава своята готовность на нови жьртви за обезпечение участьта на християнитѣ въ Балканский полуостровъ.

„Кръвьта и имота на нашитѣ вѣрноподанници всякога ни сѫ били скѫпи; всичкото наше царувание свидѣтелствова за постоянното наше попечение да съхранимъ за Руссия благословението на мира. Това попечение никога не е престанало да ни одушевява въ видъ на печалнитѣ събития, които се извършиха въ Ерцеговина, Босна и България. Ний първоначално си поставихме за цѣль да получимъ подобрѣния въ положението на источнитѣ християни посредствомъ мирни преговори и съглашения съ съюзнитѣ и приятелски намъ велики европейски държави. Ний непрестанахме да се стрѣмимъ въ продължение на двѣ години да склонимъ Портата на преобразования които би могли да покровителствоватъ християнитѣ въ Босна, Ерцеговина и България отъ произвола на мѣстнитѣ власти. Извършванието на тия преобразования е истичало отъ предишнитѣ задължения тържественно приети отъ Портата предъ лицето на Европа. Нашитѣ усилия поддържани отъ съвокупнитѣ наставления на другитѣ правителства, неприведохѫ обаче, къмъ исканата цѣль. Портата остана непреклонна въ своето рѣшително отказвание отъ всяко дѣйствително обезпечение на безопасностьта за своитѣ християнски подданници и отхвърли постановленията на цариградската конференция. Като желаехме да опитаме всички възможни средства за съглашение, ний предложихме на другитѣ кабинети да се състави особенъ протоколъ, въ който да се внесѫтъ най сѫщественнитѣ постановления на цариградската конференция и да се призове турското правителство да се присъедини на този международенъ актъ, изражающъ крайния предѣлъ на нашитѣ миролюбиви искания. Нъ ожиданията ни не се оправдахѫ: Портата не даде внимание на единодушното желание на християнска Европа и не прие изложенитѣ въ протокола заключения.

„Като исчерпахме до край нашего миролюбие, ний сме принудени отъ високомѣрното упорство на Портата да пристѫпимъ къмъ повече рѣшителни дѣйствия. Това изисква и чувството на справедливостьта и чувството на собственното наше достоинство. Турция съ своето отказвание ни поставя въ необходимостьта да се обърнемъ къмъ силата на орѫжието. Дълбоко проникнати отъ убѣждение въ правата на нашето дѣло, ний, въ смирено упование на помощьта и милосердието на Всевишния, обявяваме на всички наши вѣрно подданници, че е дошло врѣмето на което единодушно се отзъва цѣла Руссия. Ний изразихме намѣрение да дѣйствоваме самостоятелно, когато счетемъ това за нуждно и когато честьта на Руссия поиска това. Сега, като призоваваме благословението Божие за доблѣстната наша войска, Ний ѝ повеляваме да встѫпи въ предѣлитѣ на Турция.“

Издаденъ въ Кишиневъ, на Априлий 12 день 1877 год. отъ Р. Х., а отъ нашето царувание двадесеть и трета година. на оригинала съ собственна рѫка на Н. И. Величество, подписанъ: **Александръ.**

При прочитанието манифеста, гробната тишина била нарушена отъ императора, който почналъ съ сълзи да плаче като дѣте и обърналъ вниманието на всички присѫтствующи, а слѣдъ прочитанието му, въздухътъ се испълнилъ съ продължителни „ура“! Солдатитѣ хвъргали високо своитѣ шапки, ловили ги на байонетитѣ си и на всякиго въ лицето неописуема радость се забелѣзвала.

Когато тишината била въстановена, почнало се молебно пѣние и при произнесенитѣ думи: „преклонше колѣна Господу помолимся“, императора съ високъ гласъ извикалъ: „Батальони, на колѣни!“ Всички преклонили колѣна тихо и благоговейно, а слѣдъ молебена, императора се обърналъ къмъ своя братъ — Главнокомандующий, силно го пригърналъ и нѣколко пѫти цѣлуналъ.

Епископа Павелъ изрѣкълъ къмъ войската едно съотвѣтствующе на случая слово, а пъкъ отъ страна на главнокомандующий великий князь Николай Николаевичъ, въ всякой баталионъ, ескадронъ и въ всяка батарея се прочелъ слѣдующия приказъ:

„Стотини години турския яремъ притиска нашитѣ братя християни. Голѣма е тѣхната неволя. Всичко което е скѫпо за човѣка — святата вѣра Христова, честно име, съ потъ и кръвь спечеленъ имотъ — всичко това е погазено, осквернено отъ невѣрнитѣ.

Н. И. Вис. Николай Николаевичъ

„Неможаха да се въздържатъ, повдигнаха се противъ угнѣтителитѣ и ето вече двѣ години тече християнска кръвь; градове и села изгорени; имота разграбенъ; жени и дъщери обезчестени, а въ нѣкои мѣста всички сѫ исклани.

„Всичкитѣ залягания на нашия монархъ и на другитѣ държави за подобрѣвание положението на християнитѣ, останахѫ безъ успѣхъ.

„Дългото търпѣние на нашия царь освободитель се исчерпа.

„Послѣдната царска дума е казана.

„Войната на Турция е обявена.

„Мои войници! намъ се падна честьта да испълнимъ царската воля и завѣта на нашитѣ прадѣди.

„Ний не отиваме да освояваме, а да защитимъ поруганитѣ наши братия и вѣрата Христова.

„И така: Напрѣдъ! нашето дѣло е свято и Богъ е съ насъ.

„Азъ съмъ увѣренъ че всякой отъ генералъ до простъ войникъ, ще испълнява своята длъжность и не ще да посрами русското име. Нека за неприятеля да бѫде така страшно и сега както и въ миналитѣ врѣмена. Да не ни обезсърдчаватъ нито спѫнкитѣ нито трудности и лишения, нито силата на неприятеля.

„Мирнитѣ жители отъ каквато и да било вѣра и народность, да бѫдѫть за васъ неприкосновенни. Нищо да не се вземе безплатно; не трѣбва никой да прави произволъ.

„Въ това отношение азъ искамъ отъ всички и отъ всякиго най-строгъ порядъкъ и дисциплина; въ тѣхъ е нашата сила и залогъ за успѣхъ и честьта на нашето име.

„Напомнувамъ на войската че съ преминаванието на нашитѣ граници, ний стѫпваме въ Румѫния, която е стара наша приятелка и на която за освобождението е пролета не малко русска кръвь.

„Увѣренъ съмъ че тамъ ще намѣримъ сѫщето гостоприемство, каквото сѫ намирали нашитѣ бащи и дѣди.

„Азъ искамъ, щото на нашитѣ братя и другари за всичко това да заплатимъ съ пълно приятелство, съ пазение тѣхнитѣ постановления и съ готова помощъ противъ турцитѣ, а ако стане нужда, да защитимъ и тѣхнитѣ кѫщи като нашитѣ си“.

Прогласяванието на войната отъ страна на Руссия се съобщи на европейскитѣ правителства чрѣзъ русскитѣ посланници въ Берлинъ, Виена, Парижъ, Лондонъ и Римъ още въ сѫщия день съ циркуляра на князъ Горчаковъ отъ 7-й Апр. въ който между друго, бѣ казано: „Императорския кабинетъ напраздно е исчерпвалъ отъ самото начало на източния кризисъ всички средства, които е ималъ на расположението си, за да се достигне при съдѣйствието на великитѣ европейски държави, едно трайно умиротворение на Турция.

„Всичкитѣ предложения които послѣдователно се направихѫ на Портата, по установеното между кабинетитѣ съгласие, срещна отъ нейна страна непреодолимо съпротивление.

„Протоколътъ който се подписа въ Лондонъ на 19 Мартъ т. г. бѣ послѣднето изражение на съвокупната воля на Европа. . . . Отказванието на Портата и причинитѣ на които се основава, не оставятъ никаква надѣжда че тя ще приеме въ уважение желанието и съвѣтитѣ на Европа и недаватъ никаква гаранция че предложенитѣ за подобрѣние участьта на християнското население реформи ще се въведѫтъ; тѣ правѭтъ невъзможенъ мирътъ съ Черна-Гора и испълнението на условията които би могли да доведѫтъ до разоружение и умиротворение. При такива обстоятелства, опитванията за примирявание губѫтъ всяка вѣроятность за успѣхъ и остава едно отъ двѣтѣ — или да се допусне продължението на това положение на работитѣ, което се припозна отъ държавитѣ несъвмѣстимо съ тѣхнитѣ интереси и съ интереситѣ на Европа въобще, или да се направи опитвание за постиганието посредствомъ принуждение, онова, което, единодушнитѣ усилия на кабинетитѣ неуспѣхѫ да получатъ посредствомъ убѣждения.

„Нашия августѣйший монархъ прие на себе си извършванието на дѣлото, за испълнението на което той приглася и великитѣ сили да взематъ участие.

„Той даде на своята войска повеление да премине границата на Турция.

„Благоволете да увѣдомите за това рѣшение правителството, при което сте акредитирани.

„Като възлага на себе си туй бреме, нашия августѣйший монархъ испълнява въ сѫщото врѣме дългь, който му се налага отъ интереситѣ на Руссия, мирното развитие на която се задържа отъ постояннитѣ смущения на Истокъ. Негово И. В. храни увѣренность, че съ туй заедно той дѣйствова съотвѣтственно съ чувствата и интереситѣ на Европа.“

Въ тоя день отъ страна на Руссия е подадено и въ Цариградъ обявлението на войната и, Султана минутно отправи къмъ военнитѣ си команданти слѣдующата телеграмма: „Ний всегда сме искали мирътъ и спокойствието, не се отклонихме и отъ съвѣтитѣ на силитѣ, нъ Руссия като ни обявява война и иска да уничтожи нашитѣ права, нашата независимость, нашата страна, и ний сме принудени да прибѣгнемъ къмъ орѫжието, а Богъ, защитникътъ на правдата, ще ни даде побѣдата. Нашитѣ храбри войници ще защитятъ съ кръвьта си завоеваната отъ праотцитѣ ни земя и, въ случай на нужда, народа ще вземе подъ свое покровителство женитѣ и дѣцата на войницитѣ. Съ знамето на Халифата, азъ самъ ще се опѫтя на бойното поле и готовъ съмь да жъртвовамъ живота си за честьта и независимостьта на отечеството.“

А пакъ къмъ народитѣ на държавата, Портата отправи единъ доста обширенъ манифестъ, съ който нападаше до негдѣ европейскитѣ сили, а най-много осѫждаше Руссия, която считаше и виновна за войната и отговорна за послѣдствията. Споредъ султанското правителство, манифеста съдържалъ едно вѣрно изложение въ дѣйствията на Турция и на политическитѣ събития, които докарали това положение, т. е. войната. Отъ това *вѣрно изложение*, ний излагаме нѣколко по-забелѣжителни точки:

Първо. Населението въ империята било крайно благодарно отъ господарственната власть, нъ ако християнскитѣ населения въ Босна, Ерцеговина и Българската область въстанали, то станало само по подбуждението на панславистическитѣ отъ Руссия устроени и поддържани комитети; а Турция, за да упази не само цѣлостьта на империята, нъ и спокойствието на Европа отъ едно общо смущение на Истокъ, испълнила една тежка патриотическа длъжность, като употрѣбила по-голѣми военни сили и потушила въстанието. ¹)

Второ. Налаганитѣ отъ силитѣ условия за гаранция съставяли оскърбление на международното право и формално нарушение въ распорежданията на Парижския въ 1856 г. договоръ, който запрещавалъ на подписавшитѣ го сили всѣко вмѣшателство въ вѫтрѣшното управление на Турция и съ което щѣла да се счита поставена подъ опекунството на Европа. ²)

Трето. Нападателя на Турция билъ еднакво неприятель както на мюсулманското, така и на християнското население и въ хитрото си предизвикване на войната, той се осмѣлилъ

---

¹) Да се обезчестятъ всичкитѣ християнски жени и моми, които попаднаха въ рѫцѣтѣ на дивитѣ азиятци, черкези и башибозуци, събрани и отъ най-отдалеченитѣ ѫгли на империята, които Портата удостои съ названието *армия*; да се исколятъ съ хиляди старци, жени и дѣца по най-варварски начинъ; да се ограби имота имъ и да се изгорятъ кѫщята имъ — било патриотическа длъжность!

²) Турция осѫжда великитѣ сили въ нарушение распорежданията на парижский договоръ, когото тя още тогава е нарушила като неиспълни нито едно отъ задълженията си въ него, и безъ никакво стѣснение пакъ настояваше да я оставатъ свободна да върши каквото си иска.

да утвърди, че се въорѫжилъ за покровителствованието на християнитѣ, а тъзи дума казалъ въ минутата, въ която обширната конституция прогласявала равенство между всичкитѣ народи въ държавата. [1]

Четвърто. Отварянието на войната станало безъ предварително, споредъ чл. 8-й отъ парижския договоръ, въззвание къмъ посредничеството на Европа, тъй щото, Руссия, безъ да остави на силитѣ врѣме и средства за да довършатъ мирната задача, явила, че испълнила своята длъжность. [2]

Този манифестъ се прочиташе по градоветѣ, проповѣдваше се и по селата, нъ българина съ отвращение слушаше за него, особно нещастното население въ Южна България, което бѣ опитало и послѣднитѣ звѣрства на башибозуцитѣ, черкезитѣ и което денонощно молеше Бога за по-скорото пристигание на русситѣ. [3]

Въ предговора на тая книга е казано, пакъ повтаряме да кажемъ и вѣчно ще се приказва, че българския народъ не е ималъ надѣжда за своето освобождение на никоя друга държава, освѣнъ на Руссия и, при първото извѣстие за прочитанието императорския манифестъ по войната, българетѣ изъ Болградъ отправили до императора слѣдующия адресъ: [4] „Развяската на великата славянска драма, която лежи на могущественната Ваша рѫка, подбужда цѣлъ българский народъ да Ви изрази своето най-дълбоко съчувствие и неограниченна преданность. Нѣма българинъ, който да не е убѣденъ, че бѫдѫщата сѫдба на нещастното му отечество зависи напълно отъ направлението дадено на славянското дѣло отъ величественната Руссия. Това направление представлява днесь свободоносната русска войска, свикана по Ваша царска заповѣдь. Отъ нея зависи щастието на славянитѣ. Ваше Императорско Величество ще испълни най-славното дѣло въ славянската история. Да живѣе Ваше Императорско Величество царь всеруссийский и славянски освободитель! Да живѣе Вашъ августѣйши братъ главнокомандующий русската армия!“

---

[1] Руссия, която се рѣши да даде съ хиляди жъртви за освобождението на християнското население отъ петь-вѣковното му робство, била негова неприятелка! а пакъ за равенството между турчина и християнина нѣма нужда и да се говори, защото, то е обѣщано още презъ 1856 год.

[2] Цѣлото *вѣрно изложение* на Турция, явно се вижда че нищо вѣрно не съдържа; особно пакъ тъзи точка, въ която сѫ изложени нѣща всякому извѣстни.

[3] Извѣстно е, че имаше и такива, като Доростоло-Червенский Григория, който е казвалъ: „Ако дойдѫтъ русситѣ, ний ще бѫдемъ вѣчни роби . . . .“ (вж. ч. I стр. 527 на кн. „Княжество България“) както и други нѣкои изядници *чорбаджии*, които бѣхѫ и съдружници съ турскитѣ власти и които гледахѫ само богатство да трупатъ, спокойни да бѫдатъ и да се гоятъ като изобразенния въ ч. II на стр. 182.

[4] Българетѣ, като румѫнски подданници тогава, не искали да подадѫтъ адреса отъ своя страна, нъ подали го въ името на Българското Благотворително Дружество, обаче, такова дружество, споредъ свѣденията, които сме събрали, въ Болградъ не е сѫществувало.

Доброволнитѣ пожьртвования въ Руссия и насилственнитѣ — въ Турция. Прогласяванието на войната расклати цѣлъ русский народъ. Въ никого не се забѣлѣзваше скърбь, било за синъ, било за баща, за съпругъ, за братъ или приятель, а на всѣкого въ лицето се изобразяваше една необикновенна радость и веселие. Войникътъ се въсхищаваше, че нѣму се паднало жребието да избави отъ робството своя по кръвь и вѣра братъ, а пакъ народа съ готовность принасяше своята лепта за поддържание челядьта на убититѣ и тѣжко раненитѣ войници, за устройство на болници, за санитарни нужди и прч.

Числото на пожьртвователитѣ, които сѫ подарявали по 1,000,2000, 3000 и до 8000 рубли така е огромно, щото не е възможно да се изложи въ такава една кратка книга, а ний ще споменемъ за нѣкои по крупни сумми, за да види българина какво се е вършило въ Руссия отъ русситѣ, а какво е ставало въ България отъ турцитѣ.

Московското	търговско общество	1,000,000	р.
„	дворянство	95,000	„
„	Губернско земство	100,000	„
„	мѣщанско съсловие	25,000	„
„	Градский съвѣтъ	1,000,000	„
Петербурс.	„ „	1,000,000	„
„	търговс. общество	500,000	„
Нижегород.	дворянство	150,000	„
Казанското	земство	100,000	„
„	дворянство	55,000	„
Киевский	Градск. съвѣтъ	100,000	„

Тулското дворянство	100,000 „
Тулското губернско земство	100,000 „
Кронщадск. град. съвѣтъ	50,000 „
Пензенский „ „	310,000 „
Колужск. дворянство	35,000 „
Тамбовското „	30,000 „
Самарското „	20,000 „
Уфимското „	15,000 „
Екатеринославс. земство	10,000 „
Владимирското общество	10,000 „
Скопинското „	10,000 „
Градъ Саратово	22,000 „
„ Маково	10,000 „
„ Лодзи	25,000 „
„ Бендини	10,000 „
Св. Синодъ	100,000 „
Бр. Елисееви	15,000 „
Е. Майеръ	10,000 „
Н. В. Гербелъ	10,000 „

Въ едно само събрание станало на 1-й Май подарената сумма възлизала на 4,159,764 р.

Професори, учители и духовенството отстѫпили по една часть отъ заплатата си, а членоветѣ на Св. Синодъ отстѫпили цѣлото си жалвание до свършака на войната.

Въ Турция, обаче, щомъ се провъзгласи войната, населението биде принудено да доставя за превозвание обоза: коля съ най-добри волове и конье; за войската сухари, орисъ, масло, тютюнъ, чорапи, ризи, гащи, иоргани и др. за коньетѣ ечмикъ и сено, а паритѣ за покупката на тия нѣща се расхвъргахѫ и събирахѫ между населението. Така сѫщо за превозванието на събранитѣ предмети до опредѣленото мѣсто, пакъ се наемвахѫ коля отъ населението, и мнозина които отидохѫ съ колята не се завърнахѫ надирѣ. При това българетѣ бѣхѫ заставени ежедневно да работятъ и по укрѣпленията. Освѣнъ опредѣления данъкъ, наложи имъ се още единъ. Бѣхѫ принудени подъ страхъ на глоба, да извадатъ нови владала за ниви, ливади и прч. и то за всяко парче отдѣлно. Наложи се беделъ на мѫжкото население изобщо, т. е. отъ самото рождение на дѣтето до смъртьта на 100-годишния старецъ. А пакъ презъ м. Юлий съ царско *ираде* се поискахѫ 600 милиона гр. *имдадеи* (помощь), която сумма се расхвърли тоже между населението, нъ догдѣто да се събере и малкитѣ дѣца пропищѣхѫ.

Силата на воюющитѣ страни и преминаванието на русситѣ румѫнската граница. Въ началото на 1877 год. русската редовна войска състояла отъ 29783 д. генерали, щабъ и оберъ-офицери и 1,071,601 прости войници, съ 148,543 конье, а казакската отъ 2529 д. генерали, щабъ и оберъ-офицери и 87,765 д. прости войници съ 80,800 конье. По една часть отъ тъзи войска се намирала въ Бессарабия, около Черно море, въ киевский окрѫгъ, въ Кавказъ, а 630,000 д. стояли на мѣстата си. Слѣдъ откриванието и продължението на войната, войската се още увеличила и около 1-й Юлий 1878 г., когато Руссия нѣмала вечь нужда отъ развиванието на въорѫжени сили, цифрата на войската възлизала на 1,831,617 д. наедно съ офицерскитѣ чинове отъ 42,940 д. а предназначената за военнитѣ дѣйствия противъ турцитѣ въ Европейска и Азиатска Турция състояла отъ 942,944 души.

Въ надвечерието на войната, турската войска възлизала на 494,499 души, нъ наскоро се увеличила. Отъ находящитѣ се тогава въ склада 692,000 три вида пушки, били раздадени на войската около 310,000 мартинки, около 323,000 снайдеръ и до 29,000 винчестеръ, тъй щото цифрата на войската възлизала въ самото начало на 672,000 д., която по послѣ достигнала до 700,000. Отъ тъзи войска 186,000 д. били расположени на дунавската линия и 144,000 по разни части въ вѫтрѣшностьта на Балканский полуостровъ. Споредъ мнѣнието на нѣкои, въ Руссия нѣмали извѣстие за приготвената тъзи турска сила, а споредъ други, Руссия неискала да отстранява по-голѣма часть отъ войскитѣ си и потеглили само 8-й, 9-й, 11-й, 12-й армейски корпуса и една бригада отъ 7-й корпусъ, т. е. около 150,000 д. наедно съ Българското Опълчение отъ 6 дружини, 25,000 д. конници и 682 полски и горски орѫдия, тъй щото двама русски войници сѫ потеглили, срѣщо петь добрѣ въорѫжени и силно укрѣпени турски солдати, нъ отпослѣ, войската постепенно се увеличавала и въ края на 1877 г. въ България имало 554,462 д. съ 1346 орѫдия.

Турската войска имала 828 полски орѫдия и 800 крѣпостни, а пакъ на Дунава и Черно-море, Турция, такава флотилия располагала, каквато русситѣ не сѫ имали възможность да доставатъ. Споредъ Рюстова, дунавската флотилия състояла отъ петь броненосни канонерски парахдои, два монитора, единъ крейсеръ — всичко 14, а споредъ Сбонский 18 съ 60 орѫдия. Обаче турцитѣ не сѫ можли да се въсползуватъ отъ тѣзи сили и удобства.

Политически, турцитѣ имахѫ право, имахѫ и възможность да преминѫтъ Дунава и влезѫтъ въ Румѫния, гдѣто, като развалехѫ пѫтища и мостове, твърдѣ много щѣхѫ да попречѫтъ на русситѣ. Нъ главнокомандующий турската армия Абдулъ-Керимъ паша се ограничи въ Шуменъ, така сѫщо и англичанина Хобартъ паша главнокомандующь турската флотилия, не се показа толкозъ способенъ и руссситѣ дѣйствовахѫ почти безпрепятственно.

Русската авангвардия преминѫла румѫнската граница въ насѫщий день, когато се провъзгласи войната и взела три направления. Сѫщо и главнитѣ части отъ войската веднага преминала и взела тоже три направления.

Дѣсната колонна подъ началството на ген. лейтенанта барона Дризена, потеглила чрѣзъ Унгени, Яшъ, Романъ, Бакеу, Фокшанъ, Римникъ, Бозеу и Плоещъ за околностьта на Букурещъ.

Средната, подъ началството на ген. лейтенанта Ванковский тръгнала въ двѣ посоки: една часть чрѣзъ Унгени, Яшъ, Веслуй, Бирладъ, Текучъ, Фокшанъ и послѣ стѫпила въ пѫтя на дѣсната колонна за оолностьта на Букурещъ, а другата часть чрѣзъ Бештамакъ, Леово, Фалчи, Япурени, тоже за околностьта на Букурещъ.

Лѣвата подъ общото началство на ген. лейтенантъ Радецки тръгнала въ три посоки: една часть подъ началството на ген. лейтенанта Скобелева I чрѣзъ Бештамакъ, Фалчи, Галацъ, Браила и Букурещъ, друга къмъ Силистра и третата тоже къмъ Букурещъ.

Долнодунавский отрядъ подъ началството на ген. лейт. княза Шаховский потеглилъ отъ Кубея за Галацъ, Браила, Барбошъ, Рени, Килия и Исмаилъ.

Похода на русскитѣ войски ставалъ по такъвъ начинъ, щото съсредоточаванието да стане при Олтеница, Гюргево, Зимничъ или Турно-Могурели съвсѣмъ незамѣтно.

На 13 Апр. ч. въ 4 сутреньта, главнокомандующий испратилъ съ единъ отрядъ адютантина си полковникъ Струкова да завземе Барбошкий мостъ. Отряда потеглилъ отъ самата граница и при всичко, че изгубилъ три часа въ преминаванието съ каикъ рѣката Прутъ, пакъ пристигналъ на станцията Барбошъ часътъ въ четири, тъй щото отряда взелъ едно разстояние отъ около 117 килом. за 9 часа безъ да се разболѣе нито единъ човѣкъ или да се поврѣди нѣкой конь, ако всадницитѣ и да били пълно въорѫжени и снабдени съ тридневна храна за себе, както и за коньетѣ ечмикъ и сѣно[1]).

На 14-й сутреньта Струковъ пристигналъ въ Браила и веднага завзелъ желѣзнопѫтната станция, запретилъ движението на всичкитѣ търговски кораби, а турскитѣ обезорѫжилъ. Въ сѫщото врѣме той можилъ да узнае, че въ Мачинъ се намира турска войска до 1700 д., а въ с. Гечитъ лежаще на срещний брѣгъ на Дунава 200.

Русскитѣ войски, когато да преминатъ р. Прутъ, румѫнский князь Карлъ получилъ отъ великия везиръ депеша, съ която му предлагалъ да влезе въ съглашение съ Портата и немедленно да вземе мѣрки съ Абдулъ-Керимъ паша за ограждание границитѣ на Княжеството, за да се запазятъ интереситѣ на господарството, съгласно Парижския договоръ.

Князъ Карлъ нищо не отговорилъ на тая телеграмма, нъ министра на Външнитѣ дѣла Михаилъ Коголничанъ отговорилъ, че този важенъ въпросъ трѣбва да се рѣши отъ представителитѣ, които ще се съберѫтъ на 14-й апр.

Отъ този отговоръ Турция проумѣла, че Румѫния нѣма да ѝ бѫде съюзница, та още въ сѫщия день въ ч. 6 вечерьта, турцитѣ открили огънь срещо румѫнската крѣпость Калафатъ.

При първия вистрѣлъ, отъ крѣпостьта се дало знакъ на турската власть, че въ Калафатъ нѣма нито единъ русски солдатинъ; турцитѣ, обаче, не обрънали внимание на това и продължавали да стрѣлятъ.

Румѫнската артилерия отговорила и запалила нѣколко кораби находящи се въ видинското пристанище. Въ това врѣме турцитѣ открили огънь и на други румѫнски крѣпости, села и складове, нъ никаква вреда не причинили[2]).

---

[1]) Барбошский мостъ билъ единъ важенъ пунктъ и за двѣтѣ воюющи страни. Франц. писатель „Тактикъ“ казва, че когато Абдулъ Керимъ паша потеглилъ изъ Цариградъ за армията, при прощаванието си съ австрийския воененъ агентъ полковникъ Раабъ, послѣдний произнесълъ слѣдующитѣ думи: „особенно не забравяйте Барбошския мостъ“. Турцитѣ били въ намѣрение да го завзематъ, но испустнали случая, защото никакъ не се надѣвали за пристиганието на русситѣ въ такова едно кратко врѣме.

[2]) Въ тоя день (14 апр.) и Черна Гора подновила войната съ 17,804 д. и 6,890 д. херцеговинци.

Движението на войската къмъ Дунава, особно на обоза станало трудно още отъ първия день, понеже на 13-й апр. почналъ да вали силенъ дъждъ, та пѫтищата се напълнили съ гѫста, лепкава и дълбока каль. Предъ видъ на това, бессарабский губернский предводитель Дворянства П. Е. Леонардъ, наедно съ предсѣдателя Губернской Земской Управи. А. М. Катруцца, на 14 апр. заявили, че даватъ всички средства каквито би имали, като: кола, волове, конье за пренасяние обоза и не само около Кишиневъ, нъ по всичкото пространство на бессарабската губерния до р. Прутъ. — Дворянството безплатно, а Земството, само за една умѣрена заплата. Дъждътъ продължавалъ да вали всяки день, нъ движението на войската слѣдвало, ако и по бавно.

На 20-й апр. пристигнала въ Браила първата бригада отъ 10-та пѣх. дивизия подъ началството на ген.-майора Салова, който веднага взелъ главното началство надъ всичкитѣ браилски отряди. Пристигналъ по желѣзницата и 7-й саперний баталионъ, почнали да се правятъ батареи по брѣга въ Браила, Галацъ и другадѣ, тъй щото цѣлий брѣгъ на Дунава отъ Браила до Килия се намиралъ подъ непосрѣдственното наблюдение на русситѣ.

Потѫванието на турския броненосецъ Лютви-Джелилъ. На 21-й апр. два турски монитора се появили и спрѣли въ улея на Дунава, като че съ намѣрение да се промѫкнатъ къмъ Галацъ, гдѣто ставали нѣкои инжинерски приготовления. Генералъ Саловъ, като измѣрилъ разстоянието, заповѣдалъ да стрѣлятъ съ поставенитѣ на брѣга два топа, а въ сѫщото врѣме привели още два. Мониторитѣ не се опасявали отъ русскитѣ топове, обаче, въ разстояние на единъ часъ, на единий коминьтъ билъ съвършенно разбитъ и кормилото развалено, а на другия, покрива запаленъ и мониторитѣ се оттеглили надирѣ.

На 23-й въ 6 часа сутреньта, Н. В. Главнокомандующий потеглилъ съ желѣзницата отъ Кишиневъ за Рѫмѫния и когато наближилъ Браила, пристигналия преди единъ день величественний турский броненосенъ корветъ, отправилъ първия си вистрѣлъ и ударилъ на 20 сажена отъ станцията. Въ разстояние на три часа, той отправилъ 15 вистрѣла, нъ русскитѣ солдати въ прикрито мѣсто продължавали да засипватъ своитѣ батареи безъ да отговарятъ на турската стрѣлба. На 26-й русситѣ били въорѫжили двѣ батареи, почнали да стрѣлятъ и отстранили турскитѣ монитори къмъ Мачинъ. На 29-й, когато да стане второто заграждание на Дунава по долу отъ с. Гечитъ, испратения параходъ за прикривание работата билъ повърнатъ отъ два турски броненосни параходи, а въ това врѣме се появилъ и величествения онзи броненосецъ, отъ когото при пристиганието въ 24-й апр. на главнокомандующий въ Браила бѣше хвърлена бомбата до станцията. Този параходъ наедно съ другитѣ два, хвърлили котва въ мачинский рѫкавъ на разстояние около 3½ верста отъ русскитѣ параходи. Около два часа с. пл. русскитѣ батареи открили огънь и слѣдъ нѣколко минути, онъзи величественна стихия „Лютви-Джелилъ“, билъ покритъ съ димъ, надъ когото се издигналъ тъмно-червенъ пламъкъ и въ продължение на 2—3 секунди се раздалъ гръмоподобенъ трѣсъкъ. Огъня се възвишилъ до 40 сажена високо, отъ гдѣто почнали да падатъ дъски, греди и хора, като роякъ отъ черни мухи.

Въ русскитѣ батареи, въ войната и въ находящий се на брѣга народъ, гдѣто преди нѣколко минутки се била водворила гробна тишина, въздухътъ се испълнилъ съ гръмогласно „ура“ което се носило въ едно голѣмо пространство по течението на Дунава. Когато всичко утихнало, димътъ и пламъка се изгубили, парахода вечь не се виждалъ, а на мѣстото стърчала само една мечта съ окачения на ней флагъ, Лейтенантъ Дубасовъ се приближилъ съ лодка, откачилъ флага, а исплашенитѣ турски войници, съ крайно хладнокръвие гледали отъ срещния брѣгь безъ да гръмнатъ поне единъ пѫть. Полковникъ Струковъ и капитанъ Рогуля спуснали се съ три ладий, дано избаватъ нѣкоя жива душа отъ екипажа, нъ всичко било потѫнало, освѣнъ единъ войникъ исхвърленъ въ тръстълака, когото по охканията намѣрили съвършенно голъ, съ опърлено тѣло и крайно уплашенъ, а като дошелъ въ себе, той расказалъ за названието на парахода, че въ него имало петь топа, капитанина му билъ Неджибъ бей и екипажа състоялъ отъ 219 души.

Потѫванието на турския параходъ, Хѫвзи-Рахманъ.

На 1-й Май часътъ въ 4 сутреньта, полковникъ Струковъ съ 140 д. войници потеглилъ съ парахода „Алфредъ“ къмъ турския брѣгъ при с. Гечидъ за прикривание минното заграждение на Дунава. Часть отъ войницитѣ се занимавали съ поставяние торпидитѣ, а другитѣ напълнили въ една ладия отъ турския брѣгъ до 1000 тона каменни въглища. Слѣдъ като поставили единий редъ торпидитѣ, въ часа 7 $^1/_2$ се завърнали надирѣ.

На 4-й гѫстата мѫгла дала възможность на руссitѣ да поставѫтъ безпрепятственно и втория редъ; слѣдъ което за нѣколко дена не се забелѣзвало никакво движение въ флотилията и, турскитѣ монитори пакъ почнали да се показватъ и дразнятъ русскитѣ моряци, които рѣшили и другъ опитъ да направатъ.

На 13-й сутреньта почналъ да вали силенъ дъждъ и до средъ нощь продължавалъ. Небето се покрило съ мрачни и черни облаци. Паднала и една гѫста мѫгла, съмрачило се като въ рогъ и нищо не се виждало; а съединението на всичкитѣ тѣзи условия, обѣщавало щастие за едно рисковано предприятие.

На 14-й въ часа 1 слѣдъ полунощь, лейтенантитѣ: Александръ Павловичъ (Шестаковъ), Иванъ Ларионовичъ (Петровъ), мичманитѣ: Владимиръ Петровичъ (Персинъ), Митрофанъ Яковилевичъ (Балъ) и румѫнский майоръ Мурржеско, съ 4 малки параходчета, потеглили къмъ турскитѣ монитори. Тѣ отивали на явна и почти неизбѣжна смърть — само единъ Богъ ги избавилъ.

Най-първо вървело параходчето „Цесаревичъ“ подъ началството на Дубасова съ Мурржеско и 14 матроси. Слѣдъ него „Ксения“ подъ началството на Шестакова съ Петрова и 9 матроси. Послѣ „Джигатъ“ съ Персина и 8 матроси, а най-надирѣ „Цесаревна“ съ Бала и 9 матроси. Тѣ вървели на растояние единъ отъ други по на 20 сажена, та въ случай на нещастие съ нѣкое отъ тѣхъ, другото да му притърчи на помощь. А когато пристигнали на опредѣленото мѣсто, образовали крѫгъ въ водата, тъй щото ако ударътъ на Дубасова се укаже неудаченъ, Шестаковъ да стрѣля, нъ въ случай, че и той не сполучи, тогава да стрѣля Персинъ а най-послѣ и Балъ.

Въ часа 3$^1/_2$ дъждътъ съвършенно утихналъ и отъ параходчетата които се намирали вече въ Мачинския рѫкавъ, съзрѣли въ дрезгавината голѣмъ мониторъ, на когото отъ дѣсно се намиралъ единъ броненосецъ, а отъ лѣво воененъ параходъ. Въ минутата въ която Дубасовъ рѣшилъ да нападне на монитора и казалъ на Шестакова като види слѣдствието на първия ударъ той да бѫде готовъ за вторий, отъ турска страна се чулъ гласъ: *кимъ диръ о?* (кой е този). Дубасовъ, разумева се, трѣбвало да даде отговоръ, нъ какъ да отговори! Въ това врѣме дошло му на умъ да каже, че е тѣхенъ човѣкъ и като знаилъ на турски язикъ думитѣ—вашъ човѣкъ, той казалъ: *сизинъ адамъ*. Турцитѣ обаче, въ такива случаи отговаряли: *ябанджи дейлъ* (не е страненъ), а този особенъ отговоръ на Дубасова заставилъ часовоя пакъ да пита, нъ Дубасовъ сега произнесълъ още по сѫмнителни думи: *сени адамъ* (тебе човѣкъ), тъй щото часовоя и трети пѫть извикалъ, обаче, като чулъ отговорътъ: *казватъ ти*, *сени адамъ*, той изгърмѣлъ и веднага го послѣдвали другаритѣ му съ гърмѣжитѣ си. Коршумитѣ почнали да летѭтъ надъ главитѣ на нападателитѣ, а „Цесаревичъ“ се спусналъ къмъ монитора, раздалъ се оглушителенъ трѣсъкъ и монитора билъ покритъ въ черенъ и гѫстъ димъ. Матроситѣ тичали насамъ-натамъ и съ отчаяние викали за помощь. Отъ силния взривъ „Цесаревичъ“ се испълнилъ съ вода. Дубасовъ извикалъ на машиниста и кормчията да възлезѫтъ горѣ и като вѣрвалъ. че параходчето е пробито, заповѣдалъ да се приближи „Цесаревна“, което презъ всичкото врѣме било готово да приеме хората отъ „Цесаревичъ“ понеже неговото потѫвание се считало неизбѣжно, обаче, щомъ узналъ, че параходчето е съвършенно здраво, извикалъ: „Шестаковъ, начинай“. Веднага се приближило „Ксения“, и Петровъ между летящитѣ бомби и коршуми отъ страна на тритѣ турски монитори, далъ направление на торпидата, въздуха се испълнилъ съ новъ трѣсъкъ и монитора „Хѫзви-рахманъ“ съвършенно потѫналъ въ водата, нъ и „Ксения“ се намѣрило въ опасность, понеже разни части отъ разбития мониторъ почнали да падатъ даже и тяжката нѣгова врата ударила до кормилото на параходчето и машината престанала да дѣйствова. Въ това врѣме отъ другитѣ броненосни параходи, турцитѣ отправили твърдѣ силенъ огънь, пробили параходчето „Джигатъ“, нъ русскитѣ моряци като сполучили да откачатъ и флага на потѫналия мониторъ, благополучно се завърнали здрави и неповрѣдими въ Браилското пристанище.

Наводнението на Дунава доста попречило въ преминаванието на русситѣ и дало възможность на турцитѣ да си приготватъ рѣчни батареи и още повечь да се усилятъ въ крѣпоститѣ си. Нъ потопяванието на двата монитера отъ дързостнитѣ русски маринери, въ отчаяние хвърлило турскитѣ войници и щомъ се показвалъ руски корабъ, турскитѣ маринери на бѣгъ ударяли.

Пристиганието на императора въ Плоещъ, посрещанието му отъ българскитѣ представители, тѣхния адресъ

и прч. На 26 Май вечерьта въ ч. 7.50 императора билъ посрещнатъ на станцията въ Плоещъ съ неописуемо тържество. Станцията вътрѣ и вънъ, както и цѣлия градъ така били украсени, щото гражданитѣ подобно нѣщо непомнили. На поднесеното блюдо съ хлѣбъ и соль отъ 75 души български представители изъ всичкитѣ градове въ Молдо-Влахия, билъ издълбанъ слѣдующия надписъ: „Возвеселихомся вси уповающіи на Тя и похвалимся о Тебѣ любящіи имя Твое. Великому Господарю Царю Александру В. (II) державному заступнику за българскій народъ — пребиваюцити въ Румынія блъгари, Маія 1877 г.

Българскитѣ представители подали на императора и слѣдующия адресъ, който се прочелъ отъ епископа Панарета Рашеевъ: „Ваше Императорско Величество, Всемилостивий Государъ: Нии пребивающитѣ въ Румѫния българе, които сме имали нещастието да напустнемъ милото си отечество, щото да намѣримъ въ чужда земя прибѣжище отъ насилията и гоненията на нашитѣ мѫчители — считаме се сега най-шастливи отъ своитѣ едноиплѣменници, защото на насъ е паднало жребието да срещнемъ най-първо свѣтлото Ваше лице, Виликий Государь и съ благоговѣние да изразимъ въ нозѣтѣ на Ваше Императорско Величество безпредѣлната благодарность, която чувствува цѣлий български народъ, при мисъльта за високий подвигъ, предприетъ по Вашата държавна воля на Велика Руссия отъ святата любовъ къмъ угнѣтенитѣ и страждущи братия, въ осѫществление надѣждата която българитѣ отъ вѣка, по предание, възлагатъ на православния Русский Царь и на братския русски народъ за своето избавление отъ тѣжкото робство“.

Изъ улицата презъ която минавалъ императора, женитѣ хвърляли отъ балконитѣ букети и вѣйки а на двора въ приготвения за императора домъ, въ каляската хвърленъ бѣлъ гълѫбъ — символъ „благословения“, както значило въ привързаната около шията му записка.

На 26 преди пладнѣ императора приелъ князь Карла на посѣщение и на 27 сутреньта заминалъ за Букурещъ, гдѣто посрещанието и приеманието било още по тържественно, а въ 3 часа сл. пл. завърналъ се въ Плоещъ.

На 1 Юний пристигналъ въ главната квартира въ Плоещъ, английский воененъ агентъ Велеслеи и когато поискалъ да тръгне съ главнокомандующий, казало му се, да остане въ кваргирата на императора, гдѣто и да се намира тя.

Германскитѣ военни агенти пристигнали нѣколко дена понапредъ отъ Велеслея, нь тѣ намѣрили дружественъ приемъ. Во главѣ на германската пруппа стоялъ младий драгунский поручикъ принцъ Батембергъ, производящь на всички твърдѣ симпатично впечатление съ своята скромность, привѣтливость и замѣчателно умѣние да държи себе въ благородна обноска и съвършенно просто.

На 2-й тръгналъ изъ Плоещъ князь Черказский който пристигналъ въ Букурещъ съ своя многичисленъ щатъ служащъ на Червений Кръстъ и по бѫдѫщето гражданско управление въ България.

Преминаванието на русситѣ Дунава при Галацъ.

На рѣкитѣ Прутъ е Серетъ били приготвени до 1000 салове и понтони и отправени въ Галацъ и Браила. Нарочно построени и нѣколко оградени съ дебели дървета и покрити съ ламарина ладии съ по единъ топъ на носътъ. Други седемъ по за 200 д. и съ два топа. За превозвание топове съ принадлѣжноститѣ имъ и коньетѣ, построени 12 салове. Оставена на расположение и флотилия отъ частнитѣ търговски параходи: „Заграждение“, „Фосколо“, „Фосколина“; отъ румѫнскитѣ: „Стефанъ-Селъ Маре“, „Фургулуръ“, „Романия“, „Рундинска“ и местъ русски малки параходчета.

Всичко това било приготвено и чакало се само спаданието на водата, която била чрезмѣрно висока. Обаче по приказанието на главнокомандущий, ген. лейт. Циммерманъ, трѣбвало да постави понтонитѣ и на 10-й сутреньта русситѣ да се намѣратъ на турския брѣгъ.

На 9-й сутреньта единъ офицеринъ съ осемь д. казаци преплували Дунава отъ къмъ источната страна на Галацъ и като достигнали до турския брѣгъ почнали да правать разведки. Турцитѣ отъ хълма открили огънь, офицерина, обаче, безъ да обърне внимание, заобиколилъ хълма съ цѣль да намѣри сгодно мѣсто за преминаванието и послѣ се завърнали надирѣ съ двама тяжко ранени казаци.

Въ часа 9 вечерьта поставени на салове 4 топа и 10 роти войници, снабдени съ четиридневенъ запасъ сухари, кораби и лодки въ присѫтстеието на Циммермана и подъ пѫтеводителството на 8 д. българе отплували изъ Галацъ.

Турцитѣ били извѣстни за това предприятие отъ своитѣ шпиони и взели мѣрки за да препятсгвоватъ[1]. На много мѣста преградили съ плетища отъ пръчки, побили и гѫсти колове за да немогѫтъ доближи саловетѣ до брѣга, тъй щото русситѣ трѣбвало разни спънки да посрещатъ и врѣме да губятъ.

Особно препятствие посрещнали отъ наводнението на Дунава. За да излезѫтъ на сушата често пѫти попадали въ многобройнитѣ блата и солдатитѣ постоянно се валяли изъ водата. Турцитѣ като чули отъ хълмътъ шумъ и плѣскание по водата, почнали да стрѣлятъ въ тъмнината, нъ русситѣ не отговаряли и по възможности безъ шумъ слѣдвали да преминаватъ. Около 3 часа сутреньта когато взело да се зазорва, чулъ се първия вистрѣлъ изъ една отъ турскитѣ батареи, отправенъ противъ настѫпающитѣ русски колонни а пъкъ когато излѣзнѫли на сухо, турцитѣ които били 3000 д. пѣхота и 300 д. конница съ двѣ орудия, отъ разни страни ги нападали, преслѣдвали и раненитѣ най-жестоко мѫчили.

Руситѣ се намѣрили между двѣ неприятности, — отпредъ огънь и ножъ а отдирѣ вода па и позоръ. Нъ както всяки пѫть сѫ избѣгвали позора, така и сега рѣшили да вървѫтъ напредъ, та ако ще би и всички да изгинѫтъ. Поручикъ Елснеръ[2] и прапорщикъ Сушковъ като извикали на войницитѣ „настѫпление“, повели ги и между силния огънь отъ страна на укрѣпенитѣ турци, неустрашимо се хвърлили върху тѣхъ, завзели позициитѣ имъ между селата Гарвино и Вакарени и утвърдили се по височинитѣ на Буджака.

Турскитѣ войници които до това врѣме слушали само, че русситѣ нападали като аслани (львове), а сега щомъ видѣли съ очитѣ си една шепа русси да напада съ такава самоотвѣрженость и съ такова юначество на една огромна сила, едни отъ тѣхъ почнали да бѣгать къмъ Мачинъ а други паднѫли въ плѣнь.

Въ това сражение убити: подпоручицитѣ Василиевъ и Николский отъ Ряжския полкъ, Василиевъ отъ Рязанский полкъ и 44 д. солдати, а ранени: поручицитѣ Елснеръ и Атрашкевичъ и 88 д. войници. — Нъ преминаванието Дунава на тѫзи точка бѣше вечь свободенъ и по пладнѣ на турския брѣгъ имаше 6000 д. руси съ 4 орудия.

---

[1] Въ Румѫния се появили много шпиони: евреи, цигани, арменци и прч., за което на 7-й Юний страната се обяви въ военно положение, а всяко подозрително лице да бѫде сѫдено отъ военни сѫдилища.

[2] Поручикъ Елснеръ, е първия който се хвърлилъ на турския брѣгъ, за което императора се рѫкувалъ съ него, далъ му и Св. Георгиевския кръстъ.

Завземание отъ русситѣ града Мачинъ. Честити сѫ били, наистина, българетѣ въ този градецъ, защото, при освобождението България, тѣ сѫ посрещнъли и пригърнали найпърво русския войникъ, тѣ сѫ видѣли най-първо счупенитѣ вериги на петь вѣковното робство и тѣ сѫ казали най-първо: „Нинѣ отпущаеши раба твоего Владико“.

Избѣгналитѣ отъ сражението войници и черкези като разгласили въ градеца за преминаванието на русситѣ Дунава, гражданитѣ турци още отъ вечерьта срещо 10 Юний почнали да прибиратъ изъ кѫщята си каквото могѫтъ завдигна и цѣлата нощь се протакали на вънь, а пъкъ черкезитѣ и башибозуцитѣ разбивали българскитѣ дюгени и кѫщя, обирали, безчестили и убивали. Въ единъ дворъ се намѣрили 35-годишна българка съ двѣтѣ си дъщери изнасилвани, послѣ убити и свързани тритѣ наедно съ ремици одрани отъ тѣхнитѣ кожи.

Слѣдъ като избѣгали турцитѣ, българското население се отправило къмъ Дунава да чака и посрещне своитѣ освободители. Ген.-лейтенантъ Циммерманъ, току щомъ преминѫлъ Дунава и излѣзналъ на брѣга съ своя щабъ, билъ посрещнатъ отъ населението съ неописуема радость и градскитѣ представители му поднесли хлѣбъ и соль, а тримата священници облѣчени въ църковни одѣжди, отслужили благодарственна литія и порѫсили войската съ осветена вода. Послѣ тръгнали за въ града съ пѣние отъ църковний хоръ и съ музика. Веднага се наредилъ административенъ съвѣтъ съ предсѣдатель: Ст. Ионевъ, подпредсѣдатель Ст. Тоневъ, съвѣтници Марко Тодоровъ, Коста Георгиевъ, Димитръ Краевъ, Григоръ Владиевъ и началникъ полиции С. Габровский.

Русситѣ като преминали Дунава, пръснаха между населението възвание отъ страна на императора, съ дата 10 Юний, въ което се казваше:

„Българе! Моята войска премина Дунава и стѫпва сега на вашата земя гдѣто много пѫти тя се е сражавала за облегчение бѣдственната участь на християнитѣ въ Балканский полуостровъ. . . . . Моитѣ прародители съ влиянието и съ орѫжието си успѣли послѣдователно да обезпечатъ участьта на сърбитѣ и румжнитѣ и поставили ги въ новъ политически животъ. Врѣмената и обстоятелствата не измѣниха това съчувствие, което Руссия е хранила къмъ своитѣ единовѣрци на Истокъ. И сега она се отнася съ сжщото благоволение и любовь къмъ всичкитѣ християнски народи на Истокъ. На храбрата моя войска, предводима отъ любезниятъ ми братъ Великий Князъ Николай Николаевичъ е възложено да огради вѣчно вашата народность и да утвърди за васъ тѣзи священни права безъ които е немислимо мирното и правилно развитие на вашия граждански животъ. Тѣзи права вий придобихте не съ силата на оржжието, а съ цѣната на вѣковнитѣ страдания, съ цѣната на мжченическата кръвъ, въ която дълго врѣме сте потъвали вии и вашитѣ покорни прадѣди. Задачата на Русия е да съзижда а не да разрушава. Тя е повикана отъ Всевишния промисъль да съгласи и умиротвори всички народности и всички исповѣдания въ тѣзи части на България, гдѣто съвмѣстно живѣятъ хора отъ разно происхождение и разни вѣри. . . . . .

„Мюсюлмани въ България! Съ жалость припомнувамъ неодавнашнитѣ жестокости и престжпления извършени отъ мнозина изъ васъ надъ беззащитното християнско население на Балканския полуостровъ. Свѣтътъ не може да забрави тѣзи ужаси; нъ русската власть нѣма да отмъщава на всички за извършенитѣ отъ вашитѣ едновѣрци престжпления, а само извѣстнитѣ и на вашето правителство злодѣи оставени безъ наказание, ще бждатъ предадени на сждъ. . . .

„Християни въ България! Вий сега преживѣвате дни приснопаметни за васъ. Ударилъ е вече часътъ на вашето освобождение отъ мюсулманското безправедно угнѣтение. Покажете въ очитѣ на свѣта високия примѣръ на взаимна християнска любовь. Забравете старитѣ домашни распри, строго уважавайте правата на всяка народность. . . .“

Не се изминахж нито мѣсеци, нито седмици отъ стжпването на русситѣ въ България а само два дни и Савфетъ паша отправи на 12 Юний до представителитѣ на Портата при великитѣ сили слѣдующата телеграмма: „русскитѣ жестокости противъ мюсулманското население сж нетърпими. Русската войска пали и граби селата, насилва турцитѣ да ставатъ християни, осквернява джамиитѣ и училищата. Жени и моми слѣдъ като бждатъ обезчестени, убиватъ се а пощаденитѣ мжже се испращатъ въ Сибиръ. И ний указваме на цѣла Европа тѣзи варварски постѫпки“.

Савфетъ паша е твърдѣ прибързалъ съ тѫзи телеграмма, тъй като до това врѣме русситѣ никакъ не бѣхѫ срещали и турско население.

Рѣшителното преминавание на русситѣ Дунава при Свищовъ. Преминаванието Дунава било при Никополь било при Свищовъ се считаше една отъ най-труднитѣ задачи въ похода на русситѣ, — нъ и най-важното условие за постигание на цѣльта. Преди да изложимъ сполучливия начинъ на преминаванието, ще кажемъ нѣколко думи за взетитѣ предварителни мѣрки по него.

Полковницитѣ Артамановъ и Каулбарсъ отъ установенитѣ русски войски въ Зимничь срещо Свищовъ, поискали да узнаятъ турската сила въ и около послѣдний този градъ. Нъ въ това врѣме като било запрѣтено плаванието по Дунава на всички безъ исключение параходи, гемии и лодки освѣнь на военнитѣ и то при гѫста стража, никой вечъ не миналъ отъ единий брѣгь на другий, тѣ намислили да промѫкнатъ нѣкое лице презъ Дунава съ гѫлѫби, чрѣзъ които да се извѣстѫть каква е турската сила въ Свищовъ.

За преминаванието Дунава и предаванието гълѫбитѣ на надлѣжното мѣсто, рѣшилъ се единъ македонецъ, хлѣбарь, на име Величко, преселенъ въ Свищовъ и врѣменно живущъ въ Зимничъ.

Отъ домътъ на Г. Георгицовъ въ Зимничъ били вземени три гълѫби и Ан. Аневъ който придружавалъ русската войска, предалъ ги въ кошничка на Величка, а Ив. Х. Димитровъ му врѫчилъ едно писмо за Хр. Ц. Бръчковъ въ Свищовъ.

Рѣшителния Величко се качилъ по средъ нощь въ една лодка придруженъ отъ Ив. Х. Димитровъ, единъ русски офицеринъ и потеглили въ тъмнината презъ Дунава. Матроситѣ никакъвъ шумъ не произвождали сь лопатитѣ си въ водата и благополучно пристигнали на другия брѣгь. Величко излѣзналъ изъ лодката, която веднага се завърнала надирѣ, а той се промѫкналъ между честитѣ нъ дълбоко и спокойно заспали стражи, крилъ се изъ лозята, сутреньта влѣзълъ въ града, намѣрилъ Бръчкова и предалъ му гълѫбитѣ.

На 24 Май, Бръчковъ привързалъ между крилата на единия гълѫбъ писъмце което имало слѣдующето съдържание:

„Братия, въ нашия градъ се намиратъ около 400 д. турски войници и 60—70 д. конница съ 6 топа. Освѣнъ укрѣпленията край Дунава има още едно кржгло на разстояние 15 мин. къмъ Истокъ отъ града, което може да вземе до 60 души.“

На 28-й съ вгория гължбъ било отправено слѣдующето: „Братя, учимъ се, че въ Търново имало до 3000 д. войска а на Маринополе и укрѣпления сжщо и въ Габровский балканъ. Въ Севлиево, Ловечъ и Плѣвенъ войска нѣма. Въ Никополъ имало 3000 д., въ Гигенъ 4000 и 800 д. черкези, въ Самоводине 500 и 200 д. черкези, въ Орѣхово 800 и 500 д. черкези!“ [1])

Главнокомандующий ако и да се увѣрилъ отъ тѣзи извѣстия, че турцитѣ нѣматъ достатъчна войска, която да покаже силно упорство въ преминаванието на руситѣ Дунава, нъ като се опасявалъ отъ турскитѣ монитори, рѣшилъ окончателно да ги унищожи или да ги постави въ невъзможность да препятствуватъ, като възложилъ на опитния капитанъ Новикова да постави торпиди по всичкото пространство на Дунава отъ Руссе до Корабия.

На 7 Юний въ 11 ч. презъ нощьта, за тжзи цѣль били отправени 10 малки параходчета съ 6 ладии и въ 8 ч. сутреньта, Новиковъ, между коршумитѣ на турската войска и стрѣлбата отъ мониторитѣ, почналъ заграждането на Дунава. Въ продължение на една седмица торпидитѣ били поставени, плаванието на турскитѣ кораби спрѣло и мониторитѣ вечь не се движили отъ мѣстата си, а за тъзи рѣшителность, Новиковъ билъ награденъ съ Георгиевски кръстъ.

Главнокомандующий като възложилъ на Новикова заграждането на Дунава, внезапно се изгубилъ на 8-й отъ Плоещъ безъ да знае нѣкой гдѣ и защо е отишелъ. Разни слухове се носили за неговото исчезвание. Той обаче въ това врѣме разглеждалъ Дунава отъ Зимничъ до Турно-Могурели и окончателно рѣшилъ, преминаванието да стане на Зимничъ — Свищовъ. Нъ когато отишелъ въ Турно-Могурели, такива заповѣди далъ, отъ които се разумѣвало, че преминаванието ще стане при селото Фламунда, гдѣто веднага почнали да се трупатъ русскитѣ войски и турцитѣ обърнали своето внимание къмъ тъзи точка.

---

[1]) Презъ 1890 г. когато събирахъ свѣдения въ Свищ въ срещнахъ въ Анева копие отъ двѣтѣ тѣзи писма на нѣмски. Третия гължбъ не испълнилъ своята мисия. Едни казватъ, че писмото било паднало а други че не отишелъ съ врѣме въ Зимничъ.

На 12-й главнокомандующий се завърналъ и тайната за преминаванието повѣрилъ на ген. Драгомирова, като му казалъ да се распореди съ нуждннитѣ за това средства.

Въ това врѣме русситѣ открили отъ батареитѣ си по цѣлото течение на Дунава отъ Браила до Видинъ силенъ огънь който продължавалъ 72 часа. Въ първия день избухналъ въ Руссе пожаръ на нѣколко мѣста. Сѫщо и турцитѣ отправили масса гюллета и поврѣдили нѣкои здания въ Олтеница и Гюргево.

На 13-й вечерьта русситѣ открили още по силенъ огънь срещо Никополь гдѣто построили и 8 батареи въоружени съ обсадни топове. А въ турцитѣ не оставало вечъ никакво сѫмнѣние, че опитътъ за преминаванието ще стане на друго мѣсто.

На 14-й сутреньта, Драгомировъ повикалъ при себе въ градеца Бей, началницитѣ на всички отдѣлни части на повѣрений му отрядъ, на които, слѣдъ като открилъ врѣмето и мѣстото за преминаванието, казалъ: „Всички, вий, господа, ще се подчинявате на офицеритѣ които ще рѫководятъ преминаванието. Въ корабитѣ ще се варди пълна тишина; по никой начинъ не трѣбва да се отговаря на неприятелския огънь; на раненитѣ помощь нѣма да се подава. Внушете на войницитѣ, че никакъвъ сигналъ не ще да има, нъ да слушатъ приказанията на командиря: — *варди коршума, не пускай го даромъ, стрѣляй на месо, върви напредъ — коляй! убиешъ турчина — мълчи и не говори.*

Опредѣлената за този походъ войска (14-та дивизия) обѣдвала по рано отъ обикновенното врѣме, войницитѣ се снабдили съ 4-дневна провизия състояща отъ фунтъ мѣсо и сухари, слѣдъ което потеглили и въ 6 ч. сл. пл. пристигнали въ Зимничъ гдѣто се установили на прикрито отъ неприятеля мѣсто.

Походния отрядъ билъ распредѣленъ на 7 транспорта по 11 роти пѣхота, сотня пластуни, 60 д. казаци и 8 горски или 7 пѣхотни орѫдия за всякой.

Въ ч. 9 вечерьта когато нощьта била покрита съ тъмни облаци и росния дъждъ я правилъ още по мрачна, почнали да спускатъ въ водата приготвенитѣ 208 понтони.

Въ ч. 10 въ Свищовъ се виждали много огньеве както и на истокъ отъ града гдѣто свирила музика. Въ 11 музиката млъкнала, огньеветѣ изгаснали, сѫщо и въ града.

Войската, която турцитѣ никакъ не забелѣжили презъ деньтъ, по средъ нъшь въ пълна тишина пристѫпила на брѣга и въ ч. 1 първия транспортъ потеглилъ.

При тръгванието, Драгомировъ казалъ: „Отстѫпвание по никой начинъ нѣма, нъ да се върви напредъ. Напредъ — побѣда, назадъ — въ всякой случай погибель, ако не отъ коршумъ, то въ вода“.

Драгомировъ като си припомнилъ че нѣкои отъ офицеритѣ съ които е прекаралъ приятелски животъ въ своето командувание, нѣма вечь да ги види, заплакалъ и тихо отправилъ благословението си слѣдъ отплувавшитѣ.

Въ понтона който вървелъ най-първо като пѫтеводитель, намиралъ се ген. майоръ Иолшинъ. Въ начало плуванието на понтонитѣ добрѣ вървѣло, нъ като пристигнали до средъ рѣката, вѣтерътъ значително увеличилъ вълнението на водата, усилията на гребцитѣ оставали безполѣзни, отъ гѫстата мѫгла луната съвършенно се помрачила, нищо се не виждало и понтонитѣ изгубили своята линия — едни се движили направо срещо устието на р. Дерменъ-дере, други вървели по нагорѣ а трети тласнати по надолу отъ него.

Когато пръснатитѣ понтони отъ първия транспортъ приближили до 200—300 шага отъ брѣга, преднитѣ турски постове забелѣжили това, почнали да стрѣлятъ и веднага турскитѣ сигнали зазвучали съ рошковетѣ както отъ Свищовъ гдѣто се намирали два баталиона войска, така и отъ Вардимский лагеръ гдѣто били расположени 5 баталиона. Чувало се тичание, викъ, шумъ, тревогата била обща между турскитѣ войници и всички се стичали около устието на р. Дерменъ-дере. Нъ преди да пристигне турската войска отъ Свищовъ и Вардимъ, повечето отъ войницитѣ на първия транспортъ излезнали на сухо при Дерменъ-дере и образовали фронтъ къмъ Вардимъ, къмъ югъ и Свищовъ.

Русскитѣ войници се били въ тъмнината кой както можилъ безъ никаква команда или пакъ подъ каквато команда попадалъ и по такъвъ начинъ можли да се удържатъ на брѣга до зори.

Въ ч. $3^1/_2$ турската войска пристигнала и силенъ огънь открила върху приближающитѣ се до брѣга отъ първия транспортъ понтони, които още обикаляли изъ водата. Два отъ тѣхъ потънали наедно съ хората и два топа. Въ нѣкои, войницитѣ, сѫщо и грѣбцитѣ били съвършенно избити, а понтонитѣ пълни съ мъртви и ранени тѣла, оставали на произвола на водата, догдѣто се напълнятъ отъ дупкитѣ и потѫнатъ.

Нѣкои понтони за да избѣгнатъ огъня, отдалечавали се по надолу, нъ тѣ попаднали на такъвъ огънь, щото, по изражението на единъ понтонний офицеринъ: „въ тѣхъ не стрѣляли, а просто ги застрѣлявали“. Разумѣва се, когато въ единъ понтонъ сѫ били наблъскани повечь отъ 50 д. а една гѫста цѣпь стрѣля въ такава сплотена масса, само единъ особенъ случай може да запази живота въ подобни условия. И дѣйствително, всичкитѣ понтони, които се спуснали надолу, били, буквално застрѣляни.

Въ единъ понтонъ въ началото била избита половината команда, а после и гребцитѣ, които веднага се замѣнили съ хора отъ командата, нъ наскоро не останало кой кого да замѣнява — всички убити, само единъ унтеръ-офицеръ останалъ, който ако и раненъ, съ плувание спасилъ живота си.

На другъ понтонъ останали само трима матроси. Въ това врѣме една граната разбила и понтона а тѣ се хвърлили въ водата за да преплуватъ. Матроса отъ гвардейския екипажъ Семенъ Лопатинъ останалъ съ раздробена рѫка и когато се събличалъ за да се хвърли въ водата, раздробили му и другата рѫка въ плешката. Той, и други двама ранени, заловили една дъска и течението на водата ги извело на единъ островъ. Безсилния Лопатинъ неможалъ да продължава, останалъ на острова, а другитѣ двама тръгнали съ дъската да излезѫтъ на брѣга, нъ вечь не се видѣли нито чули. Лопатинъ пресѣделъ на острова $5^1/_2$ дена безъ храна, ранитѣ му червясали и изгубилъ надѣжда. Една русска варка минавала отъ тамъ, той извикалъ, взели го, завели въ болницата и въ сѫщий день императора два пѫти го посѣтилъ, както и главнокомандующий който му прикачилъ Георгиевски кръстъ.

На разсѫмвание, турцитѣ все повечь и повечь усилвали огъня, най послѣ, така нападнали, щото излезналитѣ отъ първия транспортъ войници, окончателно щѣли да бѫдатъ истрѣбени ако не били пристигнали $5^1/_2$ роти отъ втория транспортъ[1]).

Самата възвишенна мѣстность напълно благоприятствовала за отбрана на турцитѣ. Тѣ всѫду намирали закрити мѣста за да стрѣлятъ а русскитѣ коршуми да не ги досягатъ и руссатѣ трѣбвало да си служатъ само съ щикъ.

Въ такова едно нападение до брѣга, щабсъ-капитанъ Бряновъ показалъ голѣмо юначество. Хвърлилъ се съ „ура“ върху турцитѣ и съ силното си тичание оставилъ своитѣ солдати надирѣ, а самъ билъ посрещнатъ и вдигнатъ на въздухъ отъ деветь турски щика. Въ такова положение, той извадилъ сабята и ударилъ единъ турчинъ по главата. Като пристигнали войницитѣ му, турцитѣ се разбѣгали, а Бряновъ ако и да носилъ деветь рани по тѣлото и кръвьта текла отъ него, подпрелъ се на лакъта си и пакъ давалъ команда[2]).

Така сѫщо и великий князь Николай Николаевичъ — младший, удивилъ всичкитѣ офицери съ своето мѫжество. Той никъкъ не се отстранилъ и до свършванието на боя осталалъ подъ летящитѣ гранати.

Драгомировъ като гледалъ отъ лѣвия брѣгъ силното упорство на турцитѣ, на които и самата мѣстность обѣщавала побѣда, потеглилъ съ третия транспортъ за дѣсния брѣгъ, придруженъ отъ Скобелева II и отправилъ се къмъ лѣвия флангъ. Въ това врѣме капитанъ Фокъ съ 15 д. войници нападнали караулнята въ която се намирали до 60 д. турци отъ които едни паднали на мѣсто, а други избѣгнали, а пакъ Драгомировъ нападналъ на една воденица пълна съ турци, почнала се стрѣлба и отъ двѣтѣ страни, нъ воденицата била запалена и турцитѣ изгорѣли.

Въ ч. $10^1/_2$ цѣлата 14-та дивизия се намирала на дѣсний брѣгъ и горскитѣ орѫдия продължавали да стрѣлятъ на турскитѣ батареи въ Свищовъ. А нѣкой си англичанинъ командантъ въ батареята като излезълъ изъ търпѣние, казалъ: „Колкото ги биешъ, тия мужици все напредъ вървятъ“.

---

[1]) Съобщението съ гълѫбитѣ било вѣрно, но като се разгласило за преминаванието на русситѣ при Никополь, отъ Руссе била испратена 4 — 5000 д. войска съ 6 топа за Никополь, която тъкмо по онова врѣме се случила до Свищовъ, тъй щото ако преминаванието на русситѣ било станало единъ часъ по напредъ или по послѣ, може би по лесно да се извършеше.

[2]) На другия день Бряновъ билъ награденъ съ Георгиевски кръстъ, прикаченъ собственорѫчно отъ императора, нъ и въ сѫщия день умрѣлъ.

Въ ч. 1½ турцитѣ отъ Свищовъ престанали да стрѣлятъ. Императора който се намиралъ при селото Фламунда срещо Никополъ гдѣто бѣше разгласено преминаванието Дунава и отгдѣто всичко наблюдавалъ, въ ч. 2 сл. пл. пристигналъ въ Драча и вечерьта съ сълзи на очи отъ радость, окачилъ на главнокомандующий крьста св. Георгий II степень.

Не само турцитѣ, нъ мнозина и отъ европейскитѣ корресподенти били увѣрени, че преминаванието ще стане при Никополъ и тамо вардили. А пакъ Абдулъ-Керимъ паша, като прегледжалъ позициитѣ въ Свищовъ, казалъ: „поскоро могжтъ ми поникнж косми на дланьта, отколкото русситѣ да преминатъ на това мѣсто“.

Честьта на стратегическата въ този случай сполука, принадлѣжи на главния щабъ на армията, нъ втората и чисто тактическата задача въ преминаванието Дунава, е, испълнилъ ген. майоръ Михаилъ Ивановичъ Драгомировъ. Името на Драгомирова между военнитѣ отдавна е извѣстно, нъ граждански мiръ сега се запознава съ него. Той като свършилъ курса, въ 1849 г. постжпилъ въ семеновский полкъ. Послѣ въ академията на генералния щабъ. Пжтешествовалъ и попадналъ въ италиянската компания послѣ Солферино. Отъ 1859 — 1869 билъ професоръ въ академията и началникъ щаба на гвардейската дивизия; послѣ началникъ щаба на киевский окржгъ, а отъ 1873 г. командувалъ 14-та пѣх. дивизия, на която се паднала честьта да сгжпи най-първо въ България и да отвори пжть на цѣлата русска армия. Драгомировъ като професоръ неотдѣлялъ теорията отъ практиката и всегда съединявалъ научнитѣ занятия съ практическата дѣятелность.

Русситѣ ако и да сж предполагали, че въ преминаванието Дунава подъ Свищовъ ще изгубятъ 20 — 30,000 души, обаче, умѣнието често пжти надвишава силата.

Споредъ по точнитѣ свѣдения, цифрата на убититѣ възлизала на 289 д. потжнали 53 д. и ранени 398 д.

Отъ офицеритѣ убити: ранени:

щабсъ-капитанъ	*Петровичъ,*	полковникъ	*Озеровъ,*
„ „	*Бряновъ,*	„	*Духонинъ,*
капитанъ	*Ящинский,*	подполковникъ	*Рѣшетниковъ,*
подпоручикъ	*Григоръ Швили,*	майоръ	*Годлевский,*
„	*Кюненбергъ,*	капитанъ	*Стрѣмелцовъ,*

прапорщ.	*Лукьяновъ,*
„	*Федоровъ,*
„	*Рижкинъ,*
„	*Здань,*
„	*Ивановъ,*

потѫнали:

подполковникъ	*Стрелбицкий,*
щабсъ-капитанъ	*Кобиевъ,*
подпоручикъ	*Тюрбертъ*
капитанъ	*Алейниковъ,*
„	*Семеновъ,*
поручикъ	*Полувановъ,*
подпоручикъ	*Василий Яковлевъ,*
„	*Данилевский,*
прапорщникъ	*Максимовичъ,*
„	*Сал.-Сабадашъ,*
„	*Прахницкий,*
„	*Динга,*
„	*Гижицский.*

На падналитѣ тукъ е въздигнатъ паметникъ на едно високо мѣсто надъ Дермендерската долина, около 25 м. отъ Дунава. Този паметникъ който е вѣчното жилище на всичкитѣ починѫли на това мѣсто, може да се счита най-огромния въ цѣла България. Неговата височина като на гробъ, е, само 1 м. и 50 с., широчина та му въ двата края по 4.50, въ средата 8, а дължината 15.50. Въ средата му е поставенъ мряморенъ стълбъ, а на сѣверната, западната и южната страни по два такива.

Средния носи надписъ: „русскимъ войнамъ павшимъ въ бою 15 Юня 1877 г. при переправѣ чрезъ Дунай. Въ память героямъ товарищамъ 14-й пѣхотной дивизий офицеровъ 10, нижнихъ чиновъ 229. Братская могила.“

На единий отъ сѣвернитѣ личѫтъ именага на прапорщицитѣ Рижкина и Здания — първий отъ 54-й Минский полкъ, вторий отъ 55-й Подолский, а на другия сѫ написани имената на Иванова, Григоръ Швили и Брянова отъ 55-й Волинский полкъ.

Единий отъ западнитѣ носи името на Каненберга, а другия на Петровича — и двамата отъ 54 пѣх. Минский полкъ.

Отъ южнитѣ, единий на Ящинский и Лукьяновъ отъ 53-й пѣх. Волинский, а другия на Феодорова отъ 54-й Минский полкъ.

На разстояние 30 м. отъ този паметникъ е въздигнатъ и другъ съ дължина 6.50, широчина 4, измазанъ съ варъ и безъ никакъвъ надписъ.

Тѣзи паметници сѫ окрѫжени съ прекрасна градина отъ разни плодородни дървета.

На едно още по-високо мѣсто отвѫдъ долината, по която сѫ излизали руситѣ, сгърчи великолѣпенъ паметникъ построенъ отъ дѣланъ камъкъ. Отъ едната страна на мряморна плоча е изработенъ русский гербъ; отъ друга, образа на Св. Георгий;

отъ трета, надписъ: „Въ царствованія россійскаго императора Александра II и подъ главнимъ началствомъ генералъ-лейтенанта Радецкаго 15-й Юня 1877 г. переправа черезъ Дуная у Зимници и бой у Систова“, а на четвьртата сж написани участвовавшитѣ въ боя полкове, баталиони, сотни, батареи и прч.

Тържественното влизание на русситѣ въ Свищовъ. Слѣдъ прогласяванието на войната, турцитѣ въ този градъ когато се срещали на улицата, особно пакъ по кафенетата, разговора си захващали съ тия думи: *Ингилизъ бракмасъ москофу муарабе ачсънъ дъовлете*; *динемезъ исе, о езеджекъ кафасжнж* (Англия нѣма да остави московеца да отвори война на султана, ако непослуша, тя ще му смаже главата).

Турцитѣ напълно вѣрвали, че по никой начинъ Англия нѣма да допустне да преминжть русситѣ Дунава, та никакъ не се безспокоили отъ снованьето имъ по срещния брѣгъ и така си живѣли, като че се намиратъ на 500 килм. далечь отъ русситѣ или вѣчна пропасть да ги раздѣля едни отъ други. Нъ когато русската войска почнала да се трупа срещо Никополъ и находящитѣ се турски войници въ Свищовъ взели да говоржтъ, че русситѣ ще преплувать Дунава при този градъ, гдѣто били докарали и нѣколко хиляди такива конье, които щомъ се хвъргали съ всадника отъ единия брѣгъ, на другия се намирали, Свищовскитѣ турци намислили — ако преминаванието на русситѣ се осжществи, да испълнжтъ една отъ священнитѣ заповѣди на корана. Тѣ съставили два списъка — единий за мжжетѣ, които да бждатъ избити, като съчувственници на русситѣ, а другия за красивитѣ жени и моми, които да закаратъ съ себе и рѣшили: щомъ се извѣстжтъ за преминаванието, да исколятъ мжжетѣ, да заберлтъ женитѣ и да избѣгнатъ. Обаче, отъ ненадѣйното появявание на русситѣ подъ Свищовъ, турцитѣ всичко забравили и всякой единъ припкалъ да предвари и докачи нѣкоя кола или конь отъ българетѣ, да натовари каквото може, или пъкъ да впустне нѣщо въ джоба, или мушне въ пояса си и колкото е възможно по-скоро да бѣга, тъй щото, тукашното българско население, което въ много въстания е давало жьртви, при освобожденieто си било щастливо да се избави безъ всяка жьртва, освѣнъ единъ българинъ, който билъ убитъ, защото поискалъ паритѣ си отъ нѣкой турчинъ.

На 15-й Юний, часътъ по 3 слѣдъ пладнѣ, преминаването презъ Дунава било вечь свободно, турското население и войската бѣхѫ напуснали града Свищовъ и въ ч. 4 генералъ-майоръ Петрушевский влезе въ града посрещнатъ отъ цѣлото българско население на чело съ облѣченото въ църковни одѣжди духовенство и съ приносъ хлѣбъ и соль на блюдо.

Това посрещание било нѣщо особно, нѣщо извънредно. Камбанитѣ, на които гласътъ дълго врѣме не се чувалъ, съ общето звучение обадили на всички граждани пристиганието на русситѣ, което възбудило крѣпость и сила и у старци, и у немощни и всякой се опѫтилъ къмъ онъзи страна за да види, посрѣщне, цѣлуне и пригърне своитѣ избавители които е съ вѣкове очаквалъ. Мѫжетѣ падали на колѣне прѣдъ своитѣ освободители, а женитѣ имъ цѣлували рѫцѣ, подавали вода, вино и овощия каквито се намирали. Нѣкои повдигали малкитѣ си дѣца да видѭтъ и по-добрѣ да запечататъ въ ума си своитѣ избавители русси, като приготвили въ рѫцѣтѣ имъ вѣйки и букети, които подавали на войницитѣ.

Веселитѣ лица, радостнитѣ разговори, виковетѣ „ура“ и „да живѣе Руссия“, надпреварванието за посрещание русскитѣ войници, — всичко това допълняло картината на общата велика радость и въсторгъ на свищовското население.

По всичкитѣ прозорци и балкони се развѣвали флагове, келими и красни платове; българскитѣ кѫщи били отбелѣзани съ голѣми кръстове начъртани по вратитѣ и стѣнитѣ а мѫжетѣ имали пришити на шапкитѣ и рѫкавитѣ кръстове отъ бѣлъ ширитъ.

Драгомировъ, който се намиралъ на бойното поле, за когото Петрушевский казалъ, че той е главния началникъ, гражданитѣ предали единъ голѣмъ букетъ на Петрушевский, съ умоление да го испрати Драгомирову, а като пристигна Драгомировъ въ града, въдвори напълно мирътъ и спокойствието между населението, състави единъ врѣмененъ съвѣтъ отъ по първитѣ граждани и една мѣстна полиция.

Градътъ Свищовъ представляваше складъ, нъ складъ отъ хора. Преминаването на войската презъ Дунава като порой течеше, а при излизанието ѝ на брѣга, гѫсти масси образуваше, които, като черни облаци отъ силния вѣтръ тласкани, съ голѣма бързина се движехѫ къмъ града и пълнехѫ кѫщя, ханища, дворове и всичкитѣ градски улици бѣхѫ постлани съ русски войници, които не можехѫ да се нарадватъ че се намиратъ обиколени отъ своитѣ единовѣрци и 500-годишни робе — българи.

На 16-й юний, императора преминалъ Дунава, благодарилъ на войската, наградилъ отличившитѣ се офицери и потеглилъ за въ града, гдѣго го чакало цѣлото свищовско население за посрещание, което станало още по тържественно. Той влезълъ въ града по постланъ отъ женитѣ съ цвѣтя пѫть, заведенъ въ цьрквата, духовенството отслужило молебствие и надвечерь се завърналъ въ Зимничъ, гдѣто били пренесени и двѣтѣ квартири.

По това врѣме русското началство направило нѣкои нови распореждания по армията и по управлението, т. е. да се даватъ свѣдения въ полевой щабъ за числото и имената на убититѣ, раненитѣ и изгубенитѣ войници; да се предаватъ на военний сѫдъ престѫпницитѣ, били тѣ мѫже и жени; да се уничтожи беделя и всякой да бѫде подчиненъ на военна повинность; да се уничтожи десятъка и да се обложи съ поземеленъ данъкъ и д. т.

Наскоро се почнало устройството на гражданската часть и въвождането на новото управление на което Найденъ Геровъ билъ назначенъ губернаторъ, а Д. Цанковъ вице-губернаторъ, съ голѣмо тържество се извършило отъ ген. майора Анучина — помощникъ на отсѫтствующия князъ Черказский.

Военни и граждански чиновници се събрали сутреньта въ цьрквата Св. Преображение, а слѣдъ малко не само цьрквата нъ и цѣлия дворъ се испълнилъ съ народъ. Осъмь градски свещенници отслужили молебенъ съ пѣние на русски пѣвчески войници. Послѣ, единъ отъ священницитѣ прочелъ възванието на Н. Императ. Величество къмъ българския народъ и новий губернаторъ Н. Геровъ извѣстилъ на народа уничтожението на беделя и замѣната отъ начало на 1878 година десятъка съ поземеленъ данъкъ. Народа исказалъ своята благодарность отъ това, испѣло се многолѣтствие на русский царь, на войската и на русский народъ, слѣдъ което множеството отишло въ конака гдѣто се извършило водосвѣтъ и гдѣто ген. майоръ Анучинъ произнелъ слѣдующата рѣчь:

„Българе! Господарьтъ императора заповѣда на своята войска да стѫпи въ България, за да ви освободи отъ вѣковния турски гнѣтъ. Богъ да помага! Волята на русский царь и горѣщото желание на русский народъ ще се испълнатъ. Българе, вий ще бѫдете свободни. Нъ като получите свобода, длъжни сте да докажете че сте достойни за нея Вий ще докажете това, като вардите установения порядъкъ и покажете пълна повинность въ распорежданието на властьта. Императора ви дава самоуправление въ лицето на административнитѣ съвѣти, градски съвѣти и избрани сѫдии и, наедно съ тѣхъ назначава централна администрация въ лицето на губернатора“. Тъзи рѣчь била посрещната отъ населението съ голѣмо въсхищение.

Турцитѣ оставили тукъ складъ съ храна, когото българетѣ показали на русското началство, склада билъ распечатанъ, съставила се комиссия която оцѣнила царевицата на 148,000 рубли, пшеницата 48,000, овесъ и ечмикъ на 14,000, соль на 3000, катрачъ. тютюнъ, кафе и д. п. всичко на 245,000 р. или 1,000,000 фр. Освѣнъ това оставили и нѣколко хиляди килограмма чисто-брашнени галети 40 турски кораба, нѣколко лодки въ пристанището и дървенъ материялъ. Галетитѣ били раздадени на войницитѣ а пшеницата послужила за хлѣбъ въ болницитѣ, тъй като въ населението чисто брашно не се намирало [1])

Съ преминаванието на руситѣ въ Свищовъ, преминали и нѣколо отъ извѣстното съсловие ромѫнки, нъ Градския Съвѣтъ ведна ги повърналъ обратно, като имъ казалъ, че подобно нѣщо въ този градъ не е сѫществувало.

Влизанието на руситѣ въ града Бабадагъ. Генералъ адютантъ Циммерманъ слѣдъ като премина Дунава при Галацъ и завзе града Мачинъ безъ бой, както и другитѣ околни градове, на 16-й ген. адютантъ Шамшевъ завялъ и града Бабадагъ тоже безъ бой.

Притѣсняваното отъ черкези и башибозуци християнско население наедно съ облѣченото въ църковни одѣжди духовенство съ голѣмъ въсторгъ посрещнало руситѣ. При прочитание възванието на императора, българското население съ умиление слушало и отъ радость сълзи проливало. Отъ разни страни пристигали депутации, които расказвали страданията на българитѣ. Шамшевъ, като се иззѣстилъ, че въ селата: Кацапнюй,

---

[1]) Такива складове останахѫ на много мѣста, нъ повечето отъ тѣхъ бидохѫ распродадени на руситѣ отъ частни лица, които съ стотини и съ хиляди полимперияла прибрахѫ, обаче и тѣ хаирътъ не имъ видѣхѫ.

Каранафжсъ, Сарждюртъ и Хамамджи, черкезитѣ ужасно притѣсняватъ българского население, убиватъ мжжетѣ, безчестатъ женитѣ, оскверняватъ църквитѣ, на 17-й испратилъ полковника Исмаилова съ единъ отрядъ казаци, които застигнали двѣ черкезски шайки отъ стотина души, разбили ги и взели 70 пушки, 50 коня и до 20,000 главъ добитъкъ. Черкезитѣ оставили 35 д. мъртви и 7 д. уловени живи, между които се намирали и двама извѣстни разбойници: Арабъ Адемъ и Кара Мустафа. Послѣдния цѣли 12 години вързувалъ по онѣзи мѣста. Съ стотини българе избилъ, а съ хиляди обралъ и обезчестилъ.

На 19-й пръсналъ се слухъ между народа, че руситѣ ще напустнатъ града. Населението почнало да се трупа около Шамшева и молило да не го оставя на произвола на дивитѣ черкези. Сжщо и духовенството се представило съ такава молба, нъ генерала го успокоилъ като го увѣрилъ, че мѣма да напустне града.

Образованието на българскитѣ дружини, българското знаме, българския обѣдъ и преминаванието на опълченцитѣ Дунава.[1]

На стр. 521—528 въ ч. II на кн. „Княжество България“, казали сме нѣколко думи за участьта на около 3000 д. българе, които се бѣхж рѣшили да помагатъ на своитѣ *брача* сърби въ войната имъ съ Турция.

Около 1000 д. отъ тѣзи нещастници, изгонени изъ Сърбия, пръснали се по Румжния и Бессарабия. Една значителна часть отъ тѣхъ отишли въ Кишиневъ голи, боси и безъ всякакви средства за живѣние.

Кишиневский жителъ И. С. Ивановъ, българинъ, който бѣше испращалъ презъ 1876 г. доброволци българе въ Сърбия, сжщо и помощи събирани отъ разни лица, като ги видѣлъ въ такова положение, настанилъ ги по българскитѣ кжщя. На нѣкои отъ тѣхъ далъ отъ събранитѣ и неиспратени въ Сърбия дрѣхи, едни получавали по 20 копѣйки на день за прехрана, а пакъ други живѣли съ своитѣ оскждни средства.

---

[1] Доброволцитѣ българе, които, въ очитѣ на нѣкои русски нъ не отъ русска народность пълководци се виждали неблагонадѣждни даже и вредителни за армията хора, като сж тръгнали по кжсно отъ Кишиневъ, дълго врѣме прекарали въ Плоещъ и на 21-й Юний преминали Дунава, стжнили и цѣлунали земята на милата си татковина, за това и ний по тъзи дата пишемъ за тѣхното озразование и прч.

Ивановъ предложилъ да се оставатъ на грижата на полевой щабъ въ Кишиневъ, нъ ген. адютантъ Непокойчицкий отказалъ, като възразилъ, че въ случай на война съ Турция, тѣзи българе нѣма да принесѫтъ никаква полза на русситѣ и задължилъ Иванова да имъ каже за да си отидатъ кой гдѣто желае. Ивановъ обаче, увѣренъ въ предстоящата война и убѣденъ въ ползата която ще принесѫтъ тѣ, не искалъ да ги рапустне. Презъ м. Ноемврий 1876 г. пристигналъ при Иванова съ писмо отъ И. С. Аксакова, ген. Н. Г. Столѣтовъ и казалъ му да не распуска българетѣ, отъ които ще се състави българско опълчение и той (Столѣтовъ) ше бѫде началникътъ. Слѣдъ това, Аксаковъ повторно писалъ Иванову и два пѫти му испращалъ по 1000 рубли за тѣхното поддържание.

На 30-й Мартъ Столѣтовъ пакъ пристигналъ въ Кишиневъ, съобщилъ Иванову, че войната е вечь рѣшена и поискалъ списъкътъ на доброволцитѣ. По распорежданието на Иванова, на другия день се събрали 700 д. доброволци на опредѣлено мѣсто, поздравилъ ги съ предстоящия въ скоро врѣме походъ къмъ тѣхното отечество, явилъ имъ, че тѣ оставатъ вечь подъ командата на Столѣтова и всички извикали: „Ура! да живѣе русский царь и Руссия. Въ сѫщото врѣме пристигналъ и Столѣтовъ, привѣтствованъ отъ българетѣ, веднага се распоредилъ да се облѣчятъ отъ славянскитѣ благотворителни комитети въ военна форма, да се въорѫжатъ съ пушки шаспо и отъ този день почнали да се обучаватъ.

На 12 Апр. при достозабелѣжителния Височайший смотръ въ Кишиневъ, слѣдъ 4-ти полкъ отъ 14-та дивизия се показали два баталиона българе доброволци, облѣчени съ черни сукнени дрѣхи, червени погони, на главата кожена шапка съ зелено дъно, на краката високи ботуши, въорѫжени съ пушки шаспо, щикъ, сабя и снабдени съ всички войнишки принадлѣжности.

Съ появяванието си въ редоветѣ блѣсналѫ най-пълна и приятна неожиданность въ очитѣ на присѫтствующитѣ. Императора останалъ крайно задоволенъ отъ юначеския, бодрия, веселия и войнственния изгледъ на тия баталиони, когато преминали край него. Тѣ престѫпяли както дългогодишнитѣ обучавани войници и на лицето имъ се изображавало въсторгъ отъ надѣжда, вѣра и благодарность. Между тѣхъ се намирали доста интелегентни хора: студенти, гимназисти, ученици отъ разни училища и на мнозина гърдитѣ били украсени съ ордени за „храбрость“ въ сърбс.-турската война.

Императора съ особно удоволствие привѣтствувалъ тѣзи доброволци съ царско слово, като ги нарѣкълъ „молодци болгаре“ и изразилъ благодарностьта си къмъ ген. майора Столѣтова, който въ разстояние почти на десетъ дни успѣлъ да приготви така добрѣ двѣтѣ тѣзи дружини.

Успѣхътъ въ формированието, дисциплината, ревностьта и любовьта на младежитѣ българе къмъ дѣлото и впечатлѣнието на императора което му направили двѣтѣ дружини, възбудили още по силно желанието на Столѣтова за увеличение числото на българскитѣ опълченци и по негово съдѣйствие съ приказъ отъ 17-й Апр. подъ № 40 отъ главнокомандующий, заповѣдано да се наименова „Българско Опълчение“ отъ шесть дружини а на 20-й съ приказъ подъ № 45 били назначени за командири: на 1-ва дружина — подпол. Кесяковъ, на 2-ра — майоръ Куртяновъ, на 3-та — подполк. Калитинъ, на 4-та — майоръ Рѣдкинъ, на 5-та — подполк. Нищенко и на 6-та — майоръ Бѣляевъ.

На 25-й сутреньта, едната часть подъ началството на Столѣтова, а другата на полк. Корсакова, потеглили за Плоещъ.[1] На тръгване слѣдъ молебена, преосвящений Павелъ държалъ една насърдчителна рѣчь и като се обърналъ къмъ приготвенитѣ за походъ доброволци, казалъ: „Доброволци българе! ний знаемъ за страданията на вашитѣ братя, за свирѣпствата и жестокоститѣ на турцитѣ само по слухъ и писано, нъ и при слушание и прочитание за турскитѣ звѣрства, въ нашитѣ жили е кипѣла кръвь, тръпки е побивало тѣлото ни, а вий сте били свидѣтели на турскитѣ звѣрства, мнозина отъ вась сѫ изгубили ближнитѣ си, скѫпи за вась лица — родители, жени, сестри, братя и дѣца. А какво сте почувствовали предъ видъ на тѣзи свирѣпства . . . Богъ мъститель призовава васъ да отмъстите за неповинната кръвь християнска, която вика на небето . . . Вамъ не е нуждно да се припомнува за самоотвержение на

---

[1] И. С. Ивановъ пише, че дружинитѣ потеглили на 14 апр. и Столѣтовъ възложилъ на него да слѣдва образованието на бълг. опълчение. Въ пѫтуванието си за Плоещъ, той посѣтилъ градоветѣ: Яшъ, Галацъ, Браила и др., а послѣ обходилъ много градове въ Румѫния, въ които се намирали българе и задължавалъ ги да съдѣйствоватъ въ дѣлото.

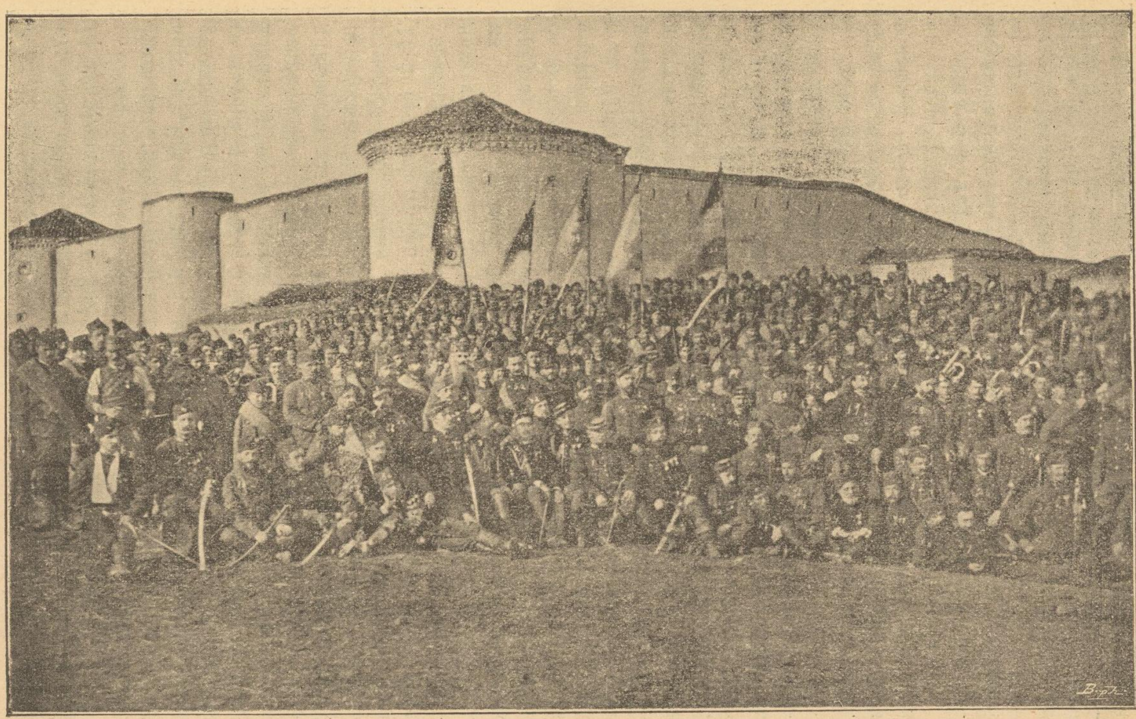

БЪЛГАРСКОТО ОПЪЛЧЕНИЕ ВЪ ПЛОЕЩЪ.

борбата съ неприятеля до послѣднята капка кръвь; вий горите отъ нетърпѣние да станете бичъ Божий за смъртното поражение на свирѣпия врагъ и притѣснитель на вашитѣ братя . . .“

Въ това врѣме пристигналъ въ Плоещъ и капитанъ Райчо Николовъ, който обнародвалъ слѣдующето възвание отъ 24-й апр.[1]). „Братя българе! Врѣме за освобождението на нашето отдавна поробено мило отечество вече настана Русската армия се намира на лагеръ при Дунава и стрѣля за нашето освобождение. И ето азъ пакъ при васъ! Пристигнахъ въ Плоещъ съ испратениѣ отъ Руссия топове, пушки и други военни принадлѣжности за нашето **Българско опълчение.** Братя българе! вий мѫжественно преминахте на 6-й авг. (1876) р. Тимокъ и на 20-й р. Морава. Геройски издържахте сражението на 16-й септ. на градетинскитѣ гори и вашитѣ гърди сѫ били украсени съ ордени за „храбрость“. Нъ сега вий нека получите самата скѫпа награда: „Свободата на България“. Азъ ви знамъ и вѣрвамъ, че сега нѣма да закъснѣете нито една минута, пакъ да се съберете и още по мѫжски ще се хвърлите съ Божията воля на звѣроветѣ турци, които безчестятъ нашитѣ сестри и майки, убиватъ нашитѣ бащи и братя, горятъ нашитѣ села и градове и опустошаватъ прекрасното и мило наше отечество. Братя българе! минутата на нашето освобождение е настѫпила! Стичайте се голи и боси въ Плоещъ, взимайте орѫжие, обличайте се въ военно облѣкло и съ Бога напредъ! Който е юнакъ надъ юнака, нека сега докаже своето юначество на бойното поле. Азъ вашъ братъ и другаръ ще бѫда въ сражението напредъ и надѣвамъ се, че и вий нѣма да останете назадъ“.

На 30-й пристигнали изъ Крайово, Т. Северинъ и др. градове до 1300 д. доброволци, които въ сѫщий день били облечени отъ комиссията за приемвание доброволцитѣ, състояща отъ полк. Корсакова, Д-ръ Вязанкова и И. С. Иванова.

На 6-й Май се извършило съ голѣмо тържество освящението на испратеното на българското опълчение отъ г. Самара.

---

[1]) Капитанъ Райчо, както е казано на стр. 522 въ ч. II на кн. К. Б. бѣше началникъ на една бълг. чета въ Сърбия. Слѣдъ войната той пакъ се завърна въ Руссия и постѫпи на служба въ житомирский полкъ расположенъ по тови врѣме въ Бессарабия, а като се образова опълчението, по негово желание билъ прекомандированъ и постѫпилъ въ 4-та дружина, командиръ на първа рота.

То било приготвено още презъ 1876 г. за въстанието, нъ като се потуши наскоро, оставено да чака врѣмето си. Това знаме е три цвѣтно: бѣло, червено и синьо съ три такива ленти. Въ средата на знамето черенъ кръстъ обшитъ съ злато; отъ едната страна образа на Св. Богородица, а другата на Св. Кирилъ и Методий. На червената лента ушитъ съ злато надписъ: „Българскому народу“, а на украсеното дървце: Болгарский народъ горада Самари 1876.

Слѣдъ освящението, главнокомандующий назначилъ знамето за третата дружина и като го врѫчилъ въ рѫцѣтѣ на знаменосеца фелтфебеля Марчина, извикалъ: Братя българе! това е вашето знаме, съ което ще отидете въ България да освободите вашитѣ братя, които пѫшкатъ подъ турското иго. Бѫдете вредни за него.

На 7-й прѣдставителитѣ на мѣстното българско общество дали обѣдъ на Самарскитѣ пратеници и на офицеритѣ отъ българскитѣ дружини въ главѣ на ген. Столѣтова.

На 8-й Иванъ Параскевовъ, българинъ изъ Браила, поднесълъ на главнокомандующий изработено отъ дъщеря му Стилияни трицвѣтно знаме съ изобразенъ и ушитъ съ злато коронясанъ львъ и съ надписъ надъ короната „България“, а подъ львътъ слѣдующитѣ думи: „Съ Божіи воли и съ силата Славнаго русскаго Царя Александра II, напрѣдъ“. Негово Височество приелъ знамето, благодарилъ на приносителя, порѫчилъ да предаде благодарностьта му и на дъщеря си, а знамето назначилъ за 4-та българска дружина.

Въ сѫщия день дружинитѣ били подведени подъ клѣтва.

На 11-й въ деньтъ на св. Кирилъ и Методий въ врѣме на молебена пристигнали 340 д. доброволци за да постѫпатъ въ опълчението. Слѣдъ молебена нѣкои отъ по опитнитѣ опълченци били произведени въ десятници.

На 20-й числото на опълченцитѣ вь 6-тѣ дружини възлизало на 4000 д., а на 30-й когато потеглили отъ Плоещъ за градеца Руше-де-Веде; възлизало на 5000 д. които споредъ решението на военний съвѣтъ у началника щаба на дѣйствующата армия ген. Непокойчицки, като неспособни за война, трѣбвало да се употрѣбяватъ за вътрѣшни работи въ превзетитѣ отъ русситѣ градове.

На 15-й вечерьта пристигнали въ Зимничъ, а на 21-й презъ нощьта потеглили за срещния брѣгъ, нъ навалицата била такава, особно по моста, щото едвамъ сутреньта успѣли да излезѫтъ, гдѣто на всяка крачка се виждало слѣди отъ кръвь, било отъ страна на русситѣ, било на турцитѣ.

Нѣкои отъ русскитѣ офицери на които било вдѫхнато лошо понятие за опълченцитѣ, скоро се убѣдили че тѣ въ нищо не се отличаватъ отъ русския войникъ, даже и съ поголѣма самоотвърженость се хвъргали върху неприятеля, тъй щото, опълченцитѣ въ кратко врѣме такава слава добили между офицерството, за каквато, въ самото начало генералъ Непокойчицки не е можилъ и да помисли.

Превзиманието на Търново Благополучното преминавание на русситѣ въ Добруджа и подъ Свищовъ и, въ всяка една тѣхна побѣда надъ турцитѣ, както ще видимъ, забелѣзватъ се три нѣща: умѣние, бързина, особно рѣшителностьта на офицеритѣ. И напраздно не е казалъ единъ отъ старитѣ мѫдреци: „По силно е воинството отъ елени, когато, то има предводитель львъ, отъ колкото онова отъ львове, съ предводитель еленъ“.

Русситѣ сѫ така преслѣдвали неприятеля, щото, никъкъ не сѫ го оставяли да си свземе силитѣ и да си отдѫхне.

На 18-й Юний когато се намираше значителна русска сила на дѣсний брѣгъ, билъ издаденъ приказъ за свормированието новъ отрядъ, който да се впустне въ вътрѣшностьта на България, силната буря развалила моста на Лунава и нѣкои части които съвпадали въ новия отрядъ, останали на лѣвий брѣгъ.

Въ този отрядъ влизали: Една Драгунска бригада подъ началството на Н. И. В. флигелъ-адютанта Евгений Максимилияновичъ Херцога Лейхтемберский. — Сводня бригада подъ началството на Н. И. В. ген. майора Николай Максимилияновичъ херцогъ Лейхтемберский. — Донска казашка бригада, подъ началството на полковника Чернозубова. — Кавкавска казашка бригада, подъ началството на полковника Тушолмина. — Сводний квардейский полуескадронъ, подъ началството на ротмистра Норта. — Конно-пионерний отрядъ, подъ началството на полковника графа Роникера. — Уралска казашка сотня, подъ началството на сотника Кирилова. — Четвърта стрѣлкова бригада, съ шестьтѣ дружини отъ Българското Опълчение — всичко 10,000 д. съ 38 орѫдия.

Главното началство на този отрядъ, нарѣченъ и „летучий“ (хвърчащъ) бѣше повѣрено на ген. адютанта Иосифа Владимировича Гурка. Гурко е роденъ въ 1828 г. и въ 1846 г. постѫпилъ на служба въ гусарский полкъ. Желающъ да се запознае практически съ всичкитѣ клонове на военното образование, въ 1856 г. постѫпилъ въ пѣх. полкъ на ген. фелдмаршала графа Дибича Задбалканский. Въ много битки участвовалъ и съ много ордени укиченъ. За неговата способность било му повѣрявано да командува, ту единъ полкъ, ту други и, командувания отъ него полкъ, освѣнъ че се отличавалъ въ смотра, нъ съ своята геометрическа правилность, точность, отчетливость и блѣсъкъ, въ изумление докарвалъ зрителитѣ.

Ген. адютантъ Иосифъ Владимировичъ Гурко.

Н. И. В. главнокомандующий, който познавалъ боевата дѣятелность на Гурка, повикалъ го нарочно изъ Петерсбургъ и повѣрилъ му началството на този отрядъ, който съ дързостьта си, наскоро привлече вниманието на цѣлъ свѣтъ.

На 22-й се издаде приказъ за своржирването особенъ отрядъ „Русчушки“, подъ началството на Н. И. В. Цесаревича. Въ този отрядъ влизали 12-й армейский корпусъ — подъ командата на Н. И. В. великий князъ Владимиръ Александровичъ, и 13-й армейский корпусъ — генералъ-лейтенанта Гана. Всичко отъ 49 баталиона, 20 ескадрона, 21 сотня и 224 орѫдия. Задачата на този отрядъ бѣше, да притѣсни турцитѣ въ Руссе и да ги изгони.

Отъ 9-й корпусъ се образова другъ отрядъ, подъ началството на ген. Криденера, който да се впустне къмъ рѣката Осма, да превземе ягката крѣпость — Никополъ и по този начинъ да се обезпечи линията на Дунава отъ Руссе до Никополь.

На 21-й моста на Дунава билъ поправенъ, войскитѣ почнали да преминаватъ и въ сѫщия день нѣкои части отъ отряда на Гурка потеглили презъ селата: Т.-Слива, Гор.-Студенъ, Батакъ, Павликяни и спрели се въ Мурадъ-бей; нъ горещината била такава, щото, войницитѣ едвамъ влекли краката си, нѣкои падали по пѫтя и другаритѣ имъ съ вода ги свѣстявали.

На 24-й Гурко застигналъ часть отъ отряда въ с. Батакъ и споредъ направенитѣ разѣзди около Търново и Севлиево отъ по прѣднитѣ части, узналъ, че въ тѣзи мѣста не се намира значителна турска сила, нъ за въ градоветѣ нищо положително не се знаило, защото, башибозуцитѣ недопускали разѣздчицитѣ да наближятъ до града. Гурко испратилъ презъ селата: Михалци, Иоларъ, Карабунаръ и Бѣляковци по усилени разѣзди отъ 8-й драгунский Астраханский и 9-й драгунский Казанский полкове съ 16-та конна батарея, която на 25-й да разгледа града Търново отъ къмъ западната страна, а на 26-й отъ источната. За резерва на разѣздочний отрядъ, билъ отправенъ въ с. Михалци 9-й гусарский Киевский полкъ, а всичката друга войска останала на мѣстата си да чака слѣдствието. Слѣдъ всичко това, Гурко рѣшилъ самъ да води дѣйствията на разѣзднитѣ части. Въ ч. 6 сутреньта на 25-й той пристигналъ въ с. Мурадъ-Бей и въ негово присѫтствие отряда потеглилъ за назначението си. Около пладнѣ, на истокъ отъ с. Карабунаръ въ скалистата гора се показала турска конница. Единъ гвардейски взводъ, подъ началството на щабсъ-капитана Савина билъ отправенъ срещо турската конница, съ цѣль да я извади на открито мѣсто за да се узнае силата ѝ. Савинъ забѣлѣжилъ, че конницата взема мѣрки да обграда взвода, оттеглилъ се надирѣ, заловилъ позиция и престрѣлката се почнала. Взвода се намиралъ въ опасность, обаче, щомъ се показалъ другъ взводъ и два ескадрона драгуни, турцитѣ почнали да отстѫпватъ, а послѣ ударили на бѣгъ къмъ Търново. Разѣзднитѣ части се впуснали слѣдъ тѣхъ и въ ч. 4 сл. пл. надникнали надъ Търново. По това врѣме турската войска била напуснала града и установила се надъ дѣсний брѣгъ на р. Янтра въ „Свѣтата-гора“, отъ гдѣто отправила нѣколко топовни гърмежи, нъ русскитѣ бомби, скоро прекратили огъня на турската артилерия.

Русситѣ още въ Бѣляковецъ се извѣстили, че града е напуснатъ отъ турцитѣ, а като надникнали надъ него, още по-силно се увѣрили въ това отъ самитѣ граждани българи които се явили предъ тѣхъ. Нъ този градъ, който е единъ важенъ ключъ за Балканския проходъ, а по своето мѣстоположение представлява такава несъкрушима крѣпость, която би могла да осуети усилията на цѣла армия, да се отстжпи отъ турцитѣ и да бжде завзетъ само отъ единъ разѣздний отрядъ, било необяснимо за русситѣ.

Мнозина отъ тѣхъ се сжмнѣвали, за да не би турцитѣ да сж узнали тѣхната слабость и нарочно се испокрили за да ги измамжтъ и избиятъ; нъ когато рѣшителния русски доброволецъ князь Церетелевъ се спустналъ въ града съ една часть казаци, обиколилъ нѣкои мѣста, посѣтилъ и турската махала и извѣстилъ, че въ града турци нѣма, русситѣ веднага нахлули, а два ескадрона драгуни и двѣ сотни казаци подъ началството на полков. Корево съ двѣ орждия, спуснжли се да преслѣдватъ останалата по позициитѣ турска войска, която въ голѣмъ безпорядъкъ бѣгала къмъ Османъ-Пазаръ, като захвърлила изъ пжтя орждия, патрони, шинели и само спасението на живота си дирила.

Въ Турския лагеръ на Марино-поле, русситѣ заловили много запасъ, разно оржжие и едно знаме.

При влизанието на русситѣ въ града, турската войска състояла отъ 5 баталиона пѣхота, 400 д. конница арнаути съ 6 орждия. Нъ предъ видъ на страхътъ който се вселилъ въ сърдцата на войницитѣ още при преминаването на русситѣ Дунава, тѣ изгубили и най-малкия куражъ на съпротивление.

Турското население въ града още повечь се исплашило. Щомъ пристигнало извѣстието на 15 Юний че русситѣ се намиратъ въ Свищовъ, нѣкои отъ гражданитѣ турци почнали да напускатъ града. Затворницитѣ които били до 200 д. турци, като се страхували да не бждатъ избити съ пристиганието на русситѣ въ града, силно настояли предъ власьта за да ги освободи, подъ предлогъ че ще отиджтъ срещо неприятеля. Власьта била принудена да ги освободи, освѣнъ нѣколцина осждени на вѣчни окови. Между затворницитѣ се намирали Н. Сарановъ, П. Патлиджановъ изъ Габрово, Пенчо и Райко Райкови изъ Трѣвна и други десетина души осждени по за три години презъ 1876 г. като съучастници въ въстанието, тоже сполучили да снематъ желѣзата отъ краката си и да се избаватъ.

Разни слухове се носили изъ града, които тревожили и турското население и българското. Едни казвали, че русситѣ обратно се завърнали презъ Дунава, други увѣрявали, че се намирали въ походъ къмъ Търново и вечь наближавали. А пъкъ на 18-й цѣлото население станало на кракъ. Властьта напустнала управлението и избѣгала по позицитѣ на „Картала“ и „Святата гора“. Чаршията изобщо се затворила. Българетѣ се испокрили изъ кѫщята си, а турцитѣ само тичали насамъ-натамъ. Никой незнаилъ отъ гдѣ произлиза тоя страхъ и какво трѣбва да се прави.

Нощьта дала край на движението и сутреньта населението било по спокойно, особно турското, като се извѣстило отъ нѣкои пѫтници идящи отъ къмъ Дунава, че русската войска се намира около Свищовъ и веднага телалина почналъ да вика изъ улицитѣ, за да си гледа всякой работата.

На 22-й пакъ пристигнали тревожни за турцитѣ, нъ положителни свѣдения, че русситѣ се опѫтили къмъ Търново. Една часть отъ турското население, което било увѣрено, че русситѣ, като преминали Дунава, по никой начинъ Търново не ще може да се запази отъ тѣхъ, рѣшила да напустне града и почнала да бѣга къмъ Османъ-Пазаръ. Други не се рѣшавали да напустнатъ жилищата си освѣнъ когато се убѣдѫтъ, че русситѣ ще превзематъ града. А пакъ трети били наклонни никакъ да се недвигатъ нъ да се предадѫтъ.

Съ наближаванието на русситѣ къмъ Търново, почнали да бѣгатъ даже и онѣзи турци, които мислили по късно да направатъ това. Българетѣ веднага приготвили русски и български знамена и при влизанието на русситѣ, градътъ билъ укиченъ съ тѣхъ. По вратитѣ и стѣнитѣ на българскитѣ кѫщя личели кръстове, сѫщо по шапкитѣ и рѫкавитѣ на българетѣ били обшити кръстове отъ бѣлъ ширитъ.

Часътъ около 5 сл. пл. ген. Гурко влезналъ въ града посрещнатъ отъ цѣлото население. Виковетѣ „ура“ и „да живѣе нашиий господарь Александръ“, били непрекъснати. Тържеството било общо, особно пакъ за българското население, което живо почувствовало, че се туря край на неговото петь-вѣковно робство. Гулеянѣто въ русския лагеръ съ музика и русски пѣсни, хорà, веселби, дълго врѣме се продължавали.

Крестовски казва, че българетѣ забирали по домоветѣ си русскитѣ войници, нагощавали ги, напоявали, радвали имъ се и даромъ принасяли за коньетѣ имъ ечмикъ, овесъ и сѣно. А корреспонд. на „Русс. Вѣдомости“ пише, че женитѣ въ Търново раздавали на войницитѣ хлѣбъ, вино, сиренье, ябълки, каисии и сливи. Мнозина отъ мѫжетѣ раздавали и тютюнъ.

На 26-й около обѣдъ влезли въ града и опълченцитѣ между хиляди посрещачи, отъ които всякой единъ държалъ въ ржцѣтѣ си хлѣбъ, или стомна вино, тютюнъ и други приноси, а женитѣ ги пречакали съ вѣнци, букети и разни подаръци. Мнозина като гледали предъ себе слѣдъ 500-годишното робство, български войници, плакали отъ радость.

На 30-й въ ч. около 12 презъ деньтъ, пристигналъ въ града главнокомандующий. Неговото посрещание отъ населението станало съ такъвъ въсторгъ, който не било възможно да се опише нито съ думи да се предаде. Мжже, жени, моми и дѣца съ сълзи на очи отъ радость посрѣщали и поздравлявали войницитѣ, като имъ подавали китки и дарявали кръпи. Русски и български знамена, вѣнци отъ разни цвѣтя украшавали всякой единъ домъ и всяко здание. Гражданитѣ канили по домоветѣ си и новитѣ тия гости безъ разлика и предлагали имъ угощения споредъ силитѣ си. Духовенството въ най-свѣтли одѣжди, въ деня два пжти служило молебенъ за здравието на императора и на русската войска. Всичкого население се веселило и тържествувало.

На 1-й Юлий се представила предъ главнокомандующий една депутация отъ неизбѣгналитѣ около 50 кжщи турци, придружена отъ вицегубернатора М. Дринова, която изявила преданность и покорство. Тя била милостиво приета. Главнокомандующий казалъ, че се въстановява свободното богослужение въ джамийтѣ, равенство между всички безъ разлика на народность, всякой да се занимава съ своята работа и пр. Слѣдъ това депутацията отговорила, че ако търновский управитель Саидъ паша не билъ задържалъ възванието на главнокомандующий, турского население нѣмало да избѣга. На 3-й се завърнали много отъ турцитѣ, кжщята си намѣрили здрави, неограбени и всякой единъ заловилъ своето занятие, а на нѣкои отъ онѣзи, които не се завърнали, кжщята имъ били разорени.

Завземанието на градеца Бѣла[1]). Въ Бѣла живѣли 40 турски сѣмейства и единъ богатъ и много добъръ турчинъ именуемъ Ахмедъ-бей, който защищавалъ българитѣ и неприпускалъ нито черкези, нито башибозуци да наближѫтъ до града и да свирѣпствоватъ.

---

[1]) Завземанието на Бѣла нѣкои сж писали че е станало на 25-й а други на 27 й Юний: обаче споредъ описанието за дѣйствията на русчушкия отрядъ, той е занятъ на 23-й тъй щото Бѣла е втория градъ, занятъ отъ русситѣ слѣдъ преминаването имъ подъ Свищовъ.

На 15-й Юний, когато преминахѫ руссите на Свищовъ, Ахмедъ-бей събралъ гражданитѣ и казалъ: „Русситѣ сѫ добри хора и никакво зло нѣма да видите отъ тѣхъ, нъ пазете се отъ черкези и бащибозуци, защото азъ отивамъ и нѣма вечь кой да ви пази“. Тѣзи думи, той съ плачъ изговорилъ, опростилъ се съ гражданитѣ и заминалъ.

Българитѣ веднага се въорѫжили съ своитѣ прости пушки, взели мѣрки да се пазятъ, нъ и черкезитѣ почнали да ги обикалятъ. Единъ день сполучили да се вмѫкнѫтъ въ града, почнали да обиратъ чаршията, българитѣ взели да стрѣлятъ и въ този случай доста заслужила пушката шаспо на Георги Икономовъ, [1] която се пазила въ Димитра Крушката. Сѫщо едно момче, което се заложило задъ натъркалянитѣ на улицата нѣколко праздни бъчви, съ дългата си пушка сполучило да убие деветъ души черкези, които другаритѣ имъ натоварили на конетѣ и съ подпирание отъ двѣтѣ страни закарали съ себе. Слѣдъ това, тѣ се опитвали още два три пѫти да влезѫтъ въ града нъ не сполучили.

На 23-й Юний пристигнали въ града Стародубовскитѣ драгуни отъ отряда на Н. И. В. Цесаревича и при моста на р. Янтра се срещнали съ черкези които обикаляли за да нападнатъ града. Въ сражението били ранени майоръ Сискевичъ и единъ казакъ а двама убити. Отъ черкезитѣ паднали 11 д.

Въ това врѣме въ Бѣла учителствовалъ Стеф. Димовъ, (Ст.-Загорецъ) който при испращанието драгунитѣ късно вечерьта, забелѣжилъ между тѣхъ и Раде Иванова. Сутреньта пристигнала друга войска нъ и тя заминала.

На 3-й Юлий императора съ цѣлата си свита пристигналъ въ Бѣла. Той всяка недѣля присѫтствовалъ на служба въ църквата.

Императора се намиралъ тукъ до 28-й Юлий.

Младия учитель Димовъ съ своитѣ правилни отговори на въпроситѣ които му се задавали, особно съ обясненията си по французски, привлекълъ вниманието на всички и офицеритѣ не го отдѣляли отъ себе.

---

[1] Виж. ч. II стр. 376 и 415.

Завземанието на Севлиево. Единъ отъ испратенитѣ за Търново и Севлиево разѣздни отряди, състоящъ отъ около 15 д. казаци, като узналъ че въ Севлиево турска войска не се намира, той се вмъкналъ въ града на 25-й юний и безъ никакво съпротивление отъ страна на исплашеното турско население и турски жандарми, обиколилъ нѣкои улици, взелъ телеграфния апаратъ и пакъ се завърналъ надирѣ. Каймакамина и кадията още въ сѫщия день избѣгнали, градътъ осталалъ безъ управление, нъ тишината и порядъка никакъ не се нарушили. Турцитѣ вѣрвали че казацитѣ сѫ отишли да доведѫтъ русската войска, на която, днесь-утрѣ очаквали пристиганието и много турски сѣмейства избѣгнали за да не ги заварѫтъ руситѣ.

Изминали се день, два, три, петь, а никакъвъ руссинъ вечь не се показвалъ. Осталалитѣ въ града турци, като слушали че Търново е занятъ отъ руситѣ и всичкитѣ турци избѣгнали, рѣшили, да нападнатъ, исколятъ и ограбатъ българското население въ града, а послѣ и тѣ да избѣгнатъ.

На 30-й Юний испратили свои хора по ближнитѣ турски села да повикатъ по нѣколцина отъ първенцитѣ, които на 1-й юлий пристигнали. Въ сьбранието станало въ главната джамия по този въпросъ, селянитѣ били задължени да приведѫтъ всички способни за орѫжие свои съселяни и, за да не се пропустне благоприятния случай, опредѣлили, да се извърши това на другия день. Селянитѣ заминали да се приготвятъ и гражданитѣ се приготовлявали, за което, българетѣ вечь имали извѣстие, понеже, щомъ се породила въ главата на турцитѣ тъзи мисъль, онѣзи които имали приятели българи, взели да говоратъ предъ тѣхъ „фена оладжакъ“ (лошо ще стане), а пакъ онези който имал вражда на нѣкого и дирилъ случай само за да си отмъсти, казвалъ: „ики гюнъ йьомрюнъ калдѫ“ (два дена ти оставатъ да живѣешь), тъй щото и отъ приятеля и отъ неприятеля се проумѣвало че турцитѣ иматъ лошо намѣрение.

Предъ видъ на това, Спиридонъ Петевъ, Стефанъ Недевъ, Димитръ Кара-Ивановъ, Н. Хр. Беневъ и други нѣкои рѣшителни граждани, на 30-й юний кой по-напредъ, кой по-назадъ потеглили за Търново и на 1-й юлий се явили предъ главнокомандующий, изложили опасното положение на българското население въ Севлиево и молили за помощь. Главнокомандующий взелъ въ внимание тѣхната просба, нъ като нѣмало достатъчна войска въ Търново, била испратена 3-та сотня отъ 30-й Лонски полкъ подъ командата на Есаула Антонова. Обаче и тѣзи сотня като не се указала пълна а съставлявала само три взвода, за допьлнение, билъ прибавенъ разѣзда отъ Владикавказски-Осетински полкъ подъ началството на сотника Верещегина.

На 2-й Юлий сутреньта Антоновъ пристигналъ въ Севлиево, камбаната загръмела, населението излезнало на моста да го посрещне, а той сь повелителенъ тонъ заповѣдалъ да принесѫтъ турцитѣ орѫжието си, което се и извършило. Послѣ влезли въ града, войницитѣ се настанили, а гражданитѣ веднага почнали да се стичатъ при тѣхъ кой съ котелъ или стомна вино, кой съ шуленце ракия, други носилъ хлѣбъ, трети месо, сирене, всякой единъ радостно се разговарялъ, весело се смѣялъ и казацитѣ се въсхищавали.

Слѣдъ 2—3 часа, Стефанъ Коевъ, който билъ извънъ града, тичешкомъ отишелъ въ кѫщата гдѣто се намиралъ Антоновъ и съ всичката си сила почналъ да вика: Братушки, турци идѫтъ, скоро, турцитѣ ще нападнатъ.“ Антоновъ, съ своитѣ юнаци веднага се намѣрилъ край града и забелѣжилъ гѫста масса пѣхота, часть и конница която се движила отъ къмъ селото Акънджиларъ по ловчанското шоссе и приближавала къмъ Севлиево. Антоновъ наредилъ въ цѣпь своитѣ войници, турцитѣ приближили на единъ килм. престрѣлката се почнала нъ Антоновати *армия* състояща отъ около 60—70 д. която била поставена срещо 1500 д. турци, като се намирала въ опасность, Антоновъ заповѣдалъ да обадатъ на българското население въ града, да обвие на главитѣ си бѣли кърпи и да се покаже отъ тъзи страна гдѣто слѣдвала престрѣлката.

Между това българетѣ съзрели настѫпванието въ града на конница. Всички взели да казватъ, че това сѫ черкези. Антоновъ, който въ такъвъ случай трѣбваше да бѫде обиколенъ отъ двѣ страни съ неприятелска сила и едвамъ прикривалъ признацитѣ на душевното си вълнение отъ такава една опасность, той видѣлъ прѣдъ себе, вмѣсто черкези — сотника Верещагина съ разѣздътъ му и съ въсхищение извикалъ: „Самъ Богъ ви е испратилъ на помощь“.

Този малъкъ разѣздъ твърдѣ много насърдчилъ Антонова. Той почнѫлъ да напада на турцитѣ и преслѣдвалъ ги по ловчанското шоссе до гората при с. Акънджиларъ, гдѣто въ престрѣлката, отъ казацитѣ единъ билъ раненъ и три конье убити, а отъ турцитѣ имало освѣнъ раненитѣ, 16 д. убити.

Антоновъ, който ималъ нужда отъ по голѣма сила, а такава не било възможно да иска отъ Търново, защото и самата главна квартира се намирала въ това врѣме само съ канвойния баталионъ, той се отнесълъ писменно до ген. Дорожинский въ Габрово, а до пристиганието на помощьта, устоялъ срещо турцитѣ, които пакъ нападнали и които се считали 50 д. срещо единъ русски войникъ.

На 4-й сутреньта въ ч 8 пристигнала изъ Габрово испратената отъ Дорожинский 6-та сотня отъ 30-й полкъ подъ командата на Есаула Афанасиевъ и, още не си отпочинала, часа въ 10 турцитѣ изново нападнали на града. Казацитѣ ги посрещнали, почнала се престрѣлка и продължавала до 4 часа слѣдъ пладнѣ. Въ това врѣме казацитѣ забелѣжили че турцитѣ ослабватъ. Качили се на конетѣ, впуснали се срещо дѣсния флангъ, турцитѣ ударили на бѣгъ и влезли въ селото Акънджиларъ, като оставили до 70 д. мъртви, а раненитѣ прибрали. Отъ русситѣ падналъ убитъ единъ казакъ, раненъ Есаулъ Афанасиевъ и петь коня убити.

Главнокомандующий като се извѣстилъ, че около Севлиево се намира значителна турска сила — башибозуци и черкези и, Антоновъ съ голѣми усилия се задържалъ срѣщо нея, на 4-й Юлий вечерьта, заповѣдалъ, да се испрати единъ отрядъ на помощь, който билъ съставенъ отъ 2-й лейбъ-казашки ескадронъ, една сотня отъ 23-й донский полкъ и взвода на 6-та донска бригада съ двѣ орждия, подъ общото началство на полков. Жеребкова, комуто било заповѣдано да прогони турцитѣ отъ Севлиево. и да очисти всичката мѣстность до Ловечъ.

Отряда потеглилъ въ ч. 5 изъ Търново. Той се придружавалъ отъ полк. Паренсова и Орлова. Сутреньта на 5-й преминалъ презъ Севлиево, взелъ съ себе си и 6-та сотня Афанасиева, потеглилъ по шоссето къмъ Ловечь, нъ при с. Акънджиларъ билъ посрещнатъ отъ заложенитѣ по шоссето и хръсталака турци. Тукъ русситѣ съсѣкли до 50 д. турци, а като загърмѣли и двѣтѣ орждия, турцитѣ се разбѣгали.

Слѣдъ това, турцитѣ не се рѣшили да нападатъ на града, който се считалъ вечь между освободенитѣ градове.

На 8-й Юлий сѫ осѫдени на смъртно наказание 16 д. турци за свирѣпствата, които вършили. Едни отъ тѣхъ били избѣсени, а други застрѣляни край града на „Коджа-кълъ.“

Завземанието на Габрово. Този градъ населенъ само съ българе, като е служилъ и въ турско врѣме за центръ на околията, постоянно се намирали въ него 25—30 д. турци — единъ каймакаминъ (околийски началникъ), кадия (сѫдия) съ писаритѣ си, единъ телографистъ и около 20 д. пѣши и конни жандарми. Чиновницитѣ турци по онова врѣме, а най много жандармитѣ, особно презъ 1876—7 год. неплащахѫ нито за яденье, нито за пиенье и ако веемехѫ отъ негдѣ пари ужь въ заемъ не ги повръщахѫ, а често пѫти и на честь посягахѫ, както и нѣкой си Джерахъ Кючюкъ Ибрямъ, който поискалъ да обезчести тукъ съпругата на Георги Маноловъ, нъ като не му се удало, той гръмналъ на 7-й апр. 1876 г. срещо Манолова безъ да го улучи.

Въ врѣме на войната, въ Габрово е билъ каймакаминъ Ив. Н. Бакаловъ изъ Елена.

На 15-й Юний той получилъ телограмма отъ турската власть изъ Свищовъ за преминаванието на руссситѣ Дунава. Щомъ се извѣстили жандармитѣ за това, до толкозъ се исплашили, щото на минутата избѣгали, безъ да яватъ даже на началника си. Единъ отъ тѣхъ, като се извѣстилъ по късно, затекълъ се въ единъ ханъ, гдѣто се намирали нѣколко вързани за яслата конье, метналъ се върху единъ изъ между тѣхъ, взелъ да го блъска съ краката си, да го шиба съ пръчка, нъ коня подскачалъ само, а не се мѣстилъ. Най-послѣ дошло му на умъ, че коня е вързанъ, смѫкналъ се отъ него, отвързалъ го, пакъ се хвърлилъ върху му и съ голѣма бързина избѣгналъ на вънь изъ града.

Каймакамина Иванчо Бакаловъ, преди да съобщи на кадията испратената отъ Свищовъ телограма, кадията се извѣстилъ за избѣгванието нъ жандармитѣ, растреперенъ отишелъ при Бакалова и взелъ да го моли за единъ конь, който въ минутата да му се даде за да си отиде. Коньтъ билъ приведенъ, кадията се опростилъ съ Бакалова и безъ да му спомене, че и той, като турски чиновникъ да напусне града, или друга нѣкоя дума да каже, заминалъ.

Градьтъ се считалъ вечь безъ управление. Въ това врѣме почнали да се протакатъ презъ Габрово кервани съ бѣжанци турци изъ Севлиево. Габровци за да се пазятъ отъ тѣхъ въ преминаването имъ, отворили склада, въ когото се намирало събраното отъ властьта презъ 1876 г. тѣхно орѫжие, раздали го на младежитѣ, назначили стража, която даварди деня и ноща, а когато преминавали турскитѣ кервани, тѣ били посрещани и испращани извънь града отъ стражата безъ да имъ се направи нѣкоя обида.

Единъ отрядъ турска войска подъ началството на Мехмедъ паша, бѣше заловила Шипчанския проходъ и расположена надъ Червений-брѣгъ въ мѣстностьта „Кавашката калдърма“ на разстояние около 8 кил. отъ Габрово, отъ гдѣто и шатритѣ ѝ се виждахѫ.

Гурко, за да преминеше балкана презъ Габрово, щѣше да посрещне силно съпротивление и той рѣшилъ да премине презъ Хаинъ-богась, слѣдъ което да се отправи за Шипка; а другъ отрядъ да нападне отъ Габрово и по този начинъ турската войска или да бѫде унищожена или прокудена, и прохода да остане свободенъ за преминавание на русската войска въ Южна-България.

На 26-й била испратена отъ Търново половинъ сетня казаци, които още въ сѫщия день пристигнали въ Габрово и спрѣли се край града на Попъ Ракова ливада. Извѣстието за тѣхното пристигание като молния се пръснало и населението отъ цѣлия градъ се натрупало около тѣхъ. Всякой искалъ по-близо да прииде, да се рѫкува, да имъ се по-нарадва и да ги по-изгледа.

Слѣдъ оттоворътъ на учителитѣ по зададенитѣ имъ отъ офицерина въпроси, послѣдния далъ на Р. М. Каролева (учитель) единъ револверъ, привели му единъ казашки конь, качили се, влезли въ града, обиколили, посѣтили конака и пакъ се завърнали на дирѣ. Населението вѣрвало, че слѣдъ казацитѣ и друга войска ще пристигне, нъ като видѣло да се качватъ на коньетѣ за да си отидѫтъ, испречило се предъ тѣхъ и съ сълзи ги молило да не го оставя, защото, освѣнъ страхътъ, който му задавали проходящитѣ турци, още повечь го тревожила и войската която свалила шатритѣ си по-близо къмъ града. Офицерина отговорилъ, че това не е възможно, нъ гражданитѣ да испрататъ една депутация до ген. Гурка въ Търново и да искатъ по-голѣма сила, която ще имъ се даде.

На 27-й гражданитѣ испратили А. Манолова, Ат. Кехлибарова и Иос. Р. Цанкова. Молбата на гражданитѣ чрѣзъ депутацията на частьтъ била испълнена и на 28-й сутреньта се отправили за Габрово Иловайский и други офицери, кадри отъ Орловския полкъ и значително число казаци. За пристиганието имъ гражданитѣ били извѣстни и цѣлото население излезнало да ги посрещне. Иванчо Бакаловъ слѣдъ като поднесълъ хлѣбъ и соль, потеглили за църквата Св. Богородица, священницитѣ испѣли молебенъ, Каролевъ държалъ рѣчь, послѣ заминали презъ града, излезнали на горния край и установили се на лагеръ въ ливадата на Ив. Андрейчинъ срещо каменский мостъ.

На 29-й Петровденъ, рано сутреньта, всякой единъ отъ гражданитѣ закаралъ ечменъ, овесъ, сено, натрупали купища по ливадата и казали: „Братушки! хранете коньетѣ добрѣ и ако изедѫтъ това сено, всичко, което виждате около васъ по ливадитѣ, е, на ваше расположение“. Имало складъ съ храни, останалъ отъ турското правителство и него отворили.

Споредъ единъ старъ обичай, който и днесь сѫществува въ Габрово, на Петровденъ сутреньта въ всяка кѫща женитѣ правятъ млинъ, нъ този день направили по два и по три. Слѣдъ църква, всяка една жена се отправяла къмъ лагера, раздавали на войницитѣ млиноветѣ, наедно съ по една копринена или поне съ копринени рѫкави риза и гащи.

Мнозина отъ гражданитѣ като се сприятелявали съ нѣкого отъ войницитѣ, подарявали часовницитѣ си за споменъ. Обладаното отъ въсторгъ население не си и напомнувало за турската войска, ако шатритѣ ѝ и цѣлъ день да гледало. Русситѣ обаче, искали да узнаятъ за всичко около тѣхъ по подробно. За тѫзи цѣль били испратени опитни хора по течението на рѣкитѣ Янтра и Топлешъ а трети по рѫтлината Киселчова-могила за Червений брѣгъ, които доближавали и до самата турска войска.

Русситѣ които бѣха расположили лагера си на горния край на града, като се опасявали да не би турска войска да нападне отъ Севлиево и тѣ да останатъ между два огъня, рѣшили да се расположатъ на долния край на града, гдѣто не се забѣлѣзвала такава опасность, вслучай че нападне турската войска.

По обѣдъ когато казанитѣ били на огъня, войницитѣ изсипали ястието, взели само месото, качили се на коньетѣ си и всички потеглили на долу изъ града. Това движение, обаче, на русската войска, силно растревожило населението, което вѣрвало, че войската ще напустне града. Всичкитѣ увѣщания на русситѣ, оставали безполезни и всякой билъ готовъ да ги слѣдва. На долния край на града се стекло съ хиляди народъ нъ не вече съ радостни и весели лица, а на всякиго очитѣ били пълни сь сълзи. Тогава само народа се поуспокоилъ, когато видѣлъ, че войската расположила лагера си на Андрейчовата ливада. Въ сѫщото врѣме били испратени 50—60 д. казаци въ града за да успокоятъ и населението. Казацитѣ обиколили нѣкои улици, послѣ отишли на горния край на града и цѣлата нощь прекарали на крака, подпрѣни на неотсѣдланитѣ си коньe.

Наскоро се почнало поправянието на пѫтища къмъ Стара Планина за прекарвание горски орѫдия и цѣлото способно за работа население отивало да помага.

Съ пристиганието на главнокомандующий въ Търново, образовалъ се „Габровски“ отрядъ подъ началството на ген.-майора Дорожинский, който да дѣйствува по Шипченския проходъ отъ къмъ Габрово Гурко отъ къмъ Шипка.

Посрещанието на Дорожинский въ Габрово, който билъ придруженъ отъ Николай Николаевича младший и отъ други нѣкои генерали, станало още по тържественно.

Дорожинский се спрѣлъ край града на „Падалото“, повикалъ при себе препорѫченитѣ му отъ Търново лица: Р. М. Каролева, А. Манолова, д-ръ Ал. Христова, на които възложилъ да образуватъ врѣменно правителство, за въ което, тѣ пакъ избрали помежду си Ив. Златанова, Ив. К. Калпазанова, Асѣна Канелова и почнали да работатъ.

Наредилъ се Окр. Упр. Съвѣтъ подъ предсѣд. на Р. М. Каролева, Окр. Сѫд. Съвѣтъ подъ предсѣд. на А. Манолова, назначила се и полиция за пазение тишината въ града и всякой се предалъ на своето занятие, между веселитѣ пѣсни на русскитѣ войници и очарователната военна музика. Нъ не се изминало нито единъ мѣсецъ врѣме, населението въ Габрово било осѫдено да вземе участие въ страданията и на болнитѣ войници, и на голитѣ, боситѣ и гладни бѣжанци, да отстѫпи постелки, покривки и самитѣ си жилища, а най-послѣ доброволно да бѫде изложено и на разни епидимически болѣсти.

За сега нѣма повечь да пишемъ за Габрово, а при всякой единъ случай ще споменемъ по нѣщо.

Превзиманието на Никополь съ двама паши и 7000 д. войска. Въ Никополъ постоянно се намирала 1000—3000 д. войска и въ крѣпоститѣ му почивали до 100 стари орждия. При прогласяванието на войната, турцитѣ изобщо се въоржжили, построили се много батареи по стрьмнинитѣ, обкопи надъ Дунава и р. Осма, крѣпостьта на югъ още повечь била усилена и поставени два 24 фунт. и до 24 далѣкострѣлни полски орждия, а пакъ когато се пръсналъ слухъ, че русскитѣ войски ще преминатъ Дунава при Никополь, укрѣпленията които били само двѣ отдѣления, станали 13 и числото на турската войска се увеличила на 20,000 д. разположена по височинитѣ отъ тритѣ страни на града, тъй щото и преминаванието тукъ е било почти невъзможно.

Румжнитѣ още на 26-й Май почнали да бомбардиратъ града, нъ тъзи бомбардировка била слаба. На 13-й Юний русскитѣ бомби една слѣдъ друга вървѣли, което се продължило до 15-й и града билъ на нѣколко мѣста запаленъ. На 16-й вечерьта пламнала и чаршията, сжщо и магазиитѣ на скелето наедно съ житата на пепель станали.

На 24-й вечерьта ген. лейтенантъ баронъ Криденеръ съ една часть отъ войската си преминалъ Дунава, а на 25-й преминала и другата часть.

Ген. лейт. баронъ Криденеръ

Криденеръ два дни чакалъ въ с. Орѣше пристиганието на войската отъ цѣлия неговъ корпусъ и на 28 ий назначилъ разглежданието на Никополь извършено по двата брѣга на р. Осма. За настжпление било вечь всичко готово. На 30-й предписалъ на Костремский полкъ да остави 4 роти въ с. Булгарене при обоза и да замине на позиция къмъ Турски-Тръстеникъ, а пакъ 1-та бригада отъ 5-та тѣх. дивизия да отиде при с. Мечка и да наблюдава пжтищата, водящи изъ Никополь за Плѣвенъ. За сдѣйствие, били присъединени по една часть отъ кавказката казашка бригада, както и отряда на полковникъ Тутолмина.

На 1-й Юлий първата бригада отъ 5-та дивизия тръгнала по лѣвий брѣгъ на р. Осма. При с. Дебо се присъединили къмъ ней двѣ сотни конница отъ кавказската бригада, развалили моста при с. Гиланъ и вечерьта се завърнали въ с. Дебо; а другитѣ $6\frac{1}{2}$ сотни отъ кавказската бригада заминали къмъ с. Бръшляница, срещнали едно силно отдѣление черкези, съ които се ударили.

Нѣкои части отъ пѣхотата на 9-й корпусъ, необходими за поддържание на разположената по дѣсний брѣгъ на р. Осма, войска, до 2-й Юлий още не била пристигнала, за което баронъ Криденеръ отложилъ нападението на Никополь и рѣшилъ да направи въ този день личенъ оглѣдъ на турскитѣ позиции.

Главната отъ тѣхъ, която служила на лѣвия турски флангъ се намирала на истокъ отъ крѣпостьта на височината господствующа и надъ крѣпостьта, и надъ града. Тая позиция била усилена и съ твърдѣ ягки укрѣпления. Построени мазгали, каменни митиризи, дълбоки обкопи и вѫтрѣ почивали двѣ голѣми орѫдия — крупъ. Цѣлата околность била покрита съ ложементи. Отъ предъ и отъ къмъ истокъ били разположени нѣколко батареи. Така сѫщо и на юго-западъ отъ Никополъ срещо с. Вубе се намирала голѣма батарея въорѫжена съ орѫдия крупъ.

Дѣсний флангъ на турската позиция билъ разположенъ къмъ западъ на недостѫпнитѣ стръмнини на р. Осма по направление къмъ пѫтя отъ Никополь за Джурно-село; нъ съ това не се свършвала прекрасната отбранителна турска позиция, — тя прѣминавала и на лѣвий брѣгъ на р Осма, гдѣто на височинитѣ лежащи между р. Осма и съсѣдната ѝ р. Видъ, билъ въздигнатъ особенъ отрядъ, който завзималъ цѣлото пространство между селата: Миселиево и Градещи. Въ тѣзи позиции се намирала турска войска до 15,000 души. Така сѫщо и градската крѣпость „Туна-калеси“ била поправена и усилена.

На 2-й Юлий Криденеръ разгледалъ разположението на турската войска, вечерьта пристигнали и частитѣ отъ 9 й корпусъ а сутреньта уморенитѣ тѣзи части, трѣбвало да стѫпатъ въ бой. Нъ въ какъвъ бой? — Съ пристѫпъ да превзиматъ крѣпости, оградени съ цѣла система ягки и дълговрѣменни укрѣпления. — Задача до висша степень трудна, въ която се изисква крайно напряжение на физически и нравственни сили.

По распорежданието на Криденера, на истокъ отъ с. Вубе до стрьмнинитѣ въ валока на с. Ермини, наскоро били нахвргани нàсипи и поставени 40 орѫдия.

Въ ч. 4 сутреньта орѫдията загрълмѣли, сѫщо и отъ турска страна и боя се почналъ.

Ген. Шилдеръ-Шулднеръ който държалъ при с. Дебо една боева линия съ два баталиона отъ Волинский полкъ и съ двѣ батареи, а третия баталионъ отъ този полкъ служилъ за резерва, веднага почналъ обходно движение срещо дѣсния турски флангъ; а ген. майоръ Кнеррингъ съ 17-й пѣх. Архангелогородский полкъ, една батарея и полусотня кубански казаци, отправенъ да завземе с. Градещи и послѣ да се опѫти срещо дѣсния турски флангъ.

Артилерийския огънь отъ двѣтѣ страни постепенно се развивалъ, но въ ч. около 7 русситѣ като се убѣдили че стрѣлбата имъ срещо разновиднитѣ турски орѫдия, малка или никаква полза нѣма да принесе, тѣ почнали да нападатъ съ щикове и една слѣдъ друга петъ турски позиции взели, а турцитѣ чрѣзъ моста на р. Осма отстѫпили въ Джурно-село. Друго разнебитено отдѣление изново се помѫчило да нападне на вологодцитѣ и козловцитѣ, като заловило нова позиция въ воденицата при с. Чиракъ. Тукъ обаче, втората стрѣлкова рота отъ Козловский полкъ съ викове „ура“, хвърлила се напредъ и безъ вистрѣлъ изгонила турцитѣ отъ воденицата, а два баталиона козловци, въ това врѣме заняли и Джурно-Село, прогонили турцитѣ, заловили и втория мостъ на р. Осма, по който се съединили и други части отъ войската.

Загубитѣ до това врѣме на русситѣ, били съвсѣмъ незначителни, нъ колкото наближавали къмъ Никополь, толкозъ повечь се увеличавали, защото, освѣнъ честитѣ укрѣпления, и самата мѣстность благоприятствовала на турцитѣ. При въскачванието по стрълнитѣ височини, русситѣ единъ върху други падали отъ турскитѣ коршуми. Когато вологодцитѣ отъ 1-й баталионъ който билъ разнебитенъ, намѣрили врѣме за единъ кратъкъ отдѫхъ и генералъ Богацевичъ поискалъ да устрои нѣщо отъ остаткитѣ му, нъ на лице старши офицери не се указали, така сѫщо и въ други части, не само баталионни нъ и ротни командири не останали — едни ранени а други убити.

При всичко това, русситѣ не се отчайвали и всякой единъ отъ тѣхъ казвалъ: „Никополь уже нашъ“.

Въ ч. два козловский полкъ се появилъ по височинитѣ на дѣсний брѣгъ на р. Осма и въ сѫщого врѣме Криденеръ заповѣдалъ, Галичский полкъ съ батареитѣ да почне настѫпление на Никополь. Послѣдния този полкъ, веднага усилилъ своята цѣпь, открилъ се силенъ, нъ не продължителенъ огьнь и отъ двѣтѣ страни, а командира на полка полков. Разгилдѣевъ като извикалъ „ура“, всички се впуснали напредъ, безъ да гледатъ на откритата мѣстность, по която свободно лѣтели турскитѣ коршуми. Изобщо офицеритѣ съ орѫжие въ рѫцѣ, най-първи се хвърлили върху турцитѣ, които неможли да устоятъ на този натискъ и съ голѣма бързина се оттеглили въ своитѣ укрѣпления. Стрѣлцитѣ отъ полка увлѣчени въ боя, вървѣли слѣдъ турцитѣ и достигнали до една голѣма батарея, задъ която билъ расположенъ турски лагеръ. Тѣ завладѣли батареята и укрѣпленията ѝ лежащи срещо с. Вубе, а пъкъ втория батальонъ отъ този полкъ заловилъ едно орѫдие крупъ, което турцитѣ неуспѣли да вдигнатъ.

Слѣдъ тая сполука 1-я баталионъ предводимъ отъ командира си капитана Квиткина и поручика Борисовича потеглилъ къмъ най-главното укрѣпление надъ града. Въ ч. 4 войницитѣ сполучили да приближатъ до укрѣплението, хвърлили се вътрѣ, нъ огъня отъ страна на турцитѣ билъ твърдѣ силенъ и като нѣмали отдирѣ поддържка, принудили се да напустнатъ укрѣплението. Криденеръ като виждалъ това, отправилъ и 3-й баталионъ отъ тамбовский полкъ, който се опѫтилъ право на укрѣплението. Подъ силния артилерийски и орѫжейни огънь, той доближилъ до него и веднага се хвърлилъ вътрѣ, нъ турцитѣ два пѫти го отблъснали. Криденеръ като се извѣстилъ, че и третия баталионъ два пѫти е отблъснатъ, порѫчилъ на ген.-майора Шнитникова да се отправи на дѣсний флангъ за распореждание въ това. Шнитниковъ испратилъ нови сили, които се съединили съ първитѣ, обиколили укрѣплението, завзели входа, нахвърлили се вътрѣ и прогонили турцитѣ. Нъ такова ожесточено сражение станало тукъ, щото, достатъчно е да се каже, че вътрѣшната часть на укрѣплението, всичкия трапъ, и всичката мѣстность около него били покрити съ мъртви тѣла.

Нѣкои части отъ тамбовския и галичския полкове, впустнали се слѣдъ турцитѣ и гонили ги до самий градъ, гдѣто престрѣлката нѣколко врѣме се продължавала. Въ това положение ги заварила вечерната тьмнина, която принудила и двѣтѣ уморени отъ продължителния бой, страни, да турятъ край на престрѣлката.

Нѣкои части отъ турската пѣхота, въсползовани отъ тъмнината, въ ч. около 12 презъ нощьта опитали се да избѣгнатъ къмъ Орѣхово или къмъ Плѣвенъ, нъ русскитѣ войници усѣтили и възпрепятствовали.

Баронъ Криденеръ, който цѣлата нощь незаспалъ, направилъ распореждание за общо настѫпление отъ всичкитѣ части, които окрѫжавали града Никополь. Нападението трѣбвало да се почне щомъ се разсѫмне. Началника на дѣсний флангъ, ген.-лейтенантъ Веляминовъ, заповѣдалъ на една часть отъ своя отрядъ да се отправи къмъ най крайното турско укрѣпление. Батареята заловила позиция и приготвена да стрѣля на крѣпостьта, въ която се намиралъ градския гарнизонъ. Турцитѣ видѣли поставянието на орѫдията, нъ не ги привѣтствовали съ своитѣ бомби, както други пѫть. Това породило сѫмнѣние въ Криденера, да не би войската му отъ лѣвия флангъ да е влезла въ крѣпостьта. Той потеглилъ да се увѣри и като пристигналъ до самия градъ, не виждалъ никакво движение отъ страна на турцитѣ, никакъвъ шумъ не се чувалъ и когато да заповѣда на приближающий се батальонъ да завземе крайната до града турска батарея, нѣкой отъ свитата на Криденера, забелѣжилъ въ мазгала на прътъ бѣлъ платъ — знакъ за предавание.

Криденеръ съ козловцитѣ отъ II-й батальонъ влезълъ въ града и знаменосеца забилъ на градскитѣ врата знамето на козловския полкъ, а въ сѫщото врѣме било въздигнато и надъ крѣпостьта русското знаме, което батареитѣ веднага поздравили и всичкото пространство на русскитѣ позиции, испълнило се съ гръмогласно „ура“.

Началникътъ на корпусний щабъ, поканилъ Хасанъ паша като главнокомандующъ надъ войскитѣ въ Никополь, да посрещне ген.-лейтенанта барона Криденера. Хасанъ паша съ свитата си, посрещналъ Криденера и предалъ му ключа отъ крѣпостьта. Началникътъ на 9-й корпусъ тоже съ свитата си влѣзълъ въ крѣпостьта, гдѣто турската войска сложила своето орѫжие, а русситѣ заняли крѣпостьта и града.

Самозащитата на Каварненци, грабеха на 9-й Юлий и страданията на християнското население[1]). Сега вечь по редътъ на датата, нѣколко коли отъ книгата си ще испълнимъ само съ факти отъ скърбни приключения, като: убийства, кланьета, бѣсенье, обезчестяванье, заточаванье, пожари, грабежи и др. п., и най първо пишемъ за градеца Каварна.

---

[1]) Значителна часть отъ събрания ми материалъ въ Каварна е допълненъ отъ г-на Р. Каракашевъ, който, като тамошенъ жи-

Каварна е расположенъ на една висока равнина $2^{1}/_{2}$ кил. отъ морето. Това разстояние е прорѣзано съ дълбоки долини. Градеца е заобиколенъ съ лозя, заградени съ доста високи стѣни. Изъ между махалитѣ най-главнитѣ сѫ: турската, която е отъ къмъ морето и християнската (Вароша) — отъ къмъ полето ²). Тия махали се раздѣлятъ една отъ друга съ една долина и улицата водяща за Балчикъ. Отъ това стратегическо мѣсто, каварненци съумѣли да се въсползуватъ до негдѣ въ нападенията отъ башибозуцитѣ и черкезитѣ.

Русскитѣ войски като преминахѫ Дунава при г. Мачинъ, всичкитѣ турци, черкези и татари почнали да бѣгатъ на югъ къмъ Варна и Шуменъ, нъ отгдѣто минавали, грабили каквото намирали. А пакъ когато пристигнали войскитѣ отсамъ линията Кюстенджа — Черна-Вода, черкезитѣ и башибозуцитѣ се появили въ околностьта на Каварна, въ когото отъ 21-й до 30-ий юний, ограбеното българско население изъ селата се стичало да спаси поне живота си.

Турцитѣ отъ околнитѣ села се присъединили къмъ своитѣ единовѣрци, увѣдомили ги за богатството на каварненскитѣ християни, за красотата на женския поль и почнали да окрѫжаватъ града за да го нападнатъ.

Въ това врѣме пристигнали изъ Балчикъ, Добричъ, Варна и нѣкои бейове съ намѣрение да отвлекѫтъ отъ красивитѣ каварненки.

Предъ видъ на явната опасность, мѣстното население поискало помощьта на правителството, обаче не било удовлетворено и казало му се, да се защищава самò до пристиганието на войската.

Гражданитѣ турци, като се страхували, да не би съ нахлуванието на черкезитѣ и башибозуцитѣ да направатъ несъзнателно и на тѣхъ нѣкои загуби, останали съгласни да се въорѫжатъ и християнитѣ, та задружно да защищаватъ градеца.

тель, очевидецъ и страдалецъ, погрижилъ се у врѣме да събере по подробни свѣдения.

²) Тъзи махала е населена само отъ българе и гагаузи, а за да неупотрѣбяваме при всякой случай и двѣтѣ думи, ний ще казваме — христяни.

Тъзи задружна защита се продължила нѣколко дена. Извѣстна и на нападателитѣ, задържала ги въ бездѣйствие. Нъ пръснатия слухъ за приближаването на русскитѣ войски къмъ Каварна, развълнувалъ цѣлото каварненско население. — Турцитѣ се страхували отъ русситѣ, а пакъ християнитѣ, отъ окрѫжающитѣ градеца черкези и башибозуци.

Турцитѣ рѣшили да бѣгать за Цариградъ и съ тая цѣль наели една гемия, на която въ наемването взели участие и нѣкои отъ по богатитѣ християни, нъ само три сѣмейства сполучили да се измѫкнатъ, на които за участьта послѣ ще говоримъ. Турцитѣ съвѣтвали християнското население изобщо да тръгне съ тѣхъ, обаче, 500-годишния робъ никакъ не билъ наклоненъ да напустне своето отечество, което днесь-утрѣ трѣбваше да бѫде освободено.

Най-послѣ турцитѣ напуснали градеца, потеглили за Цариградъ, а нѣкои отъ тѣхъ се присъединили къмъ нападателитѣ на градеца черкези и башибозуци. Благоприятния случай за нападателитѣ настаналъ Нападението било неизбѣжно. Християнското население сега дори почувствовало опасностьта. Страхъ и трепетъ владѣяло между него.

Въ това врѣме се разгласило изъ града, че разѣзди отъ донскитѣ казаци се явили отсамъ г. Манкаля, което давало надѣжда за скорошното пристигание на русситѣ и по първитѣ граждани рѣшили, до пристиганието имъ да противостоятъ на обсадителитѣ съ орѫжие въ рѫцѣ и да не ги допускатъ въ градеца.

Единъ измежду тѣхъ, Джерафъ-оглу Амира 35 годишенъ мѫжь, извѣстенъ търговецъ, развитъ, уменъ и юнакъ, поставилъ се на чело да води замозащитата. Той не билъ избранъ и не билъ назначенъ отъ нѣкого да води дѣлото на самозащитата, на което отъ разрѣшението зависила участьта на хиляди души Това право той самичъкъ си го взелъ и никой не му го успорявалъ; напротивъ, всякой стоялъ предъ него съ страхопочитание и всички взели да му се подчиняватъ като редовни войници. Въ кратко врѣме той вдѫхналъ чувство на рѣшителность и въ мирния земледѣлецъ, и въ предпазливия гражданинъ, и въ покорния селянинъ и образовалъ отъ тѣхъ неустрашими ратници за самозащита.

Отъ 25-й юний се почнали отбранителнитѣ приготовления съ жива дѣятелность. За да се предвари настѫпването на нападателитѣ, распръснатитѣ християни изъ турската и другитѣ крайни махали, събрали се въ Вароша, всичкитѣ улици веднага били запушени съ дървега, камъни, коля и прч., а стѣнитѣ край лозята испробити за стрѣляние.

Мѫжетѣ, даже и неопитнитѣ да употрѣбляватъ орѫжие, задигнали кремиклийитѣ пушки, а онзи който нѣмалъ пушка, заболъ пищовъ или ножь на пояса, други нарамилъ брадва и почнали деня и нощя да вардягъ укрѣпленията около града, особно въ лозята[1]). А момитѣ и женитѣ въ кѫщата на Амира, както и въ други нѣкои кѫщя, денонощно коршуми лѣяли и фишеци правили, тъй като и барута се намиралъ въ голѣмъ размѣръ, А пакъ священницитѣ църквата никакъ не напущали, която, деня и нощя не се испразднована. Старци, баби, жени и моми, постоянно се молили Богу за поскорото пристигание на избавителитѣ си. По всичкитѣ кѫщя кандилата не изгасвали, срещо които коленичили хора и съ сълзи на очи възнисали молитвитѣ си къмъ всесилния за избавление.

Каварненци отдавна били напуснали частнитѣ си работи и градеца представлявалъ домъ на едно сѣмейство управлянанъ отъ единъ отецъ. — Имота,ядене, пиене били станали общи; за нищо не се плащало. Готовитѣ потури и чепкени въ абаджийскитѣ дюгени били подъ разположението на младежитѣ, които се обличали съ тѣхъ за да иматъ повече мѫжественна представителность и турски изгледъ. Сѫщо и кръчмитѣ били станали общи. Всякой си наливалъ самъ колкото искалъ. Вардачитѣ, особно ония въ лозята при които се намирало въ голѣмо изобилие *благословеното винце*, постоянно били весели, безгрижни и неустрашими. — Народни пѣсни пѣяли, гайди и други инструменти свирили, хорà и рѫченици играли и вмѣсто кръпа, съ ножове въ рѫка, на пукъ на черкезитѣ, които били наблизо на една могила и всичкитѣ движения виждали.

Числото на черкезитѣ и башибозуцитѣ около градеца възлизало повечь отъ 3000 д. Често пѫти нѣкои отъ тѣхъ влизали по Сарайската улица, нъ въ Вароша не се рѣшавали да настѫпатъ. Нито пакъ и християнитѣ излизали на вънь, та били принудени да піятъ вода отъ находящитѣ се въ Вароша кладенци, понеже едничката въ градеца чешма била недостѫпна за тѣхъ.

---

[1]) Евтимий Ив Еремиевъ, Карловецъ, развитъ и образованъ момъкъ, тукъ заселенъ и едвамъ преди една година ожененъ за учителка, като не билъ употрѣблявалъ въ живота си орѫжие, упушналъ се съ пищовъ въ сърдцето и въ сѫщото врѣме издѫхналъ.

Цѣли 14 дни се изминали отъ както каварненци взели дѣйствителни мѣрки за самозащита и въ това разстояние нѣколко пѫти просили помощь отъ Балчикъ, нъ отговора билъ единъ и сѫщий: *Да се варди населението само, догдѣто пристигне помощъ.*

Нѣкои отъ по рѣшителнитѣ граждани отишли въ Кюстенджа за да узнаятъ пристиганието на руситѣ, нъ и тѣ не се завърнали.

Окрѫжающитѣ градеца черкези и башибозуци като не се рѣшавали да настѫпатъ, гражданитѣ отъ день на день повечь се насърдчавали; нъ отъ друга страна като гледали по дворовеtѣ си, по градинитѣ, ограбеното население отъ селата: Шабла, Гаргалѫкъ, Ючь-Орманъ, Гявуръ-куюсу (сега Гурково) и други, останало безъ завивка, безъ имотъ и прехрана, не можехѫ да не мислятъ какъвъ ще бѫде края на това неизвѣстно положение. А пакъ най-много се опасявали, да не би съ продължителната си самозащита властитѣ да ги провъзгласятъ за „комити“ и да ги постигне участьта на Батачани . . .

Едвамъ на 9-й юлий пристигналъ отъ Балчикъ единъ юзбашия съ нѣколко заптиета и анадолски лазове, ужь съ мисия да запазятъ градеца отъ черкезитѣ и башибозуцитѣ, нъ въ сѫщность, види се, да измамятъ населението и да имъ съдѣйствоватъ.

Черкезитѣ веднага почнали да чюпятъ вратитѣ на находящитѣ се извънь позициитѣ дюгени и да обиратъ. Юзбашията съ особно хладнокръвие гледалъ на това, а пакъ и гражданитѣ не се противили.

Въ сѫщото врѣме се явилъ въ Вароша единъ турчинъ съ предложение, че черкезитѣ подъ едни легки условия, щѣли да запазятъ градеца и за споразумѣние, трѣбвало да отидѫтъ въ сарая нѣколцина отъ по виднитѣ граждани, между които, турчина опредѣлилъ да бѫде и Амира.

Черкезитѣ мислили да лишѫтъ Каварненското население отъ водителитѣ му, а послѣ лѣсно да се расправѫтъ съ него, обаче, гражданитѣ не се измамили въ това. Нъ за да испълнѫтъ волята на черкезитѣ предъ лицето на юзбашията, тѣ испратили други лица изъ между първенцитѣ: Терзи Димитра, Константина Панайотовъ, Димитра Кера́новъ и Петра Паличора (котленецъ).

Предложението на черкезитѣ за да вардатъ каварненци било: послѣднитѣ да имъ броятъ още въ сѫщия день до вечерьта 1000 т. лири и да ги хранятъ; въ противенъ случай, всичко щѣло да стане на *прахъ и пепелъ!* Пратеницитѣ, ако допуснехѫ на черкезитѣ да станатъ вардачи на градеца, щѣхѫ да предадѫтъ на тѣхно расположение, и имота, и честьта на населението, заради това, тѣ почнали да избѣгватъ тѣзи условия подъ разни извинения, т. е., че суммата 1000 лири каварненци никой пѫть не могли да исплатятъ, нъ да се намали и исплащанието да стане съ храна и добитъкъ, като поискали и срокъ да се споразумѣятъ съ съгражданетѣ си за окончателенъ отговоръ.

Това възражение отъ страна на пратеницитѣ до толкозъ растревожило обсадителитѣ, щото, слѣдъ като ги изругали съ думи свойственни на такъвъ родъ хора, хвърлили се върху имъ за да ги съсичятъ на късове. Тѣ, обаче, като забелѣжили това въ лицето на черкезитѣ още при размѣняванието думитѣ по условието, впуснали се изъ множеството, което ги испращало съ ударитѣ на саби, камшици, тояги и когато единий отъ тѣхъ — Димитръ Керановъ испорѣзанъ по лицето сполучилъ да се измѫкне изъ сарая презъ единъ прозорецъ съ викъ, че ги убиватъ, веднага загърмѣли пушкитѣ върху сарая и мнозина отъ нападателитѣ били убити и ранени. Сѫщо и отъ сарая стрѣляли върху позицията въ градеца, нъ безъ сполука. Въ това врѣме Керановъ се намиралъ между два огъня. Викалъ и молилъ се на своитѣ да не стрѣлятъ, нъ при тъзи пьрва и предизвикана отъ нападателитѣ битка, никой не обръщалъ внимание на неговитѣ викове и всякой се силилъ повечь трупове да повали на земята.

Нѣкои отъ нападателитѣ, които били навързали конетѣ си по желѣзата на прозорцитѣ въ сарая, пѣши избѣгнали къмъ дерето изъ другитѣ врата, като завлекли съ себе раненитѣ и убититѣ си другари, а конетѣ съ орѫжието (кобури) и дисагитѣ съ фишеци оставили плячка на населението. Въ първата тъзи щастлива битка за гражданитѣ, само Константинъ Папазовъ билъ раненъ съ револверъ въ крака и наскоро умрѣлъ въ Варна.

Слѣдъ малко врѣме, нападателитѣ открили още по силенъ огънь, и обсаденитѣ отъ всичкитѣ позиции отговаряли. А по забелѣжителнитѣ слѣдь Амира водители: Абаджи Петръ (Търновецъ), Жечо Крачитала и П. Х. Тодоровъ (Котленци), Терзи Никола, Папазоглу Димитръ и други, тичали отъ една позиция на друга и насърдчавали защитницитѣ, а пакъ малкитѣ момчета, фишеци доставяли за стрѣлцитѣ.

Черкезитѣ като виждали коршумитѣ на тѣхното силно оржжие, което имъ бѣше раздало правителството да противостоятъ на дѣйствителния неприятель на Турция, не отивахж на мѣсто, а спирали се отъ коля, камъни, дървета и като се убѣдили въ невъзможностьта за да влезжтъ въ градеца съ открито нападение, тѣ подбрали добитъкътъ отъ полето, употрѣбили го за позиция и прикрити задъ него доближили къмъ градеца.

Обсаденитѣ били принудени да убиватъ и собственний си добитъкъ, само да защитятъ честьта на женитѣ и дъщеритѣ си и да упазятъ имота си. Борбата била отчаянна. Нападателитѣ нѣколко пжти нахлули на вътрѣ, нъ защитницитѣ ги отблъсквали. Въ тъмнитѣ облаци отъ пушъка се носилъ страшния викъ на нападателитѣ. Чували се охканията на раненитѣ, ревътъ на добитъка, нъ нищо не се виждало. Каргината била ужасна, особно за онѣзи, които, въ живота си не били чували и гласътъ на пушката.

Обсаденитѣ и този пжть показали силно упорство. Нъ тѣхнитѣ съграждани турци, които се били присъединили съ черкезитѣ и знаяли по отнапредъ положението на позициитѣ, забелѣжили, че вардачитѣ на една позиция отишли въ друга на помощь, тѣ веднага повели черкезитѣ слѣдъ себе, заградили изотзадъ вардачитѣ и поставили ги между два огъня, нъ благодарение на Недѣлча и Калинкова отъ с. Гаргалжкъ и други нѣколцина, които отъ една ближна позиция отвлекли черкезитѣ въ престрѣлка и дали възможность на другитѣ да прибѣгнатъ на вторитѣ позиции при кжщята, като оставили около първата позиция въ лозята двамина убити и двамина ранени, отъ които единий, Богдановъ отъ с. Ючъ-Орманъ билъ раненъ въ кракътъ, и при такова положение, той убилъ трима турци и единъ черкезинъ, които се намирали около него, а най-послѣ и той съсѣченъ на късове.

Черкезитѣ като завзели вечь позиция въ лозята, подпалили нѣкои отдѣлни кжщя, които се намирали наблизо, сполучили да влѣзатъ и въ една отъ главнитѣ улици, гдѣто въ една кѫща заклали находящия се тамъ старецъ — овчаръ, а въ друга, лѣжащия отъ болѣсть старецъ. Тѣ нахлули въ дворовеТѣ още на двѣ-три кѫщи, отъ които едната била пълна съ жени, моми и дѣца, оставени подъ защитата само на трима мѫже. Женския викъ и дѣтинския плачъ скоро повикали на помощь находящитѣ се наблизо рѣшителни момци: Василъ Х. Антоновъ, Ат. Гаргалъклиевъ, Паласъ Папа Андриковъ, Михалаки Бабаджановъ и др. нѣкои, които, между гѫститѣ турски коршуми, избавили повечь отъ стотина невинни душици, само стареца Панайотъ Бачовъ билъ убитъ, другъ старецъ и двѣ моми ранени и кѫщата била запалена, нъ хората избѣгали въ друга. Черкезитѣ съ избѣгването си, завлекли нѣколко души убити и ранени отъ своитѣ другари, а отъ защитницитѣ се ранилъ Вас. Х. Антоновъ, отъ която рана на другата година умрѣлъ.

Битката се продължила три часа и тъмната нощь я прекъснала, нъ пожара се распространявалъ. Черкезитѣ, които се страхували отъ ненадѣйното нападение на руситѣ и всяка една нощь прекарвали въ гората „Батова“ между Варна и Балчикъ, пакъ заминали за тамо. А въ градеца пламъцитѣ отъ запаленитѣ кѫщя извивали огненнитѣ си язици по небето и цѣлата му околность освѣтявали, безъ да се погрижи нѣкой да даде край на пожара. Мѫжетѣ стояли замаяни, замислени, като вѣрвали, че черкезитѣ за днешната си несполука, утрѣ ще нападнатъ съ по голѣма сила, ще грабатъ, безчестятъ, убиватъ, палятъ и за отмъщение, разни свирѣпства ще вършатъ. Отчаянието било общо. Жени и дѣца постоянно плакали. Нѣкои измежду гражданитѣ а пакъ селянитѣ изобщо рѣшили да избѣгнатъ и гдѣто имъ видятъ очитѣ тамо да отидѫтъ, отколкото да дочакатъ утрѣшния день въ Каварна. Една часть отъ гражданитѣ предпочитали да останатъ въ градеца и като се затворятъ въ новото училище, тамо да се защищаватъ или да измрѫтъ, а не да се скитатъ съ малки дѣца въ тъмната нощь по полянитѣ.

Събранитѣ въ укрѣпения Варошъ граждани и селяни, които нѣколко дена задружно се защищавали срещо нападенията на черкезитѣ и башибозуцитѣ, тъзи нощь като пилци се пръснали на четири страни: едни останали въ училището; други тръгнали къмъ долината за Гюль-Градъ; трети се скитали по полянитѣ, а четвърти се крили по пещеритѣ. Ний ще изложимъ страданията на всички по редъ, като споменемъ и за онѣзи, които заминахѫ за Цариградъ наедно съ турцитѣ, и най първо ще почнемъ отъ останалитѣ въ училището.

I. Тѣзи отъ гражданитѣ които рѣшили да останатъ въ училището, между които билъ и Амира, веднага се отправили за тамо. Едни отъ мѫжетѣ били поставени да пробиватъ високитѣ каменни стѣни на училищния дворъ за стрѣляние, други пренасяли и трупали въ училището храна, покѫщнина, постелки, покривки и въ случай на обсада да могѫтъ се задържа по дълго врѣме. Слѣдъ всичко това вратитѣ били затиснати съ камъни и дървета тъй като останалитѣ граждани се прибрали вѫтрѣ и добрѣ въорѫжили. Не се изминало много врѣме, мѫжетѣ се порѣдили — тукъ-тамѣ се срещалъ по нѣкой, а преди да се зазори, между такова едно множество жени и дѣца, останали само около 30—40 д. по стари и задържани отъ плачътъ на своитѣ жени. Изоставение отъ другаритѣ си Амира, предалъ на произвола на сѫдбата три малолѣтни дѣца, жена и той избѣгналъ на сѫмване, като далъ надѣжда на населението, че на другия день наедно съ руситѣ ще се завърне.

Развидѣлило се добрѣ, слънцето се показало а съ него наедно и черкезитѣ, които отъ загубитѣ си презъ миналия день страхували се да нападнатъ веднага, като вѣрвали че упорството на обсаденитѣ този день още по силно ще бѫде; а пъкъ послѣднитѣ като знаехѫ, че сѫ оставени на провидѣнието и при първото настѫпване ще бѫдатъ обезчестени, опозорени, ограбени и съсипани, страхъ и трепетъ ги обзимало и само на Бога възлагали своята надежда, къмъ когото съ плачъ и въздихания възнасяли своитѣ молитви.

Въ това врѣме когато еднитѣ взимали мѣрки да нападнатъ, а другитѣ чакали минутата на своята злощастна сѫдба, отъ далечъ се показала конница, която обсаденитѣ счели за донски казаци водими отъ Амира. Тъзи тѣхна радость, мъгновенно се преобърнала въ поразителна скърбъ. Съ наближаванието на конницъта, тѣ видѣли че черкезитѣ карали двѣ орѫдия.¹)

Топове каратъ! топове каратъ! извикали нѣколко растреперени гласове и всякой се вдървилъ на мѣстото си. Сълзитѣ

---

¹) Нѣкои отъ черкезитѣ извѣстили за жъртвитѣ си въ преминалия денъ и като представили каварненци за *комити*, сполучили да вематъ два топа отъ командира на Тутроканскитѣ войски въ Добричский отдѣлъ за да съсипатъ Каварна.

били вечь престанали; устнитѣ сключени и отъ едно глухо хълцание на плачущитѣ, друго нищо не се забелѣзвало.

Почти едноврѣменно съ пристиганието на топоветѣ, въ пристанището се спрѣли два броненосци *Едринъ* и *Измидъ*, изъ които излезнали около 30 д. арабски войници съ Балчикския каймакаминъ, началника на телеграфа Ераносъ и бързо се опѫтили къмъ градеца. Щомъ пристигнали въ училището, мѫже и жени обиколили каймакамина и съ плачъ му се молили за спасение. Той ги по малко утѣшавалъ а повечь заставялъ да вървatъ поскоро за пристанището.

По просбата на нѣкои отъ гражданкитѣ за да си взематъ нѣщо отъ кѫщята, каймакамина имъ далъ войници да ги пазятъ, обаче, нищо не намѣрили въ кѫщята си, защото черкезитѣ се били впуснали предварително като гладни вълци, всичко ограбили и съ приготвенитѣ по отъ рано коля, испратили. Други отъ женитѣ се оплакали на каймакамина че улицата въ която живѣятъ е пълна съ черкези, та не могѫтъ да влезнѫтъ въ кѫщата си. Каймакамина испратилъ войници подъ началството на Ераноса, обаче, послѣдния билъ ударенъ въ челото съ коршумъ и веднага умрѣлъ.[1]

Каймакамина като че нарочно за да остави по голѣма плячка на черкезитѣ, забралъ по скоро на елението голо, босо, гладно, придружавано отъ войницитѣ и отъ черкези и закарано на пристанището. Единъ отъ раненитѣ Хафифъ Димитръ, на когото месата били увиснали отъ черкезкитѣ ками и жена му го занела на рѫцѣ до пристанището, небилъ честитъ да се качи на парахода. Той умрѣлъ отъ болки, като оставилъ три малки дѣца и млада жена, която съ ногтитѣ си изровила въ песъка гробъ и го заровила.

На пристанището се намиралъ адмирала на параходитѣ. Той веднага заповѣдалъ на матроситѣ да пренасятъ населението

---

[1] Арменеца Ераносъ станалъ жъртва, защото безъ да обади на властьта, отправилъ подадената депеша отъ гръцкий консулъ въ Балчикъ, съ която се извѣстявало на инностраннитѣ посолства въ Цариградъ за положението на християнското население въ Каварна и тѣ веднага протестирали предъ Портата, която била принудена да испрати броненосцитѣ въ Каварна. Ераносъ а испълнилъ една свята длъжность, като е спасилъ съ стотини невинни души и името му вѣчно ще се споменува отъ потомството въ Каварна.

За подаването на тъзи депеша, съдѣйствовалъ прѣзъ Бургазската станциа и тогавашния началникъ Христаки Григоровъ, съ лодкитѣ, нъ отъ голѣмата бързина много дѣца били занесени въ едина параходъ а майкитѣ имъ въ другия.

Параходитѣ тръгнали единъ слѣдъ други и по обѣдъ пристигнали въ Балчикъ. Населението било настанено въ празднитѣ житни хамбари, нъ пакъ испаднало въ ръцѣтѣ на сѫщитѣ черкези и башибозуци, които миналия день били въ Каварна. Тѣ сега съ ножь въ ръка, дирили по име лицата за да ги убиватъ. Пламнали отъ гнѣвъ, впускали се изъ множеството и викали: „Вие динъ душманларѫ, вчера избихте толкозъ правовѣрни ислями, а днесь правителството ви защищава; Ний ще ви научимъ. . . . гдѣ сѫ ония комити? Гдѣ е Амира? Гдѣ е Хаджи Панайотъ? Сега като мишки излезнахте вече изъ дупкитѣ си. . . . Нѣма предъ васъ каварненскитѣ позиции. . . . Ще ви научимъ. . . .

Каварненци като виждали че и тука нѣма да бѫдатъ спокойни, не сѫ и въ безопастность, а като ги застрашавалъ и гладътъ, съ исключение на нѣколцина които нѣмали възможность да наематъ варки, всички други на слѣдующия день заминѫли за Варна. Тукъ грьцката църковна община ги настанила по училищата и по други общественни здания, набавила имъ по нѣкоя дрѣха, завивка, поддържала онѣзи които не сѫ можли да искарватъ прехраната си и когато пристигнали русситѣ, завърнали се въ Каварна.

II. Гюлъ-Градъ[1] (Калето). Тукъ отъ понапредъ се намирали селяни отъ селата: Суютчикъ, Карабча, Шабла и др. а отъ Каварна потеглили повечь отъ 600 д. мѫже, жени и дѣца, Каварненци и селяни. Тѣ вървели съ голѣма тишина и гробно мълчание за да не ги съзрѫтъ турцитѣ отъ негдѣ. Като преминали стръмния върхъ, расположили се по неожънатитѣ ниви за отпочивка.

Слѣдъ $2^1/_2$ часа пѫть презъ нивя и поляни, мѫже и жени наговарени съ по едно или двѣ дѣца и други неизбѣжни потрѣбности, наближили до Калето, испратили двама отъ младежитѣ да извѣстѫтъ на селянитѣ, да не мислятъ че настѫпватъ черкези, та да стрѣлятъ. Споредъ извѣстието, вратитѣ били отворени, населението влезнало и на голата земя се расположило. Всякой искалъ да прекара останалата нощь въ сънь, нъ хладния морски вѣтеръ досягалъ и коститѣ на човѣка, а пещеритѣ били испълнени по отдавна.

---

[1] Гюлъ-градъ се намира на два часа къмъ истокъ отъ Каварна вдаденъ въ морето. За него читателя ще намѣри исторически подробности въ ч. Ш на кн. „Княжество България“.

Слѣдъ като изгрѣло слънцето, множеството налѣгало подъ неговия покривъ. По обѣдъ, всякой се събудилъ, искалъ да си хапне, нъ нѣма какво. Злато се намирало почти въ всякого, обаче, никой необръщалъ внимание на него и никой недавалъ залагътъ си каквото и да му се предлагало. Благодарение на селянитѣ които по напредъ дошли съ колята си, докарали по малко брашно и тѣ раздавали на гладнитѣ по нѣкой залагъ.

Въ Каварна имало опасность отъ черкезитѣ, нъ имало ядене и пиене въ голѣмо изобилие и дрѣмката ставала на мегка постилка. Тукъ обаче, такава опасность нѣмало, нъ и хлѣбъ нѣмало, винце никъкъ, спането на гола земя подъ хладния вѣтеръ и други такива неприятности. Едни питатъ за мѫжетѣ си, други за женитѣ си, трети за дѣцата си, дѣца за родители, тъй като при бързото тръгвание въ тъмнината отъ Каварна, единъ-други се изгубили.

Съпругата на Иордана Карамузовъ се намирала въ послѣднитѣ минути за добиването на първородното си дѣте. Постилки нѣма, покривки нѣма и мѫжътъ не се вижда. Тя ражда подъ една каруца на голата земя. Една отъ съсѣдкитѣ ѝ дала забрадката си, друга престилката си и дѣтето било завито. Въ това врѣме пристига и мѫжътъ ѝ, въ долнята челюстъ раненъ, зѫбитѣ му испадали, неможе да говори и като се исправилъ до каруцата, кръвави сълзи ронилъ.

На третия день сутреньта, населението съзрѣло два парахода и като видѣло че наближаватъ къмъ Калето, всичкото множество се стекло на брѣга и очаквало пристиганието имъ. Параходитѣ се спрели на около 30 метра отъ сушата, спуснали двѣ лодки въ които се накачили нѣколко души и излезнали по пѫтеката която се скача въ самата среда съ една дървена стълбичка. Тѣзи хора били: Гръцкия Варненски митрополитъ, Мютесарифина, трима консули и двама-трима отъ първенцитѣ варненски граждани. Митрополита съ приближаванието си до народа, казалъ: „Правителството е извѣстно за вашето положение, затова испрати двата тѣзи парахода да ви занесѫтъ въ Варна, гдѣто ще бѫдете запазени. . .“ Като свършилъ владиката думата си, мнозина отъ народа извикали: „Ний не отиваме другадѣ! Ний искаме да си отидемъ по домоветѣ, а на правителството е всичко възможно, нека ни запази въ нашитѣ кѫщи“. А пъкъ селянитѣ въ единъ гласъ извикали: „Какво ще правимъ въ Варна, жътвата се изминава, храната ни изгни по нивята, съ какво ще прехранимъ челядьта си и отъ гдѣ ще исплатимъ данъка си на царщината“.

Мютесарифина никакъ ненастоявалъ, а на противъ и той самъ убѣждавалъ селянитѣ да се завърнатъ по домоветѣ си и да си глѣдатъ работата, като ги увѣрявалъ че нѣма вечь никаква опасность, всичко е запазено и въ бѫдѫще нѣма кой да ги закача.

Въ това врѣме когато мютесарифина говорилъ на селянитѣ, консулитѣ съ една часть отъ Каварненското население, заминали къмъ вътрѣшностьта на Калето, распитали подробно, за приключението въ Каварна, взели белѣжки и като се обърнали къмъ населението, казали: „Вървете на сѣверъ, защото на югъ нѣма спасение“.

Консулитѣ се завърнали при мютесарифина и потеглили за Варна, съ които отишла само една стара жена съ 4-годишното си внуче. Параходитѣ се още гледали, а въ населението общо движение станало. Едни стягали колята си, други прибирали ничтожната си покѫщина, трети припкали да намѣратъ дѣцата си и всякой единъ се готвилъ за пѫть. Нъ въ това врѣме като молния се пръсналъ изъ населението радостенъ слухъ за пристиганието на Амира съ русскитѣ казаци. Всички се отказали отъ пѫтуванието. Вратитѣ на калето се отворили. Стражата се вдигнала и всякой обърналъ очитѣ си къмъ сѣверъ.

Сълнцето залезло, нощьта настѫпила и се преполовила, нъ никой не мислилъ нито за ядене, нито за сънь и разговора се ограничилъ само въ честитото посрещание и поклонение на очакванитѣ отъ дълго врѣме, освободители. Тъзи надѣжда правила всякиго радостенъ и веселъ. А пакъ въ такива едни минути още по весело би било, ако поне една отъ каварненскитѣ бъчвици се намираше тукъ.

Нощьта преминала, слънцето изгрѣло, часоветѣ единъ слѣдъ други вървѣли, а русситѣ не се показвали и надѣждата за пристиганието имъ взела да изгасва. Надвечерь народа почналъ да се трупа на купове, на купове и да излиза изъ калето. Едни се отправили по посока къмъ русситѣ, други за въ селата си. Въ растояние на два дена, калето се испразднило запустѣло. Селянитѣ въ пѫтуванието си постоянно слушали виението на останалитѣ по зимовищата безъ овци и овчари кучета. Често пѫти срещали изъ лѣсоветѣ, по полето и по долинитѣ, патки, кокошки и др. които се скитали като диви. Пристигналитѣ по домоветѣ си селяни, нищо не намѣрили.

III. По Полянитѣ. Избѣгналитѣ по полянитѣ били принудени нощя да се скитатъ въ тьмнината, а деня да се спотаяватъ по нивята. Тѣ се хранили само съ жито отъ класоветѣ. Най-много страдали за вода, понеже чешма нигдѣ не се среща, а пакъ на дълбокитѣ повечь отъ 30 метра кладенци, кофа не се намирало. Едни отъ тѣхъ били избити отъ черкезитѣ, други сполучили да избѣгнатъ при русситѣ, а трети отишли въ Варна. Измѣжду тѣхъ много моми и жени били обезчестени.

IV. Пещеритѣ. Тѣзи пещери се намиратъ по брѣговетѣ на долинитѣ. Прибѣгналитѣ въ тѣхъ, не страдали толкозъ за вода, отколкото за храна. Намирали трънки, лападъ, нъ гладното гърло съ това не може да се насити.

На втората нощь, двамина отъ една пещера, облѣчени по турски, били испратени въ Каварна за хлѣбъ. Съ пристиганието си въ градеца, по напили се презъ нощьта, заспали и като се пробудили, то се съмнало. Въ пѫтя се срещнали съ черкези и башибозуци; попържали наедно християнитѣ, а когато потеглили къмъ пещеритѣ и влезли вь Кара-гьолъ, чюли женски писъкъ. Една тълпа башибозуци уловили двѣ млади булки, едната Каварненка, а другата отъ с. Суючикъ, женени за двама братя въ с. Михалъ-бей и повлекли ги слѣдъ себе. Женитѣ викали на помощь пѫтницитѣ по име, нъ не било възможно да се обадатъ и да помагатъ. Тѣ били изнасилвани отъ тълпата, а слѣдъ нѣкой день и двѣтѣ умрѣли.

Съ пристиганието си въ пещерата, расказали на своитѣ другари случката съ женитѣ, а за да не пострадатъ и тѣ сѫщото, презъ нощьта напуснали пещерата и заминали за Варна.

Фурунджи Махалаки Янаковъ съ жена си Василка и съ едничкото си дѣтенце — бозайниче, прекарали първата нощь въ една пещера, нъ гладътъ имъ надвилъ и на другата нощь отишли у дома си за хлѣбъ. Въ кѫщи нищо не намѣрили, всичко разграбено, а непотребнитѣ нѣща за грабителитѣ, расхвърлени. Взели да събиратъ расхвърленитѣ дрипи, между които намѣрили нѣколко сухари, по нахранили се съ тѣхъ и като видѣли че се зазорва опѫтили се да излизатъ на вънь. Нъ преди да отворатъ вратата и заловатъ улицата, чули черкезски разговоръ, веднага се повърнали, скрили се въ избата между празднитѣ бъчви и дрипи. Слѣдъ малко врѣме, черкезитѣ посѣтили и тѣхната кѫща. Дѣтето почнало да плаче и немлъквало нито отъ ненка, нито отъ пригърщание, нито отъ цѣлуване и като щѣло вечь насмалко да ги издаде, баща му, съ растреперенитѣ си рѫцѣ го постисналъ мъненко по гушичката, а то хълцнало единъ пѫть и издѫхнало — умрѣло. Цѣлия день, тѣ се спотаявали на това мѣсто, а презъ нощьта като заровили дѣтенцето си, завърнали се въ пещерата, отгдѣто потеглили за Варна. Нощя пѫтували а деньтъ прекарвали въ непожьнатитѣ нивя и така се избавили.

V. Цариградскитѣ бѣжанци. Казахме по горѣ че въ наемванието гемията отъ Каварненскитѣ турци, взели участие и нѣколцина отъ по богатитѣ християни, обаче, населението като узнало, пръснало слухъ изъ града, че онзи отъ християнитѣ който си позволи да потегли, ще бѫде убитъ и ограбенъ, всички се отказали, освѣнъ: Ханджи Иванъ Райковъ, Петръ Р. Каракашевъ и Чапкѫноглу Георги (гагаузинъ) съ сѣмействата си, сполучили да се вдигнатъ тайно.

Ханджи Иванъ, родомъ изъ Котелъ, заселенъ и оженень тукъ, станалъ единъ измежду най-богатитѣ граждани. Той ималъ най-хубави кѫщя. Богати бакалски дюгени, магазии на скелето, тютюнова фабрика, воденици, лозя, нивя, къшли по селата, овце и др. имущества. Вършилъ голѣма търговия съ храни, вълна, кожи, масло и други мѣстни и иностранни произведения. Съ богатството и съ честностьта си, той се прославилъ по всичкитѣ ближни околии, окрѫзи и въ Цариградъ.

Той като очевидецъ и на друга война между Руссия и Турция, знаялъ какво има да претегли българския народъ, особено пакъ богатитѣ, заради това поискалъ да отиде въ Варна съ сѣмейството си, обаче, гражданитѣ го замолили, да не дава поводъ, защото, градеца тогава ще бѫде по-лесно нападнатъ и ограбенъ. Противъ волята си, послушалъ своитѣ съграждани, нъ когато градеца билъ заобиколенъ вечъ отъ нападателитѣ и опасностьта, за него особно била очевидна, преоблѣченъ въ дервишски дрѣхи и придруженъ отъ гюмрюкчийския ага, сполучилъ да се хвърли въ гемията, нъ не съ безопасность на живота си, защото нѣкои отъ турцитѣ като се извѣстили, че мнимия дервишинъ е Ханджи Иванъ, почнали да стрѣлятъ слѣдъ него.

Съ качването си на гемията, той избѣгналъ турскитѣ куршуми, обаче други страдания го очаквали тукъ. Каварненскитѣ турци въстанали върху него и ако нѣкои отъ агаларитѣ не били се застѫпили да ги умирѭтъ, въ морето щѣли да го хвърлятъ и не само него, нъ всичкитѣ християнски членове, които се намирали въ гемията.

Въ недѣля на 10-й юлий гемията потеглила за Цариградъ твърдѣ полегка и двѣ нощи гледали пламъцитѣ въ Каварна. На 14-й презъ деньтъ пристигнали въ Цариградъ, слѣзнали въ Искюдаръ, комисията настанила турцитѣ по разни махали, а тритѣ християнски сѣмейства заведени въ една триетажна гола кѫща на Ени-Махле.

Въ сѫщото врѣме каварненскитѣ турци представили на правителството Ханджи Ивана не само като бунтовникъ нъ и като разбойникъ. Той съ ясакчията си Христя били ушъ съставили чета отъ 200 души българе. Посѣгали на животъ, честь, имотъ и всичко свято за мюсулманина осквернявали. Дѣца клали, дѣвойки грабили и каквото имъ се испречвало предъ очитѣ, опустошавали. Ханджи Иванъ билъ подкупилъ нѣкои отъ агаларетѣ за да го защишаватъ и довели го въ Цариградъ да шпионствува.

Ханджи Иванъ още въ сѫщата вечерь билъ уловенъ и наедно съ слугата си арестувани. Слѣдъ дълги и подробни изслѣдвания, при това и нѣкои отъ агаларитѣ като опровергали всичкитѣ обвинения, били освободени. На 24-й ханджи Ивана пакъ запрели. Слѣдъ една седмица сполучилъ да се избави съ 80 лири рушветъ, а за адвокати особно. На третия день пристигнала телограмма за него отъ Варна, гдѣто билъ испратенъ, предаденъ въ военний сѫдъ и запренъ въ Добричъ. На 5-й Авг. сѣмейството му се завърнало изъ Цариградъ въ Варна, а около 27-й и той билъ освободенъ пакъ съ откупъ и пристигналъ въ Варна. Другитѣ двѣ сѣмейства се завърнали изъ Цариградъ слѣдъ примирието.

Градеца Каварна, тогава състоящъ отъ 280 кѫщи, отъ които 150-тѣ изгорѣли. Сѫщо, вътрѣшностьта на гевгирената гръцка църква, а българското училище и църквата исцѣло.

Убититѣ възлизали до 100 д., и нѣкои отъ тѣхъ ужасни мѫки претърпѣли.

Кель Маринъ, 70 годишенъ старецъ, съ тривонъ билъ закланъ.

Кара Яни Папу, 75 годишенъ, вързанъ за дърво и съ нѣколко корушма пронизанъ.

Митишъ Папу, 115 год., хвърленъ въ огъня и половината часть отъ тѣлото му на вългенъ станало. [1])

Така сѫщо и въ околията населението било изложено на разни мѫки и страдания. Измежду жителитѣ на селата Самула, състояще отъ 180 кѫщи, 40—50 по красиви моми и жени били уловени, закарани въ единъ турски домъ, обезчестявани и истязавани. Въ лозята на това село се намѣрили 100 женски трупа.

Жителитѣ отъ селата Караманли и Сарѫмуса, първото отъ 50 кѫщи, а второто отъ 43, избѣгнали по полянитѣ, нъ черкезитѣ ги намѣрили и половината съсѣкли, а останалитѣ отишли на Карталийския бурунъ, да намѣрѭтъ нѣкоя гемия и се качятъ. Единъ английски параходъ отъ Кюстенджа отишелъ да ги вземе. Съ надпреварването си кой по първо да се хвърли въ лодката, една лодка била препълнена съ мѫже, жени и дѣца, която отъ тяжестьта потънала. Освѣнъ три-четирма, които се избавили съ плуванье, всички други се издавили.

Слѣдъ протеститѣ на посланницитѣ въ Цариградъ предъ Портата, убийството на Ераноса, посѣщението на консулитѣ Гюль-Градъ, при това и хранитѣ по селата като оставали непожьнати, правителството ограничило до негдѣ звѣрствата и мнозина отъ селянитѣ се завърнали по домоветѣ си.

Презъ м. Августъ въ Каварна билъ испратенъ Саидъ бей каймакаминъ. Той билъ анадоллия и много добъръ човѣкъ. Съ неговото пристигание, онѣзи отъ гражданитѣ, които се въвирали по пещеритѣ, почнали да се завръщатъ. Така сѫщо и отъ Варна взели да пристигатъ нѣкои. Тѣ намѣрили убититѣ тѣла на хора и добитъкъ още незаровени и вонята била ужасна. Нѣкои отъ изгорѣлитѣ кѫщи продължавали да пушятъ. Въ Каварна се стекли и много селяни, на които кѫщята били изгорѣли.

На 21-й Ян. 1878 г, едно отдѣление казаци отъ 400 д. пристигнали въ с. Михалъ-бей, отъ които 100 д. влезли въ Каварна, посрещнати и отъ каймакамина, нъ пакъ се завърнали надирѣ.

---

[1]) Митишъ Папу билъ здравъ, уменъ, веселъ и пъргавъ човѣкъ. Той се занимавалъ съ дърводѣлство и постоянно работилъ. Изглеждалъ на 40—50 год. мѫжъ. Сѣмейството му състояло повечь отъ 60 души. Много войни помнилъ. Той билъ цѣла история.

Слѣдъ превзиманието Балчикъ на 22 й, въ Михалъ-бей пристигнала до 5,000 д. войска и на 23-й една часть отъ нея била испратена въ Каварна гдѣто се и установила.

Веднага се нарѣдилъ съвѣтъ, въ който, каймакамина Саидъ-бей билъ поставенъ за членъ. Нъ когато отишелъ въ Цариградъ, подложили го на изслѣдвание и затворъ като *комита*.

Драгонерията. Извѣстния на читателитѣ каварненски житель Амира, който бѣ избѣгналъ въ освободената часть на България, въ Кюстенджа и Меджидие съставилъ една конна четица отъ 80 д. доброволци българе изъ градоветѣ Силистра и Балчикъ. Облѣклото на доброволцитѣ било разно, нъ на калпацитѣ носили жълтъ ширитъ за отличие.

Въ начало, тѫзи четица била управлявана отъ Амира, за нѣколко врѣме и отъ Бонча Павловъ (Бунала), а послѣ отъ капитанъ Радовичъ. Тя служила за авангвардъ на сполучливитѣ разѣзди на донскитѣ казаци и при боя въ г. Добричъ, сполучила да пресѣче телеграфната жица между Варна и Добричъ, съ което се прекѫснали и сношенията на турскитѣ войски, между двата тѣзи градове.

Въ похода къмъ Провадия, тѫзи четица показала неустрашима рѣшителность, като се доближила до града Варна и въ с. Гюбедже развалила желѣзнопѫтната линия.

Преминаванието на ген. Гурка Хаинския проходъ, дѣйствията му на Шипчанския проходъ и турскитѣ звѣрства въ Н. Загора. На стр. 91, казахме, че преминаванието Габровския проходъ, по причина на находящата се тамо турска войска, било или невъзможно или пакъ по трудно, за това било рѣшено, Гурко да се промѫкне презъ Хаинския проходъ и като възвие на Шипка, да нападнатъ на тъзи войска, — отъ една страна той, а отъ друга ген. Дорожинский и да очистатъ прохода за свободното преминавание на русскитѣ войски и обоза.

На 28-й Юний Гурко испратилъ авангвардъ за Хаинския проходъ, подъ началството на ген Рауха, а на 30-й и той потеглилъ съ отряда изъ Търново, като отправилъ предварително полков. Чернозубова къмъ Елена и Беброво да узнае наближаватъ ли отъ тамо турцитѣ. Чернозубовъ обиколилъ тѣзи мѣста, обезоружилъ въ Беброво находящитѣ се турци и завърналъ се при главнитѣ сили на отряда.

Конно-пионерното отдѣление съ ген. Рауха състояще отъ 210 д. при голѣмитѣ трудности, на 30-й около обѣдъ пристигнало до върха на Ст. планина. За поправяние неудобопроходимитѣ мѣста въ прохода, трѣбвало на всѣка крачка камъне да преобръща, въ пропасти да ги тласка, ями да испьлня и всичко това съ голѣма бързина да се върши, а и съ предпазливость за да не се сурине нѣкой въ дълбочинитѣ.

Отряда като преминалъ още съ по голѣми трудности селата: Плаково, Средня-Колиба, Войнешъ, Райковци, Двинковци, Паровци, Мѣлница, на 2-й юлий въ ч. 10 пр. пл. пристигналъ въ с. Хаинето. Разстоянието отъ Търново до Хаинето било около 90 кил., отъ което само $^1/_4$ часть равнище, а другото, ту нагорно, ту надолно. Въ това пѫтувание конницата никакъ не отсѣдлавала коньетѣ си. Войницитѣ не се събличали за отдѫхъ. Орѫжието и коньтѣ не испускали изъ рѫцѣтѣ си, дрѣмката прекарвали на гола земя, а нѣкои даже и гладни. Пѫть за артилерията нѣмало освѣнъ поправения отъ пионеритѣ, нъ и той почти непроходимъ: конье падали, коля се запрящвали, орѫдия се преобръщали и двѣ отъ тѣхъ съ конетѣ наедно дълбочинитѣ намѣрили.

Гурко съ пристиганието си при Хаинето, срещналъ около 300 д. турски войници, които пазили прохода, нъ слѣдъ едно слабо съпротивление, разбѣгали се къмь Сливенъ. Въ сражението русситѣ изгубили единъ войникъ убитъ и 5 д. ранени, тъй щото съ тъзи жьртва, тѣ завладѣли Хаинския проходъ. Надвечеръ около с. Козосмоде пакъ се появили турци пристигнали отъ къмъ Твърдица. Русситѣ ги прогонили, завладѣли два турски лагера между селата: Есекчи и Твърдица съ орѫжие, патрони, хирургически инструменти и прч., уловили и 7 д. плѣнници. Отъ русситѣ паднали трима убити и четирма ранени.

На 3-й Гурко останалъ въ Хаинето, а отправилъ разѣзди къмъ Н.-Загора и Сливенъ. Задъ с. Оризари срещнали черкези, башибозуци и три табора войска съ два топа. Разѣздний отрядъ състоящъ отъ двѣ сотни билъ испратенъ за подкрѣпление. Въ ч. 5. сл. пл. пристигналъ и 9-й Драгунский Казанский полкъ съ 4 орѫдия, нападнали на турцитѣ и до тъмната нощь ги преслѣдвали. Русситѣ изгубили единъ убитъ и трима ранени, нъ завърнали се съ много орѫжие и едно знаме.

На 4-й сутреньта Гурко потеглилъ отъ Хаинето за Мѫглишъ. Когато пристигнали до с. Уфлани, една сотня казаци, която вървѣла преди авангварда на отряда, била посрещната съ силенъ орѫжеенъ огънь отъ укрѣпени въ градинитѣ на селото турци и спрѣли по-нататъшний ходъ на войската. Веднага била извадена артилерията напрѣдъ и слѣдъ едно упорно съпротивление отъ страна на турцитѣ, били прогонети изъ селото съ щикове. Отъ русситѣ паднали 60 д., между които и двама офицери тежко ранени. Отъ турцитѣ паднали до 400 д. убити. Мнозина отъ войницитѣ взети въ плѣнъ наедно съ Казанлѫшкия каймакаминъ. Въ това сражение участвовали 5 табора войска подъ командата на Хюлюсу паша.

Въ сѫщия день пристигнали около 20 д. отъ авангвардията въ с. Яйканлий. Селянете съ голѣма радость ги посрѣщнали. Почнали да приготвляватъ общъ обѣдъ за скѫпитѣ си гости, а пакъ въ всяка една кѫща особно се готвило. Нъ не се изминало нито единъ часъ, селянитѣ съзрѣли въ корията „Дѫбрава“ на два кил. едно силно отдѣление турци идящи отъ къмъ Казанлѫкъ. Селенитѣ веднага побѣгнали по височинитѣ на богаза, а турцитѣ се впуснали слѣдъ тѣхъ да ги убиватъ. Казацитѣ ако и да попрѣчили на турцитѣ при преслѣдванието, нъ пакъ сполучили да застигнатъ нѣколцина селяни и да ги избиятъ. Убити и заклани били: баба Рада, Димо Митевъ, Добре Поповъ, Дългъ Игнатъ, Лерменджиевъ Недѣлчо, Тене Великинъ, Тодоръ Косевъ, Тоше Колевъ, Тотю Колачевъ, Коле Ташакмановъ, Ив. Донковъ, Георги Стойчевъ, Недѣлко Дели-Стояновъ, Ст. Р. Рунчевъ, Русе Тодоровъ, Теньо Караколевъ, Димо Дели-Ивановъ и др. нѣкои.

Вечерьта на 4-й Гурко съ отряда си билъ расположенъ при с. Мѫглишъ а сутреньта потеглилъ за Казанлѫкъ. Турцитѣ извѣстни за неговото тръгвание, два баталиона редовна войска и часть редифи все азиятци съ три орѫдия, чакали на позиция на 12 кил. извънъ града. Въ ч. 7 сутреньта русситѣ открили артилерийски огънь отъ средната колонна, послѣ и отъ другитѣ а турцитѣ се прибрали въ Казанлѫкъ. Обградени отъ три страни и като немогли да противостоятъ, потеглили за Шипка, обаче русситѣ имъ пресѣкли пѫтя, превзели три орѫдия, 8 знамена, много орѫжие и повечь отъ 400 д. плѣнници между който имало трима офицери, а другата войска съ голѣмъ страхъ се разбѣгала. Въ това сражение отъ русситѣ паднали трима убити и 11 д. ранени.

Въ ч. около 12 презъ деньтъ, града Казанлжкъ ненадѣйно попадналъ въ ржцѣтѣ на русситѣ. Гурко искалъ веднага да тръгне за Шипка за да превземе превала, нъ уморената войска трѣбвало да си отджхне, тъй щото, той потеглилъ само съ една кавалерия, а пѣхотата пристигнала надвечерь, та неможилъ спорезъ планътъ да нападне този день на превала и Габровския отрядъ самичъкъ дѣйствовалъ.

Съ пристигванието си полковникъ Струковъ въ Габрово, образовалъ гражданско управление, събралъ потрѣбното количество коньe и волове за доставяние вода, хлѣбъ, патрони и други снаряди за войската въ Балкана. Распоредилъ се за ежедневно приготовление отъ жителитѣ хлѣбъ и храна за войската; съ средствата на гражданитѣ учрѣдилъ болница за 200 лѣгла, а пъкъ капитанъ Ласковский събралъ орждия за опкопи, работници за поправка и разширявание балканскитѣ пжтища и щомъ пристигналъ въ Габрово ген. адютантъ князъ Святополкъ Мирский, който взелъ главното управление надъ отряда на Дорожинский, на 5-й сутреньта съ значително число пжтеводители, потеглили за Балкана въ три колонни.

Дѣсната, подъ началството на подполк. Хоменко потеглила чрѣзъ с. Зелено-Дърво за превала Химетлий. Въ ч. около 12 пристигнала въ Зелено-Дърво, оставила 4-тѣ орждия които имала съ себе и часть отъ войската, продължила пжтя си по Химитлийския превалъ и въ. ч. 7 вечерьта пристигнала безъ да срѣщне нито единъ турчинъ.

Средната, въ която се намирали Мирский, Дорожинский и В. князъ Николай Николаевичъ Младший, потеглила безъ артилерия, само да отвлече вниманието на турцитѣ отъ фронта и да облѣгчи настжплението на Гурка отъ къмъ Шипка[1]). Въ ч. около 3, началницитѣ пристигнали на турската позиция за да прегледатъ расположението на турскитѣ войски. Послѣднитѣ открили огънъ и престрѣлката продължила до 7 ч. вечерьта.

Лѣвата, подъ началството на Бойно-Роздевича била прокарана отъ проводника погрѣшно и въ ч. 2 близо до Шипчанския превалъ настжпила на два турски лагера изъ които турцитѣ открили силенъ огънь. Само авангвардията, съ бързото си пръсвание въ цѣпъ, която веднага почнала да стрѣля, дала възможность на войската да се искачи по нагорѣ и да вземе участие въ стрѣлбата. Турцитѣ отъ три страни нападали съ своитѣ 6 орѫдия. Боя се продължилъ отъ 2 до 6 ч. сл. пл. Отъ Русскитѣ офицери само поручикъ Орловъ останалъ неповредимъ. Капитанъ Клиентовъ билъ раненъ съ три коршума. Войницитѣ искали да го отстранѭтъ отъ мѣстото на сражението, нъ той казалъ: „Братци! моля ви оставете ме, азъ искамъ съ васъ да умрѫ“. Сѫщо и прапорщикъ Фиалковский билъ раненъ нъ не оставилъ фронта и билъ единственъ помощникъ на поручикъ Орлова — командиръ на 8-та рота. Най-послѣ изнемощелия отъ ранитѣ Клиентовъ като се убѣдилъ въ явната опасность отъ това постоянство, въ ч. 4 казалъ да отстѫпватъ. Отстѫплението се прикривало отъ Орлова съ единъ взводъ изъ неговата рота. То се продължило часътъ до 6. Двѣ роти се сражавали цѣли 4 часа съ 12 роти турци и 6 орѫдия, нъ нито единъ отъ останалитѣ русски войници, не изгубилъ присѫтствие духа.

---

[1]) Въ Габровския отрядъ сж били напълно увѣрени, че този день и Гурко ще настжпи.

До 7 ч. вечерьта всичкитѣ колонни испълнили своята задача съ загуба: убити офицери 2 и войници 77, ранени офицери 4 и войници 128. На другия день сутреньта, по заповѣдь на Святополкъ Мирский, колоннитѣ се завърнали въ Габрово.

Генералъ Гурко който предполагалъ че Орловския полкъ изъ Габрово ще дѣйствува на 6-й Юний противъ Шипчанския проходъ, рѣшилъ да испрати помощь на Орловци, което съобщилъ и на командира на този полкъ. Сутреньта Гурко испратилъ два баталиона стрѣлци и двѣ сотни пластуни, а слѣдъ малко чрѣзъ българина писмоносецъ получилъ отговоръ и узналъ че полка се оттеглилъ въ Габрово. Испратенитѣ $2^1/_2$ баталиони, вмѣсто да съдѣйствоватъ на Орловци въ нападението, били изложени на самостоятелно нападение, нъ нѣмало възможность да се повикатъ на дирѣ, нито пъкъ да имъ се испрати артилерия, защото горската артилерия била останала въ Казанлѫкъ при опълчението.

Движението на стрѣлцитѣ било така прикрито, щото безъ да ги усѣтатъ турцитѣ, завзели предната имъ позиция и опѫтили се къмъ върха Св. Никола. На върха се показалъ голѣмъ бѣлъ флагъ и въ сѫщето врѣме се впуснали двама турски офицери тоже съ бѣли флагове въ рѫцѣ. Командиритѣ на двата стрѣлкови баталиона като помислили че турцитѣ искать да заведѫтъ преговори за предавание, спрѣли гърмежа. Единъ изъ стрѣлковитѣ офицери придруженъ отъ войникъ владѣющъ турски язикъ, отправилъ се къмъ държащитѣ бѣли флагове турски офицери, нъ послѣднитѣ веднага се повърнали назадъ. Въ това врѣме се раздали нѣкакви сигнали между войницитѣ и като се повърнали въ новата си позиция, такъвъ страшенъ залпъ отправили срещо русситѣ, който лишилъ строя отъ значително число войници. Слѣдъ тъзи вѣроломна постѫпка отъ страна на турцитѣ, русскитѣ стрѣлци възобновили нападението, взели двѣ укрѣпления и находящий се при тѣхъ лагеръ, минали на главната позиция, тукъ обаче, били посрещнати отъ силенъ орѫжеенъ и артилерийски огънъ; падналъ убитъ и командира на 13-й стрѣлковий баталионъ полковникъ Клемонтовичъ, тъй щото видѣли се принудени да отстѫпатъ безъ да приберѫтъ даже и своитѣ ранени. При отстѫпванието падналъ убитъ и офицерина Есаулъ Башаини. Общата загуба на русситѣ въ убити и ранени възлизала на 150 д. Раненитѣ били мѫчени по найзвѣрски начинъ: рѣзали имъ ушитѣ, носътъ, вадили имъ съ сабитѣ си очитѣ, така сѫщо и мьртвитѣ тѣла на части рѣзали.

Генералъ Гурко като забелѣжилъ още при настѫпванието на Търново както и на Казанлѫкъ, че турската войска е подпаднала подъ влиянието на страхътъ, на 7-й сутреньта испратилъ писмо до пашата за да се предаде подъ условие. Пашата тоже писменно отговорилъ чрезъ единъ офицеринъ че е съгласенъ на това. Условията били написани и обезоружаванието на турскитѣ войници щѣло да стане въ ч. 12. А пакъ причината на вѣроломството извършено въ по пьрвия день отъ страна на турцитѣ, за която Гурко поискалъ обяснение, офицерина оправдалъ съ това, че при появяванието на русситѣ въ позицията, офицеритѣ не могли да задьржатъ солдатитѣ си да не стрѣлятъ. Споредъ обѣщанието си, парламентера трѣбвало да се завърне слѣдъ два часа. Въ това врѣме Гурко рѣшилъ да се вьсползува отъ случая и испратилъ санитари, доброволци офицери и отъ българскитѣ опълченци безъ орѫжие и съ бѣли флагове за да приберѫтъ раненитѣ останали отъ миналия день на мѣстото при сражението.

Часътъ 12 изминалъ, парламентера не се явилъ и Гурко проумѣлъ, че турцитѣ пакъ сѫ употрѣбили измама за да избѣгнатъ въ планината отъ преслѣдвание и да се усилѭтъ. Той испратилъ една часть доброволци за да узнаѭтъ какво се върши въ турския лагеръ, а за въ случай на повторно вѣроломство, заповѣдалъ да приготвятъ единъ баталионъ стрѣлци и една българска дружина съ 4 орѫдия. Въ ч. около 2 завърнали се нѣкои отъ санитаритѣ и извѣстили, че турскитѣ лагери останали праздни безъ жива душа[1]). Слѣдъ тѣхъ пристигналъ пратеникъ отъ Скобелева II съ извѣстие, че превала е занятъ отъ него и Гурко потеглилъ за превала, въ когото намѣрили раненитѣ обезглавени, дупчени, рѣзани и съвършенно обезобразени. А раненитѣ отъ Скобелевия отрядъ били прѣнесени въ Габрово за цѣрене, гдѣто гражданитѣ съ готовность жъртвовали всичко необходимо: помѣщения, постелки, покривки, ризи, гащи и д. п. а женитѣ посѣщавали раненитѣ и помагали имъ. Съ една дума споредъ Всеволода Крестовский, Габровскитѣ жители нелицемѣрно показвали пълна и искренна любезность къмъ русситѣ.

Ген. Гурко разгледалъ турската позиция на превала, която намѣрилъ твърдѣ силна и почти непристѫпна отъ всички страни. При такива условия, превзиманието на тъзи позиция, гдѣто, споредъ показанията на плѣнницитѣ имало 8 табора войска съ 11 орѫдия, било трудно и при огромни жъртви. Турцитѣ, обаче, като пилци се разбѣгали по гребена на Балкана и по голѣмата часть на купчинки се смѫквали въ Калоферъ, Митиризово и Карлово, отъ гдѣто се отправяли за Пловдивъ.

Въ този день турцитѣ и на сѣверната страна на Шипчанския проходъ направили сѫщото. На 7 юлий въ ч. 4 сутреньта, Святополкъ-мирский отправилъ 9 роти орловци съ двѣ орѫдия къмъ турската позиция. Струковъ като пристигналъ около позицията, оставилъ войницитѣ на страна, взелъ съ себе ротния командиръ, капитана Никифорова и десетина стрѣлци, приближилъ напрѣдъ, занялъ гребена на позицията, чакалъ нѣколко минути, нъ турцитѣ нито стрѣляли, както на пето число нито се показвали. Струковъ съ дружината си въ неизвѣстность се намирали — измама ли е това, или турцитѣ сѫ напуснали своята позиция. Най-послѣ взелъ отговорносгьта върху си и казалъ, както и да било, позицията трѣбва да се вземе безъ огънь и — „съ Богомъ“. Позицията намѣрили праздна. На всяка крачка срещали расхвърлени вещи, обувки, орѫжие, пряпорчета, даже и знамена. Пристигнали и други роти отъ орловския полкъ, а ген. Скобелевъ взелъ общото началство. Той намѣрилъ тукъ такива силни позиции укрѣпени отъ природата и искуственни, щото, не било възможно отъ цѣла дивизия да се превзематъ, а не отъ единъ полкъ.

---

[1]) По расказа на единъ пленникъ, пашата казалъ на войницитѣ да бѣгатъ кой гдѣто може; и тѣ оставили пушки, орѫжия, знамена, дрѣхи, патрони, ящици и всичко каквото се намирало и избѣгали.

Звѣрствата на турскитѣ войници въ Н. Загора и разбиванието на Реуфъ паша отъ ген. Гурка. Русскитѣ войски като преминаха Дунава, тукъ се построили нѣколко укрѣпления и турцитѣ станали по свирѣпи спрямо своитѣ съграждани българе. Често пѫти се заканвали да убиватъ и грабятъ, особно слѣдъ превзиманието на Търново. Нъ щомъ се пръсналъ слухъ за проникванието на русскитѣ войски въ коритото на р. Тунджа и настѫпванието на русскитѣ разѣзди около Н. Загора, една часть отъ исплашеното турско население потеглило съ желѣзницата за Одринъ, а друга часть и пѣши до Карабунаръ.

На 3-й Юлий пристигнала турска войска отъ къмъ Сливенъ, сѫщо и отъ Одринъ по желѣзницата. Съ избѣгванието на турското население изъ града, за башибозуци, черкези, па и за войската която състояла отъ голи и боси зебеци, случая за грабежъ билъ единъ отъ най-згоднитѣ. Нѣколко дюгени и кѫщи пламнали. Войницитѣ се растичали изъ улицитѣ а българитѣ почнали да бѣгатъ къмъ Инжекюй, други къмъ Кортенъ, а нѣкои въздравитѣ си кѫщя се испокрили. Онези особно, които потеглили за Инджекюй, до самия градъ били заобиколени отъ войската и мнозина оть тѣхъ на мѣсто избити или съсѣчени. Послѣ се впустнали въ града и кого гдѣто намирали, убивали и обирали. Всякой гледалъ да се скрие и избѣгне смъртьта която го прeслѣдвала. Нѣма и нужда да описваме отъ какъвъ страхъ е било обзето българското население и какви сълзи е ронило въ тѣзи критически за него минути.

На 4-й една комисия се представила на станцията предъ Реуфъ паша и просила защита. Той издалъ строга заповѣдь за да не се притѣснява и преслѣдва българското население; нъ слѣдъ малко врѣме повикалъ нѣколцина отъ първенцитѣ и попиталъ, гдѣ искатъ да отидѫтъ: тамъ гдѣто отиватъ турцитѣ, или къмъ страната на руситѣ, защото въ Н. Загора било вечь опасно за живѣяне. Гражданитѣ отговорили: „ние сме покорна рая, гдѣто ни испратите тамъ ще отидемъ“ и на другия день българското население, наедно съ останалата часть отъ турското, било испратено по желѣзницата за Одринъ. Башибозуцитѣ и черкезитѣ веднага се отправили за града и всичко каквото намѣрили, ограбили.

Числото на избититѣ и искланитѣ граждани възлизало на около 95 души, отъ които чрѣзъ протоиерея Конс. Петковъ и Д-ръ Планински можихме да изучимъ имената на слѣдующитѣ:

Атанасъ Господиновъ,
Боне Пенковъ,
Василъ Трифоновъ,
Василъ Ивановъ,
Вълко Гергевъ,
Гана Колева,
Генчо Ивановъ,
Георги Куртевъ,
Георги Вълковъ,
Георги Пачевъ,
Георги Ст. Чолаковъ.
Георги Фуруnджи,
Господинъ Илиевъ,
Денчо Колевъ,
Дим. Петковъ
Дине Марчевъ,
Дине Колевъ,
Добре Петковъ,
Злате Колевъ,
Злате, Иовка и Русе Х. Славови,
Ивана Стоянова,
Иванъ Довчевъ,
Иванъ Марковъ,
Иванчо, Георги, Мите и Рада Еленини дѣца,
Игнатъ П. Караджовъ,
Коле П. Кайраковъ,
Коле Митевъ,
Крьстина Нейкова,
Кѫна Стоилица,
Маринъ Христовъ,
Мария Добрева съ дѣцата си: Куна, Рада и Христина въ огъня изгорени.
Маринъ Христовъ,
Марко Лазаровъ,
Марко Гергиновъ,
Мите Ивановъ,
Мите Колевъ,
Мите Недѣлковъ,
Мих. Димитровъ,
Наста Добрева,
Недьо Коевъ,
Пена Христова,
Петко Петровъ,
Петръ Минчевъ,
Петръ Пановъ,
Пею Георгиевъ,
Рада Иваница,
Рали Колева,
Руси М. Зюмбюлевъ,
Русе Славковъ,
Стое Стойновъ,
Стоилъ Стояновъ,
Ст. Димитровъ,
Ст. Минчевъ,
Ст. Русевъ,
Ст. Петровъ,
Ст. Ивановъ,
Стоянъ Табака,
Тане Георговъ,
Тане Тодоровъ,
Хр. Карагьозовъ,
Филипъ П. Димитровъ,
Цвѣта Манева,

Закаранитѣ съ желѣзницата въ Одринъ били пръснати по градове и села, отъ които 417 д. испратени въ г. Ипсала, гдѣто до пристиганието на руситѣ черви мѫжки претеглили и кървави сълзи поронили. А слѣдующитѣ представени на властьта отъ Х. Ферада и Н. Загорскитѣ евреи, които по онова врѣме себѣхѫ установили въ Одринъ и отъ 15—20-й Юлий по разни мѣста, особно въ Одринъ избѣсени като *комити:*

Атанасъ, Георги и Димитръ П. Михаилови,
Атанасъ и Петръ Богданови,
Георги Златевъ,
Георги Пѣевъ,
Господинъ Айгѫровъ,
Димо Дечевъ,
Димитръ Диневъ,
Димитръ Стояновъ,
Диньо Ганевъ,
Добре Пѣевъ, Иванъ и Пейо Добреви,
Демиръ Чолака,
Димитръ Кундураджи
Злате Ст. Чолаковъ,
Иванъ Х. Бановъ,
Иванъ Ганчовъ,
Иванъ Демировъ, Славъ и Д-ръ Георги Ив. Демирови,
Иванъ Петровъ,
Иванъ П. Коевъ,
Крьсто Стояновъ,
Марко Колевъ,
Минчо Славовъ,
Михо Стояновъ,
Маринъ Пановъ.
Паскалъ Колевъ,
Петко П. Костовъ,
Петръ Сивковъ (умр. въ затвора),
Проданъ Георгиевъ,
Русе Петровъ,
Свящ. Мих. Кирковъ,
Славе Русевъ,
Славе Стояновъ,
Симеонъ Георгевъ,
Станьо Славчевъ,
Стоилъ Стойновъ (сертя),
Стоянъ Таневъ и Ив. Ст. Таневъ,
Стоянъ Пѣевъ Илиевъ,
Стоянъ Ганчевъ (Табаковъ),
Стоянъ Чолака (умр. въ затвора),
Стоянъ Митевъ,
Тод. Стояновъ (умр. въ затвора),
Тодоръ Х. Бановъ,
Х. Славъ Петровъ,
Христаки Х. Илиевъ.
Заточени въ Яфа:

Отряда на ген. Гурка, слѣдъ като превзе на 5-й юлий Казанлѫкъ съ Шипка и пропѫди турцитѣ отъ Балкана, на 8-й юлий завзе Калоферъ, на 10-й Ст.-Загора, на 11-й Карлово, на 12-й Сопотъ, кавалериститѣ се впуснали до Карабунаръ и Каяджикъ, гдѣто на двѣ мѣста развалили телеграфа и желѣзнопѫтната линия, Гурко рѣшилъ да превземе и Н. Загора за обезпечение Хаинския проходъ, като най-ближенъ и на пѫтя за този проходъ, градъ.

Въ това врѣме, вслѣдствие преминаването на Гурка презъ Ст. Планина, Султана окончателно бѣ вдигналъ довѣрието си отъ рѫководящитѣ военнитѣ дѣйствия лица и военния министръ Редифъ паша, замѣни съ Махмудъ-Даматъ паша, а Сердари-Екремъ Абдулъ Керимъ Паша съ Мехмедъ-Али паша (нѣмецъ). На Османъ паша било заповѣдано да остави Видинъ, сѫщо и на Сюлейманъ паша да напусне Черна-Гора и да поеме началството на задбалканската войска. Пристиганието на многочисленната Сюлейманъ-пашова армия се предполагало около 17—20 юлий, а Гурко трѣбвало да предвари въ превзиманието града Н. Загора.

На 16-й юлий на Гурка било съобщено, че за да се усили неговия отрядъ, главнокомандующий му подчинява и

1-ва бригада отъ 9-та дивизия, при това дава му право да дѣйствова по свое усмотрѣние.

На 17-й Гурко заповѣдалъ да се съберать и тритѣ части на отряда около Н. Загора и на 18-й да нападнатъ на Реуфъ паша въ Н. Загора. Казанлѫшкия и Хаинбоазския отряди при голѣмитѣ трудности отъ пекъ и отъ безсъние, преминали около 45 верста и пристигнали на означеното мѣсто, нъ Ст. Загорския билъ посрещнатъ при с. Джуранлий отъ Реджепъ паша съ силния авангвардъ на Сюлейманъ-пашовата армия, и като не можилъ да пробие пѫть, повърналъ се обратно въ Ст. Загора.

На 18-й сутреньта русскитѣ войници доближили турската позиция, турцитѣ, обаче, слѣдъ като запалили града на нѣколко мѣста, прибрали се на станцията, която преобърнали на малка крѣпость. Така сѫщо и насипитѣ на желѣзнопѫтната линия били употрѣбени за укрѣпления. Турцитѣ открили силенъ огънь отъ своитѣ укрѣпления, нъ русситѣ съ 16-тѣ орѫдия, като запалили станцията, черкезитѣ се разбѣгали, а слѣдъ тѣхъ и войската, наедно съ Реуфъ паша и Мехмедъ-Али Черкезъ паша, отъ която една часть потеглила за Карабунаръ за да се съедини съ Сюлейманъ паша, а другата къмъ Каваклий. Турцитѣ при оттеглюванието си оставили орѫжие, сумки, мундири, бугуши и д. п. и двѣ орѫдия, които не успѣли да вдигнатъ,

Въ това сражение отъ русситѣ падналъ убитъ офицерина Есаулъ Петровъ и 14 прости войници, а ранени 6 д. офицери и 84 д. войници. Турцитѣ оставили повечь отъ 800 д. мъртви, освѣнь раненитѣ.

Гурко, като распръсналъ турцитѣ, оставилъ една бригада въ Нова Загора, а съ другата войска въ ч. $3^1/_2$ потеглилъ за Ст. Загора. На другия день Гурко повикалъ бригадата въ Карабунаръ, а градътъ Н. Загора пакъ билъ занятъ отъ турцитѣ.

Избиванието на 1013 д. българе на 14-й Юлий въ с. Гюнели-Махле и съсипванието на селото. Това село се намира на около 17 килм. отъ Н. Загора и тогава състояло отъ 160 кѫщи български. Слѣдъ извършенитѣ звѣрства въ Н. Загора, като слѣдвахѫ да ставатъ такива и въ околията, българското население отъ селата: Бешъ-тепе, Чифтликъ, Юрдчии, Ердованлий, Радне-махле, Богданъ-махле, нѣкои отъ с. Кръшелий, събрало се въ с. Гюнели-махле, за да се пази и защищава отъ насилията на башибозуци и черкези. Селския падаринъ Садѫкъ съ нѣколцина свои приятели, почнали да обикалятъ кѫщята и да диратъ по красивитѣ моми и булки, за да се подигравать сь тѣхната честь, обаче, селянитѣ не имъ позволили. Садѫкъ останалъ посраменъ оть това предъ своитѣ приятели, тъй като неможилъ да удовлетвори желанието имъ и казалъ на селянитѣ, че скѫпо ще заплатѫтъ за тъзи обида която му направили. Той отишелъ въ Н. Загора, какво е говорилъ не се знае, нъ турцитѣ взели да исказватъ намѣрение за да нападнатъ селото. А пакъ и началника на станцията въ Радне-махле, нѣкой си грькъ именуемъ Кумбасъ, като се извѣстилъ, че въ Гюнели-махле се събира много народъ, телеграфиралъ въ Н. Загора до коменданта на войскитѣ да испрати войска и черкези за да распръснатъ народа. На 14-й Юлий въ ч. около 5 сл. пл. появило се съвсѣмъ ненадѣйно едно силно отдѣление войска придружено отъ башибозуци и черкези, които обиколили селото и безъ да слезѫтъ отъ коньетѣ си, почнали да стрѣлятъ и да настѫпватъ.[1] Селянитѣ имали голѣма надѣжда въ войската, но като видѣли, че и тя стрѣля, взели да се криятъ по кѫщята си, други испълнили цьрквата и затворили се вътрѣ, а много останали въ цьрковния дворъ.

Нападателитѣ най-първо се впуснали по кѫщята и всякой който попадалъ въ тѣхнитѣ рѫцѣ: мѫжь, жена и дѣте на мѣсто го убивали или съсичали. Послѣ заобиколили цьрковния дворъ. Единъ черкезинъ надникналъ презъ стѣната въ двора, нъ нѣкой измежду селянитѣ така силно го ударилъ по вратътъ съ косà, щото на минутата се простръ̀лъ на земята. Георги Модата убилъ двама черкези, така сѫщо и други отъ селянитѣ убили нѣколцина, нъ черкезитѣ ги натиснали отъ всѫду и като влезли въ двора, жива душа не оставили.[2]

---

[1] Споредъ показания на свящ. Д. Марковъ и Ат. Бакаловъ съ войската билъ и Шавкетъ паша, имало и 6 орѫдия.

[2] Отъ селянитѣ твърдѣ малцина сѫ имали орѫжие и то старо, защото, преди нѣкой день дошли въ селото около 100 д. турци подъ началството на единъ юзбашия и обрали всичкото орѫжие което намѣрили.

Най-послѣ насочили пушкитѣ си срещо цьрквата. Исчюпили стъклата по прозорцитѣ, испродупчили вратитѣ, нъ не имъ се удавало да влезѫтъ вѫтрѣ, нито пакъ отъ вънка да убиятъ нѣкого.

Цьрквата била заобиколена исключително отъ черкези, които всяки пѫть сѫ предпочитали среброто и златото. Тѣ рѣшили да оберѫтъ сами цьрквата и затворенитѣ вѫтрѣ селяни, нъ за да не изгубатъ случая съ протаканието, разни хитрости употрѣбили и като несполучили да измамятъ селянитѣ съ отварянието на цьрквата, останали съгласни и честна дума дали, че нищо нѣма да имъ сторатъ, щомъ нахвъргатъ презъ рѣшеткитѣ на прозорцитѣ, колкото пари иматъ върху себе, сѫщо среброто отъ иконитѣ, кандилата и селянитѣ склонили на това. Почнали да предаватъ пари, нанизи, гривни, повти и предаванието на тѣзи нѣща се продължило повечь отъ два часа, тъй като презъ тѣснитѣ желѣзни решетки, голѣмитѣ възели и торбички не се провирали, та селянитѣ трѣбвало да ги развързватъ и на по малки части предаватъ.

Паритѣ и среброто въ селянитѣ се свършило. Черкезитѣ съ пълнитѣ чанти си заминали, нъ като се похвалили на свои другари и приятели, цьрквата изново била заобиколена. Почнали да се хвъргатъ по прозорцитѣ и всякой единъ отъ тѣхъ викалъ: „хей! пара̀, пара̀, пара̀“. Въ селянитѣ, обаче, не парѝ, нъ и мангъръ не билъ останалъ. А пакъ черкезитѣ, като не вѣрвали, тѣ намѣрили брадва, счупили едното крило на вратата, вмѫкнали се вътрѣ, почнали да биятъ, мѫчатъ и убиватъ за пари, нъ като било вечь тьмно, нѣколцина отъ селянитѣ сполучили да се затулятъ, както и расказвача за този случай — Боне Георгевъ отъ с. Радне-Махле.

Уморенитѣ отъ биенье, мѫченье и кланье башибозуци, черкези и войници, слѣдъ като се мръкнало, разположили се да си отпочинатъ и въ това врѣме тъмната нощь прикрила избѣгванието на мнозина селяни.

За ужасното това кланье, разни слухове се пръснали на другия день. Нѣкои казвали самата истина, а други увѣрявали, че турцитѣ избили въ Гюнели-Махле много *комити*, между които имало и русси.

На 16-й пристигнали консулитѣ: английски, французски и австрийски наедно съ Реуфъ паша. Слѣдъ като обиколили пространството, въ което се търкаляли мъртвитѣ тѣла и не намѣрили нито единъ комита или руссинъ, а само прости селяни: мѫже, жени и дѣца, английския консулъ пламналъ отъ гнѣвъ и на находящитѣ се тамо башибозуци и черкези, които още тарашували, извикалъ: „какво ви е заплатила Руссия за тъзи работа, която сте извършили тукъ, и не виждате ли задъ гърбътъ си русситѣ?“

Въ сѫщото врѣме се распоредили за заравянието на мъртвитѣ. Войницитѣ събрали мъртвитѣ, ископали голѣми трапища, нахвъргали ги вътрѣ единъ възъ други и ги затрупали.

При погрѣбванието мъртвитѣ, намѣрили се измежду тѣхъ и живи хора, тѣжко или легко ранени, на които било дадено по една т. лира, сухари и отправени за Ст. Загора.

Върху единъ скроменъ паметникъ е означено числото на погиналитѣ 1013 д. отъ които 92 д. били изъ сѫщето село Гюнели-Махле, а останалитѣ 921 отъ другитѣ села. Между погиналитѣ имало много жени и дѣца. Жени и моми били обезчестявани и послѣ убивани. Въ това врѣме турцитѣ изгорили половината отъ селото, а другата половина по-сетнѣ, а само 16 кѫщици тукъ-тамѣ по крайщата останали.

Въ врѣме на войната, българското население въ Н. ЗаЗагорската, Ст. Загорската и една часть отъ Чирпанската околии, най-много е пострадало. Споредъ една статистика съставена въ врѣме на окупацията, която ми предаде Д-ръ Планински, въ Н. Загорската околия изгорели 1900 кѫщи, 246 голѣми здания и училища, 35 църкви и 3760 д. мѫже, жени и дѣца избити.

Вѣрностьта на тия цифри ний неможемъ да оспоряваме, като знаемъ, че околията тогава състояла отъ 45 села съ 2464 български кѫщя и 12,290 жители българе, а всичкитѣ кѫщя сѫ били изгорени и, като земемъ предъ видъ, че въ всяко едно село сѫ избити по 40, 50, 100 и повече души, тѣзи цифри не сѫ далечь отъ истината.

Въ с. Кортенъ, само презъ м. Юлий сѫ погинѫли:

Василъ Стояновъ,
Генчо Ивановъ,
Генчо Колевъ,
Генчовица Енюва,
Генчовица Славова,
Гергев. Черкезската,
Георги Драгиевъ,
Георги Петковъ,
Г. Колевъ (обѣсенъ),
Георги Пеновъ,
Господинъ Петровъ,
Дрельо Димитровъ,
Еньо Гидиковъ,
Еньо Лейчовъ,
Женко Арабаджи,
Иванъ Василовъ,
Иванъ Жерковъ,
Коле Стайковъ,
Коле Петровъ,
Кера Томова,
Лейчовица Банкова,

Минчо глухий,
Минчовица Божкова,
Момчилъ Христовъ,
Миндо Черневъ,
Момчилъ Наумовъ,
Минч-ца Донсузската,
Начковица Николова,
Недѣлко Тодоровъ,
Панчо Николовъ,
Панчо Калчевъ,
Петко Ралчевъ,
Петровица Божилова,
Петръ Минчовъ,
Петръ Павловъ,
Петровица Каканова,
Петръ Герчевъ,
Радоица Стойкова,
Симеоница Петкова,
Стоянъ Кераза,
Свящ. Еньо Петковъ,
Славъ Ганчовъ,
Тодоръ Стойковъ,
Тод. Дичовъ,
Тод. Топаловъ,
Тод. Стойновъ.

Въ с. Инжекюй.

Георги Влаевъ,
Гено Марковъ,
Деньо и Илия Иванови,
Димка, София и Стоянка Милеви (въ огънь изгорени),
Димитръ Влаевъ,
Дино Стояновъ,
Дина, Яна, Мария и Иванъ Желѣзкови (изгорени),
Желе Недевъ,
Желе Русевъ,
Желѣза и Петка Славови (изгорени),
Жела Петкова (изгорена),
Ив. и Койна Таневи,
Косьо Недевъ
Кѫне Геновъ,
Кѫта Недева,
Михаилъ Минчевъ,
Мария Стоянова,
Недѣлчо Таневъ (изгорѣнъ).
Пенчо, Пейо, Руса, Ранде и Русе Колеви (изгорени),
Петко, Иванъ и Рада Русеви,
Петръ Енчевъ,
Пейо и Пане Даневи,
Пана Георгиева (изгорена).
Русе Стояновъ,
Руса и Недьо Стоянови,
Славъ Додинъ,
Славъ Трифоновъ (изгоренъ),
Стоянъ Петровъ,
Стоянъ Димитровъ,
Тане Петровъ,
Х. Славе,
Хр. Добревъ,
Иордана Славова,
Яна и Иванъ Георгиеви (изгорени),
Яна Желѣзкова (изгорена).

Въ горнитѣ двѣ села сѫ погубени както се и вижда 32 жени и моми. Повечето отъ тѣхъ били съсѣчени, защото не се предавали доброволно за обезчестяване. Турцитѣ, като че съзаклятие направили да не оставатъ здрава жена и мома, която имъ попадала въ рѫцѣ Единъ селянинъ въ Инжекюй, успѣлъ да се захлупи подъ кошъ въ кѫщата си и като гледалъ изнасилванието на 14-годишното си момиче отъ четирма турци и слушалъ писъкътъ му, вдървилъ се подъ коша и мъртавъ го намѣрили. Мѫжетѣ били мѫчени за пари, изтезавани, дупчени, резани и най-послѣ убивани. Това сѫщото е вършено по всичкитѣ села съ попадналитѣ въ турски рѫцѣ мѫже и жени.

Който е прочелъ книжката отъ Ст. Поповъ за с. Кара-Атлий, той е видѣлъ какви мѫки сѫ претърпѣли жителитѣ на това село. Тѣ сѫ ублажавали умрѣлитѣ, че не сѫ имали злочестината съ очитѣ си да глѣдатъ рѣзнята на своитѣ дѣца, изнасилванието на своитѣ жени и дъщери, а тия послѣднитѣ да бѫдатъ зрителки на истязанията и убийствата на мѫжьетѣ или бащитѣ си. Отъ това село сѫ погубени мѫже 201, жени 30 и дѣца 48. Тѣ сѫ описани отъ Ст. Поповъ име по име и, като че тѣзи жьртви за едно село отъ 200 кѫщи сѫ били недостатъчни, та и 13 дѣца отъ своитѣ майки сѫ хвърлени.

Геройското сражение на опълченцитѣ и тѣхнитѣ офицери русси съ многочисленната Сюлеманъ-пашова армия при Ст.-Загора. Русскитѣ войски щомъ превзеха Казанлѫкъ, Ст.-Загорскитѣ турци рѣшили, по примѣра на Н.-Загорскитѣ да нападнатъ града, нъ предварително да исколятъ и оберѫтъ своитѣ съграждани българе, та съ богата плячка да избѣгнатъ за Цариградъ.

Шайкитѣ на нѣкои отъ Ст.-Загорскитѣ бейове, които вьрлували отъ 1876 г. по селата и задоволявали се само съ кражба, сега имъ било позволено открито да грабятъ, убиватъ и палятъ. А пакъ нѣкои измежду по благоразумнитѣ бейове като се страхували за себе отъ послѣдствията, недопускали да се извърши това поне въ града, обаче, турцитѣ изобщо били непреклонни и настоявали на своето рѣшение, което на 10-й Юлий щѣло да бѫде испълнено.

Д. Х. Вълковъ и Д-ръ Леонидъ сполучили да узнаятъ за намѣрението на турцитѣ още въ сѫщата минута и веднага отишли да обадятъ въ Казанлѫкъ и да искатъ помощьта на русситѣ. А пакъ и бейоветѣ за да предваратъ злото, споразумѣли се съ първенцитѣ българе: Х. Господинъ Славовъ, Х. Антонъ Х. Митовъ, Стамо Х. Вълковъ, Савва Х. Тодоровъ и др. да съобщатъ това на русситѣ въ Казанлѫкъ и да ги повикатъ на помощь; слѣдъ което, първенцитѣ събрани въ кѫщата на Савва Х. Тодоровъ, направили до Касеоглу въ Казанлѫкъ слѣдующето писмо:

„Отъ снощи насамъ, мюсюлманитѣ наши съсѣди отъ селата идѫтъ да извѣстяватъ за изгорянието на нѣколко кѫщи въ турскитѣ села въ каазата ни, подпалванието на които отдаватъ на русскитѣ стражи. Тѣзи слухове сѫ причинили доволно вълнение въ градътъ ни, и едни скърбятъ за тѣзи нещастия, а други въ раздражненieто си заплашватъ съ отмъщение на християнскитѣ селения. Ний незнаемъ до колко е вѣрно това що отдаватъ на рѣченнитѣ стражи, но като се туря то за причина на нещастия, които могѫтъ да послѣдватъ, не можемъ да непристанемъ на предложението на нѣкои отъ по благоразумнитѣ ни съграждани мюсулмани, които желаятъ щото чрѣзъ васъ да се извѣсти това на тамошнитѣ военни власти, които може и съвсемъ да незнаятъ за това, което се отдава на тѣхнитѣ стражи и което излага на опасность цѣлото население. Умолявате се прочее, ако ви е възможно и достѫпно и ако виждате за добрѣ едно таквозъ съобщение да го извѣстите на принадлѣжнитѣ власти и съ туй ще задължите премного, както нашитѣ съжители мюсулмани, тъй и насъ вашитѣ приятели.“

Ески-Загра, За Ст. Каз. Съвѣтъ

9-й Юлий 1876 г. Архiер. П. Икономъ П. Стефанъ.

Направеното въ тъзи форма писмо, било предадено отъ първенцитѣ на Г. Коларова, комуто порѫчали да го задържи у себе, а устно да изложи за намѣрението на турцитѣ. Турската власть дала на Коларова и двѣ заптиета, които отъ страхътъ на русситѣ или пакъ на гражданитѣ турци още въ града се отстранили и Коларовъ самъ потеглилъ. Надъ с. Дервентъ той срещналъ до 100 д. казаци, които го забрали съ себе и завели на Чанакчийскитѣ бани гдѣто се намиралъ ген. Столѣтовъ. Послѣдний изслушалъ Коларова, питалъ го за турската войска, за нѣкои мѣстности, а по едно врѣме пристигналъ изъ Ст.-Загора и даскалъ Славчо.

На 10-й сутреньта гражданитѣ испратили Стамо Х. Вълчевъ и Тодораки Х. Георгиевъ да помолятъ Столѣтова по-скоро да тръгне за Ст. Загора, нъ като наближили около банитѣ, тѣ го срѣщнали на пѫтя съ авангвардията. Въ това врѣме нѣкои отъ турцитѣ се събрали при р. Бедечка и рѣшили да нападнатъ най-първо на българската махала Акарджа. Въ ч. около 4, Столѣговъ съ Казанский-драгунский полкъ пристигналъ въ Ст. Загора и спрѣлъ се на мѣстностьта „Бадемликъ“, гдѣто българското население съ голѣма радость го посрещнало. Мѫжетѣ като нѣмали калпаци, а съ фесове неискали да се яватъ, тѣ превързали бѣли кръпи на главитѣ си, така сѫщо и турцитѣ съ бѣли кръпи се представили. Столѣговъ заповѣдалъ на послѣднитѣ да предадѫтъ орѫжието си и тѣ закарали при него три коля съ негодно орѫжие, а доброто задържали. Послѣ влезнали въ града, священницитѣ отслужили молебенъ въ цьрквата Св. Богородица и пръснало се между гражданитѣ императорското възвание, което българетѣ съ въсхищение прочитали, а турцитѣ съ прикрито негодование слушали. Презъ нощьта, едни отъ Ст. Загорскитѣ бейове испратили семейството си за Т. Сейменъ, така сѫщо и нѣкои отъ по свирѣпитѣ турци, избѣгали.

На 11-й пристигнали 1-ва, 2-ра, 3-та и 5-та дружини отъ българ. опълчение, които били тържественно посрещнати отъ българското население и духовенството. Въ цьрквата Св. Димитрий духовенството отслужило молебенъ, П. Р. Славейковъ и други отъ учителитѣ държали рѣчи, слѣдъ което дружинитѣ били установени край града, а Ст. Загорскитѣ младежи цѣлъ день ги посѣщавали и разни подаръци имъ поднасяли.

На 12-й почнали да пристигатъ отъ селата мѫже, жени, дѣца, голи и боси, между които вървели пълни коля и съ ранени. Раненитѣ били поставени въ училището, а здравитѣ настанени по кѫщята. Тѣ расказвали, че башибозуци и черкези нападнали на селата имъ, убивали кого гдѣто застигали, грабили, безчестили и селата на огънь предавали. А пакъ и самитѣ граждани отъ височинитѣ на града почнали да гледатъ димътъ и пламъка на горяшитѣ села. Скръбни и неприятни слухове захванали да се носятъ този день изъ града. — На една страна се осѫждали извѣстнитѣ по злодѣйствата си бейове, защото при пристиганието на русситѣ, българетѣ, вмѣсто да си отмъстяватъ за минѫлото на своитѣ съграждани турци, тѣ имъ запазили живота, имота и честьта, а пакъ бейоветѣ, при неблагодарностьта си, българскитѣ села на мечь и огънь предаватъ; на друга страна се говорило, че въ Карабунаръ и Н. Загора се намирала вечь нѣколко баталиона турска войска и щѣла да нападне на Ст. Загора; на трета страна се приказвало, че Сюйлеманъ паша излезналъ на Дедеагачъ съ своитѣ ордии и наскоро щѣлъ да пристигне съ желѣзницата въ Карабунаръ.

На 13-й още отъ сутреньта се проточили изъ ст. загорскитѣ улици коля съ ранени селяни, сѫщо и здрави, отъ които, нѣкои карали и добитъкътъ си. Женското дружество се распоредило да се съберѫтъ изъ българскитѣ кѫщя: тивтикъ, ризи, гащи, постилки, покривки и прч. за раненитѣ, които и постоянно пристигали. Въ този день се наредило приврѣменно управление, градска жандармерия и административенъ съвѣтъ. Гурко своредировалъ особенъ отрядъ подъ началството на Н. И. В. Херцога Николая Максимилияновича Лейхтенберский, състоящъ отъ 4 дружини изъ българското опълчение, 15 ескадрона драгуни, гусари и казаци съ 12 орѫдия за пазение града, прохода и да събира свѣдения за движението на турцитѣ. До този день освѣнъ заложницитѣ 12 д. първенци турци, имало и запрени 27 д. войници, 38 стражари, 52 мустафѫзи и 34 д. башибозуци. По заповѣдь на Гурка 6 д. отъ затворницитѣ, освидѣтелствовани злодѣи, които стрѣляли и изъ една турска кѫща върху русскитѣ войници, били обѣсени на разни мѣста по турскитѣ махали. Надвечерь Гурко заминалъ за Казанлѫкъ до главната квартира за съвѣщание върху нови движения на войската.

На 14-й полковникъ де-Прерадовичъ билъ назначенъ комендантъ на града. Тревожни слухове се пръснали за пристиганието на Сюлейманъ-пашовата армия къмъ Н. Загора. Де-Прерадовичъ предложилъ да се претръси турското население въ града и да се прибере орѫжието отъ него; предложилъ още, по молбата на българското население да се обѣсатъ 6 д. турци съучастници въ Баташкото кланье, нъ Н. Максимилияновичъ не останалъ съгласенъ нито на едного нито на другото.

На 15-й пристигнали 14 коля съ ранени отъ селата. Взели се мѣрки и дѣвическото училище да се употрѣби за болница. Пристигналия разѣздний отрядъ на Чиляева доложилъ че турцитѣ се трупатъ между Карабунаръ, Т. Сейменъ и Гючерлий. Въ този день нѣкои отъ турцитѣ въ града пакъ стрѣляли върху казацитѣ. Станало претърсвание въ домоветѣ на бейоветѣ и сѣмействата имъ били поставени въ единъ особенъ турски домъ подъ надзоръ. Презъ нощьта пристигнали отъ с. Гюнелийската махала мѫже, жени и дѣца, които сполучили да избѣгнатъ турския гнѣвъ.

На 16-й градътъ почналъ да се пълни още повечь съ селени. Тѣ расказвали, че по полето се търкалятъ мъртви тѣла рѣзани, дупчени и вонята била нетърпима. Слухътъ за ужасното кланье въ с. Гюнелийската махала, още сутреньта се разнелъ изъ цѣлия градъ. Мнозина отъ младежитѣ поискали разрѣшение и орѫжие отъ началството да отидѫтъ на помощь на беззашитнитѣ селяни. Слѣдъ получване разрѣшението, особно знаме се развило, барабана загърмѣлъ и въ разстояние на 2—3 часа, въ двора на църквата Св. Богородица записали се до 560 д. отъ които, около 200 д. конница.*) Надвечерь потеглили за с. Хрищени гдѣто намѣрили единъ кръвникъ турчинъ и като не искалъ да се прѣдаде, убили го. Въ с. Шамли тоже убили едного който си позволилъ да стрѣля срѣщу тѣхъ. Въ Карабурунъ подъ моста на желѣзницата когато почнали да го развалятъ, намѣрили 6 д. войници, убили ги а находящитѣ се по височинитѣ, разбѣгали се. Въ селото срѣщнали двѣ отдѣления гусари, съ които потеглили край цѣпьта на Сюлейланъ-пашовата войска, а въ с. Азаплий намѣрили и едно отдѣление драгуни. Тукъ турската войска ги нападнала, помѫчила се да ги обгради, нъ несполучила и на другия день се завърнали въ Стара-Загора.

На 17-й по заповѣдь на Гурка, отряда на Лейхтенберский почналъ да се приготовлява за Нова-Загора, гдѣто споредъ както казахме по-горѣ, трѣбваше да се съберѫтъ всичкитѣ части на Гурковия отрядъ за превзиманието на Нова-Загора отъ турцитѣ.

Населението въ града което имаше защо и да се опасява отъ вдиганието на войската, силно се развълнува, нъ началството го успокои.

Слѣдъ обѣдъ, освѣнь 1-ва и 2-ра роти отъ 5-та дружина, една сотня казаци и Киевския гусарски ескадронъ, които останаха да пазѭтъ тишината въ града, цѣлия отрядъ се опѫти по Н.-Загорското шоссе. Съ изминаванието си два килом. отъ с. Дълбоки, извѣстили на Лейхтенберский че авангвардията забелѣжила по височинитѣ на с. Черково облаци отъ прахъ въ които се лъщѣло и отъ тритѣ рода орѫжие. Войската веднага поставена въ боевий редъ, турцитѣ наближили, артилерийския огънь се открилъ и тъмната нощь го прекратила нъ безъ агуба, защото нито едната нито другата страна нападала, а само селото Дълбоки било запалено отъ черкезитѣ въ което и много хора избили.

---

*) Полковн. де-Прерадовичъ пише, че пѣшацитѣ били до 200, а конницата 96 д. и че тѣ потеглили да заравятъ мъртвитѣ селяни по полето и да приведѫтъ раненитѣ въ града. Обаче, споредъ показанията на очевидци, па и на сами съучастници въ тъзи доброволческа чета, тя била съставена и тръгнала по селата за да помогне на беззащитнитѣ селяни, като пропѫди башибозуцитѣ и черкезитѣ, което и извършила. Тя била потеглила съ орѫжие въ рѫцѣ, а не съ лопати и мотики.

Отряда се установилъ да пренощува въ с. Дълбоки. Лейтенберский тукъ получилъ извѣстие отъ разѣздитѣ, сѫщо и отъ полковникъ Красново, който бѣ оставенъ началникъ на Ст. Загорския гарнизонъ, че силна войска се движила по шосето изъ Карабунаръ къмъ града, състояща отъ пѣхота, кавалерия и артилерия.

Тъзи войска, разумѣва се, бѣше, шумната Сюлейманъ-пашова армия, за която отъ нѣколко дена все за нея се говореше и българското население тревожеше. Тя потеглила отъ Черногорската граница съ голѣма барзина. Деня и нощя вървела почти безъ храна и на 9-й юлий излезнала на Деде-Агачъ, а на 16-й почнала да се трупа около Т. Сейменъ и Карабунаръ.

Споредъ французина *Тактикъ*, тя състояла отъ 48,000 д., 6—700 д. черкези съ 4 полски и 4 горски орѫдия. При това, на Сюлейманъ паша била подчинена и находящата се войска въ Чирпанъ подъ командата на Хюлюси паша отъ 7 баталиона, 150 д. черкези съ една горска батарея, сѫщо и онъзи въ Н. Загора подъ командата на Реуфъ паша отъ 15 баталиона, 300 д. черкези съ една полска и една горска батареи.

Англичанина Юлий Вcase, извѣстенъ русски врагъ, който се намиралъ въ щаба на Сюлейманъ паша, казва, че Сюлеймановитѣ войници били по многото голи и боси, изобщо уморени, нъ слѣдъ една твърдѣ кратка отпочивка, като се разгласило между тѣхъ възванието, че сѫ повикани тукъ на *священна* борба противъ проклятитѣ русси, които искали да съсипятъ отоманската държава, и че всички правовѣрни послѣдователи на Мохамеда, починѫли въ тъзи война, право въ рая ще отидѫтъ, гдѣто съ вѣчни удоволствия ще се наслаждаватъ, уморенитѣ и ослабнали войници до толкозъ се распалили отъ фанатизмъ, щото, веднага се ободрили, съживили, наредили и тръгнали срещо неприятеля.

Лейтенберский, ако и да се намиралъ съ отряда на 17 версти отъ Ст. Загора, обаче, за да не нахлуятъ турцитѣ въ града безъ никаква опора, той рѣшилъ да се завърне надирѣ.

На 18-й сутреньта оставилъ кавалерията отъ 12 ескадрона съ 6 горски орѫдия подъ началството на Н. В. Евгений Максимилияновичъ Лейтенберский, който да дѣйствова съобразно съ обстоятелствата, а съ пѣхотата потеглилъ за Ст. Загора, гдѣто пристигналъ около 9 ч. пр. пл. и установилъ се надъ Чадъръ-могила по хълмоветѣ. Не се изминалъ нито единъ часъ, когато и котлитѣ съ ястието били турнати вече на огъня, по нова заповѣдь котлитѣ съ месото били истурени и войската пакъ била потеглила по Н. Загорското шосе. Съ пристиганието си на сѫщото мѣсто, на което миналия день билъ откритъ артилерийския огънь, турцитѣ отъ позициитѣ почнали на стрѣлятъ и като се указало преминаванието къмъ Н. Загора не възможно или пъкъ съ огромни жьртви, войската слѣдъ три часа потеглила обратно за Ст. Загора. Сѫщо и кавалерията подъ началството на Евгений Лейхтенберский, която отъ ч. 6 сутреньта до 5 вечерьта постоянствовала срещо турския огънь, послѣ отстѫпила и повлекла слѣдъ себе този отрядъ, който неможилъ да вземе участие въ сражението при Н. Загора.

Въ този день въ града Ст. Загора се предавали отъ уста въ уста такива неприятни слухове, които растревожили цѣлото българско население, или по добрѣ да кажемъ, които му предвѣщавали неизбѣжната катастрофа на града. Нъ тѣзи слухове, разумѣва се, никакъ не се лишавали отъ основания. — Пламъцитѣ на горящитѣ села по първо се виждали само отъ височинитѣ на Ст. Загора, сега се виждали отъ всѫду и найближнитѣ около градътъ села, били предадени на огънь. Сюлейманъ паша наближавалъ вечь къмъ града, както се говорило съ 50,000 д. войска, а защищаванието му отъ 5,000 д. войници, било и немислимо.

Между гражданитѣ се намирали и такива хора, които още повечь увеличавали страхътъ въ населението, като казвали, че войницитѣ, били тѣ русси или българе, съ шинела на рамо и съ пушката въ рѫцѣ ще избѣгнатъ къмъ балкана, нъ съ женитѣ и дѣцата какво ще стане?

Надвечерь дошло извѣстие, че Гурко разбилъ турцитѣ при Н. Загора, завзелъ града и на 19-й сутреньта щѣлъ да пристигне въ Ст. Загора за съвмѣстно дѣйствие съ отряда на Лейхтенберский. Нъ при настѫпающата Сюлейманъ пашова сила, радостното това извѣстие не било въ състояние да утѣши развълнуваното българско население и мнозина били готови щомъ се сѫмне, да напуснатъ града.

Настѫпилъ и 19-й Юлий — който вѣчно ще се помни отъ потомството на Ст.-Загорското българско население. Този день още въ зори, раненитѣ и обоза били испратени за Казанлѫкъ, слѣдъ малко и щаба, а Лейхтенберский като се надѣвалъ на Гурка, рѣшилъ да защищава града до присигването му.

Въ ч. около 7, на растояние 8—9 кил. отъ града, показала се по одринското шоссе, голѣма масса войска; нъ да ли тя е турска, или Гурковия отрядъ, още не се отличавало, — нѣкои казвали че сѫ турци, а други, че били русси. Обаче, слѣдъ нѣколко минути, много гласове извикали: Турци! турци! —и турцитѣ постепенно се движили къмъ града, а когато наближили до Берекетската могила на около 4 кил. отъ града, конницата твърдѣ ясно се отличавала.

Защитницитѣ на града, въ това врѣме били заловили цѣлия му южний край и часть отъ юг. источния. На Чирпанския пѫть, поставена подъ началството на капитана Волгина 3-та рота отъ 2-ра дружина на българското опълчение, която съставлявала дѣсното крило. Възвишенностьта надъ чаджръ могила, подъ командата на полковникъ Кесяковъ, била заловена отъ 1-ва дружина и съставлявала лѣвото крило. 3-та дружина съ подполк. Калитина расположена въ центра на тъзи възвишенность. Подполк. Нищенко съ 5-та дружина поставенъ на южната страна на града до Одринското шоссе съ цѣпь въ лозята, а 2-та съ майоръ Куртяновъ на дѣсно отъ 5-та и обхващала града оть къмъ западъ, която имала тоже цѣпь въ лозята. Двата кавалеристи полка се намирали на лѣвото крило, а казашкия подъ командата на полкови. Красново, мѣжду града и Чаджръ-могила. Конната батарея на подполк. Ореуса била расположена на възвишенностьта на лѣвото крило задъ 1-та дружина; планинската батарея на капитана Константиновъ въ центра на позицията задъ 5-та дружина, а на дѣсно отъ 2-та дружина поручикъ Гофместеръ съ двѣ орѫдия. Милиционеритѣ граждани завзели крайщата на улицитѣ къмъ лозята. Защитата на града била повѣрена на полковника де-Прерадовича, а Лейхтенберский и Столѣтовъ се намирали на възвишенностьта задъ 1-та дружина.

Между 9 — 10 часътъ турската артилерия отъ Берекетската могила отправила първата си бомба, която захвучела надъ ушитѣ на Старо-Загорскитѣ защитници и стоварила се въ салханата на Х. Георги. Слѣдъ нѣколко минути и втора бомба засвирила къмъ града своята пѣсень. Тя ударила въ стѣната на кѫщната ограда на Бр. Грозеви при салханата, нъ и двѣтѣ тѣзи бомби не се пръснали. Въ това врѣме турцитѣ взели силно да крачатъ напредъ. Артилерията зачестила съ гърмѣжитѣ си. Коршумитѣ на пѣхотата почнали да се търкалятъ по керемидитѣ на кѫщята въ южната часть на града. Задъ наближаюшитѣ гъсти масси и други червени облаци се показали, тъй щото цѣлото поле съ фесове било посѣяно.

Срещо такава една стихия, не е било възможно да произнесе нѣкой думитѣ: „смърть или побѣда“. И защитницитѣ на града не сѫ очаквали, не сѫ и мислили за побѣда! Може би черногорскитѣ скали да способствуватъ, щото единъ да побѣди десеть души; нъ за въ Ст.-Загорското поле не може се допустна и въображение за подобно нѣщо

Защитницитѣ сѫ имали предъ видъ съ пристиганието на Гурка да запазятъ града отъ едно стрѣмително нахлуване на турцитѣ, нъ като не се яви Гурко, тѣ сами извършиха това и сравнително съ силитѣ си при откритото мѣстоположение което занимавахѫ, тѣ показахѫ по-голѣмо юначество даже и отъ черногорцитѣ.

Въ захващанието на боя, предната турска верига доближила дѣсното крило, и опълченцитѣ които до това врѣме не бѣха видѣли неприятеля си гърди съ гърди срещо себе, за пръвъ пѫть опитали своето орѫжие. Друга верига се спустнала къмъ средата, послѣ и къмъ лѣвото крило, тъй щото стрѣлбата се распространила по цѣлата линия и постоянно се усилвала. Поставенитѣ опълченци около Одринското шосе, помитали всички турски войници които се показвали на шосето. Убититѣ войници почнали да постилатъ земята и отъ двѣтѣ страни. Турската артилерия насочила огъня преимущественно срещо лѣвото крило и средата. Наскоро битката се съсредоточила за нѣколко врѣме при еврейскитѣ гробища, гдѣто турцитѣ почнали да нападатъ съ викове: аллахъ, аллахъ! Константиновъ съ своитѣ малки орѫдия захваналъ по често да стрѣля и отдѣлнитѣ пушечни гърмежи се преобърнали въ честь трѣсъкъ. Де-Прерадовичъ обиколилъ нѣкои позиции и наредилъ полковникъ Бѣлогрудова съ спѣшнитѣ си казаци, да поддържа свръзска съ орѫдията на Гофмейстера и ротата на чирпанский пѫть. А като обсѫждали сѫщеврѣменно съ Бѣлогрудова и Краснова, какви мѣрки да взематъ въ случай на неизбѣжно отстѫпване за да се избави населението отъ поражение, извѣстили се, че нѣкой ординарецъ казалъ предъ майоръ Куртяновъ: „чрѣзъ половинъ часъ Гурко пристига, дръжте се до послѣдня крайность“.

Дѣйствително, Гурко като распилѣлъ турцитѣ въ Н.-Загора, оставилъ стрѣлковата бригада и въ ч. $3^1/_2$ потеглилъ за Ст.-Загора на помощь. Вечерьта останалъ въ селото Карабунаръ, отъ гдѣто испратилъ извѣстие въ Н.-Загора на стрѣлковата бригада да тръгне за Ст.-Загора. На другия день (19) се извѣстилъ и като взелъ да наближава къмъ с. Джуранлий, забелѣжилъ прѣдъ себе си цѣлото пространство покрито съ турска войска. Съ надѣжда, че тѫзи войска ще бѫде притисната въ тила, а той отпрѣдъ, дълго врѣме чакалъ, озърталъ се ту на една страна ту на друга, ослушвалъ се и най-послѣ се убѣдилъ, че Сюлейманъ паша е нападналъ на Ст.-Загора. Сега вечъ той рѣшилъ по какъвто начинъ и да било да пробие пѫть и съобщилъ на Лейхтенберский да се държи до „послѣдня крайность“. Насърдчени отъ това, заповѣдало се на Гофмейстера да усили артилерийския огънь. Боя се разгорѣщилъ по всичката линия, нъ турцитѣ като многочисленни, отъ всѫду натискали, а пъкъ едно отдѣление кавалерия се впуснало въ рѫтлината задъ дѣсното крило да загради единственния за отстѫпвание пѫтъ къмъ Казанлѫкъ, което Гофмейстеръ сполучилъ да отблъсне.

Въ ч. около 12 когато Гурко съ нетърпѣние се очаквалъ на бойното поле, ненадѣйно се появилъ на възвишенностьта ген.-майоръ Раухъ, който се отдѣлилъ отъ отряда на Гурка и между огъня на турската артилерия успѣлъ да се промѫкне. Съ пристиганието си той взелъ началството на отряда вмѣсто Лейхтенберский, а на де-Прерадовича възложилъ да командува арриергарда и врѣменно опълчението. Въ сѫщото врѣме Раухъ отправилъ Киевския гусарски и Астраханския драгунски полкове съ 16-конната батарея на полков. Ореуса къмъ дѣсното крило на Гурковия отрядъ дѣйствовавшъ противъ Джуранлийската турска позиция. Всичкитѣ усилия на Гурка за да си пробие пѫть, оставали безполезни. Турцитѣ като многочисленни, упорито налягали и въ тѣзи минути отъ отряда на Гурка забелѣжили движение на хора по шоссето, нъ да ли сѫ руси или турци, още било въпросъ. Слѣдъ малко обаче, видѣли прѣдъ себе руската кавалерия и артилерия. Тѣ били посрещнати и съпровождани отъ турската артилерия съ гѫсти гранади, нъ и русската артилерия значителни загуби причинила на турцитѣ. А пакь като се установила артилерията при Гурковия отрядъ, ужасенъ бой се открилъ, който цѣли 6 часа продължавалъ. Турцитѣ отъ начало силно се защищавали въ своитѣ позиции; послѣ почнали да отстѫпватъ, а най-сетнѣ ударили на бѣгъ, като оставили орѫжие, пушки, патрони и прч. Турскитѣ загуби били така огромни, щото не било възможно да се опредѣлятъ. — И полето, и храсталацитѣ, и дѫбравата, и царевицитѣ били постлани съ турски трупове. Самъ Еминъ паша началникъ на отряда билъ раненъ въ ногата. Отъ руситѣ имало убити офицери 4 и солдати 97, а ранени офицери 16 и солдати 401. Тъй щото въ едно и сѫщо врѣме боя се продължавалъ на двѣ мѣста, а Гурко и по-късно свършилъ. Като пристигнала стрѣлковата бригада отъ Н. Загора, а послѣ и първата отъ 9-та дивизия, Гурко отишелъ на бивуакъ при с. Дълбока отгдѣто заминалъ за Хаинския проходъ.

Въ ч. около единь боятъ въ Ст. Загора слѣдвалъ съ голѣмо ожесточение и отъ двѣтѣ страни. Отъ турскитѣ бомби града билъ запаленъ на много мѣста и когато 2-ра и 5-та дружини съ двѣ орѫдия и казанскитѣ драгуни промѣнили своитѣ позиции, турцитѣ въсползували отъ високитѣ и чести дървета предъ лѣвото крило и, като расчитали на своята многочисленность, почнали рѣшително да нападатъ на него, а пакъ орѫжейния огънь отъ всичкитѣ страни непрекъснато продължавалъ.

Станалото сражение въ тѣзи именно минути, отъ страна на опълченцитѣ било едно отъ най-ожесточенитѣ, упорититѣ и блѣскавитѣ. Веригата поставена отъ опълченци твърдѣ рѣдка станала. Вторитѣ полуроти отъ преднитѣ роти се испратили въ верига. Опълченцитѣ като снопе падали, нъ неотстѫпвали. По отзиви на Херцога Николая Лейхтенберский, българскитѣ дружини които се били тукъ: „като львове защищавали всяка педа отъ родната си земя“. Ротитѣ отъ 3-та и 1-ва дружини като свършили патронитѣ си, по нѣколко пѫти съ щикове се хвъргали и раскъсвали цѣпьта на турцитѣ. Съ десятки наведнъжь погинвали, нъ неотстѫпвали нито крачка отъ своята позиция. Много българи истински герои и тѣхни кадрови учители и боеви въспитатели русси, паднали тукъ; между другитѣ, погинѫли и подполковникъ Калитинъ, и капитанъ Феодоръ Федоровъ, и щабсъ-капитанъ Усовъ, поручицитѣ Рудоминъ и Андрей Поповъ, подпоручикъ Павелъ Павловъ— този цвѣтъ на русското боево офицерство изъ туркестанскитѣ баталиони, даденъ на българскитѣ дружини.

Забѣлѣжителна е смъртьта на Калитина. Въ врѣме на боя, когато била събрана срещо 3-та дружина силна турска колонна, Калитинъ като поискалъ разрѣшението на Столѣтова да нападне на турцитѣ, заповѣдалъ да затрѫбатъ за настѫпление. Офицери и войници потеглили като на пиршество весели и подъ звуковетѣ на народнитѣ пѣсни, тѣ се хвърлили върху турцитѣ. Нападението било така нечакано и бистро, щото турцитѣ се дръпнали назадъ, нъ силната имъ резерва и убийственния пушеченъ огънь, заставили опълченцитѣ да отстѫпатъ. При второто нападение, въ което тъзи дружина била поддържана и отъ 1-та, юнака Калитинъ като видѣлъ че знаменосеца на 3-та дружина Марченко падналъ убитъ, той веднага скокналъ на земята, сграбчилъ знамето, пакъ се хвърлилъ на коня, излѣзналъ предъ строя на дружината си съ високо издигнатото знаме и велегласно извикалъ: „Дѣца, нашето знаме е съ насъ. Напрѣдъ — слѣдъ него! слѣдъ мене!“ 1) Опълченцитѣ като испълнили въздуха съ „ура“, запѣли, и пушкитѣ загърмѣли, щиковетѣ непрѣдъ и около Калитина затрѣщели, нъ въ сѫщата минута той билъ пронизанъ съ три коршума и падналъ на земята. Единъ унтеръ-офицеръ истеглилъ изъ рѫцѣтѣ му знамето на което и дръвцето било пребито въ средата, обаче, щомъ прескочилъ съ него два пѫти и той падналъ мъртвавъ. Други унтеръ-офицеръ се спустналъ, грабналъ го въ рѫцѣ, нъ и той билъ поваленъ на мѣстото. Въ това врѣме една тълпа турци се затекли къмъ прострѣното на земята знаме, сграбчили го и хукнали да бѣгатъ. Онѣзи отъ опълченцитѣ които се намирали на близо, съ зарѣзани пушки, голи саби и съ викове „ура“ и за „България“ като вихрушка се устрѣмили слѣдъ похитителитѣ на знамето: убивали, рѣзали, съ щикове пробождали, съ приклади удряли догдѣто се доближили до него и, слѣдъ една ожесточена борба, въ която паднали по нѣколко души и отъ двѣтѣ страни, опълченцитѣ се заловили за знамето и отъ рѫка на рѫка посредъ турската навалица, тържественно ископчали своята драгоцѣнна святиня — първото българско знаме2).

---

1) С. И. Кисовъ пише като очевидецъ, че знамето му било подадено; а Крестовски, „Хроника войни“ и други сѫ писали, че той самъ го взелъ отъ земята; обаче, както и да било, подполк. Калитинъ е показалъ примѣрна самотверженность.

2) Това знаме е подареното на българското опълчение отъ г. Самара, за което е писано на стр. 79. Слѣдъ расформированието

Опоритата до такава степень отбрана отъ страна на дружинитѣ, заставила най-послѣ, да преостановятъ турцитѣ своето настѫпление, съ което се дало възможность на опълченцитѣ, свободно да преминатъ въ градинитѣ задъ Н.-Загорското шоссе; нъ преди де се установѭтъ на височинитѣ, черкезитѣ ги заловили, открили огънь и опълченцитѣ били принудени да се смѫкнатъ въ Казанлѫшкия проходъ, слѣдъ тѣхъ и казанскитѣ драгуни.

Въ това врѣме Чирпанлията Саидаа се спусналъ съ 7—8 души черкези възъ рътлината „Аязма" да пресѣче пѫтя за Казанлѫкъ. Нѣколцина граждани, между които се намирали П. Р. Славейковъ, Д-ръ Хакановъ, Савва Тошевъ, като бѣгали на тъзи страна, насмалко щѣли да бѫдатъ заградени, ако послѣдния съ своята берданка не билъ попречилъ на черкезитѣ, а въ сѫщото врѣме пристигналъ и поручикъ Михаиловъ съ отдѣлението си. Долетѣли и башибозуци и, съ отчаяние се хвърлили върху отдѣлението на Михаилова, отъ което мнозина паднали, нъ и турскитѣ лешове единъ връзъ други се търкаляли. Най-послѣ башибозуцитѣ ударили на бѣгъ, а Михаиловъ, като застигналъ дваминa отъ тѣхъ, съ единъ замахъ и на дваминaта главитѣ отрѣзалъ.

на опълчението, знамето бѣ повѣрено на 3-та Радомирска дружина. На 30-й Августъ 1881 г. когато се раздадоха знамена на всичкитѣ 24 български дружини и 3-та Радомирска дружина получи ново знаме, а старитѣ се внесоха въ двореца; нъ за вѫспоминание на войната презъ 1877—8 год. на знамето на 3-та Радомирска дружина се оставиха Георгиевската и Българската ленти. Въ 1884 г. 3-та Радомирска дружина влѣзе въ състава на 2-й Струмский полкъ, а въ 1886 г. при расформированието на този полкъ, знамето на полка, което, както е казано, бѣше на бившата 3-та Радомирска дружина, е изгорено при г. Кюстендилъ, — а не Самарското споредъ слухътъ който се е прьсналъ между народа.

Самарското знаме се намира днесь въ двореца и на 23-й Априлъ — орденский праздникъ, когато Н. Ц. В. е въ столицата, всичкитѣ кавалери на българския орденъ „за храбрость" се викатъ въ двореца. Н. Ц. В. при церемонията въ поднасяниятa му поздравления по случай на праздника като главенъ магистръ на ордена, влиза въ салона предшествованъ отъ Самарското знаме.

Долнята часть отъ платътъ на знамето е ушаренъ съ пятна отъ кръвь и образа като съ ножь разрѣзанъ отъ горѣ до долу, а пребитото дръвце е свързано съ срѣбърна гривна, покрита съ издълбани букви, надписъ, за историческото му минало.

Отстжпванието изъ града на българското население подъ прикритието на опълченцитѣ и казацитѣ, което преди два часа почнало въ по голѣмъ размѣръ, сега било още по усилено. Всякой единъ като виждалъ, че защитницитѣ на града напустнали своитѣ позиции, и той се силилъ по скоро да се измжкне догдѣто турскитѣ войски не сж нахлули въ града. Улицитѣ се испълнили съ мжже, жени, дѣца, граждани и селяни. Едни нарамили нѣкоя дрѣха или дѣте; други повели натоварени конье; трети теглятъ волове съ пълни кола малки дѣца и немощни старци. Всякой крачи напредъ, всякой гледа да предвари и да се види извънь града, нъ отъ сплотената масса народъ, никой не може да се отдѣли и да напредне. Тя върви стжпка по стжпка между пламъцитѣ на запаленитѣ кжщя, а често пжти посреща и турскитѣ коршуми отправяни чрезъ прозорцитѣ на нѣкои тѣхни кжщя. Даже и по минаретата имало турци, които стрѣляли и убивали българското население, когато бѣгало да спаси живота си.

Единъ опълченецъ ударенъ въ ржката отъ прозореца на една турска кжща, като превързалъ ржката си съ кръпа, която му дала майката на Желѣзка Ивановъ, вдигналъ пушката и турчина се провисналъ на прозореца. До излизанието на края, този опълченецъ убилъ нѣколко души турци, които стрѣляли отъ кжщята си и отъ джамиитѣ.

Въ часа около два нападателитѣ били свободни да нахлуятъ въ града, обаче, още не се рѣшавали да направатъ това, а най-първо се впуснали да пресѣчатъ пжтя за Казанлжкъ, та безъ никакъвъ страхъ да се располагатъ съ населението.

Райна Петкова 17—18 годишна мома, когато преминавала презъ Аязма-баиръ на конь, черкезитѣ я смжкнали отъ коня и окончателно заградили пжтя отъ тъзи страна. А пакъ Дай-Ахмедъ се впусналъ по рѣката, достигналъ до Куловъ-виръ на 1$^1/_2$ кил. въ прохода и много хора избилъ. Казанцитѣ, ако и да го прогонили, нъ слѣдъ малко пакъ се показалъ при воденицата „Башовитѣ“ на 2 кил. Тукъ застигналъ и избилъ до 50—60 д. граждани и селяни. Отпослѣ пристигнали и черкези, които съ стотини хора избили на това мѣсто.

Началника на опълчението ген. Столѣтовъ, който на послѣдно врѣме лично ржководилъ стрѣлбата на артилерията въ боя при Чаджръ-могила, въ врѣме на отстжплението, като се отдѣлилъ на страна да избере по добра позиция за артилерията, за да помогне въ отстжплението на 1-ва и 3-та дружина, билъ отрѣзанъ отъ турцитѣ наедно съ двѣтѣ орждия и отишелъ да се присъедини къмъ отряда на Гурка. Тъй щото опълчението при оттеглюванието си, освѣнъ че било лишено отъ помощьта на драгунитѣ и гусаритѣ, които понапредъ бидохж испратени съ 16 конната батарея при ген. Гурка, нъ послѣ останало още и безъ двѣтѣ орждия.

Въ това врѣме, когато населението отстжпвало въ прохода, двама, опълченци, които имали нѣколко пушки при себе, заложили се задъ кръстцитѣ въ нивята надъ Чаджръ-могила и като снопе поваляли турцитѣ на земята. Конницата се помжчила да ги обиколи, обаче, който се показвалъ на лице, на мѣсто падалъ. Най-послѣ турцитѣ ги напуснали и тѣ сполучили да избѣгатъ, ако единий и да билъ раненъ въ кръста.

Геройската защита на опълченцитѣ изобщо, при оттеглюванието на населението добива още по голѣмо значение, че въ това врѣме, когато тѣ се биехж въ градинитѣ и лозята, хиляди старци, жени и дѣца, тѣхни братя се отървахж изъ подъ турскитѣ гранати, като напускахж тѣснитѣ улици на града и бѣгахж въ сжщата клисура, гдѣто трѣбваше да отстжпи и войската. По този начинъ опълченцитѣ испълнихж дългътъ си честно, не само като войници въ и като братя — защитници на своитѣ, които се спасявахж отъ турскитѣ звѣрства.

Съ залавянието отъ страна на турцитѣ устието на прохода, онъзи часть отъ населението, което бѣ сполучило да избѣгне изъ града и се вмжкне въ прохода, ако и да не се считало избавено, защото на всѣка стжпка се озъртало и очаквало пристиганието на турцитѣ, обаче, послѣднитѣ, щомъ успѣли да пресѣчатъ пжтя и да задържатъ по голѣмата часть отъ населението въ града, ограничихж се въ кланье, грабежъ, обезчестявания и пр., та забравихж и не се впуснахж да преслѣдвать бѣжащитѣ, тъй щото, тѣ се избавихж поне отъ турскитѣ звѣрства; нъ за тѣхъ нищо почти нѣма да кажемъ, при всичко, че има доста нѣщо да се пише и за тѣхъ, а въ едно само ще увѣдомимъ читателя, т. е., като се знае, че между тѣхъ е имало и 90-годишни старци, и благородни гражданки, и нѣжни ученички, да не мисли, че тѣ сж тръгнали за Казанлжкъ съ каруци или пайтони. Въ онѣзи скжпи за живота минути, нито се е намирало, нито пакъ и на умътъ е дохождало нѣкому, подобно нѣщо да подири. Старцитѣ добили юношеска сила; госпожи и госпожици съ чипици на крака, а нѣкои и боси, не се отдѣляли отъ множеството. И за въ такива случаи, види се, турцитѣ казватъ: *зорă не даянжръ*. Кожухарътъ Х. Иванъ, едъръ и пъленъ човѣкъ, никой пжть не можилъ да отиде пѣши до лозето си, нъ тогава забравилъ и конь, и магаренце, измжкналъ се изъ града и пѣши отишелъ до Казанлжкъ безъ да усѣти че пжтува.

Въ начало тръгнали по шоссето отъ Ст. Загора въ гжста верига която се протакала на нѣколко километра и съ голѣма бързина вървели. Никой не обръщалъ внимание на женския плачъ и на дѣтинския писъкъ. Тукъ се препжналъ нѣкой и труди се да стане; тамъ тласнатъ ранения или болния и вика за помошь; другадѣ захвърлени дѣца и гледатъ за своитѣ родители, нъ всякой крачи и отминава. Често пжти се срешали претоварени съ дрѣхи конье, — паднали и немогжтъ да станатъ; счупени коля които не се помѣстятъ, а при всѣки такъвъ единъ случай, пжтницитѣ ако и да били принудени да се спиратъ, надвечеръ пристигнали до р. Тунджа и установили се около Чанакчийскитѣ бани. Останалитѣ отъ 4-тѣ български дружини и отъ казанския драгунски полкъ войници, уморени отъ ожесточения презъ деня бой, разположили се да си отпочинатъ, а натоваренитѣ съ по едно-двѣ дѣца жени и старци, слѣдвали да се протакатъ. Единъ пита за жена си, жената пита за мжжьтъ си, дѣца дирятъ родителитѣ си, а между това като се сгъмнило, червеното небе надъ Ст. Загора, показвало че града е запаленъ исцѣло. Онзи който мислилъ че единъ день при завръщанието си ако не намѣри друго нѣщо, ще има поне гдѣ да подслони главата си и тъзи надѣжда изгубилъ.

Сутреньта всички се опжтили къмъ Казанлжкъ. Едни се отдѣлили за Мжглишъ а послѣ се пръснали по Габрово, Търново, Севлиево и по други градове и села.

Казахме, че нѣма да пишемъ за теглилата на избѣгналитѣ, защото, тѣ сж почти отъ обикновеннитѣ, като: студъ, гладъ, безспокойствие, скитание, бѣдность, болѣсти и д. т. но за страданията на останалитѣ въ града, трѣбва да се спомене нѣщо, понеже, тѣ сж такива, каквито въ никоя друга държава на свѣта не би се допуснали, при това и въ никой други градъ въ България подобни звѣрства не сж извършени.

По главнитѣ точки гдѣто сж избити до 14,000 д. мжже, жени и дѣца, изгарянието на града, заробенитѣ жени и

моми, ограбенитѣ и потурчени момчета и момичета.[1]) Въ течението на войната за която пишемъ, почти въ всичкитѣ градове българското население е било ограбено, негдѣ станахѫ и пожари, другадѣ и кланьета, и обезчестявания, обаче, града Ст. Загора, освѣнъ че всичко това въ съвокупность е претърпѣлъ, нъ въ него сѫ извършени и такива варварства, жестокости, свирѣпства, звѣрства, каквито перото би отказало да опише.

Юлий Виккедъ, като се въсхищава отъ побѣдата на турцитѣ и излага, че между Сюлейманъ паша и Реуфъ паша, или все едно между офицеритѣ и солдатитѣ се възбудило общо съревнование за надминавание едни други въ отчаяната борба; че русситѣ предприели твърдо нападение, подобно на стѣна и геройски се били, нъ немогли да се удържатъ срещо яростния натискъ на фантазиранитѣ солдати, които надминавали тѣхната численность; че всичкото пространство гдѣто ставало сражението било покрито съ трупове, а най-послѣ казва: „Ст. Загора била обвзета отъ пламъци и като горѣла именно главната улица, турцитѣ немогли да преслѣдватъ побѣденитѣ, на които се удало да заминатъ за Казанлъкъ. До това врѣме, всичко вървѣло добрѣ и азъ (прибавя Юлий Виккедъ) чувствовахъ справедлива радость за тъзи побѣда която спаси Одринъ; нъ за съжаление, радостьта ми се помрачи отъ това, което ми се случи да чуя и видя слѣдъ ней. Азъ несъмъ въ състояние да опиша всичкитѣ ужаси на сцѣната, на които, за мое нещастие съмъ билъ донегдѣ свидѣтель-очевидецъ и сега даже като си припомня за тѣхъ, кръвьта ми замръзва въ жилитѣ. На нещастния градъ Ст. Загора налѣтели не човѣци, а като че били нѣкои бѣсни дяволи. Въ плѣнъ никого невзимали, а всякиго безъ разлика съ байонетитѣ пробождали или съ ятаганитѣ съсичали и на повечето отъ раненитѣ, главитѣ отрезвали. Болни, жени, дѣца, старци и всичко що дишаше животъ, безъ милость убивали или въ пламъцитѣ на горящитѣ кѫщя, хвъргали. Башибозуцитѣ които дошли съ Сюлейманъ паша изъ Албания, върлувахѫ и бѣснеехѫ по страшно отъ самитѣ дяволи; тѣ убивахѫ безъ ни най-малка причина всякого, само и само да наситятъ своята страсть. Офицеритѣ — ако би могло само да се употрѣби това название за албанскитѣ или другитѣ нередовни войски на падишахѫ, бѣхѫ изгубили всяка власть надъ побѣснелитѣ и преспокойно гледаха до гдѣто сами се наситятъ. Сѫдбата на Махдебурга въ врѣме на 30-годишната войнѫ, не е била толкозъ ужасна, колкото тъзи, която е испитала Ст. Загора.“

---

[1]) Положителната цифра на погиналитѣ не е опредѣлена и неможе да се опредѣли; нъ мнозина отъ Ст. Загорскитѣ граждани увѣряватъ да е имало въ града до 40,000 д. народъ. Като се вземе предъ видъ числото на българското население въ околията, което възлизало на 32.800 д. сѫщо и на Н.-Загорското отъ 12,000 д. както и половината отъ Чирпанското 7,000 д. и, като се знае че това население било прибрано почти въ града Ст.-Загора, показаната отъ гражданитѣ цифра, вижда се да не е преувеличена. Около 16,000 д. отъ населението считатъ да е избѣгнало къмъ Казанлѫкъ; до 10,000 д. закарани въ Одринъ и другадѣ, а около 14,000 д. погинали, отъ които 5 — 6000 д граждани. Въ Ст.-Загорско били изгорѣни всичкитѣ села, освѣнъ Сейменъ и изгоренитѣ кѫщя възлизали на 5,800 съ 47 църкви и 75 училища.

Ако Юлий Виккедъ, който е билъ свидѣтель-очевидецъ на всичко онова което сѫ вършили турцитѣ, не бѣше единъ отъ заклѣтитѣ врагове на Руссия, той навѣрно щѣше да пише, че турцитѣ сѫ карали моми и жени, голи хорò да имъ играятъ; че много момичета отъ изнасилвания сѫ умирали; че трудни жени сѫ распаряни и рожбата отъ утробата имъ е вадена; че живи хора въ кладенци сѫ хвъргани; нѣкои сѫ простирани на земята съ вързани рѫцѣ и крака, а на гърдитѣ имъ огънь палили и кафе си варили; онѣзи които не давали или нѣмали пари, на вратътъ имъ горѣщо желѣзо полагали; имало е хора, на които най-първо пръститѣ отрѣзвали, послѣ носътъ, ушитѣ и другитѣ части догдѣто издѫхвали; на убити мѫже и жени членоветѣ рѣзали и за поругание въ устата имъ ги туряли; нѣкои на рѫженъ прекарвали и на огъня като чевирме ги пекли; други, на дървета распинѫли и съ гвоздеи както Христа ги заковавали, а пакъ най-послѣ никой не трѣбва да се удивлява, ако кажемъ, че и живи хора, като овце сѫ драни, а кожитѣ имъ съ слама пълнени и по дърветата прикачвани.

Всичко това, което казваме, отъ никого не може да бѫде опровергано, защото фактитѣ се помнятъ и потомството нѣма да ги забрави.

Нѣкои измежду турцитѣ, както и евреитѣ въ Ст. Загора, обвиняватъ българетѣ, че тѣ предизвикали, щото, турцитѣ да отидѫтъ до такива крайности. Еднитѣ и другитѣ, разумѣва се, така трѣбва да говорѫтъ и тѣ не сѫ за осѫждание, нъ за осѫждание сѫ онѣзи единици изъ между нашия народъ, които вѣрватъ въ това и, които види се още не сѫ узнали, че изгарянието по онова врѣме на стотини дюгени и кѫщя въ Сливенъ, Калоферъ, Сопотъ, Н. Загора и другадѣ; избѣсванието на най-богатитѣ и развититѣ Карловци; избиванието на толкозъ граждани въ Казанлѫкъ, Айтосъ, Карнобатъ и прч. ни най-малко не е предизвикано отъ българетѣ. А пакъ, ако знаехѫ тѣ, че въ Ст. Загора се намирахѫ нѣколко *бейски фамилии*, като: Еминъ-бей, Х. Тахиръ бей, Саджкъ-бей, Х. Амимъ-бей, Тефикъ бей, Лай-Ахмедъ, Мехмедъ Календеровъ и други нѣкои, които притежавахѫ по 4-5 чифтлици и располагахѫ съ живота, имота и честьта на българското население; още ако знаехѫ, че Ст. Загорскитѣ, турци въ своя религиозенъ фанатизъмъ надминавахѫ и Хасковскитѣ кѫрджалии, и Шуменскитѣ казѫлбаши, и Цѣпинскитѣ помаци, не би и помислили а не и да вѣрватъ, че Ст. Загорци сѫ предизвикали опустошението на своя градъ, на своитѣ жилища — на своя имотъ.

Споредъ показанията на Х. Господина Славовъ и Савва Х. Тодоровъ, Ст. Загорскитѣ турци и други пѫть се рѣшавали да извършатъ подобно нѣщо, ако не и въ такъвъ размѣръ.

Въ 1853 год. турцитѣ презъ страстната седмица рѣшили да нападнатъ на църквитѣ сутреньта на Въскрьсение и като избиятъ българетѣ, които имъ се попаднатъ, послѣ да се впуснатъ и по кѫщята. Единъ отъ заптиитѣ на име Мустафа-чаушъ, съобщилъ това на нѣкой си свой приятель, българинъ, който му работилъ отъ дълго врѣме и лозята, като му заповѣдалъ никому да не обажда освѣнь на жена си и въ сѫбота вечерь да отидѫтъ въ неговата кѫща. Простия и страшливия българинъ, тръгналъ сутреньта на лозята безъ да извѣсти нѣкому отъ гражданитѣ, а жена му почнала да прибира пари, нанизъ, повги, гривни и д. т. Въ това врѣме дошелъ братъ ѝ отъ село и тя взела да му расказва каквото чула отъ мѫжьтъ си, той обаче, никакво внимание не обърналъ на думитѣ ѝ. Нъ като отишелъ и видѣлъ да се расхождатъ вьорѫжени нѣкои извѣстни *бабаити*, усѫмнилъ се, отишелъ повторно при сестра си, изслушалъ съ внимание думитѣ ѝ, послѣ обадилъ на нѣкои отъ гражданитѣ. Отъ уста въ уста, слухътъ се пръсналъ веднага изъ града, гражданитѣ съобщили на каймакамина Абдулъ-Рахима, който билъ твърдѣ добъръ човѣкъ, и който още повечь се увѣрилъ въ това отъ своитѣ заптии, повикалъ бейоветѣ. распоредили стража, заловили улицитѣ и рѣшението на Ст. Загорскитѣ турци, не се осѫществило.

Въ 1855 г. на 24 Септ. около 300 туркини се събрали и отишли на Х. Господиновата воденица, гдѣто разграбили 15 вреки брашно и 30 кила жито. Сѫщото направили и въ Х. Бончовата воденица, а като се връщали за въ домоветѣ си, каквото виждали грабили.

Въ 1856 г. около 20 гражданки премѣнени, които се връщали на второ Въскрьсение отъ цьрква, туркинитѣ (въ честь на Хаттихумаюна) пустнали дѣцата си слѣдъ женитѣ и дрѣхитѣ имъ съ каль и лайна покрили, а майкитѣ се въсхищавали.

Ний би писали повечь нѣщо за завистьта на Ст. Загорскитѣ турци къмъ своитѣ съграждани българе, нъ като не съвпада това въ программата на тъзи книга, ще се повърнемъ на предмета и най-първо ще посочимъ нѣкои отъ по главнитѣ точки въ града, гдѣто сѫ погубени по 100, 200, 300 и повечь невинни душици безъ разлика да поль и възрасть. — Нъ подробности за ужаситѣ ний нѣма да излагаме. И когато Юлий Виккедъ като свидѣтель-очевидецъ казва, че небилъ въ състояние да опише това, разумѣва се, намъ ще бѫде още по не възможно, особно, че въ нѣкои точки не е останалъ поне единъ здравъ и читавъ очевидецъ, който да даде пълни и точни показания за звѣрствата въ тѣзи случаи на кръвожаднитѣ черкези, башибозуци и войници [1]).

Русситѣ слѣдъ като завзели градътъ Ст. Загора и турцитѣ по селата захванали нечути звѣрства да вършать, българското население отъ Ст. Загорската, Н. Загорската и половината отъ Чирпанската околии, подирило спасение поне на живота си въ Ст. Загора, гдѣто се натрупалъ около 40,000 д. народъ, настаненъ по ханища, кѫщя и по широкитѣ имъ дворове.

---

[1]) Презъ 1889 г. при събиранието разни свѣдения въ Ст. Загора, по тъзи часть не останахъ задоволенъ и поискахъ чрѣзъ управляющий епархията архимандрита Максима Пеловъ (бивший митрополитъ Скопский, а сега намѣстникъ на Н. Блаженство въ Ловченската епархия) съдѣйствието на свещеницитѣ, обаче, и за послѣднитѣ се видѣло това невъзможно, защото камень на камень въ града не билъ останалъ. Въ 1892 г. пакъ събрахъ нѣкои свѣдения по тъзи часть, нъ и тѣ не бѣхѫ толкозъ удовлетворителни, та когато да туря книгата подъ печатъ, бѣхъ принуденъ и трети опитъ да направѫ, въ който придруженъ отъ градски агенти, като обиколихъ всичкитѣ точки, гдѣто сѫ избити на купове, на купове хора и намѣрихме по единъ-двамина, които сполучили тогава да

Съ появяванието на Сюлейманъ-пашовата войска и откриванието артилерийския огънь отъ Берекетската могила, въ града се забелѣжило необикновенно движение Една часть граждани и селяни веднага испълнили улицитѣ водящи къмъ Казанлѫкъ за да бѣгатъ. Нъ нѣкои отъ първенцитѣ които вѣрвали за своеврѣменното пристигание на Гурка съ главнитѣ сили и, като се надѣвали че малкия Ст. Загорски отрядъ ще може да противостои до това врѣме на турцитѣ, рѣшили, да недопускатъ населението да бѣга. Самъ П. Р. Славейковъ, священицитѣ и нѣкои отъ първенцитѣ, едни на конье, а други пѣши, обикаляли изъ града и убѣждавали населението да не бѣга. А пакъ жандармитѣ и съ насилие повръщали народа, като казвали: „гдѣ отивате? защо бѣгате? не виждате ли че комититѣ и русситѣ още не сѫ се ударили съ турцитѣ?“ Обаче, слѣдъ малко врѣме, когато турцитѣ наближили до града, а куршумитѣ почнали да свирятъ и въздухѫ по всички посоки да цѣпатъ; при това като пламнала отъ една бомба и кѫщата на бакалъ Боне въ Акарджанский кварталъ, исплашеното население не обръщало вечь внимание нито на увѣщанията на священници и първенци, нито и жандармитѣ били въ състояние да го задържатъ. А пакъ най послѣ като пламнали и други нѣколко кѫщя въ сѫщия кварталъ и самитѣ русси почнали да казватъ. „бѣжайге братушки“, никой не мислилъ за кѫща, покѫщина и имотъ, а всякой единъ гледалъ да спаси живота си; нъ приблизително за едната половина отъ населечието, особно за онова отъ голѣмата махала Св. Троица — било късно това.

избѣгнатъ, или клани а недоклани между мьртвитѣ да се спотаяватъ и презъ нощьта да се измѫкнатъ, исчерпахме по нѣщо. Въ онѣзи кѫщя, гдѣто имало по 10–20 д. и всички избити, за тѣхъ нищо не се знае. Въ кѫщата на Х. Стойна Арѫшътъ избити около 200 д. само единъ се избавилъ, нъ и той не е въ състояние да каже нѣщо. Вѫтрѣ въ църквата Св. Троица имало повечь отъ 1000 д., отъ които по единъ особенъ начинъ се избавили тогава само 4 д., сега обаче не били живи всички, а пакъ въ църковния дворъ, както казватъ, имало до 1500 д. и всички до единъ избити, тъй щото, при оскуднитѣ канали за изобилния по тѫзи часть материялъ, писаното отъ насъ може да се сравни съ една буква спрямо цѣлата Библия.

Ужасната картина въ тѣзи минути още по ужасна се представила, когато турцитѣ заградили Казанлъшкия пѫть. Тълпи народъ тичатъ насамъ-натамъ изъ улицитѣ, русси и опълченци не се виждатъ, градътъ обиколенъ отъ всѫду и отъ нигдѣ исходъ нѣма, турци отъ всички страни стрѣлятъ, тукъ се прострѣлъ мѫжъ, татъкъ се отърколила жена, другадѣ нѣколцина пѫшкатъ, жени плачятъ, дѣца пищѫтъ, кучета лаятъ и виятъ, коньe цвилятъ, говеда мукатъ, а пакъ пламъцитѣ на ужаса, ужасъ придаватъ. Щомъ изъ тълпата се впуснатъ нѣколцина и влѣзѫтъ въ коя и да била по здрава кѫща, всички нахлували вѫтрѣ и се затварятъ, тѫй щото изъ пълнитѣ преди малко улици съ мѫже, жени и дѣца, взели да се показватъ въоружени граждани турци и когото срещнатъ или застигнатъ, колятъ, убиватъ и българинъ вечь на улицата не се показвалъ.

Акарджанский кварталъ, като най-ближенъ до бойното поле и най-първо запаленъ, населението по отъ рано взело да бѣга и то се избавило съ исключение на около 4—500 д., които, ако и да имали възможность да избѣгатъ, не направили това, защото, види се, и тѣ сѫ мислили както Х. Димитра Х. Койчевъ, който казвалъ: „Защо да бѣгамъ? русски кракъ, гдѣто е стѫпилъ, назадъ не се връща“.

Въ кѫщата на Х. Димитра имало до 50—60 д. селяни все приятели съ женитѣ и дѣцата си. Въ часа около 12, когато хората не намирали изъ улицата праздно мѣсто за да се промѫкнатъ навънъ, Х. Димитръ съ своитѣ приятели яли, пили и се веселили. Нейчо Генчовъ отъ с. Ахиево, който носилъ съ колата си вода на русскитѣ войници въ сражението имъ съ турцитѣ при с. Муратли, като отстѫпили русситѣ къмъ града, оставилъ колата, завърналъ се при своитѣ въ кѫщата на брата си свящ. Ивана, обаче всички били избѣгали. Той се отбилъ въ кѫщата на Х. Димитра и съ влизанието си извикалъ: „бѣгайте, турцитѣ настѫпватъ и наскоро ще влезѫтъ въ града.“ Нъ Х. Димитръ като казалъ: „я недѣй плаши дѣцата, русски кракъ . . . .“ Нейчо пилъ едно вино, излезълъ на вънъ, а тѣ заключили вратитѣ и продължавали приятелскитѣ си разговори. По едно врѣме, турскитѣ войници (манафи) почнали да крътятъ вратитѣ и селянитѣ взели мѣрки да се защищаватъ. Вратитѣ били искрътени, нъ всякой единъ който прескачалъ прага, тамо оставалъ. Коршумитѣ и отъ двѣтѣ страни като градъ лѣтели. Въ нѣколко минути вътрѣ, стѣнитѣ на кѫщата на решето заприличали. Извътрѣ и извънь вратитѣ, грамади отъ турски лешове се образовали. Пушката на Петръ Продановъ никой пѫть не го излѫгала. Той билъ едъръ, юнакъ и много турци избилъ. Нъ най послѣ цѣлъ таборъ обиколилъ кѫщата и коршумитѣ отъ всички страни се изсипвали. Небило вечь възможно да се противостои. Турцитѣ нахлули вътрѣ и наредъ убивали. Янка, съпругата на Трифона Спасовъ сполучила да избѣгне, нъ била застигната, уловена и слѣдъ като я обезчестили, язикътъ ѝ огрѣзали. Тя кръвави сълзи ронила и всячески се силила да даде нѣкакви обяснения за турскитѣ звѣрства при избиванието на хората, както и за нейното обезчестявание, обаче нищо не се проумѣвало отъ движенията ѝ.

Кѫщата на Драгия Куюмджиоглу била на двѣ отдѣления съ по 5-6 стаи, изби, конюшни, сѣнници и широки дворове. Драгия ималъ петима синове, именно: Х. Тодоръ, Х. Насто, Мито, Стоилъ и Генчо. Въ едното отдѣление живѣли Х. Тодоръ и Мито съ сѣмействата си. Тукъ надошли преди 3-4 дена тѣхни роднини и познайници отъ селата: Бюледжикъ, Шереметъ и Гаджалово съ деветь коля пълни съ дѣца, а мѫжетѣ и женитѣ вървѣли. Тѣ ако и да се помѫчили да избѣгнатъ къмъ Казанлѫкъ, нъ било вечь късно и въ кѫщи се заключили. Въ часа около $2^1/_2$ на вратитѣ се натрупали граждани и селяни, чукали, блъскали, викали и най-послѣ около 250 д. презъ стѣната се нахвъргали и испълнили стаи, изби, даже и по таванитѣ се нѣкои накачили. Не се изминалъ нито половина часъ, турцитѣ обиколили кѫщата, почнали да блъскатъ вратитѣ, обаче, не имъ се удавало нито презъ вратитѣ да влезѫтъ, нито презъ стѣната да се прехвърлятъ и тѣ запалили кѫщата съ газъ, която исцѣло пламнала. При неумолимитѣ пламъци никаква надѣжда за спасение неоставала, освѣнъ да отворятъ вратитѣ, да предадѫтъ всичко каквото иматъ върху си, да припаднатъ на колѣне и да просятъ милость; нъ турцитѣ и това търпѣние нѣмали. Щомъ се отворили вратитѣ и окаянитѣ българе се показали на вънь, почнали единъ върху други да се повалятъ и всички били избити или исклани съ исключение на нѣколцина, които между тълпата незамѣтно се промѫкнали.

Въ другото отдѣление на тьзи кѫща имало до 200 д. граждани и селени. Турцитѣ нападнали и безъ съпротивление навлезли вътрѣ. Най-първо уловили Стоила Куюмджи Драгиевъ, комуто отрѣзали рѫцѣтѣ отъ раменетѣ и той падналъ на зепредварително били избѣгнали, първия отъ тѣхъ уловенъ и въ гушата като свиня прободенъ. Той дълго врѣме хъркалъ и найпослѣ издъхналъ. А баба Станка като предала паритѣ си на единъ манафинъ и Радка златнитѣ си гривни, паднали на колѣне предъ него и съ порой сълзи го умилостивили да спаси живота имъ. Другитѣ три отдѣления въ този дворъ, така сѫщо наедно съ хората изгорѣли.

Кѫщата на Радка Димова се намирала на самия край гдѣто ставало сражението. Слѣдъ като взели да се тъкалятъ турскитѣ коршуми по керемидитѣ, Радка забрала сина си Христаки, дъщеритѣ си Радка и Вълка, годеника Славе, отишли въ цьрквата Св. Николай, която намѣрили пълна съ народъ и тѣ се прибрали въ училището. Нъ когато една граната ударила въ стѣната на цьрквата, а коршумитѣ и тукъ взели да достигатъ, вкупомъ около 150 д. отишли въ кѫщата на Ив. Лещовъ а послѣ на Стефанъ Тодоровъ и въ избата се скрили. Слѣдъ малко, черкезитѣ разбили пѫтнитѣ врата, испълнили двора, взели да лискатъ газъ по вратитѣ на кѫщата и скрититѣ въ избата били принудени да излезнатъ. Черкезитѣ ги претърсили единъ по единъ, взели всичко което се намирало върху тѣхъ, послѣ ги закарали въ кѫщата на Малкоча, гдѣто женитѣ на страна отдѣлили а мѫжетѣ до единъ исклали до самитѣ пѫтни врата.

Тодоръ Славчовъ ималъ въ кѫщата си едно затулено дамче за добитъкъ, въ което се наблъскали до 30 д. граждане, селяне и единъ руссинъ. Турцитѣ ги намѣрили надвечеръ и до единъ ги избили, а Никола Ивановъ рѣзанъ по главата, по раменетѣ, по рѫцѣтѣ, падналъ между убититѣ и тамо се спотаявалъ. Слѣдъ малко врѣме дошли туркини за плячка и съ въсхищение казвали: „машалла, машалла и тука има нѣколко свиньета убити". Туркинитѣ като обикаляли избититѣ и се подигравали съ тѣхъ, пристигнали десетина души турци, които почнали да преобръщатъ труповетѣ и да ги претръсватъ. Една отъ туркинитѣ така силно ударила Иванова въ главата, щото цѣлъ потрѣпералъ отъ този ударъ и турцитѣ изново го накълцали. Въ такова положение той лежалъ между мъртвитѣ безъ хлѣбъ и безъ вода до въ сѫбота и тогава избѣгналъ въ Търново, гдѣто въ болницата очистили червеитѣ отъ ранитѣ му и го исцѣрили.

Въ кѫщата на касапина Х. Георги Силовъ имало около 70 д. мѫже, жени и дѣца. Когато взело да се стъмнова, турпредварително били избѣгнали, първия отъ тѣхъ уловенъ и въ гушата като свиня прободенъ. Той дълго врѣме хъркалъ и найпослѣ издъхналъ. А баба Станка като предала паритѣ си на единъ манафинъ и Радка златнитѣ си гривни, паднали на колѣне предъ него и съ порой сълзи го умилостивили да спаси живота имъ. Другитѣ три отдѣления въ този дворъ, така сѫщо наедно съ хората изгорѣли.

Кѫщата на Радка Димова се намирала на самия край гдѣто ставало сражението. Слѣдъ като взели да се тъкалятъ турскитѣ коршуми по керемидитѣ, Радка забрала сина си Христаки, дъщеритѣ си Радка и Вълка, годеника Славе, отишли въ църквата Св. Николай, която намѣрили пълна съ народъ и тѣ се прибрали въ училището. Нъ когато една граната ударила въ стѣната на църквата, а коршумитѣ и тукъ взели да достигатъ, вкупомъ около 150 д. отишли въ кѫщата на Ив. Лещовъ а послѣ на Стефанъ Тодоровъ и въ избата се скрили. Слѣдъ малко, черкезитѣ разбили пѫтнитѣ врата, испълнили двора, взели да лискатъ газъ по вратитѣ на кѫщата и скриитѣ въ избата били принудени да излезнатъ. Черкезитѣ ги претърсили единъ по единъ, взели всичко което се намирало върху тѣхъ, послѣ ги закарали въ кѫщата на Малкоча, гдѣто женитѣ на страна отдѣлили а мѫжетѣ до единъ исклали до самитѣ пѫтни врата.

Тодоръ Славчовъ ималъ въ кѫщата си едно затулено дамче за добитъкъ, въ което се наблъскали до 30 д. граждане, селяне и единъ руссинъ. Турцитѣ ги намѣрили надвечеръ и до единъ ги избили, а Никола Ивановъ рѣзанъ по главата, по раменетѣ, по рѫцѣтѣ, падналъ между убититѣ и тамо се спотаявалъ. Слѣдъ малко врѣме дошли туркини за плячка и съ въсхищение казвали: „машалла, машалла и тука има нѣколко свиньета убити“. Туркинитѣ като обикаляли избититѣ и се подигравали съ тѣхъ, пристигнали десетина души турци, които почнали да преобръщатъ труповетѣ и да ги претърсватъ. Една отъ туркинитѣ така силно ударила Иванова въ главата, щото цѣлъ потрѣпералъ отъ този ударъ и турцитѣ изново го накълцали. Въ такова положение той лежалъ между мъртвитѣ безъ хлѣбъ и безъ вода до въ сѫбота и тогава избѣгналъ въ Търново, гдѣто въ болницата очистили червеитѣ отъ ранитѣ му и го исцѣрили.

Въ кѫщата на касапина Х. Георги Силовъ имало около 70 д. мѫже, жени и дѣца. Когато взело да се стъмнова, турцитѣ запалили кѫщата и всички изгорѣли вътрѣ, само съпругата на Х. Георги съ дѣтето си и Марийка С. Тошева сполучили въ тъмнината да избѣгнатъ които се и избавили.

Въ кѫщата на Х. Станка Минчева се събрали до 300 д. почти селяни. Турцитѣ ударили огъня на кѫщата и едни отъ тѣхъ изгорѣли а други които искали да избѣгнатъ, всички били избити и хвърлени въ долапа на градината.

Въ този день турцитѣ сполучили да влезѫтъ въ нѣколко кѫщя и въ махалата Св. Троица. Около 40-50 д. селяни мѫже, жени и дѣца съ натоварени конье и магарета, когато били потеглили изъ града за Казанлѫкъ, въ това врѣме турцитѣ заградили пѫтя и тѣ влезли въ кѫщата на Боне Атанасовъ, гдѣто се вмѫкналъ и Злате Богдановъ. Натоваренитѣ конье и магарета съ дрѣхи и хлѣбъ, оставили на двора, а хората се скрили въ избата. Слѣдъ малко, въ двора влезнали нѣколцина войници и като видѣли натоваренитѣ добитъци, проумѣли че вътрѣ има скрити хора и почнали да стрѣлятъ. Богдановъ казалъ на селянитѣ да отворятъ вратата на избата за да се предадѫтъ и найпърво съ двѣ-годишното си момиченце той излезналъ на вънь. Единъ отъ войницитѣ му извикалъ да остави дѣтето на земята, нъ той не го оставилъ. Войника повторилъ, потретилъ а найпослѣ като изревалъ съ всичката си сила, Богдановъ сложилъ дѣтето и още не се исправилъ, войника го ударилъ съ сабята си въ главата и той се захлупилъ на земята. Послѣ го нарѣзалъ на 4 мѣста по тѣлото и като вѣрвалъ че е умрѣлъ, впуснали се върху другитѣ мѫже, които до единъ избили а женитѣ и дѣцата се разбѣгали. Вечерьта Продановъ влезналъ въ избата, скрилъ се между бъчвитѣ и се избавилъ.

Трима граждани, една гражданка и около 35-40 д. селяни между които имало нѣкои и съ орѫжие, прибрали се въ кѫщата на Банкоглу. Мѣстнитѣ турци ги нападнали и почнали да стрѣлятъ, сѫщо и селянитѣ открили огънь. Нъ като виждали че немогѫтъ устоя насреща, тѣ избѣгнали въ кѫщата на дяда Мите и качили се на тавана. Турцитѣ обаче, забелѣжили това, впуснали се слѣдъ тѣхъ, пакъ почнали да стрѣлятъ а въ сѫщето врѣме запалили и кѫщата. Пейо Демирчевъ насочилъ пушката си да гръмне и казалъ на селянитѣ да го послѣдватъ. Нъ Михалъ Трифоновъ, на когото пояса билъ пъленъ съ пари, извикалъ: „Стойте! кѫщата гори и за насъ друго спасение нѣма, освѣнъ да се предадеме и съ пари живота си да откупиме“.

Веднага почнали единъ слѣдъ други да слизатъ, а турцитѣ ги пречаквали, обирали и на сѫщото мѣсто убивали. Пейо Демирчевъ сполучилъ да избѣгне отъ другата страна на кѫщата, крилъ се два дни по таванитѣ и въ зори се промѫкналъ за Казанлѫкъ.

Кѫщата на Унджи Генча била двоетажна съ 8 стаи, изба, ракѫджийница, двѣ конюшни, широкъ дворъ и добрѣ оградена. Въ ч. около два цѣлото здание се испълнило съ мѫже, жени, дѣца граждани и селяни. Слѣдъ малко врѣме, турцитѣ нападнали, счупили вратитѣ, нахлули въ двора и почнали да убиватъ на редъ и мѫже, и жени, и дѣца, даже и пеленачета. Избили почти всички, обрали ги, обрали и кѫщата, а послѣ я запалили. Тукъ баба Дафина Андонова неволно била зрителка на много нѣща.... При това, тукъ падналъ убитъ мѫжътъ и́ Андонъ, братъ и́ Петръ Славовъ, Недѣлковитѣ четирма синове: Коле, Кѫнье, Иванчо и Михаилъ, Марийка Михаилова и двѣтѣ ѝ дѣца годиначета — близнаци. Въ завръщанието си слѣдъ освобождението, изъ пепелищата на тъзи кѫща изровили до 250 глави и десетина коля кости, които закопали въ двѣ гробници въ Паленишкитѣ гробища.

Въ кѫщата на Петръ Ивановъ се скрили около 30 д. граждани, а като нападнали турцитѣ, Петровий баща Иванъ побѣгналъ презъ керемидитѣ, нъ турцитѣ го съзрели и убили. Послѣ испразднили пушкитѣ си и върху другитѣ, които до единъ умъртвили, само Господинъ Колчевъ ималъ нещастието да остане за да оплаква днитѣ на живота си. Той е ударенъ съ коршумъ подъ ухото и коршума излезналъ презъ гушата. Слѣдъ това цѣли 4 дни се крилъ по дупки и нуждници. Болката била ужасна та не му дохождало на умъ нито за хлѣбъ нито за вода, па небилъ и въ състояние да яде и пие. Лека-полека отишелъ въ Казанлѫкъ, послѣ го цѣрили въ Габровската болница, нъ дупката на гушата немогли да исцѣратъ, тъй щото като пие вода, тя излиза презъ дупката и гласътъ му никакъ не се чува когато говори.

Дона Г. Кавалджиева като слушала отъ домътъ си писъкъ, врати разбиванье, гърмежи по съсѣднитѣ кѫщя и небило възможно да избѣгне нѣкъдѣ, тя рѣшила да се скрие въ избата. Нъ ако вземе дѣтенцето си, то ще почне да плаче и ще я издаде. а пъкъ да го остави, мило и́. Нѣколко минути помислила и най-послѣ влезла въ стаята, цѣлунала дѣтенцето, заплакала и отишла задъ бъчвитѣ въ избата. Щомъ се сгушила тамо, турцитѣ нападнали, почнали да стрѣлятъ, ранили я легко и като се убѣдили че нѣма кой да имъ противостои, нахлули въ стаята, убили дѣтето, завдигнали каквото намѣрили и си отишли. Нѣколко дни Дона се крила подъ голѣмитѣ чимшири, въ нуждника, нъ най-послѣ турцитѣ я намѣрили, претеглила наказанието си като българка и испратена за Одринъ.

Мѣстнитѣ турци, вънкашнитѣ башибозуци, черкези и анадолскитѣ голи и боси манафи, ако и да испоплънили всичкитѣ градски улици и като бѣсни налитали на кѫщята, обаче, въ нѣкои кѫщя не имъ се удавало така лесно да влезѫтъ и били принудени сила да употрѣбяватъ; въ други, съ обиранието на богатата покѫщнина, съ претърсванието и ровение за пари, съ клањето и избиванието на стотини хора, трѣбвало доста врѣме да губятъ, а пакъ негдѣ по никой начинъ не могли да се добаватъ, тъй щото повечето кѫщя този день останали неограбени и съ хиляди мѫже, жени и дѣца на огънь и мечь още непредадени. Надвечерь, гласътъ на трѫбата повикалъ войницитѣ въ лагера и мѣстнитѣ турци се прибрали къмъ своитѣ махали; нъ за дълго врѣме не се стърпѣли. — Слѣдъ 2-3 часа пакъ почнали да нападатъ, особно въ махалата Св. Троица. Тъмната нощь, може би, да имъ попречеше, ако освѣтлението отъ пламъцитѣ не давало възможность да продължаватъ звѣрствата си, така сѫщо както и презъ деньтъ. При това нощьта се представлявала хиляди пѫти и по ужасна, по грозна, по страшна. Пламъцитѣ отъ запаленитѣ бомби съ Ст.-Загорски спиртъ, газъ и масла образували огненни стълбове, които до облацитѣ се възвишавали и цѣлото пространство на околията освѣтлявали; на всѣки ѫгѫлъ кучета виели, селски говеда ревали, пушки гръмели, врати се чупили, а нападнатитѣ по кѫщята съ плачътъ и писъкътъ си, страхътъ и ужаса между скритото българско население още повечь увеличавали.

Въ кѫщата на Тютюнджи Иванча имало до 200 д. граждани и селяни. Турцитѣ за да не губятъ врѣме, презъ съсѣднитѣ кѫщя нападнали, почнали да стрѣлятъ, мѫже, жени и дѣца взели да плачятъ и пищятъ, паднали убити абаджията Стойко, Станка Минчева и други мнозина, а нѣкои сполучили да избегнатъ, между които били и Тютюнджията Иванчо съ жена си Тана. Послѣднитѣ презъ нощьта пакъ се завърнали въ кѫщата си, която намѣрили обрана и пълна съ хора.

Слѣдъ малко турцитѣ запалили кѫщата, а българетѣ отишли въ друга, нъ на разсъмнование и тя пламнѫла. Отъ тукъ прибѣгнали въ двоетажната кѫща на Антона Мирчевъ, въ която се натрупали отъ нѣколко изгорѣли кѫщи избѣгналитѣ хора: Дворътъ на Раде Моневъ билъ пъленъ съ народъ, гдѣто се попадналъ и 13-годишния Коле Драгиевъ. Съсѣднитѣ кѫщя като пламнали, всички се прибрали въ домътъ на Димитра, зетътъ Гюпхаленцевъ и още не се спрѣли да си отдѫхнатъ, огъня избухналъ, 40—50 д. паднали убити, а останалитѣ прибѣгнали въ кѫщата на Дуймазоглу Стоила. Само нѣколко минути се изминали и новото имъ прибѣжище пламнало, пушкитѣ пакъ загръмѣли, до 20 д. и тукъ паднали, а другитѣ испълнили широкия дворъ на Михо и Георги Дуймазогларъ, гдѣто имало ископанъ голѣмъ трапъ за изба. Този трапъ билъ пъленъ съ граждани и селяни — повечь отъ 200 души. Прѣзъ нощьта турцитѣ не ги нападнали, нъ на 20-й сутреньта, кѫщата запалили съ газъ, почнали да стрѣлятъ, тъй щото едни изгорѣли, други избити и твърдѣ малцина се избавили, отъ които Петръ Пѣевъ се задѣлилъ въ единъ дворъ, гдѣто намѣрилъ легнало върху единъ трупъ 6—7 годишно дѣте, на което отъ устата се чували само думитѣ: „Ахъ! тате, тате!“ Пѣевъ се прехвърлилъ въ другъ дворъ, а като билъ раненъ и въ кърви потѫналъ, прострѣлъ се между убититѣ. Нѣколцина кръвопийци преминѫли отъ тамо, почнали да опитватъ наостренитѣ си ножове отъ мъртвитѣ трупове и Пѣевъ изново билъ нарѣзанъ по раменетѣ, по рѫцѣтѣ, по краката, нъ останалъ да живѣе съ превити на дѣсната си рѫка пръсти. А другитѣ, избѣгнали отъ домътъ на Дуймазогларъ, които се прибрали въ двоетажната кѫща на Андона Мирчевъ, гдѣто въ стаитѣ, избата и по таванитѣ имало повечь отъ 500 души граждани и селяни. Преди да изгрѣе сълнцето, турцитѣ заобиколили кѫщата, почнали да стрѣлятъ и много хора избили. Онѣзи които се намирали въ избата, въ която имало до 15 праздни каци, като виждали, че дворътъ е постланъ съ трупове, нѣкои отъ тѣхъ въ кацитѣ се нахвъргали, нъ и тѣ смъртьта неизбѣгнали. Турцитѣ влѣзнали въ избата, всички наредъ исклали, а послѣ съ голи ножове се впуснали върху кацитѣ: рѣзали, мушкали, стрѣляли, а като излѣзнали въ двора и кѫщата запалили. Останалитѣ живи въ кацитѣ за да се избаватъ отъ огъня, почнали да излизатъ на двора кой безъ рѫка, кой безъ нога, нѣкой безъ ухо, други безъ лосъ, обаче, всички до единъ били застрѣляни. А пакъ онѣзи по таванитѣ наедно съ кѫщата изгорѣли. Отъ тъзи кѫща се избавили само 14 жени и 3 дѣца, а погинали повечь отъ 450 души. Тукъ българетѣ никакво орѫжие нѣмали, нъ изъ кѫщата на Х. Стойна Арѫшътъ и отъ други съсѣдни кѫщя много турци били избити и улицата постлана съ турски трупове, които отпослѣ войската прибрала и въ зинджирлията кладенецъ нахвъргала.

Споредъ показанията на Тана Тодорова, въ голѣмата каменна кѫща на Коле (Попа) стаитѣ, избитѣ, таванитѣ били пълни съ мѫже граждани и селяни, а двора съ жени. Турцитѣ цѣлата нощь обикаляли на около за да влезатъ вътрѣ, нъ не имъ се удало. Сутриньта счюпили вратитѣ, нападнали на женитѣ въ двора, почнали да ги обиратъ, а щомъ се показвалъ нѣкой мѫжь, на мѣсто го убивали. Коля живъ уловили, извадили го предъ вратитѣ и накарали едно 14-годишно турче да го застрѣля. Послѣ запалили кѫщата, нъ неоставяли никого да излезе на вънь, тъй щото всичкитѣ мѫже изгорѣли наедно съ кѫщята.

Михалъ Желевъ, Недѣлчо и Мирчо П. Тачевъ съ сѣмействата си, отишли въ кѫщата Бр. Жекови и вечерьта се опитали да избѣгатъ, нъ като се убѣдили, че това е невъзможно, сутреньта, на 20-й се прибрали въ кѫщата на Бахчеванъ Коста, която била на края и качили се на тавана. Мария Михалова носила въ рѫцѣтѣ си дѣте годиначе, което взело да плаче. Три пѫти го стискала за гушата, нъ не се рѣшила да го удуши, най-послѣ турцитѣ чули гласътъ му и ги намѣрили. Недѣлко за да не влезе въ рѫцѣ, хвърлилъ се въ кладенеца и тамо свършилъ живота си. Михала и Тачева уловили, въ първия намѣрили 10,000 гр. и като взели паритѣ, закарали ги при Сюлейманъ паша, гдѣто били погубени, а женитѣ и дѣцата оставени въ женския лагеръ.

Дочо съ съпругата си Недѣля, съ майка си Неда, снаха си Станка, Коле и Янка, вечерьта се намирали въ голѣма опасность и били принудени да дирятъ спасение на живота си въ една праздна бъчва. Щомъ влезнали, поставили враната и се намѣстили, турцитѣ испълнили кѫщата и взели да обирѫтъ изъ стаитѣ. Дочо, който се страхувалъ да не би 5-годишното му дѣтенце да заплаче или извика отъ страхъ, казалъ на жена си да му дири средството. А пакъ друго средство като нѣмало, освѣнъ да го удуши или да го извади вънъ и остави, тя рѣшила да направи послѣднето, обаче, не ѝ позволили, защото съ излизанието си изъ бъчвата и тѣхъ щѣла да предаде. Тропотътъ и разговора изъ стаитѣ се чувалъ. Нахлуванието на турцитѣ въ избата наближавало. Дѣтето взело да пѫшка, че било тъмно, задушено, а като ревнало, майка му го постиснала за гушата и то се простръло. Въ сѫщото врѣме се прострѣла една отъ женитѣ, прострѣлъ се други, всички се задушили, никой вечь не можилъ да говори, и ако въ тѫзи минута турцитѣ да нахлули въ избата, по бодритѣ въ бѫчвата взели да търсатъ враната, нъ не били въ състояние да я отворатъ. Турцитѣ не се бавили въ избата и единъ отъ затворницитѣ въ бъчвата сполучилъ да набара вратата, отворилъ, измѫкналъ се на вънь, истеглилъ и другитѣ единъ по единъ, както и Недѣля съ мрьтвото дѣтенце, отишли въ градината, гдѣто отъ чистия въздухъ се съвзели и полумьртвото дѣтенце изново се съживило. Сутреньта турцитѣ почнали да гонятъ кокошки изъ градината. Кокошкитѣ се разбѣгали, нъ вмѣсто тѣхъ, турцитѣ избили мѫжете, женитѣ и дѣцата, а само Недѣля жива оставили. Единъ отъ манафитѣ съгледалъ златния ѝ прьстенъ, уловилъ я за прьста, извадилъ ножа за да го отрѣже, обаче, тя прибързала да го измѫкне, предала го и прьстьтъ си избавила.

Тана, съпругата на Марина Ильовъ, въ онова врѣме, когато турцитѣ почнали изъ улицитѣ да убиватъ кого гдѣто застигнатъ, намирала се въ домътъ си съ три-годишното си момиченце Пенка, а мѫжьтъ ѝ се случилъ изъ градътъ. Уплашена отъ грьмежа на пушкитѣ и письцитѣ наоколо, подпрела вратитѣ, влезла съ дѣтенцето си въ една отъ избитѣ и се заключила. Кѫщата имъ като по здрава измежду съсѣднитѣ, тамъ подирили спасение и нѣкои отъ съсѣдитѣ, сѫщо и нѣкои селяни. Тѣ като испълнили двора, подпрѣли вънкашнитѣ врати съ дьрвета и камъни, едни влезли въ втората изба, която била отворена, а други се качили по таванитѣ. Вечерьта турцитѣ нѣколко пѫти хлопали на вратитѣ, напѫвали, нъ не губили врѣме да ги крѫтятъ. Обаче, сутреньта ги разбили съ брадви, влезли въ двора, почнали да викатъ, да стрѣлятъ, скрититѣ въ избата единъ слѣдъ други се проточили, поднасяли кой каквото има върху си и молили за милость. Най-първо се показалъ дядо Стоянъ Тумбата, дюлгеръ Янко и нѣколко селяни, нъ турцитѣ изгьрмѣли и на мѣсто ги оставили, а послѣ се впуснали къмъ избата да избиятъ и останалитѣ. Въ това врѣме двора се испълнилъ съ туркини и турчета, за да се понарадвали на избититѣ *свинъета* и да си взематъ по нѣщо отъ *гяурската* покѫщнина. Турцитѣ, които отишли къмъ избата, види се, нарочно да сѫ пропуснали една млада, красива и достойна за туркиня селянка съ двѣтѣ ѝ дѣчица, нъ цѣльта си не могли да постигнатъ. Тя уплашена отъ прострѣнитѣ на двора трупове, затекла се къмъ кладенеца, пуснала вѫтрѣ като на съхранение по голѣмото 3—4 годишно дѣте и хукнала да бѣга съ другото, а турцитѣ и туркинитѣ съ смѣхъ и викъ я испратили, като казвали, че била луда. Слѣдъ това туркини и турчета се натоварили съ възглавки, покривки, постилки, дрѣхи и си отишли, а Тана всичко гледала отъ избата. Нѣколко часове изминали, въ двора никой не се показвалъ и тя отишла край града, скрила се въ хръсталака, гдѣто имало и други 5—6 жени селянки, всяка съ по 2—3 дѣчица, нъ като заминали отъ тамъ нѣколко души войници, съзрѣли ги, и извикали имъ да излезнатъ. Уплашената Тана послушала, а селянкитѣ не искали да излезнатъ и турцитѣ на мѣсто ги избили наедно съ дѣцата. Тана прегърсили, обрали каквото намѣрили върху ѝ и въ лагера я закарали.

Кѫщата на Х. Стойна Арѫшътъ била нова, двоетажна и здраво оградена. Турцитѣ му завиждали и на кѫщата, и на имота, ужасно го преслѣдвали, особно, че ги осѫждалъ за варварскитѣ имъ дѣла и по тъзи причина, тѣ убили синътъ му Недѣлча още преди войната. Въ неговата кѫща се събрали до 200 д. граждани и селяни, между които имало мнозина съ орѫжие. Тѣ се приготвили и рѣшили до смърть да се защищаватъ. Снахата на Арѫшътъ Евгени Петрова, за да не се уплаши, предварително била испратена въ ближнята турска кѫща на Баджка — приятель на Арѫшътъ Така сѫщо и въ съсѣднитѣ кѫщя на Димитръ Жельевъ, Илия, Ив. Гарвана, Монеогларъ и др. Имало въорѫжени граждани и селяни. Най-първо единъ черкезинъ се впусналъ да докачи находящий се вързанъ конь до кѫщата на Арѫшътъ, нъ Динчо Стойчевъ отъ с. Кючюкъ-Хасанъ, като му свѣтналъ единъ коршумъ въ главата, други вечь не се рѣшавалъ да приближи до вечерьта, сѫщо и презъ нощьта. На другия день се показали около тѣзи кѫщя цѣли пълчища башибозуци, черкези и войници и пушкитѣ отъ двѣтѣ страни загърмѣли. Българетѣ, предварително направили по стѣнитѣ мазгали и така сполучливо стрѣляли, щото въ продължение на нѣколко врѣме, улицитѣ съ турски трупове постлали. Само Петръ и Райчо Сандеви съ двама селяни до 50 д. избили. Иванчо С. Кълѫчовъ съ своитѣ другари още по голѣмо число истрѣпали. Турскитѣ коршуми почти никого не досѣгали, а пакъ могили отъ турски трупове се образовали. Въ отчаянието си, турцитѣ почнали да викатъ: *топъ, топъ гетирелимъ* (орѫдия, орѫдия да докараме). Други, обаче, нѣколко тенекии съ газъ довлекли, кѫщата пламнала, онѣзи, които се впуснали да бѣгатъ, били на мѣсто застрѣляни, ужасенъ викъ се раздалъ, слѣдъ нѣколко минути кѫщата се суринала и въ часа около 12 всичко се свършило. Тукъ паднали убити: Х. Стойно Арѫшътъ, Михаилъ и Драгия Арѫшови, Петръ, Желѣзко и Пано Драгиеви. Свящ. Кольо отъ с. Ахиево и синоветѣ му Славе, Иванъ и Иванъ Славовъ. Тютюнджията Илия съ двамата си братя и Илия Желевъ, мутафчията Антонъ съ двамата си синове, Бр. Айраногларъ, Бр. Кѫвѫрджиклиеви, тримата синове на дяда Вълка, куюмджи Цвѣтко, Стоянчо Матевъ, Тона Георгакиева, майката на търговеца Петко Ангеловъ, юнацитѣ Петръ и Райчо Сандеви, както и други мнозина изгорѣли въ огъня, тъй щото отъ около 200 д. само два-трима се избавили, между които Динчо Стойчевъ и Иванъ С. Кѫлѫчевъ съ прерѣзани пръсти.

Въ кѫщата на Х. Желѣзка Арѫшътъ станалъ тоже дългъ и ожесточенъ бой. Повече отъ 50 д. войници паднали на улицата прѣдъ кѫщата и като се убѣдили че не ще могѫтъ да влѣзѫтъ вѫтрѣ, запалили кѫщата съ газъ. Едни живи изгорѣли. а други въ двора избити. Димо и Дочо които се намирали на тавана сполучили да избѣгнатъ, скрили се наблизо подъ грамади отъ камьне, цѣлъ день се пекли като гущери и прѣзъ нощьта отишли въ кѫщата на Димитръ Нейковъ, гдѣто се въврели въ нуждника.

Споредъ показанията на Марийка Ив. Анхѫнова, която тогава била мома възрастна, намирала се въ кѫщата на Коле Гюпхаленеца до самата цръква Св. Троица. Въ кѫщата имало до 100 д. мѫже, жени и дѣца, а като била запалена, Мария избѣгала прѣзъ вратцата въ църковния дворъ, послѣ се вмѫкнала вѫтрѣ въ църквата. Вънкашнитѣ врата били заключени и съ дебели дървета запѫнати, сѫщо и църковнитѣ. Числото на събраното население въ двора, може би да възлизало повече отъ 1500 д. и въ църквата до 1000 д. Всички стояли на крака и нѣмало празно мѣсто игла да падне. Турцитѣ щомъ испълнили улицата прѣдъ църковния дворъ, взели да стрѣлятъ, исчупили стъклата на църковнитѣ прозорци, нъ и българитѣ отъ прозорцитѣ на женската църква мнозина повалили на улицата. Стрѣлбата се продължила нѣколко врѣме и турцитѣ единъ върху други се търкаляли. Най-послѣ съ голѣма сила нападнали, разбили вънкашнитѣ врата, едни останали да вардятъ а други нахлули вѫтрѣ, почнали да убиватъ, да колятъ, да пробаждатъ кого гдѣто застигнатъ, безъ да пожалятъ жена или дѣте и жива душа въ двора не оставили, нъ и отъ тѣхъ мнозина паднали. Петко Нейковъ отъ с. Сарѫ-Смаилъ и Тодоръ Вълковъ като лъвове се хвъргали върху турцитѣ. Само първия исѣкълъ съ ножа си до 40 д. турци и всички се удивлявали на тѣхната рѣшителность Когато турцитѣ почнали да къртятъ църковнитѣ врата, писъкътъ на женитѣ и дѣцата изъ цѣлия градъ се носилъ и, може би да омегчеше гнѣвътъ даже и на най-свирѣпия звѣръ, нъ само сърдцето на турчина не се омекчавало нито умилостивявало. Щомъ прѣстѫпили църковния прагъ, още на първата крачка предъ гѫстата масса се спрѣли и почнали да стрѣлятъ, убиватъ, сѣчатъ и никой не билъ въ състояние да имъ се противи. Онѣзи, които по напрѣдъ отъ женската църква стрѣляли, и тѣ захвърлили орѫжието, защото нито патрони имъ останали, нито било и възможно измѣжду тълпата да стрѣлятъ. Сѫщо и за турцитѣ не било възможно по на вѫтрѣ да пробиятъ, освѣнъ както косачътъ отъ край да заловѫтъ и размѣсенитѣ мѫже, жени и дѣца, наредъ да убиватъ. Прѣди да влезѫтъ турцитѣ въ църквата, Марийка Ив. Анхѫнова, Марийка Ат. Сѣченъ-Бонева, Желка Антонова (момиче) и едно селянче на име Иванчо, вмѫкнали се въ единъ долапъ подъ стълбитѣ на женската църква, отъ гдѣто прѣзъ една зирка, Анхѫнова всичко гледала. Тя не намираше думи съ които да искаже турскитѣ звѣрства при избиванието на хората. Въ нѣкои ѫгли на църквата, избититѣ прави оставали понеже нѣмало праздно мѣсто за да се повалятъ. Клането, убиването и обирътъ се продължавали цѣли три часа. Слѣдъ като излѣзнали всичкитѣ турци изъ църквата, останалъ единъ отъ гражданитѣ и единъ черкезинъ да тарашуватъ. Между това, отворили и долапа, намѣрили скрититѣ, извадили ги навънъ, прѣгърсили ги и като казали: *Аллахъ корумушъ он-*

ларж (самъ Богъ ги е запазилъ), закарали ги въ лагера. При излизанието изъ църквата и двора по труповетѣ ходили, а на улицата край стѣнитѣ на църковния дворъ, имало съ стотини хора единъ за други съ пояситѣ си навързани и застрѣляни. Свящ. Стайо Колевъ, Дочо, Хр. Ивановъ, Дим. Нейковъ, Тане Ивановъ, братъ на Св. Захария, които слѣдъ оттеглюването на турцитѣ се завръщали да дирятъ или заровжтъ нѣкои отъ членоветѣ на сѣмействата си, видѣли труповетѣ въ църквата единъ върху други и вонята била ужасна. Тане Ивановъ намѣрилъ между убититѣ 4--5 годишното си дѣте ранено, което завелъ въ Търново и го исцѣрилъ. Разбития отъ турскитѣ бомби, сводъ, билъ затрупалъ значителна часть отъ мъртвитѣ тѣла и слѣдъ освобождението извадени и въ единъ трапъ заровени.

Въ широката изба на Димитра Гарвановъ, която била подъ четири голѣми стаи и салонъ, имало до 200 д. граждани и селяни, между които се намирала и Руска Черковкина съ двамата си братя Мите и Коле Турцитѣ разбили вънкашнитѣ врата, послѣ и на избата, почнали да стрѣлятъ, Коле и Стефанаки Х. Г. Стоевъ ударили единъ конь и единъ войникъ-арапинъ, а въ сжщото врѣме и кжщата била запалена. За да не изгоржтъ и паритѣ наедно съ хората, турцитѣ почнали да викатъ: „излезте, не бойте се, нищо нѣма да ви сторимъ“. Освѣнъ Х. Славе Георгиевъ, Иванъ Коконинъ, Атанасъ Дервентчето и 5—6 жени, които останали въ жгжла на падналото отъ пожара здание и презъ нощьта избѣгали, всички други мжже, жени и дѣца, първо били обрани, а послѣ до единъ избити. Ст. Х. Г. Стоевъ предалъ паритѣ си, една кутия съ елмази и пакъ живота му не пощадили. Съпругата му Мария почнала да плаче и къмъ кръвопийцитѣ извикала: „Като ви предаде всичко каквото имаше, защо го убихте? Тѣ, обаче, веднага и нея застрѣляли. Само Русска Черковкина оставили жива, която Мемеледжи Мехмедъ забралъ въ кжщата си и облѣкълъ я съ турски дрѣхи. Кжщата му била пълна съ сандъци, разни покжщнини, кожи и около 20 д. турци цѣлъ день пренасяли едно друго. За обѣдъ и вечера имъ готвили цѣли овни на ржжень печени. Слагали петмесъ, речель и разни други сладка въ гърненца ограбени отъ българскитѣ кжщя. Въ врѣме на яденьето преговаряли коя кжща да ограбятъ и кого по-напрѣдъ да убиятъ ако го намѣрятъ и щомъ се наядвали, тръгвали.

Въ двора на Генчо Стояновъ прибѣгнали до 20 д. мжже и жени селяни, а 5 д. граждани и 5 души селяни влезли въ кладенеца, гдѣто цѣли три дни прекарали. На третия день една отъ селянкитѣ отишла на чешмата за вода, турцитѣ я уловили и попитали гдѣ има скрити мжже. Тя, обаче, като не искала душата си въ грѣхъ да туря и да каже както евреина: *гьормедимъ билмемъ*, повела ги слѣдъ себе, посочила имъ кладенеца, турцитѣ извикали, скрититѣ излѣзнали и всички били застрѣляни, освѣнъ Генчо, който далъ 50 л. турски и вѣрвалъ, че е откупилъ живота си. Нъ когато потеглилъ да отиде и се скрие въ дюгена си, който билъ наблизо, сжщитѣ турци го убили.

Христаки Р. Джангжровъ се качилъ на тавана въ кжщата си и пренощувалъ. На 20-й сутреньта турцитѣ обрали кжщата, а Джангжровъ наедно съ баща си избѣгали въ домътъ на Ангелъ Гичевъ. Щомъ влезли и запжнали, турцитѣ почнали да сѣчатъ вратитѣ. Братъ му Василъ, убилъ двама отъ тѣхъ, нъ и той билъ съсѣченъ. Послѣ отишли въ кжщата на Георги Цоневъ, въ която на тавана имало скрити 6 д. мжже. Нѣколцина отъ мѣстнитѣ турци дошли за обиръ, съзрѣли скрититѣ на тавана, почнали да стрѣлятъ, запалили кжщята, българетѣ слезнали, а единъ селянинъ измежду тѣхъ убилъ трима турци. Той щѣлъ да избие и останалитѣ три-четирма, ако не били пристигнали нѣколцина на помощь. Въ това врѣме се показали изъ вратцата на съсѣдната кжща четири жени съ дѣца. Турцитѣ се впуснали къмъ женитѣ, почнали да ги изнасилватъ, женитѣ се дърпали, дѣцата взели да пищжтъ, а мжжетѣ сполучили да избѣгнатъ въ кжщата на Попоглу Стоянча и качили се на тавана. Слѣдъ малко дошли трима турци да тарашуватъ, намѣрили скрититѣ на тавана, отъ които двама убили и заминжли. На 20-й вечерьта слезнали отъ тавана всички, вмжкнали се въ кжщата на Коя Обѣсниковъ, гдѣто намѣрили до 100 д. граждани и селяни отъ двата пола. На 21 сутреньта турцитѣ заобиколили и тѣзи кжща, счупили вратитѣ, нахлули въ двора, почнали да стрѣлятъ, да сѣкжтъ и всички безъ разлика избити, освѣнъ десетина души, които се прехвърлили въ съсѣдния дворъ на праматарь Кжня, гдѣто намѣрили 4—5 души скрити, нъ и тукъ били нападнати, едни избити, а други избѣгнали и отишли въ църквата св. Троица. Обаче, като видѣли съ стотина обезобразени трупове, между които забелѣжили и свои роднини, приятели, съ скърбь и жалость се испълнили. Единъ селянинъ падналъ на мѣстото, като съ грѫмъ поразенъ; други тръгналъ като въ несвѣсъ, а Джангѫровъ съ единъ другаръ пакъ отишли въ кѫщата на Коя и легнали между мъртвитѣ. На 22-й презъ нощьта другадѣ се прѣхвърлили, а на 23-й се избавили.

Свещеникъ Русе Тодоровъ, който въ начало убѣждавалъ хората да не бѣгатъ, отпослѣ и той се видѣлъ принуденъ да напусне града, обаче, било вечь късно. Наговарилъ единъ конь съ дрѣхи, потеглилъ съ съпругата си Мина и съ дѣцата си, нъ народа не го оставялъ, като казвалъ: „гдѣ отивашъ, срамота е да оставяшъ стадото и да бѣгашъ“. Въ сѫщото врѣме турцитѣ били завзели Аязма-баиръ, отправили единъ залпъ, нѣколцина отъ българетѣ паднали, а другитѣ се разбѣгали и испокрили. Надвечерь се събрали въ единъ дворъ до 200 д., рѣшили и потеглили за презъ Кутлуджанския рътъ. Турцитѣ ги посрещнали, мнозина избили, други влезнали въ кѫщата на Павле Коевъ, която била на края, а свящ. Русе съ дѣцата си и съ гостътъ си Коле Боевъ, учитель въ с. Ахиево, отишли въ градината на Кара-Коле, гдѣто осъмнали въ храстълака. Турцитѣ, слѣдъ като обрали съсѣднитѣ кѫщя, дали имъ огъня, запалилъ се и плетътъ на градината, който засълталъ отъ къмъ улицата скриттитѣ и тѣ се прострѣли на очитѣ си, нъ въ това врѣме се запалило и джубето на свящ. Русе, дрѣхата на Коле Боевъ, а като не било възможно да се повдигнатъ за да гасѫтъ, попадията лежешкомъ съ една пръчка ги изгасила. Около пладнѣ прекарали отъ тамо нѣколко жени и дѣца за въ лагера. Едни плакали, други пищѣли, турцитѣ ги блъскали, а 9-годишното дѣте на св. Русе повдигнало глава за да види каква е тъзи врява. Единъ отъ турцитѣ го съгледалъ и извикалъ: „ето още едно дѣте“, нъ другитѣ казали: „остави го нека пукне“ и заминали. Слѣдъ тѣхъ се показали двама войници, които уловили едно младо и красиво момиче и искали да го обезчестятъ. То се теглило, плакало, викало, а като захвърлило единъ възель съ пари, войницитѣ се впуснали, взели да се боричкатъ наблизо до скриттитѣ, пристигналъ единъ чаушинъ, извикалъ имъ и тѣ си отишли. Вечерьта се прибрали въ изгорѣлата изба на Димо Монеоглу. Тукъ прибѣгнали Димо и Дочо останали живи отъ кѫщата на Дяда Желѣзка Арѫшътъ. Избата била по топла даже и отъ баня. Съблѣкли се по риза, гладни и жадни търпѣли до 22-й вечерьта. Дѣцата за да не премрѫтъ отъ гладъ, коремътъ имъ съ кръпи стягали. А едно 7—8 мѣсечно дѣтенце на свящ. Русе, което позаплаквало, попадията отъ стискание го удушила. Презъ нощьта отишли въ кѫщата на кожухарътъ Х. Ивана, гдѣто намѣрили три жени, наточили ракия, взели брашно и при всичко, че турцитѣ били вечь избѣгали, нъ кѫщата като здрава, опасявали се да останатъ тамо, пакъ се завърнали въ избата и сутреньта се видѣли свободни.

Въ кѫщата на Никола, Иванча и Симеона Х. попъ Димови жъртвитѣ наближавали числото на онѣзи въ църквата св. Троица. Въ двѣтѣ оградени съ здрави стѣни двоетажни здания имало до 2000 д. граждани и селяни Между селянитѣ се намирали мнозина отъ Ахиево. Священникъ Ионко Ивановъ, който преди обѣдъ направилъ молебенъ въ църквата св. Николай, послѣ ходилъ да убѣждава гражданитѣ за да не бѣгатъ, завърналъ се у дома си, а като видѣлъ, че турцитѣ наближаватъ и той прибѣгналъ съ сѣмейството си въ тъзи кѫща. Стаитѣ, избити, таванитѣ и двата двора били пълни съ народъ, тъй щото нѣмало игла гдѣ да падне. Турцитѣ почнали да обикалятъ кѫщата, нѣколко пѫти се опитали за да влезѫтъ, нъ не имъ се удало, защото измежду селянитѣ имало нѣкои съ орѫжие и до вечерьта юнашки се защищавали. На 20-й сутреньта турцитѣ съ голѣма сила нападнали. Обсаденитѣ, ако и да повалили мнозина отъ тѣхъ на улицата, нъ орѫжието, което имали нито отговаряло, нито пакъ било достатъчно да се бранятъ по за дълго врѣме. Свящ. Ионко се опростилъ съ домашнитѣ си и съ други нѣкои приятели. Опростили се съ сѣмействата си и онѣзи, които се намирали наблизо при тѣхъ. Въ това врѣме коршумитѣ изъ улицата като градъ летѣли върху кѫщата. Здраво стъкло по прозорцитѣ не останало и стѣнитѣ били испродупчени. Най послѣ и вратитѣ съсѣчени, двора се испълнилъ съ турци, които, веднага дали огънь на кѫщата, а нѣкои отъ българетѣ още продължавали да стрѣлятъ и поваляли тукъ-тамѣ по нѣкого отъ нападателитѣ. Разяренитѣ турци, най-първо заловили священника Ионка и като извикали: *гиди динсжсъ, имансжсъ. комита керата, скоро давай пари.* — Той имъ предалъ паритѣ си и веднага го убили. Дѣцата му оть страхъ измежду народа се разбѣгали, а съпругата му въ несвѣсъ паднала и не се отдѣлила. Двама черкези истеглили сабитѣ, натиснали я за пари и тя съ растреперени ржцѣ почнала да развързва отъ крьстьтъ си крьпата съ паритѣ, нъ черкезитѣ нѣмали търпѣнието да чакатъ; единий отъ тѣхъ прерѣзалъ кръпата съ сабята си и докачилъ паритѣ. Поясътъ на Веля Спиридоновъ билъ пъленъ съ пари, та едвамъ ходилъ, черкезитѣ грабнали паритѣ и го убили. Всички, които се намирали на таванитѣ, въ избитѣ и по стаитѣ на двѣтѣ отдѣления, живи изгорѣли, а които излизали, били избити и съсѣчени. Тукъ сж избити и тримата синове на Х. попъ Дима, па и 10-годишнитѣ му внуци Димитръ Николовъ и Димитръ Ивановъ не били пощадени. Само нѣкои жени задѣлени отъ турцитѣ, останали живи и Георги Иовчевъ (Макаковъ) съ 18 д. мжже и жени сполучили презъ вратцата да избѣгнатъ въ кжщата на тюфекчи Ганя. При преминаването имъ презъ вратцата, единъ селянинъ съ своята суровица, до 10 д. турци повалилъ на земята. На тавана на Ганьовата кжща имало нѣколко мжже и жени, между които били: Димитръ Деневъ и Грозе Пенчовъ отъ с. Ахиево. Въ това врѣме тукъ прибѣгнала и една жена отъ с. Гандаклий съ 9—10 мѣсечно дѣтенце, което взело да плаче и хората почнали да я пъдатъ. Окаянната жена заплакала, прекрьстила се, цѣлунала невинното си дѣтенце, повдигнала го съ ржцѣтѣ си на горѣ, като че му посочвала небето, стиснала го за гушата и го удавила. Въ тъзи кжща имали щастието нѣкои да се запазжтъ до избѣгването си.

Кжщата на священникъ Стайо Колевъ била на три отдѣления, добрѣ оградена и подъ всяко отдѣление имало по една особна изба. Стаитѣ, избитѣ и двата тавана се испълнили съ селяни, а единия заловило сѣмейството на священника, именно: съпругата му Гана, дъщеритѣ Минка, Марийка и Райна, синоветѣ Савва и Георги, зетъ му Костаки, слугитѣ Пенчо и Михо. Свящ. Стайо, слѣдъ като обикалялъ нѣколко часа изъ града да убѣждава населението за да не бѣга, при завръщането у дома си 4—5 д. турци го погнали, нъ той сполучилъ да избѣгне, като оставилъ коньтъ предъ вратитѣ, вмжкналъ се вжтрѣ и запжналъ. Между находящитѣ се въ кжщата имало до 20 д. съ оржжие: Раде Радевъ, Жельо Георгиевъ, Иванъ Кжневъ — Ст.-Загорци; Драганъ Ивановъ, Кеменеджи Маринъ — Джамбазци; Недѣлко Стояновъ — Ахиевецъ и други, които свящ.

Стойо наричалъ *свои пушкари*. Турцитѣ като взели да разсичатъ вратитѣ, пушкаритѣ убили трима, а другитѣ се разбѣгали. Слѣдъ малко, тѣ домъкнали нѣколко тенекии съ газь, дали огънь на кѫщитѣ, отъ които, двѣтѣ, съ находящитѣ се вь тѣхъ хора се сгромолясали. А когато пламъкътъ наближавалъ да погълне и онѫзи, на която въ тавана се намирало сѣмейството на свящ. Стайя и не било вечь възможно да слезе отъ гдѣто се било качило, едни се спуснали като котки по стълбоветѣ на асмата (лозата), а други покрива пробили и по едно дърво слезнали. На 20-й сутреньта, тѣ свалили гредитѣ отъ покрива на плѣвника и нуждника, втикнали ги въ гириза, вмѫкнали се вѫтрѣ и насѣдали по грѣдитѣ. На дѣцата Савва и Георги, священника направилъ креватче отъ дъски, спусналъ ги въ кладенеца надъ самата вода, а пакъ той се раскрачилъ на устата на кладенеца и всичко наблюдавалъ, като ималъ и една дъска за покривъ. Минка и Марийка не можли да търпятъ вонята въ гириза, отишли въ съсѣдната кѫща на Казанджийката Гергевица; турцитѣ взели да блъскатъ на вратитѣ, Гергевица отворила и като владѣяла добрѣ говоримия турски язикъ, почнала да се моли, да се кланя, да благославя и турцитѣ не ги погубили. При тарашуванието имъ изъ кѫщи, намѣрили домакинътъ Желя Георгиевъ, други двама граждани, едно 5 годишно селянче и на мѣсто ги убили, а женитѣ, които били до 20 за въ лагера покарали. Минка само изъ пѫтя повърнали, защото била трудна, при това, носила въ рѫцѣ и малко дѣте. Тя пакъ отишла при гириза, обадила се на майка си, нъ другитѣ жени я принудили да остави дѣтето вънь и тогава да влезе Нѣколцина даалии дошли за грабежъ, намѣрили дѣтето, а между натоваренитѣ на коня черги и него закрѣпили. При преминаванието имъ презъ Чирпапъ, каймакамина заповѣдалъ да се отнематъ ограбенитѣ вещи и да останатъ въ полза на чирпанското турско население, а не да се пренасятъ въ Родопитѣ. Даалиитѣ упорствували, нъ заптиитѣ отрѣзали вѫжята, паднали дрѣхитѣ, истръсило се и дѣтето, което извикало, „мама“. Даалията посѣгналъ да го грабне, обаче, каймакамина не го оставилъ и предалъ го на казначея Ивана Молла-Геновъ. Слѣдъ освобождението, священника едвамъ презъ м. септ. сполучилъ да намѣри дѣтето и на силомъ го отнелъ. На 21-й презъ нощьта, священника излезналъ изъ кладенеца, повикалъ отъ гириза попадията, слѣдъ която се поточили: Миика, баба Дона Чичковица, Драганъ Ивановъ и други десетина души селяни, обиколили да намѣратъ нѣщо заяденье, нъ само съ опеченъ отъ пожара лукъ се задоволили и сутреньта на 22-й пакъ въ *благовонното* си жилище се ввърели, а священника въ кладенеца. Въ гириза този пжть вонята се показала по остра отъ амонякъ, отъ всичко друго по отвратителна и съвършенно нетърпима. Мжже и жени рѣшили да избѣгнатъ отъ тамо, та ако ще би и въ огъня живи да ги изгорятъ турцитѣ. Тѣ се прехвърлили въ избата на съсѣдната кжща, гдѣто намѣрили нѣколцина селяни и едно дѣте, което, наскоро взело да плаче, турцитѣ извънь чули, нападнали, Драганъ и Маринъ почнали да стрѣлятъ, убили двама и побѣгнали. Женитѣ, между които имало и нѣкои ранени, на 21-й сутреньта за лагера покарани нъ сполучили да се избаватъ, а пакъ священника Стайо на послѣдно врѣме подъ единъ корабъ намѣрилъ спасение.

Въ двоетажната и здрава кжща на Фучаджи Ганя се събрали около 200 д. мжже, жени и дѣца. Между мжжетѣ имали оржжие само Стефанъ Еньовъ, Пено Стояновъ, Бакжрджи Сжбе, Жельо Георговъ, Георги Ат. Макаковъ, Марко Стояновъ, Бр. Стефанъ и Костаки Зографи и двама селяни. По стѣнитѣ на кжщата пробили мазгали и приготвили се за отбрана. При първото нападение турцитѣ били отблъснати и оставили нѣколко мъртви прѣдъ вратитѣ. Слѣдъ малко пакъ нападнали, а на третия пжть като видѣли че сж натъркаляни около кжщата повечь отъ 60 турски трупове, два часа прѣди да се мръкне, единъ по единъ почнали да бѣгать. Въ това врѣме се явилъ нѣкой си голѣмецъ на конь, взелъ да ги осжжда и да ги укорява, защото бѣгали, нъ веднага изревалъ и килналъ се на земята. Нѣколцина отъ войницитѣ, които се спуснали да го завдигнатъ, паднали убити и другитѣ се оттеглили. Слѣдъ малко 5—6 души съ една диканя отпрѣдъ, доближили до трупа и го вдигнали. Надвечерь тржбата засвирила, турцитѣ се оттеглили около града, борцитѣ си поотджхнали, а женитѣ и дѣцата се поуспокоили отъ гръмежа около тѣхъ. На 20-й сутреньта кжщата била обиколена отъ хиляди манафи, черкези и граждане турци. Невъзможно било да се противостои на срѣща. Разбили вратитѣ, нахлули въ двора и казали на мжжетѣ, ако се предаджтъ, всичко ще имъ се опрости. Едни останали съгласни, а други неискали да се предаватъ. Между това кжщата пламнала и тѣ се прѣдали освѣнъ Зографа Костаки и Стефанъ Еньовъ. Мѫжетѣ веднага били навързани, на улицата извадени и съ ножове накълцани. Зографа Стефанъ се прѣдставилъ за гръкъ, елински подданникъ и билъ испратенъ за Одринъ; тамъ, обаче, щомъ се казало, че е уловенъ въ Ст.-Загора, неискали и да знаятъ за неговата народность и го обѣсили. Женитѣ и дѣцата били отправени въ лагера. А Костаки и Стефанъ Еньовъ като видѣли, че кѫщата е обвзета отвсѫду съ пламакъ, първий побѣгналъ презъ керемидитѣ, нъ билъ застрѣлянъ, а пакъ послѣдния съ два револвера въ рѫцѣ. пробилъ пѫть и скрилъ се въ единъ кладенецъ. Вечерьта излѣзналъ, обикалялъ, намѣрилъ и други 4-ма другари, помѫчили се да избѣгнатъ вънъ изъ града, пакъ се върнали въ кладенеца, въ когото напускали дървета и камъне, влезли вътрѣ и пресѣдели безъ хлѣбъ и вода до 24-й Юлий. Гладътъ не имъ дотегналъ толкозъ, нъ жаждата била нетърпима. Често пѫти спускали навуща въ водата, квасили ги и смучали.

Въ двора на Петко Ивановата фурна имало до 15 д. мѫже и турцитѣ до единъ ги избили. Ат. Стеф. Гюджена който се случилъ въ фурната, избѣгналъ въ кѫщата на Пужека Тодора, нъ слѣдъ малко и тамо нападнали, убили двѣ жени, а Гюджена отишелъ въ кѫщата на дюлгеръ Стояна и качилъ се на тавана. На 20-й сутреньта турцитѣ испълнили двора, почнали да стрѣлятъ и избили: абаджи Коле, дюлгеръ Минча, пазвантъ Въля, Барудоглу Георга, калдърмджи Ивана, Мухичката Иванча и други още до 15 д. граждани. Само бекчи Илия който билъ затрупанъ въ една дупка съ лозови пръчки и Гюджена, останали живи. Послѣдния на 22-й слѣзналъ отъ тавана, обиколилъ изъ нѣкои кѫщя, намѣрилъ Неда Костовичина съ разрѣзани до ушитѣ уста, която го молила да я заколя и послѣ избѣгналъ за Мѫглишъ.

Въ Господиновата кѫща още на 19-й прибѣгнали 18 д. мѫже, между които билъ и Георги Христовъ. Тѣ се качили на тавана и като чували писъци и глѣдали пламъцитѣ, страхували се да слезнатъ и цѣли осъмь дена сѣдели тамо безъ хлѣбъ и вода. Нѣколцина българе изъ с. Трънково обрани отъ турцитѣ, като останали голи, на 26-й дошли да си вз̂ематъ по нѣкой ягмурлукъ. Съ обикалянието си изъ здравитѣ кѫщя, съзрѣли скрититѣ на тавана, казали имъ че турцитѣ сѫ избѣгали и тѣ слѣзнали, тръгнали изъ града, срещнали двама даалии съ натоварени коньe съ бакъръ, убили ги, въ единия намѣрили 21,000 гр. взели паритѣ и заминали за Мжглишъ.

Въ кжщата на Атанасъ Кокеновъ се прибрали до 40 д. мжже и жени. Надвечерь турцитѣ прескочили стѣната и испълнили двора, нъ Иванъ Петковъ който се намиралъ вътрѣ, като прострѣлъ нѣколко души на земята, другитѣ се разбѣгали. Слѣдъ малко той видѣлъ, че турцитѣ съ голѣма сила наближавали къмъ кжщата, успѣлъ да се качи на една покрита съ гжсти листа черница, спотаилъ се тамо, а всички други между които били и Коле Пейковъ, Кжньо Ив. Кюстеля, Димитръ Шахжновъ, Каньо Куневъ, Коле Томовъ, като овни исклани.

Такава черница, наричана по турски *шамъ-дудъ* се намирала и въ двора на Пенча Х. Славовъ, на която се качили мжже, жени и дѣца повечь отъ 30 д. Гжститѣ листа затуляли и хората никакъ не се виждали; нъ нѣкое отъ дѣцата испуснало фесътъ си на земята, турцитѣ обърнали внимание, почнали да стрѣлятъ и скрититѣ като пилци падали. Въ това турцитѣ голѣмо удоволствие намѣрили. Щомъ ударения се сгромолясвалъ и простиралъ на земята, тѣ казвали: „още една гарга (чавка) падна, стрѣляйте“. Въ разстояние на нѣколко минути, подъ черницата съ трупове било наслано.

Жельо Петковъ (Топала), който понапрѣдъ се намиралъ при опълченцитѣ, отпослѣ отишелъ въ кжщата на Стоила Партелчето, гдѣто имало повечь отъ 50 жени и дѣца, а само трима мжже. Вечерьта при освѣтлението на пламацитѣ, нѣколко войници и черкези нахлули въ двора и почнали да стрѣлятъ. Жельо отъ избата ударилъ едного отъ тѣхъ, другитѣ избѣгали, а той му прибралъ винчестера, револвера и сабята. Слѣдъ 1—2 часа пакъ се показали около 15 д. манафи, свалилъ и отъ тѣхъ 5—6 души, а на 20-й презъ нощьта наедно съ женитѣ и дѣцата промжкнали се покрай заспалата стража и заминали за Казанлжкъ.

Въ кжщата на мутавчи Марка избити: касапъ Демиръ и синъ му Димитръ, Хр. Пашовски и синоветѣ му Раде и Петръ и други до 80 души, които били нахвъргани въ извора, надули се като мѣхове и побѣлели като щавени кожи.

Въ избата на Ивана Блинката имало около 20 души. Запалената кжща се срутила и хората прави изгорѣли. Слѣдъ освобождението ги намѣрили черни като арапи.

Кѫщата на Стоянча Попоглу въ която имало до 200 д. граждани и селяни, слѣдъ като била обградена отъ турцитѣ, послѣ запалена, всички които излизали навънъ за да избѣгнатъ огъня, тамъ на мѣсто оставали.

Прибѣгналитѣ въ конака на Шемши бея около 250 д. селяни мѫже жени и дѣца. едни избити, а други до единъ исклани.

Въ съсѣдната кѫща на Кара-Кѫне исклани до 80 души мѫже, жени и дѣца.

Дворътъ на салханата билъ пъленъ съ коля и около 400 д. мѫже, жени и дѣца отъ селата. Всички до единъ избити.

Въ Избата на Стояна Матевъ убити до 50 д. мѫже повечето селяни, а женитѣ обрани и изнасилвани. Тукъ били съсѣчени Х. Тодоръ и Славе Коеви и Койчо Славовъ.

Въ избата на Коле Кавалджиевъ и въ кѫщата на Анастасъ Х. Николовъ избити и исклани до 150 души.

Кѫщата на сапунджи Тане била пълна съ граждани и селяни отъ двата пола. На 20-й сутреньта турцитѣ нахлули въ двора и българетѣ веднага се предали като нахвъргали кой каквото ималъ върху си: пари, часовници, прьстене и прч. и просили милость. Турцитѣ обаче, щомъ разграбили паритѣ, измѫкнали ножоветѣ, почнали да колятъ наредъ и не ги спиралъ нито женский плачъ нито дѣтинский писъкъ. Споредъ показанията на Гана Василева, тукъ били исклани до 500 д. и двора до 4 прьста въ кръвь потѫналъ, тъй щото и обущата на краката се пълнили. Само нѣколко момичета и млади жени помилвани.

Въ кѫщята на Андона Пашоглу, Праматаръ Кѫня, Ивана Бальовъ, дяда Банка, въ църквата Св. Николай съ стотини хора били исклани.

Атанасъ Читака отишелъ съ жена си Тошка въ кѫщати на чорбаджи Анастаса. Башибозуцитѣ ги нападнали, Атанасъ имъ далъ паритѣ си, повторно го прѣтърсили и го убили. Жена му като го видѣла прострѣнъ на земята, съ гнѣвъ извикала: „Какви се звѣрове вий! човѣкътъ ви даде паритѣ си самоволно, претръсихте го и защо го убихте?“ Тѣ обаче, на минутата и нея съсѣкли, а слугинята имъ Мина 15-годишна мома съ себе забрали.

Халачъ Дечо се пѫхналъ въ скривалището у дома си съ увѣренность че никой неще може го намѣри. Кѫщата била запалена и безъ да го дири нѣкой, той самъ се измѫкналъ навънь, уплашенъ, почналъ да се върти като щуръ, два—три пѫти престѫпялъ пакъ се повръщалъ, почналъ и да вика като лудъ, турцитѣ налѣгели, съсѣкли го на мѣсто, а Петръ Колевъ който се намиралъ въ сѫщия дворъ, сполучилъ да избѣгне въ една турска кѫща гдѣто намѣрилъ до 15 д. българе убити а пакъ въ друга, само жени и дѣца исклани.

Нѣма да се намѣри сѣмейство въ града, което да не е изгубило поне една жива душа. Даже и онѣзи които избѣгнали по отъ рано и тѣ сѫ оставили по нѣкоя жьртва ако не въ града, то въ бѣгството си, тъй като измрѣлитѣ отъ тѣхъ въ Сѣверна България, било отъ студъ, било отъ неволя възлизали на 950 д. отъ мѫжкий поль и 240 отъ женский. А пакъ отъ останалитѣ въ града и цѣли сѣмейства сѫ уничтожени:

Велчо, Христаки, Стойчо, Георги, Антонъ, Марийка и Бона — всички отъ единъ дворъ, исклани. На послѣднята и ржцѣтѣ отрѣзали а отъ кръвьта ѝ вежди теглили Най-послѣ като подлегнали да колятъ и 10-годишното Бонино момиче — Руска, баба Иваница, която незаслужвала да хаби турския ножъ, понеже, като стара и така щѣла да умрѣ, почнала съ сълзи да се моли и казала: „Всички исклахте, умилостивете се и оставете поне хубавото това момиченце“. Турцитѣ непогубили Руска, нъ пакъ отъ това сѣмейство никой не останалъ, защото, тѣ я взели съ себе, потурчили и неискала вечь да се върне надирѣ.

Мите Айранътъ въ това врѣме билъ болѣнъ и лежалъ въ кѫщата си. Нѣкои отъ гражданитѣ турци го натиснали за пари, той извадилъ пълна мушама съ злато и предалъ я въ ржцѣтѣ имъ; послѣ взели да го биятъ, да го мѫчятъ за да каже гдѣ има скрити пари а най-сетнѣ го убили. Отъ това сѣмейство сѫ погубени: Иванъ, Санде, Тодоръ, Ангелинъ, Петръ, Райчо и Жельо Айранови.

Дядо Жельо Лесицата, жена му, снаха му Рашка, Семо, Тачо и Стоянъ, всички отъ едно сѣмейство, избити.

Коле Балабановъ (попа) уловенъ отъ граждани турци, комуто казали: „Коле чорбаджи, ти си нашъ приятель, ний нѣма да те убиемъ, нъ ще ни дадешъ колкото пари имашъ а ти пакъ ще си спечелишъ, па и царство ще си добиешъ“. Коле имъ далъ паритѣ си, послѣ взели да го мѫчать, извадили го на улицата и го убили предъ дюгена му.

Коле, Петко, Русе, Стефанъ, Стоянъ и Петръ Продановн исклани.

Кѫньо Лапана, Димо, Желѣзко и 7-годишното дѣте Пенчо К. Лапана убити а Желѣзко който билъ уловенъ у двора си, турцитѣ напалили огънь и като чивирме го пекли.

Стоянъ, Иванъ, Бончо, Славе, Б. Бончевъ Кокенови, едни избити, други исклани.

Стоянъ Димитровъ наедно съ четирмата си синове: Димитръ, Пеньо, Генчо и Марко, избити.

Въ кѫщата на Бончо Марковъ убити: Иванъ Марковъ, жена му, Демирчо Пѣевъ, синъ му Димитръ, а Бончо билъ закланъ нъ недокланъ, та дълго врѣме се мѫчилъ, пѫшкалъ, хрѫкалъ а най-послѣ билъ докланъ и накълцанъ отъ други.

Деша и мѫжьтъ ѝ които живѣли въ кѫщата на свящ. Стойо, наедно съ двѣтѣ си дѣчица били затиснати подъ изгорѣлата кѫща и слѣдъ освобождениего ги намѣрили цѣли и като вългенъ черни. Такива съвършенно унищожени сѣмейства има много, нъ ний нѣка представимъ сега по едно-двѣ дѣла и отъ другитѣ турски звѣрства за които по-горѣ споменѫхме:

Шопа Димитръ, 70 — 75 годишенъ човѣкъ, богатъ търговецъ, считанъ отъ гражданитѣ за милионеръ, уловенъ отъ турцитѣ наедно съ сина си Наня, взели имъ паритѣ гдѣ каквото имало, послѣ ги вързали, повалили на земята, напалили огънь на грѫдитѣ имъ, сварили си кафе, пили и си отишли, а Димитръ и синъ му отъ болки умрѣли.

Кара-Коле Крьстевъ, богатъ землевладѣлецъ, който располагалъ и съ нѣколко стотини овци, като дошли руситѣ и опълченцитѣ, пусналъ една бъчва отъ 50 мѣри вино, хваналъ и свирци, черпилъ, гощавалъ и като глѣдалъ около себе русски и български войници, отъ радость сълзи ронилъ. На 19-й той неуспѣлъ да избѣгне, а въ сѫщия день го посѣтилъ нѣкой си неговъ приятель Халимъ Янѫкоглу съ двамина свои другари. Вързали го добрѣ, мѫчили го за пари, туряли му горѣщо желѣзо на врата и го питали: „Ей Кара-Коле, какъ си сега? колко дена царувахте? Стига, стига деветь дена! Сега на васъ сатѫръ! сатѫръ! Халимъ му взелъ всичкитѣ пари, послѣ го развождалъ като мечка цѣли три дни изъ града за да гледа голѣмата турска сила. Едни го плювали изъ улицитѣ и се подигравали съ него, други го били и казвали да повика руситѣ на помощь а най-послѣ като яре го заклали, а овцѣтѣ и стоката му разграбили.

Двама турци отъ Ст. Загорскитѣ села, уловили единъ познатъ на тѣхъ българинъ на име Марко, тоже селянинъ, повалили го на земята и го заклали. Послѣ го закачили предъ единъ дюгенъ на стрѣхата и викали: „Хаа! Марковото месо е евтино, една ока петь пари“. Рѣзали на кѫсове и изъ улицата хвъргали.

Въ лозята Османица (сега Гебранъ-махала), на една круша билъ закованъ съ гвоздеи на рѫцѣтѣ и краката единъ мѫжъ и слѣдъ освобождението намѣрили голитѣ кости.

Сали Дерлиоглу съ свои двама другари отишли въ кѫщата на съсѣда си Черенъ Коля, уловили го и въ двора на една черница по рѫцѣтѣ и краката го заковали.

На крушата въ една нива (сега дворъ на Коле Суровчето), имало закачени нѣколко кожи отъ хора съ сено пълни.

Жельо Ивановъ при избѣгването си изъ Ст.-Загора съ много мѫже, жени и дѣца, между които билъ и Х. Славе отъ Саллабашовитѣ, едъръ и пъленъ човѣкъ, застигнати отъ черкези и башибозуци и оградени, тамо пренощували а сутреньта закарани на Аязма-баиръ гдѣто по бадемитѣ висѣли около 20 д. мѫже, жени и дѣца а нѣкои и съ краката нагорѣ.

Моне Петковъ който билъ скритъ на тавана въ една кѫща около моста на Горчивата-чешма, слѣдъ два дена видѣлъ единъ раненъ опълченецъ когото турцитѣ докарали на моста, вързали му рѫцѣтѣ, завдигнали сухи трънье отъ плета на гробищата, нахлули ги на главата му, насипали газъ и ги запалили, а 7 души съ насочени къмъ него пушки вардили. Опълченеца изгорѣлъ и никакъвъ гласъ неиздалъ.

На 70 годишния старецъ дяда Дянка черепътъ разрѣзали и мозъкътъ му съ клечка извадили, като че нѣкаква медицинска операция правили.

Стояна Стойчева отъ с. Сарѫ-Смаилъ като немогла да извади бърже сребърната си гривна, турцитѣ ѝ прерѣзали рѫката и закарали въ лагера, а послѣ наедно съ другитѣ жени испратева въ Одринъ, гдѣто и умрѣла отъ болки.

Енчо Славовъ отъ сѫщото село билъ въ домътъ на свящ. Стайя и като сполучилъ да избѣгне, видѣлъ въ една кѫща мѫжъ и жена заголени, членоветѣ имъ отрѣзани и поставени върху имъ за поругание.

Кулавия дядо Митко Жековъ отъ с. Кючукъ-Хасанъ слѣдъ като билъ застрѣлянъ, отрѣзали му члена и косата и въ устата му ги пѫхнали.

Русситѣ сѫ видѣли въ с. Пиргосъ сѫщо и надъ Шипка, а румѫнитѣ при с. Солано ци свои войници съ отрѣзани членове и при този само новъ за тѣхъ възмутителенъ фактъ, сълзи ронили и актове съставили. Нъ ако бѣхѫ видѣли извършенитѣ надъ мирното българско население звѣрства, които сѫ повечь отъ възмутителни и, два примѣра поне отъ изложенитѣ въ тъзи страница, какво ли щѣхѫ да кажѫтъ! Ний отъ душевно вълнение, спираме и не искаме повечь факти да навождаме, а ще добавимъ, че и цифрата на избититѣ селяни, показана отъ Ст. Загорскитѣ граждани, трѣбва да бѫде още повечь увеличена, защото, много селяни сѫ избити и по домоветѣ си. Споредъ доставенитѣ ни свѣдения отъ Г. П. Руссески, който ималъ случай да обиколи слѣдующитѣ 14 села съ продажба на своитѣ книжки, отъ достовѣрни източници изучилъ, че само отъ тѣзи села сѫ погубени около 3200 д. мѫже, жени и дѣца

Въ селото Гюпхала се прибрали жителитѣ отъ селата: Сарѫ-Смаилъ и Дервента. Тѣ 4 дена се защищавали, много черкези избили, нъ като не било възможно да противостоятъ до край, едни натоварили колята си съ дрѣхи и потеглили за Ст. Загора, а други останали въ селото. Отъ пристигналитѣ въ Ст. Загора малцина били избити, нъ останалитѣ въ селото, до единъ. Тѣ били клани, на кѫсове рѣзани, а Станча Диневъ на една круша обѣсили. Избититѣ отъ това село мѫже, жени и дѣца, възлизали на 280 души, а селото съ църквата и училището изгорѣни.

Отъ селото Сарѫ-Смаилъ убити до 380 души.

Селцето Курбетето броило 650 д. жители, отъ които 225 д. влезнали въ рѫцѣ и убити, т. е. повечь отъ $^1/_3$ часть.

Жителитѣ на с. Акбунаръ, които исцѣло прибѣгнали въ Ст. Загора, избити до 120 д. мѫже, жени и дѣца.

Въ с. Кючюкъ-Хасанъ избити до 150 д. които неизбѣгнали. Стойчо Калиновъ закаранъ въ Сейменъ, вързали му рѫцѣтѣ и краката едни задруги, истурили една тенекия газъ отгорѣ му и го запалили. Той ревалъ като волъ и като мишка се опекълъ. Динчо Лозановъ, човѣкъ богатъ, често пѫти давалъ пари въ заемъ на околнитѣ турци, които въ този случай се показали като негови покровители, уловили го съ измама, затворили, обезчестили дъщеря му Мария, послѣ отишли при войската, испратили нѣколко души войници при него, вързали го и веднага на вѫжето го прикачили, нъ прѣди да го обѣсатъ, той имъ казвалъ: „Хей глупци, мене ще обѣсите, нъ свѣтътъ нѣма да се свърши; невиждате ли руситѣ и комититѣ, а тѣ нѣма да ви оставатъ на мира, до гдѣто тѣзи варварства вършите“.

Въ селото Акче-Ибрямъ исклани 130 души, а общата цифра съ избититѣ въ Ст. Загора, възлизала на 250 д. Въ това село много жени и моми обезчестени.

Жителитѣ на с. Ахиево почти всички се прибрали въ града, гдѣто погинали до 120 души. Недѣлко Недѣлковъ мѫжки се защищавалъ въ селото си; около 15 д. черкези истрѣпалъ, нъ най-послѣ и той падналъ убитъ, като му взели и 75,000 гр.

Отъ селото Гючерлий въ Ст. Загора избити 73 д. мѫже, 7 жени и 104 дѣца — всичко 184. д.

Хаджи Тихиръ-ага, който ималъ чифтликъ въ с. Арнаутито, самъ истрѣпалъ до 30 д. мѫже, които не били успѣли да избѣгнать, а всички избити мѫже, жени и дѣца възлизали на 120 д.

Въ с. Джамбазито имало избити и исклани до 280 д.

Отъ с. Куртъ-Бунаръ 365 д. мѫже, жени и дѣца. Отъ с. Бюледжикъ до 200 д. Отъ Трънково 120 д. Отъ Радне-Махле 360 души.

Убийства, клањета, обезчестявания и всички други безобразия въ продължение на 60 часа, въ града никакъ непрѣстанали. Нѣкои отъ турцитѣ ако и да се предавали на сънь за една кратка отпочивка, други, обаче, продължавали.

На 22-й презъ нощьта се запалила магазията на Иванча Саллабашовъ, въ която се намирало голѣмо количество газь, ракия, и спиртъ. Ненадѣйно се чуло едно подземно избухвание и така силно изгърмѣло, като че нѣколко десятки батареи дали залпъ и предвѣщавали наближаванието си къмъ града Земята ужасно се потърсила, зданията отъ основа се залюлели; турци, туркини, черкези и манафи се исплашили, караулитѣ своитѣ постове напуснали и въ лагера се прибрали, а нѣкои отъ войницитѣ тичали изъ града и викали: „*Динъ кардашларъ, чикѫнъ, качѫнъ, московъ гелйоръ* (братя по вѣра, излезте, бѣгайте, московеца дохажда). Онѣзи отъ гражданитѣ турци, които намѣрили коля, товарили и бѣгали; други пѣши, повлекли жени и дѣца по Чирпанското шосе, а нѣкои по Карабунарското. Сѫщо и войската се отправила къмъ Карабунаръ, за гдѣто били покарани и събранитѣ въ женския лагеръ българки, тъй щото въ града никой неостаналъ, освѣнъ скрититѣ по тавани, изби, нужднвци, кюпове и по разни дупки нѣколцина българе, които на 23-й сутреньта единъ по единъ почнали да излизатъ. Свящ. Стайо, Генчо Кирчовъ и други множина изъ кладенцитѣ се измѫкнали; свящ. Русе, Коле Боевъ, Димо, Дончо, жени и дѣца отъ горѣщитѣ изби се избавили; Хр. Р. Джангѫровъ и онѣзи които се слагали между мъртвитѣ трупове, отъ вонята имъ поотдѫхнали и, като се събрали около 300 д. отъ всичкитѣ махали, натоварили 7 магаренца съ хлѣбъ, вино, ракия, потеглили за Мѫглишкий мънастирь, който билъ пъленъ съ бѣжанци. При тръгванието имъ изъ града, намѣрили на улицата 8-годишното дѣте Стефанъ Ганевъ и взели го съ себе. Майка му оставила въ него златенъ прьстенъ, елмази, пари и казала му, който го намѣри, съ тѣхъ да го отгледа. Дѣтето било заведено въ Мѫглишъ и предадено на майка му. А пакъ Таша Момчева, която еднакво милѣяла за дѣтето си и паритѣ, въ трудно положение била поставена. Тя имала едно 3—4 годишно дѣте, на име Жельо и доста тяжъкъ товаръ отъ бѣли парици. Когато потеглила да избѣгне изъ града. намѣтнала дѣтето и паритѣ, обаче, двѣтѣ не се носили. Дѣтето мило, не ѝ се оставя, нъ и паритѣ мили. Найпослѣ рѣшила да остави дѣтето, понеже като млада, съ дѣте щѣла да се сдобие, нъ паритѣ мѫчно се печелили. Тя оставила дѣтето на улицата, нагръбила се съ паритѣ, тръгнала и дѣтето почнало да вика: „мамо! мамо! вземи ме, гдѣ ме оставяшъ“. Тана се повръща, взема и него въ рѫцѣ, товара тяжъкъ, не се върви, оставя паритѣ, нъ умътъ ѝ въ тѣхъ. Пакъ се повръща . . . . а хората около нея крачатъ напрѣдъ, бѣгатъ и никой не обръща внимание на паритѣ ѝ.

На 29-й Юлий Димо се завърналъ съ двама другари въ града, заровилъ убититѣ си братя Стояна и Русе, майка си Злата, зета си Михаила Трифоновъ и пакъ заминѫли за Мѫглишъ.

На 1-й Авг. се завърналъ въ града и свящ. Стайо да прибере дъщеря си Мина която била родила. Тогава той намѣрилъ здрави кѫщя само по крайщата а въ срѣдата на града и чаршията исцѣло били изгорѣли. Улицитѣ, кѫщята и избитѣ били пълни съ мьртви тѣла, нѣкои раздръпани отъ кучетата и вонята била нетърпима. При Ески-джамия имало нѣколко грамади отъ убити турци. А пакъ пространството гдѣто на 19-й Юлий стана сражението, исцѣло било покрито съ гѫсти трупове, тъй като падналитѣ опълченци и русси останахѫ невдигнати, сѫщо и турцитѣ, предадени на грабежъ и други звѣрства, неуспѣли да вдигнатъ своитѣ Слѣдъ нѣколко врѣме турското правителство взело мѣрки да се заровѫтъ мъртвитѣ и докарало за това хора отъ Чирпанъ, нъ като небило възможно вдиганието на хиляди разложени вечь тѣла, тѣ ги влачили край изгорѣлитѣ кѫщя, суринвали върху имъ стѣнитѣ и ги покривали, а нѣкои въ кладенци и нуждници хвъргали. Ужасното зрѣлище, което е представлявалъ тогава цвѣтущия по-напрѣдъ градъ Ст. Загора, никой не ще бѫде въ състояние да опише То е на мнозина извѣстно по слухъ само, нъ твърдѣ малцина сѫ имали нещасгието да видѫтъ съ своитѣ очи, родний си градъ въ такова едно положение!

Заробенитѣ. Сюлейманъ паша, който заповѣдалъ на турцитѣ да не оставятъ нито единъ българинъ живъ, като узналъ че въ разстояние на 3—4 часа между убититѣ мѫже се образували купища и отъ женски, и дѣтински трупове, които, разумѣва се, неще може да прѣдстави нито за комити, нито за размирници, надвечерь запрѣтилъ убиванието на жени и дѣца и казалъ да ги завождатъ на особно мѣсто къмъ турския лагеръ.

Попадналятѣ въ рѫцѣ, мѫже, жени и дѣца, турцитѣ ги считахѫ и наричахѫ *есири* (роби — като че въ сражение да сѫ плѣнени); нъ тѣ не сѫ били и само роби, а повечь нѣщо, защото господарьтъ на дѣйствителния робъ, ако и да има неограничена власть надъ него, никой пѫть не посяга на живота му или на честьта на робинята си — насилственно. Турцитѣ обаче, съ мнимитѣ свои роби всичко извършихѫ, прѣдъ нищо не се спрѣхѫ, а най-голѣмо удоволствие въ рѣзня и обезчестявания намирахѫ.

Спорѣдъ показанията на Радка Димова, която наедно съ стотина души мѫже и жени уловена — току щомъ било приказано отъ Сюлейманъ паша жени и дѣца да не се погубватъ, закарали ги въ кѫщата на Малкоча, гдѣто мѫжетѣ на страна отдѣлили и прѣдъ самитѣ врата ги исклали, а женитѣ на мръкване въ Кутановата бахчия закарали. До това врѣме когато убититѣ се считали повечь отъ 3000 д. въ бахчията само около 100 жени, моми и дѣца били докарани. Черкези и башибозуци като хищни звѣрове съ вирнати глави и засукани мустаки наоколо обикаляли. Слѣдъ малко щомъ докарали и други до 200 жени, единъ прѣзъ други се хвърлили върху тѣхъ. Младитѣ и красиви жени и моми прѣдъ лицето на своитѣ майки, по стари сестри, съгражданки, селянки, а нѣкои и прѣдъ очитѣ на своитѣ дѣца, били изнасилвани. Всички въ единъ гласъ викали, плакали и пищѣли — нъ нѣмало помощь отъ ни дѣ. Едни се боричкали съ турцитѣ за да запазятъ честьта си; други си скубали коситѣ, трети бѣгали и се криели изъ множеството, нъ все въ тѣхнитѣ рѫцѣ попадали. А пъкъ тѣжко и горко на онѫзи, която отъ множеството се задѣляла. Тя между живитѣ вечь не се считала!

Една отъ гражданкитѣ на име Дебелата Анна, която по отдавна била изгубила уважението на своитѣ съгражданки, въ този случай, обаче, часть отъ грѣховетѣ си тя исплатила. Когато на много мѣста моми и жени били на земята повалени и съ по десетина души черкези и башибозуци обиколени, Анна се затекла въ шатъра на Сюлейманъ паша и съ сълзи на очи всичко му изложила. Сюлейманъ паша веднага испратилъ войска при женитѣ, която пропѫдила черкезитѣ и башибозуцитѣ и въ лагера вечь подобни звѣрства не се повторили; нъ войницитѣ често пѫти допускали на нѣкои отъ турцитѣ, особно на гражданитѣ, да отвличятъ на страна онѣзи момичета на които имали око и ги изнасилвали.

Обезчестявания ставали най-много по кѫщята, тамъ гдѣто били намирани женитѣ, слѣдъ като избивали мѫжетѣ. Такива безобразия сѫ вършени и по улицитѣ. А пакъ въ кѫщата на Чольмекчиоглу, жени сѫ държани по три дни и на 21-й сѫ закарани на лагера въ бахчията.

Башибозуцитѣ, както и войницитѣ, като улавяли жени край града, голи ги събличали хоро да имъ играятъ; послѣ ги изнасилвали и тогава въ лагера закарвали. Окаяннитѣ жени като преминавали изъ улицитѣ между труповетѣ, съ пискътъ си въздухътъ цѣпили. Една викала: Олеле Боже! и Ивана сѫ заклали; друга, и Стояна сѫ убили; трета, и Дратана сѫ проболи, Антона съсѣкли, Господина въ огънь изгорили, какъ ще живѣя безъ мѫжьтъ си, какъ ще исхранѫ дѣцата си . . .

Женитѣ изобщо доказватъ, че турцитѣ налитали повечето на селянкитѣ отколкото на гражданкитѣ. Въ кѫщата на Кабзималъ Пеня Стояновъ имало събрани до 200 жени и дѣца почти изъ селата, а мѫжетѣ били около 20 д. нъ съ орѫжие. При нападанието кѫщата, тѣ се защищавали тъкмо 4 часа — до вечерьта и повечь отъ 100 д. турци избили. Когато настѫпила нощьта, кѫщата се испълнила съ турци, може би да имало до 500 д. Пеня и другаритѣ му убили, а женитѣ и дѣцата обградили. Едни отъ дѣцата съ щиковетѣ си пробаждали, други съ сабитѣ клали, нѣкои въ огъня живи хвъргали, женитѣ голи събличали, съ свѣщи ги разглеждали, съ часове безчестили и послѣ въ лагера завождали.

Тана Василева, мома 20-годишна като бѣгала изъ улицата за да се скрие негдѣ, двама отъ гражданитѣ турци я заловили и повалили на улицата да я обезчестятъ. Тя почнала да вика, нъ обърнала вниманието и на други четирма които я обиколили и когато вечь да се докоснѫтъ до нея, измѫкнала изъ джобътъ си единъ възелъ, захвучила го на далечь и извикала: „како, скоро вземи кръпата съ алтѫнитѣ“. Въ възела имало само нѣкой грошъ бѣли пари, нъ като чули турцитѣ думата „алтѫни“, всичко презрѣли, впуснали се слѣдъ възела, взели да се борѫтъ, а Тана сполучила да избѣгне и се скрие.

Юсменъ-ага слѣдъ като прибралъ житата на селянитѣ отъ Сюютлий (Бѣлчово), забралъ и всичкитѣ момичета които се намѣрили въ селото, държалъ ги въ конака си до повторното пристигание на русситѣ, каралъ ги голи хоро да му играятъ и всички до едно обезчестилъ.

Тефикъ-бей овърхълъ житата на чифтлицитѣ си въ селата Ахиево и Сулмешлий само съ моми и жени, които, и диканитѣ голи карали, и житата настилали, вѣяли, събирали и всичко друго като отъ майка родени, вършили.

Баба Рада ако не е била зрителка на всичкитѣ 293 д. избити въ с. Караатлий за които споменѫхме по напредъ, тя поне половината отъ тѣхъ съ очитѣ си е видѣла; била е и неволно зрителка на хорото, което заставенитѣ моми и жени, голи сѫ играли за удоволствие на турцитѣ.

Кина и Донка Диневи отъ с. Акче-Ибрямъ обезчестени наедно съ други моми и послѣ удавени.

Злата Иовчева отъ с. Кичилеръ-махле, слѣдъ като била ранена въ кракътъ, послѣ изнасилвана и по тъзи причина се хвърлила въ единъ кладенецъ, нъ била извадена. Наедно съ нея били обезчестени и други 6 момичета, които, тоже се нахвъргали въ кладенци.

Кратковрѣменното черно тегло на мнимитѣ турски робини, е било много по тяжко и по ужасно отъ онова на вѣчнитѣ дѣйствителни робини. При всичко че се изминахѫ вечь 22 г. отъ тогава, обаче, пострадалитѣ, сѫщо и зрителкитѣ пакъ немогѫтъ задържа сълзитѣ си когато расказватъ за тѣзи звѣрства.

Женитѣ и дѣцата слѣдъ приказанието на Сюлейманъ паша, ако и да не сѫ вечь убивани наредъ като мѫжетѣ, нъ пакъ тукъ-тамѣ сѫ доста погубени. Женския лагеръ се намиралъ при латинскитѣ гробиша. Тукъ женитѣ и дѣцата три дни безъ хлѣбъ прекарали. Войницитѣ имъ носили вода въ саки пълна съ нечистотии; нъ много жени отъ жажда премирали и били принудени да пиятъ отъ вадата, вода, размѣсена съ кръвь.

На 21-й край лагера прекарали около 40—50 д. мѫже граждани и селяни уловени и навързани съ вѫжя. Женитѣ се впуснали да поговорѫтъ коя съ мѫжа си, коя съ брата си или баща си, но не имъ се позволило да приближѫтъ до тѣхъ. Турцитѣ ги закарали при шатъра на Сюлйманъ паша и застрѣляли така както били навързани. Слѣдъ освобождението, навързанитѣ кости още се търкаляли по поляната и тогава прибрани отъ гражданитѣ. Въ сѫщия день слѣдъ обѣдъ, войницитѣ се наредили отъ двѣ страни въ Кутановата бахчия, сключили сабитѣ си, а женитѣ една слѣдъ друга, преминавали отдолу и станали, формални робини.

Караулътъ, който презъ нощьта отъ изгръмяванието на Саллабашовия спиртъ билъ избѣгналъ въ лагера при войската, сутреньта на 22-й пакъ обиколилъ женитѣ и почналъ да се распорежда за отправянието имъ къмъ Карабунаръ. Между женитѣ и дѣцата които възлизали до 10,000 д. имало само трима мѫже: дядо Койо Обѣсника, дядо Василъ и единъ селянинъ, нъ по коя причина и тѣ не сѫ погубени, никой неможѝ да опредѣли. — Янула, синътъ на дяда Коя убили; дълговрѣменния членъ въ мезлиша Х. Христодула на улицата заклали, а синътъ му Димитра на кѫсове съсѣкли и въ кладенеца нахвъргали; правителственния ковчежникъ Деча Георгакиевъ проболи и, онѣзи даже, които, ежедневно разни благодѣяния имъ правили, небили пощадени, а отъ самитѣ облагодѣтелствовани лица, погубени.

Преди да тръгнатъ женитѣ, преминали турскитѣ сѣмейства съ които била и вземената отъ Мемеледжи Мехмеда, облечена въ турски дрѣхи — Руска Черковкина, която сполучила да се вмѫкне въ лагера на женитѣ и наедно съ тѣхъ потеглила за Карабунаръ. Тя била трудна, въ желѣзницата родила и турското фередже ѝ послужило за пелени на дѣтето.

При тръгването на женитѣ отъ Ст. Загора, раненитѣ измежду тѣхъ и малкитѣ дѣца които останали безъ майки, или пъкъ майката имала двѣ-три и немогла да ги носи, били натоварени на коля, а всички други пѣши и придружени отъ войска.

Въ двора на Тачо Влаевъ до Х. Димитровата чешма имало голѣмъ складъ отъ сандѫци, черги, келими, дрехи, котли, казани и пр. [1]). Когато преминали женитѣ отъ тамо, по заповѣдь на Сюлейманъ паша, вратитѣ били отворени, на по голитѣ жени раздали по една стара дрѣшка, на нѣкои и по едно счюпено котленце за вода и тѣ ги нарамили като чергаритѣ.

Войницитѣ които придружавали женитѣ, още въ лагера облѣкли въ турски мѫжки дрѣхи Ганчева Гьоковица отъ с. Сарѫ-Смаилъ, която била млада и много красива булка. Въ пѫтуванието не я испускали измежду си и често се задѣляли на страна по нѣколцина съ ней и я безчестили. Презъ деньтъ войницитѣ не се рѣшавали да влизатъ между женитѣ а само устата и рѫцѣтѣ на сакаджиитѣ които вървели извѫтрѣ, се омръсвали. Вечерьта обаче, като стигнали въ корията при с. Ахиево, гдѣто ушъ пѫтя забъркали, цѣлата нощь селянкитѣ на мира неоставили. Войницитѣ нито отъ дѣцата се свѣнували, нито отъ старитѣ жени се срамували. Нѣкои момичета които неможли да понесжтъ този позоръ и грубостьта на турцитѣ, съ преминаванието си презъ рѣката, вжтрѣ се нахвъргали. Падналитѣ въ дълбокитѣ мѣста, тамо си и останали, а онѣзи въ плиткото, били извадени. Много отчаяни жени и дѣцата си исхвъргали. Баба Мария Басмаджиева, която, на всичко това по неволя била свидѣтелка, отъ дълбочинитѣ на сърдцето си въздишала, всяки пжть се възмущавала, отъ страхъ и трепетъ се обладавала, въ жилитѣ ѝ кръвьта замръзвала щомъ си припомнувала, особно за безнравственностьта въ този случай на турцитѣ, борбата и писъцитѣ на женитѣ и момитѣ. между които се намирала и милата ѝ дъщеря, — до това врѣме пазена отъ ней повечь отъ очитѣ си.

---

[1]). Този складъ билъ собственность на Сюлейманъ паша. Той испратилъ една рота войници да обиратъ кѫщята и всичко по добро, тамо занисяли. Войницитѣ съобщавали и за лицата които намирали по крупни суми пари, а Сюлейманъ паша ги повиквалъ и прибиралъ паритѣ отъ тѣхъ.

При обирътъ, черкезитѣ и башибозуцитѣ, сѫщо и нѣкои отъ войницитѣ, носили на шията ся по една чанта или торба, въ която пѫхали пари, гривни, пръстени, ушники и нанизи. Тѣ нѣмали търпѣнието за да извади жената сама пръстеня или гривнята, нъ веднага рѣзали пръсть, рѫка и въ торбата пѫхали. А пакъ ушникитѣ още полесно грабили. Тѣ ги дръпвали, ухото се расцѣпвало или съ една часть отъ него, ушникътъ въ чантата се намиралъ. Щомъ забелѣзвали въ политѣ на сукмана на селянката зашити пари, не си правили трудъ да распарятъ и да ги вадятъ, а отрѣзвали онъзи часть гдѣто сѫ паритѣ и отминавали.

Разстоянието между Ст. Загора и К.-Бунаръ било до 35 к. нъ за женитѣ се видѣло по дълго отъ 350 а пакъ за войницитѣ, като 3 клм. Тѣ развождали женитѣ, ту на една посока ту на друга. Обикаляли, врѣме губили, та едвамъ на втората вечерь около Карабунаръ пристигнали и въ разоранитѣ нивя по грудкитѣ (тезецитѣ) се сложили. Младитѣ и красивитѣ на които теглото въ миналата нощь, на всяка стжпка предъ очитѣ се представлявало, още презъ деньтъ нацапали лицето си съ каль и вечерьта се combined между по старитѣ. Войницитѣ обаче, съ запалени кибрити ги дирили, гледали и изнасилвали. Плачътъ и писъка се подновили и продължавали. На другия день сутреньта се качили на желѣзницата, едни предназначени за Пловдивъ а други за Одринъ. Въ Сейменъ трена спрѣлъ за нѣколко минути и селянитѣ по заповѣдь или доброволно раздали презъ прозорцитѣ по малко хлѣбъ на женитѣ, които отъ 4 дена хлѣбецъ небили накусили.

Пристиганието на *робинитѣ* въ Одринъ било извѣстно. На станцията за любопитство излезнали: грьци, арменци, евреи, а пакъ черкези, даалии и граждани турци, щомъ спрѣлъ трена, почнали да дърпятъ женитѣ, момитѣ и дѣцата. за което машиниста два пжти повръщалъ трена къмъ Карагачъ. Една часть отъ *робинитѣ* оставени въ Одринъ, а другитѣ закарани въ Димотика, Фере, Баба-Ески, Узунъ-кюпрю, Родосто и пръснати по разни села и чифтлици, да работятъ за насжщния хлѣбъ, като истински робини.

Между останалитѣ жени въ Одринъ се намиралъ и Иовчо Славовъ Кълвача отъ с. Джамбазето, който изъ пѫтя билъ облѣченъ въ женски дрѣхи, забраденъ, задененъ на гърбътъ съ дѣте, а жена му нарамила другото. Турцитѣ не го познали. Той се заловилъ на работа въ Одринъ, нъ нѣкой си гръкъ се извѣстилъ за начинътъ на пристиганието му, обадилъ на властьта, уловенъ и обѣсенъ.

Димитръ Кундураджия, гръкъ, Одрински житель, който дълго врѣме живѣялъ въ Руссия, взелъ едно отъ Ст. Загорскитѣ момчета — Желѣзка Ивановъ за свое. Евреитѣ отъ родътъ на Бонджуковци изъ Ст. Загора, предали на властьта Желѣзка, веднага билъ запренъ и едвамъ слѣдъ три мѣсеци Димитръ съ голѣмъ откупъ го избавилъ отъ бѣсилката.

Въ Одринъ женитѣ били настанени по частни кѫщя, по беджеклици, по черкви, училища, нѣкои поддържала арменската община, други католицитѣ и протестантитѣ.

Въ самото начало, т. е. въ отдѣла за прѣдизвикванието на войната е казано, че единственния виновникъ на тъзи война, е английското правителство. То е насърдчавало Турция да отхвърли подкрѣпенитѣ и отъ другитѣ сили предложения на Руссия, то е снабдявало турската войска съ орѫжие, патрони, топове; испращало свои офицери, доктори, поддържало болници и разни помощи доставяло.

Българския народъ вѣчно ще осѫжда постѫпкитѣ въ този случай, както и по берлинския договоръ, на едно християнско правителство. Нъ несправедливо би било да се осѫжда английския народъ изобщо, тъй като и той самъ е негодувалъ противъ правителството си за това. Особно, че този народъ е помагалъ до негдѣ морално и материялно на българетѣ, което, никой други отъ иновѣрцитѣ не е направилъ.

Ний нѣма да плетемъ хвалебни вѣнци на англичанитѣ за тѣхната материална помощь, нъ не трѣбва да бѫдемъ и непризнателни къмъ онѣзи благородни души, които приглѣдахѫ ограбеното въ нѣкои села презъ 1876/7 год. българско население, останало голо, босо, безъ покривка и завивка. Какъ сѫ събирани паричнитѣ сумми въ Англия, положително не знаемъ, нъ отъ тѣзи сумми сѫ купени отъ г-жа Леди Странфордъ и чрезъ нейнитѣ агенти: Искро Мачковъ, Иванчо Ангеловъ, Никола Кочевъ и Димитръ Поповски сѫ раздадени въ селата:

Таблица на раздаденитѣ вещи.

СЕЛА	потури	аби	сукмани	ягмур.	черги	СЕЛА	потури	аби	сукмани	ягмур.	черги
Айваджикъ	113	100	100	60	230	Лешникъ	186	171	249	137	176
Аликочово	222	120	256	80	130	Мечка	70	40	128	96	50
Асѫ кория	305	180	220	30	200	Мухово	115	60	169	224	156
Копривщ.	269	520	400	100	120	Насвакюй	34	34	7	—	—
Баня	30	20	30	10	96	Ново село	542	302	495	290	450
Батакъ	188	158	421	103	650	Ормандере	72	112	61	—	56
Бѣга	201	116	161	70	98	Ормансѫртъ	85	112	40	—	58
Бѣлово	100	100	150	100	—	Олджуларъ	12	12	26	12	—
Бойково	47	80	140	44	90	Панагюрище	300	300	400	290	50
Братцигово	261	140	240	101	593	Пастуша	38	39	34	25	60
Бѫта	50	40	60	35	176	Перущица	215	209	272	19	339
Вѣтренъ	160	150	160	—	80	Петричъ	213	220	427	272	194
Геренъ	175	164	235	110	180	Поибрене	85	40	122	171	25
Дедово	65	80	150	42	85	Попинци	180	180	240	90	110
Дереджекюй	26	26	30	10	65	Радилово	54	54	51	50	66
Динка	210	120	110	20	145	Раковица	105	145	149	184	86
Джумаили	135	100	120	40	205	Сараджа	167	73	150	64	150
Елешница	132	42	12	—	50	Сарѫгьолъ	50	50	110	40	175
Е елии	185	252	490	140	385	Шахларе	213	70	140	—	195
Ешикашли	38	38	54	38	18	Синджирли	310	250	276	165	374
Жребичко	188	154	340	55	245	Славовица	80	80	70	—	60
К лагларъ	130	155	190	65	265	Смолско	105	77	127	70	108
Калугерово	140	180	161	—	340	Щърково	90	115	110	—	65
Каменица	60	50	50	61	121	Стрѣлча	304	218	463	183	326
Карамусалъ	220	244	200	—	465	Чанакчиларъ	60	60	70	—	100
Кепели	184	149	110	55	278	Церово	151	130	90	13	166
Коварско	255	126	174	87	173	Яаджиларъ	30	30	15	—	—
Красново	104	86	223	119	124	Банско (Разл.)	780	304	1365	322	—
Крисура	289	489	960	143	776		9678	7901	12037	4539	10257
Лесичово	200	100	132	—	120						

За тѣзи вещи броени	л. англ.		17416
„ бараки на останалитѣ безъ кѫщя	л. англ.		1234
„ болници, доктори, цѣрове	„	„	2588
„ обявления, телеграми, поща	„	„	1288
„ разни нѣща	„	„	3112
Загуба отъ смѣна на пари и др.	„	„	522
			26160
Имало готови още	„	„	2729

На 2-й Мартъ 1877 г. спомагателния комитетъ отправилъ:

За Сѣв. България	л. англ.		2000
„ Бояджикъ	„	„	600
„ Пловдивско	„	„	8000
„ Скопье и Митровица	„	„	1500
Имало готови	„	„	5000
	„	„	17,100

Презъ м. Дек. 1876 г. гражданкитѣ отъ Сливенъ испратили въ Цариградъ адресъ до г-жа Леди Странфордъ, съ който блъгодарятъ за благодѣянията ѝ къмъ Бояджишкото население.

На 28-й Дек. изъ Ст. Загора, подписанъ отъ Анастасия Т. Тошкова, Анастасия К. Г. Х. Славова, Вълка Георгиева, Захарина Х. Андонова, Мария Димитрова, Нейка Х. Славова, Параскева Наумова. Радка И. Х. Вълчева, Стоила Маркова, Теофану Косева и Теофану Братова. Послѣ тя сама посѣтила града, подарила 200 англ. лири и др. вещи.

На 24-й Ян. 1877 г. изъ Клисура, подписанъ отъ икон. попъ Брайко и Тоше Лазаровъ.

Общъ адресъ отъ 30-й Мартъ подписанъ отъ общинитѣ на селата: Каменица, Мечка, Мухово, Раковица, Петричъ, Поибрене, Смолско и Папагюрище.

На 15-й Апр. отъ страна на Пловд. епархиаленъ съвѣтъ, на 16-й отъ гражданитѣ, а на 30-й Май отъ Батакъ.

Прошение отправено на 10-й Фер. отъ страна на 61 д. затворници въ Одринъ, подписано отъ Никола Т. Бѣловеждовъ съ което молятъ за дрѣхи и покривки.

Срещатъ се и мнозина американци които сѫ услужили тогава на българския народъ. Съ стотини българе исповѣдватъ че живота си дължатъ на Скайлера който издѣйствовалъ тѣхното освобождение отъ затворитѣ и бѣсилкитѣ. Гражданитѣ въ Сливенъ благодарятъ на Пловд. мисионеринъ Марша че ги избавилъ отъ ножа, който висѣлъ надъ главитѣ имъ. Българитѣ въ много мѣста за тѣзи случаи, догдѣго бѫдатъ живи ще помнятъ своитѣ благодѣтели, а пакъ онѣзи които сѫ причинили зло на българския народъ, тѣхнитѣ имена, догдѣто свѣтъ свѣтува, нѣма да бѫдатъ забравени и ще се презиратъ.

Ограбенитѣ и потурчени моми и дѣца. Въ страницитѣ за нашего освобождение нека представимъ за да помни потомството и такива факти отъ 19-й вѣкъ, които ни повръщатъ въ допотопнитѣ врѣмена.

Когато се разгласихѫ чрѣзъ европейския печатъ тѣзи странни за человѣчеството и отдавна забравени отъ историята варварски дѣла, самъ Биконсфилдъ бѣ казалъ че небило възможно турцитѣ да грабятъ и продаватъ християнски дѣца, обаче, фактитѣ доказахѫ че за турцитѣ е всичко възможно.

Слѣдъ освобождението нѣкое лице се завзело да изучи числото на ограбенитѣ и съ тъзи цѣль, то обиколило и събрало доста свѣдения за пръснатитѣ изъ Цариградъ, Калиполъ, Гюмюрджина и въ нѣкои страни въ Азия.

Споредъ неговата статистика обнародвана въ в. „Странджа“, числото на ограбенитѣ отъ разни градове и села въ България, които имало възможность да издири, възлизало на 2190 д. За въ Цариградъ е изучило даже и гдѣ се намиратъ ограбенитѣ. Нѣкои измежду тѣхъ били продадени отъ 10—15,000 гр. въ кайме. Съ тѣхъ обаче, ний нѣма да се занимаемъ, а ще споменемъ само за онѣзи които можихме да изучимъ въ Ст. Загора.

Анна Пелтекя която била току преди три мѣсеца оженена, турцитѣ убили мѫжа ѝ, а нея завели въ Цариградъ, гдѣто я потурчили, оженили, нъ отпослѣ сполучила да избѣгне и завърнала се въ града си.

Апостолъ Дудевъ 7—годишенъ и сестра му Марийка 4 — годишна, занесени въ Цариградъ и потурчени. Какъ и отъ кого е доложено за тѣхъ въ Екзархията, незнаемъ, нъ тя ги избавила отъ рѫцѣтѣ на турцитѣ и испратила ги въ Ст. Загора.

Атанасъ Камбуротъ 7—8 годишно дѣте, грабнато отъ улицата отъ черкези и занесено въ Цариградъ.

Боне Димовъ Бакѫрджиевъ 12-годишно момче, потурчено въ Цариградъ, нъ никакъ не се издирило.

Желѣзко К. Богдановъ, дѣте 5-годишно, заловено на улицата отъ Деде-Ахмеда и Патуръ Али, които се сбили за него. Послѣдния надвилъ, взелъ дѣтето съ себе, завелъ го въ Цариградъ и по никой начинъ не се издирило.

Зюмбюля Дамянова била годена, завлечена отъ турцитѣ, наскоро избавена, нъ като се развалила нравствено и заловила занятието публична пѣвачка, неискала да се завърне надирѣ.

Захарина дъщеря на Кирá Иванчóва която била съ чудесна красота, закарана отъ турцитѣ, потурчена, нъ отпослѣ гдѣ и въ чии рѫцѣ е попаднала, не се знае.

Марийка Пенина потурчена, много распитвали за нея, нъ не се издирила.

Михалчо Петровъ 11-годишенъ, майка му обиколила много мѣста за да го дири и най-послѣ го намѣрила въ Бруса, обаче, турцитѣ не ѝ го дали.

Нана Гуджева 16-годишна мома, закарана отъ Текелийскитѣ турци въ Цариградъ. Слѣдъ една година, тя сполучила да избѣгне и се завърнала въ Ст. Загора.

Пена Недѣлчева 6-годишно момиче, доста красиво и пъргаво. занесено въ Цариградъ и ненамѣрено.

Руска Бонина 10-годишно момиче, на което живота измолила баба Иваница слѣдъ избиванието на цѣлото сѣмейство отъ 8 души, за които споменахме понапредъ, било вземено отъ черкезитѣ, заведено въ Цариградъ, потурчено, послѣ изнамѣрено отъ Ст. Загорци, нъ неискало да се завърне.

Свѣтославъ Х. Тодоровъ 5-годишно дѣте, вземено отъ турцитѣ, заведено въ Хасково и продадено на единъ паша. Нѣкои българе отъ Сейменъ които отишли по частната си работа въ Хасково, видѣли Свѣтослава, познали го и сполучили да го измѫкнатъ. Нъ като нѣмало родителитѣ му на лице и неможли да го държатъ при себе, тѣ го предали на Ив. Захаралията въ Чирпанъ и слѣдъ 6 мѣсеци прибрано отъ родителитѣ си.

Слава Петрова мома 18-годишна, надарена съ особна красота, заведена неизвѣстно гдѣ и неиздирена.

Славе Михаиловъ дѣте 6—7 годишно, грабнато отъ черкезитѣ, дирено на много мѣста, нъ ненамѣрено.

Тана Кашева, мома възрастна, красива, завлечена отъ турцитѣ и нищо вечь не се узнало за нея.

Тана Маркова 19-годишна мома заведена въ Цариградъ. Майка ѝ баба Кина се извѣстила че тя се намира при нѣкой паша, отишла въ Цариградъ да я дири, обаче, пашата билъ премѣстенъ въ Азия. При Тана се намирали Стефанъ и Мария, дѣца на сестра ѝ Дошка Стоева — първото на 4 год. а второто на 9 мѣсеци. Слѣдъ нѣколко време Стефанъ се завърналъ въ Ст. Загора, обрѣзанъ, нъ пакъ отишелъ въ Турция.

Донка Х. Маркова, мома красива, пълна, свършила въ Прага и по това врѣме въ града била учителка. Турцитѣ я уловили и като писано яйце я вардили при себе. Нѣкои отъ гражданитѣ видѣли само че турцитѣ я качили на конь и закарали, нъ гдѣ е закарана и какво е станало съ ней, нищо положително не се знае. Единъ мѣдникаръ който обикалялъ селата, увѣрявалъ, че я намѣрилъ въ Кърджалѫка, за богатъ турчинъ оженена. имала дѣца, искала да избѣгне нъ строго била пазена. Лицето се обѣщало да я измѫкне отъ тамо и за тъзи услуга щело да бѫде възнаградено съ 200 лири; нъ когато да извърши това, извѣстило се, че тя умрѣла. А пакъ баба Кина Косовка, която била въ Димотика, въ кѫщата на нѣкой богаташъ Николаки и той знаялъ че тя имала дъщеря завлечена, казва, че единъ день Николаки ѝ съобщилъ, какъ, трима негови съграждани въ завръщанието си изъ Цариградъ, на пѫтя срещнали черкези, които поили коньетѣ си на една чешма а наблизо стояла мома българка; явила имъ че е отъ Ст. Загора, учителка, името си и помолила ги да разгласятъ за ней Баба Кина, която тогава нищо не знаела за Донка, отговорила на Николаки че тя не е нѣйната дъщеря.

Презъ м. Юлий 1878 г. Н. Марковъ, тогавашний окрѫж. управитель въ Ст. Загора, повикалъ Зоица Дамянова. баба Кина и Захарина Х. Желѣзкова, казалъ имь че отъ Реуфъ паша изъ Одринъ имало писмо, за да отидатъ и си приберѫтъ момичетата. Той имъ далъ по 200 гр. а Пловдивския губернаторъ ги испратилъ по желѣзницата безплатно. Въ Одринъ слезнали при българския владика Синесия. Завели ги въ харема на Реуфъ паша гдѣто имало 20 момичета облечени като ханѫмки и красиви като ангели. Тѣ питали момичетата отгдѣ сѫ, питали за имената имъ, иматъ ли родители, нъ никое неотговаряло а само се смѣяли. На тръгвание едно измежду тѣхъ около 12 годишно, казало че било отъ Хаинбогазкитѣ села. Женитѣ като не намѣрили своитѣ момичета между тѣхъ, казало имъ да отидѫтъ въ Кръклисия и Реуфъ паша искалъ да ги испрати на свои разноски, нъ владиката не ги оставилъ, защото фанатицитѣ турци щѣли да ги избиятъ тамо и тѣ се завърнали надирѣ. На връщание, Богориди имъ далъ по една лира въ Пловдивъ.

Станка Димова 17-годишна мома, обезчестена въ кѫщата на Чольмекчиоглу послѣ заведена въ Цариградъ.

Супругата на Мюселимеца Диньо Василевъ заведена неизвѣстно на гдѣ и намѣрена.

Мага Станчева, внука на Х. Ангела отъ с. Кючукъ-Хасанъ $1\frac{1}{2}$ годишно, вземено отъ Дюдюкчилиеца Ибряма, послѣ потурчено.

Вълчо Тинковъ отъ с. Миселимъ 14-годишно момче, двама черкези го докачили и завели въ Цариградъ.

Найденъ Тодоровъ отъ с. Сарѫ-смаилъ 10-годишно дѣте, наедно съ леля си Мария Желева, забрани отъ черкезитѣ и потурчени.

Неда Петкова отъ сѫщото село, 10-годишно момиче, турцитѣ го взели,и продали на нѣкои гръци, което и сега било живо.

Тона Бопева отъ с. Фжнджклий, мома 18-годишна, закарани въ Цариградъ и потурчена.

Вела Митева и Станка Тепева отъ с. Акче-Ибрямъ, закарани въ Турция и никой вечь не ги подирилъ. — Ограбенитѣ, завлечени и потурчени отъ Ст. Загора сж много, а пакъ изъ околията още по много, нъ за Биконсфилдовци и тези факти сж достатъчни.

Ний описахме горѣ-долу за избѣгналото население изъ Ст. Загора презъ балкана, за избититѣ мжже въ града, за робинитѣ, ограбенитѣ, казахме че и турското население наедно съ войската на 22 й Юлий напусна града, сжщо че и скрититѣ тукъ-тамѣ около 300 д. българе избѣгнахж и, тукъ вечъ трѣбваше да спрѣмъ, ако Неда Ив. Черковкина не бѣ предала нѣкои кратки свѣдения за положението на изгорелия и запустѣлия градъ до повторното пристигание на руситѣ.

Неда която била така скрита, щото и дявола да не я намѣри, като нечувала изъ града никакътъ гласъ и никакво движение незабелѣзвала, тя рѣшила да излезне. Обиколила всичкитѣ здрави кжщя по края, надниквала въ нѣкои и отъ недоизгорѣлитѣ, на всяка стжпка мъртви трупове срещала, нъ нито единъ живъ другаръ не си намѣрила а като котка по таванитѣ, вечерь сама се прибирала.

Слѣдъ една седмица турскитѣ войници, башибозуци, сжщо и гражданитѣ, пакъ почнали да пристигатъ около града. Нѣкой си налбантъ Хасанъ съ пристиганието си намѣрилъ Неда и прибралъ я да му слугува. Въ това врѣме почнали да нападатъ турци съ конье, мулета, магарета и съ коля, отъ Хасковско, Дарж-Дере, Скеча, Димотика и отъ другадѣ, за плячка. Тѣ, както и гражданитѣ постоянно обикаляли изъ кжщята: ровили, копали и непретръсенъ кладенецъ неоставили. Мнозина отъ българетѣ които се опасявали отъ пожаръ, паритѣ си нахвъргали въ кладенци, нъ отпослѣ нищо не намѣрили. Х. Тодоръ Куюмджи Драгиевъ който нахвъргалъ въ кладенеца 3500 гр. пари, 20 оки сребро и други вещи, домашнитѣ му при завръщанието си счупена пара ненамѣрили. Господарьтъ на Неда, Налбантъ Хасанъ, всяки пжть като се завръщалъ у дома си, казвалъ по една *хаирлия* дума, т. е. че намѣрилъ въ три саксии по една връвь жълтици, намѣрилъ златенъ прьстень, гривна, часовникъ и прч.

Освѣнъ Неда и едно селянче момче, до повторното пристигание на русситѣ въ града, други българинъ нѣмало. Когато Неда отивала на чешмата, турцитѣ нѣколко пѫти я гонили за да я убиятъ, нъ тя избѣгвала. Често нападали и на кѫщата, обаче, жената на Хасана имъ казвала: „ако убиете първо мене, може да убиете и нея“. Селянчето момче било нѣмо, облечено по турски, свободно пасъло овцѣтѣ на Хасана, които ограбилъ отъ българетѣ. Слѣдъ повторното избѣгвание на турцитѣ, Неда пакъ останала самичка въ града и дочакала русситѣ. Въ начало, тѣ я считали за туркиня. Послѣ като взела да расказва за мѫкитѣ и страданията на Ст. Загорското население, съ любопитство я слушали.

Мѣстото, което обаграхѫ съ кръвьта си около 1000 д. опълченци българе; на което оставихѫ коститѣ си и нѣколцина офицери и войници русси, за сега е въздигнатъ единъ скроменъ отъ дъски паметникъ, съ надписъ:

На източната страна: „Народни свѣтила, животътъ и смъртьта Ви ще увѣковѣчатъ вашата память“.

На западната: „Успокойте се, юнаци, за славата на цѣлъ българский народъ“.

На сѣверната: „Само като Васъ дѣйци потомството вѣчно ще кити съ вѣнци“.

На южната: „Геройски срещо многобройнитѣ неприятелски пълчища се бихте и доказахте, че България живѣе и е достойна за свобода“.

Тукъ сѫ написани имената на подполк. Павелъ Калитинъ, капитанъ Феодоръ Феодоровъ, Щабъ-капитанъ Усовъ, поручицитѣ Рудоминъ и Андрей Поповъ, подпоручикъ Павелъ Павловъ, които геройски паднахѫ въ сражението за защитата на града Ст. Загора [1]).

На единъ кръстъ личятъ и имената на избѣсенитѣ на 19-й Май 1876 г. по Ст. Загорското въстание: Господинъ Михаиловски, Димчо Стаевъ, Коле Генковъ, Коле Райповъ, Михаилъ и Георги Жекови, Русе Арговъ, Савва Силовъ и

---

[1]) Очевидци увѣряватъ, че въ врѣме на сражението нѣкой си опълченецъ премерилъ 15 шага до едно дърво, отдѣто е падналъ Калитинъ и гдѣто е сега паметника, извадилъ отъ съсѣдната Х. Георгиева керемидчийница гвоздей, заковалъ го на дървото и заминалъ.

Стефанъ Георгиевъ, за които е писано въ ч. II, стр. 387 отъ книгата „Княжество България“.

Петь-мѣсечното адско тегло на българското население въ Карлово и погубенитѣ 288 д. граждани. Страданията на българетѣ, за които писахме до сега, и за които ще пишемъ по послѣ, като порой сѫ преминавали въ разстояние на нѣколко дена. Въ Ст. Загора, напримѣръ, турцитѣ за три четири дена избихѫ, исклахѫ, изгорихѫ, безчестихѫ, заробихѫ и всичко се свърши.

Въ Карлово, обаче, не е било тъй. Слѣдъ пороя, повечь отъ петь мѣсеци врѣме, хората деня и нощя като плѫхове по изби и тавани се крили. Работа и търговия напустнали. Училище и църква забравили. Единъ съ други не се събирали. На улицата никакъ не се показвали, даже и въ двора си не излизали. Свѣщь и огънь не палили, ястие не готвили нито пакъ и хлѣбъ мѣсили — тъй щото теглото на Карловци е било тегло особно, извънредно, което въ никой други градъ не се среща; — па и самитѣ Карловци евреи, изгонени тпослѣ за безобразнитѣ си тогавашни постѫпки, въ нищо не могѫтъ обвини българетѣ.

Въ града Карлово войска не е имало и укрѣпления не сѫ построявани. Слѣдъ преминаванието на русситѣ Дунава, исплашенитѣ турци въ Карлово, като мислили, че и русскитѣ войници постѫпватъ така сѫщо, както и турскитѣ съ мирното население, а пакъ като не искали да напуснатъ жилищата си и да бѣгатъ, тѣ предложили на българетѣ и на 6-й Юлий направили писменни условия за да се покровителствуватъ едни други, било отъ башибозуцитѣ, било отъ русситѣ, при всичко че отъ покровителството на послѣднитѣ, турцитѣ не сѫ имали и нужда.

Въ сѫщия този день турци и българе задружно испратили до русситѣ въ Казанлѫкъ една депутация отъ слѣдующитѣ лица: Мехмедъ Х. Юнузовъ, Мехмедъ Кушоглу, Садѫкъ Молла-Ахмедовъ, Налбантъ Мустафа, Икономъ попъ Христо, Георги Совговъ, Нено Бенчевъ и Авраамъ Чайката. Съ завръщанието си депутацията донесла императорското възвание на български и турски язикъ което се пръснало изъ града и турското население доста се успокоило.

На 9-й почнала да слиза отъ Стара-Планина разбитата отъ Гурка турска войска за която е казано по напредъ и цѣли три дни се протакала. Солдатитѣ голи, боси и измокрени отъ силния дъждъ, едвамъ се влачили къмъ Пловдивъ.

На 11-й пристигналъ изъ Пловдивъ Хаджи Юзбаши съ 100 д. конница. Турцитѣ му казали да си отиде надирѣ, защото съ 100 д. той неможе да пази града а може би и по голѣмо зло да принесе. Юзбашията не се противилъ на това, поискалъ коля, натоварилъ военнитѣ припаси които се намирали въ джамията, испратилъ ги за Пловдивъ, а на другия день и той заминалъ къмъ с. Митиризово. Обаче въ полето се показали около 200 д. казаци, впуснали се слѣдъ него, гонили го до моста на р. Стрѣма въ селото Баня нъ сполучилъ да избѣгне.

Казацитѣ пристигнали въ Карлово, обезорѫжили турското население, уредили отъ въорѫжени българе стража която да варди тишина и порядъкъ, при това и никого да непропуска извънъ града. До вечерьта казацитѣ пакъ се завърнали въ Калоферъ, а нѣкои отъ турцитѣ избѣгнали тайно за Пловдивъ и съобщили че въ Карлово нѣма нито единъ руссинъ.

Кямилъ паша веднага потеглилъ за Карлово съ 10,000 д. редовна войска и около 2,000 д. черкези и башибозуци. Тѣ пристигнали на чукурлийския рѫтъ „ушитѣ“, гдѣто цѣли три дни пресѣдели и не се рѣшавали да настѫпятъ.

На 16-й казацитѣ пакъ пристигнали изъ Калоферъ обиколени отъ стотини селяни за да имъ се понарадватъ и когато почнали да обиратъ останалото въ турцитѣ орѫжие, слухъ се пръсналъ че въ многочисленната турска войска се забѣлѣжило движение и казацитѣ се завърнали въ Калоферъ.

На 17-й гражданитѣ турци се показали надути, горди, съ прѣзрителенъ погледъ и българското население като че почувствувало нѣкаква опасность за себе, взело да се тревожи, да се безпокои, да се страхува, всякой се прибиралъ у дома си и не искалъ да излезе на улицата.

На 18-й войската почнала да наближава и полето почервенело отъ фесове. Гражданитѣ турци, които на 6-й Юлий вѣра и клѣтва давали и писменни условия правили, за да покровителствуватъ въ този случай българитѣ, всичко забравили.

Въ ч. около два сл. пл. войската и башибозуцитѣ обиколили града отъ всѫду за да не избѣгне нѣкой, нападнали отъ тритѣ главни входа и, съ влизанието си още, когото отъ българитѣ срѣщали и застигвали, билъ той мѫжъ, жена или дѣте, на мѣсто го убивали. Послѣ се впустнали изъ кѫщята за грабежь, обаче, освѣнь злато, сребро и други по легки и скѫпи нѣща, нищо друго не вземали. Блъсканьето, крътеньето и чупеньето на вратитѣ; викътъ на мѫжетѣ, плачътъ на женитѣ и писъкътъ на дѣцата, страхъ и трепетъ производжали между българското население изъ цѣлия градъ и всякой се силилъ да се укрие и запази живота си. Надвечерь трѫбата засвирила, грабежа и убийствата се прѣкратили и Кямилъ паша се установилъ да нощува въ мѣстностьта Каяджикъ извънъ града.

Мѣстнитѣ турци които вѣрвали че силата на русситѣ е непобѣдима и щомъ се извѣстятъ за избититѣ въ града българи, ще нападнатъ и ще си отмѫстятъ, на 19-й натоварили коля, талиги, конье и потеглили за Пловдивъ, но въ пѫтя като узнали за разбиването на руситѣ подъ Плѣвенъ, сѫщо и въ Ст.-Загора, веднага се повърнали надирѣ.

Исплашеното българско население, при всичко че никаква тревога нечувало изъ града, пакъ не се рѣшавало да излезе навънъ. Само нѣколцина бѣдняци и прости хорица, които турцитѣ наричятъ *аллахѫнъ адамларѫ* (Божи човѣци) тръгнали да заравятъ мъртвитѣ. Священникъ, разумѣва се, нѣмало. Вдиганието имъ единъ по единъ на носило, врѣме отнимало и тѣ взели отъ разбититѣ дюгени вѫжя, навързвали ги по три-четирма наедно, прекарвали вѫжето на едно дърво, занисяли ги край града и заравяли въ трапища колкото да не сѫ извънъ.

Помацитѣ изъ Цѣпине като се извѣстили, че Кямилъ паша потеглилъ за Карлово, спустнали се за плячка и находящитѣ се черкези въ Пазарджикъ съ тѣхъ се потътрали.

На 22-й сутреньта около 2000 д. помаци и черкези нападнали отъ къмъ западната часть на града и сега вечь не обирали само злато и сребро, нъ всичко каквото намирали, като: черги. келими, възглавки, дрѣхи, мѣдници, тенджури, синии, сахани и други подобни а пъкъ гюлово масло нигдѣ не оставили. Тамъ гдѣто не имъ се удавало лесно да разбиятъ здравитѣ врати, прѣзъ стѣната се прѣхвъргали. Въ другитѣ махали само въ по добритѣ кѫщя влизали, обаче, въ Казаковата улица наредъ карали.

Въ църквата Св. Богородица имало деветь д. мѫже и една жена. За искрътванието вратитѣ, черкезитѣ доста врѣме изгубили. Най послѣ сполучили да влѣзжтъ, убили мжжетѣ и жената, ограбили кандилата, среброто по иконитѣ, потира, дискоса, одѣждитѣ, книгитѣ, даже и купела завдигнали. Помацитѣ и тѣхнитѣ другари черкези, много по свирѣпи се показали отъ завчерашнитѣ си единовѣрци. Тѣзи голѣмо удоволствие намирали да повалягъ хората на земята, като овце да ги колятъ и разни истезания да връшатъ. Всички дюгени били ограбени. Съ стотини коля, талиги и конье съ разни стоки и покжщнина натоварени и закарани, отъ които, нѣкои на евреитѣ продадени.

Грабежа, убийствата и кланетата цѣлий день се продължавали. Въ двата дена били погубени слѣдующитѣ граждани [1]:

Убити:

Ангелъ Катерининъ,
Ангелъ Писковъ,
Апостолъ Павловъ,
Боте Ивановъ,
Василъ и Иванъ Хр. Пулеви,
Вълко Пейчиновъ
Василъ и Димитръ Ив. Лазарови,
Вета Милева,
Гавриилъ Минковъ,
Гено Митевъ,
Гено Бойчевъ,
Георги Янколовъ,
Геор. Хр. Лапановъ,
Димитръ Пордевъ,
„ Вълковъ,
„ Нешовъ,
„ Хитовъ,
„ Сахатчиевъ,
„ Стойновъ,
„ Стояновъ,
Дочо Дочевъ,
Дюлгеръ Стойко,
Иванъ Атанасовъ,
Иванъ Генковъ,
„ Баньовъ,
„ Велевъ,
„ Джирковъ,
„ Карагьозовъ,
„ Мапуковъ,
„ Николовъ,
„ Г. Пѣевъ,
„ Сжбевъ,
„ Стояновъ,
Иеромон. Партений, изъ Рил. мънастиръ
Кара-Христо Колевъ,
Кирко Бухаловъ,
Кръстина Атанасева,
Крьсто Печовъ,
Кунчо Вълевъ,
Кюркчи Петко,
Мария Райчева,
Мутафчи Бонко,
Мушмулата Иванъ,
Нечо Г. Шиваровъ,
Недо Цанковъ,

---

[1] Нѣкои увѣряватъ че цифрата на погубенитѣ да възлиза на 400 д. обаче, презъ 1889 г. когато събирахъ сведѣния въ г. Карлово, съ съдѣйствието на архиер. намѣстникъ свещ. Илия, само за тѣзи изучихъ.

Недѣлчо Петковъ,
Недѣлчо, Георги и Петръ Тодорови,
Никола Петковъ,
„ Лиловъ,
„ Минчевъ,
„ Димитровъ,
Нона Михова,
Овчара Ненчо,
Пашалѫ Недѣлчо,
Петръ Цолевъ,
„ Папазовъ,
„ Илиевъ,
„ Ласата,
„ Атанасовъ,
„ Недевъ,
Петко Боневъ,
Салама Генко,
Семерджи Груйо,
Семерджи Мильо,
Спасъ М. Арнаудовъ,
Стефанъ К. Бозата,
Стоянъ Щраповъ,
Стоянъ Ивановъ,
Стоянъ Кончинътъ,
Стояна Иванова,
Тодоръ Брайковъ,
„ Бояджията,
„ Василиевъ,
„ Рангеловъ,
Хр В. Чаушевъ,
Хр. Патевъ,
Христинка Велова,
Х. Ив. Х. Хитовъ,
Х. Недо Вълковъ,
Х. Ненчо,
Х. Стефанъ Янковъ,
Чифчибаши Мите.

Заклани:

Анастасъ Кръстининъ,
Абаджи Несторъ,
Анастасия Стоянова,
Арабаджи Димо,
Атанасъ Кара-Ивановъ,
Баба Екимица,
Василъ Ивановъ,
„ В. Поповъ,
Видинъ Николовъ,
Видолъ Ганчевъ,
Вълко Илийчинъ,
Генко Цочевъ,
„ М. Божиновъ,
„ А. Салеповъ
Георги Гаврииловъ
Говедара Коле,
Джахата Стойко,
Димитръ Рашковъ,
Димо Атанасовъ,
Дона Стойкова,
Донко П. Саввовъ,
Иванъ Колевъ,
„ Гичевъ,
„ Костовъ,
Иванъ, Мичо и Христо Ненови,
Кашката Генко,
Киро Миневъ,
Коле Рангеловъ,
Коле Бончевъ,
Коста Гичовъ,
Митко Стойковъ,
Маньо В. Димитровъ,
Мите Петковъ,
Мацала Марко,
Моньо В. Далиятъ,
Мутавчи Петръ,
Нено Мичевъ,
Нона Милева,

Никола П. Христовъ,
„ Стояновъ,
„ Митинъ,
„ Василевъ,
„ Груевъ,
Нено и Печо Ив. Платнарови,
Петръ Джепуна,
„ З. Николовъ,
Радкина Христовица,
Свещ. Хр. Х. Марковъ [1]),
Стойко Басмаджиевъ,
Стойко, Димитръ, Брайко и Гено Колеви,
Стана Петкова,
Стефанъ Вълковъ,
Стайко Тодоркинъ,
Стоянъ Мариновъ,
Траколника Христо,
Тахчи Нено,
Христо Б. Бочевъ,
„ Пулевъ,
„ Мирчевъ,
„ Стойковъ,
Христо Ивановъ,
Х. Пено Арнаудовъ,[2])
Чифтчи Лазаръ,
Чортичката Пена,
Янколъ Стояновъ.

Кямилъ паша, види се, да е билъ съмисленникъ на Митхадъ паша. Той не се задоволилъ съ избиването на овчара Ненча, говедара Коле, чифтчибашията (орача) Мите, мушмулата Ивана, мутавчи Боне, а намислилъ да обере и затрие цвѣтето, което украшавало града и обществото. — Да избѣси и заточи най-виднитѣ, богатитѣ и образованитѣ граждани и, да остави само безопаснитѣ споредъ турската философия, художници и земледѣлци.

На 23-й сутреньта глашатая почналъ да вика по улицитѣ, за да излезе всякой изъ кѫщата си и подъ отговорностьта на пашата, безъ никакъвъ страхъ да си гледа работата. Най-първо се показали онѣзи отъ бѣдняцитѣ, които почнали да вдигатъ мъртвитѣ пакъ по сѫщий начинъ и да ги изнасятъ извънь града. Слѣдъ тѣхъ излѣзнали и други нѣкои отъ гражданитѣ, които веднага били уловени и запрени.

На 24-й сутреньта ги освободили и казали имъ че нѣма вечь нито запирания, нито преслѣдвания, и свободата щѣла да бѫде такава, каквато, Карловци никой пѫть не били виждали. Този слухъ се предавалъ отъ уста въ уста, та достигналъ до ушитѣ и на най-послѣдния гражданинъ. Всякой единъ, който цѣла седмица се крилъ по дупки и тавани, като се извѣстилъ, че нѣма вечь никаква опасность, особно, че и пашата гарантира, излезналъ да види какво е станало съ дюгена му, съ

---

[1] Той билъ покаранъ наедно съ други за Пловдивъ, но като се уморилъ и сърѣлъ при Тахталий, наблизо до Пловдивъ, турцитѣ го заклали и тамъ билъ заровенъ.

[2] Распнѫтъ на едно дърво и застрѣлянъ.

ГРАДСКА БИБЛИОТЕКА СОФИЯ

чарковетѣ и стоката му. До вечерьта свободата била по голѣма отъ обѣщанната. Надвечерь всяки се прибралъ у дома си, похапнали, попийнали за да забравятъ скърбьта, кои за убититѣ си чада, кои за бащитѣ си или мѫжетѣ си, или пакъ за ограбения имъ имотъ.

На 25-й сутреньта войницитѣ пакъ почнали да обикалятъ изъ улицитѣ и да ловятъ, нъ не ушь мутавчии и семерджии, а само по видни граждани. При всичко, че мнозина сполучили да избѣгнатъ у дома си и до прозореца не наближавали, а не да се явѫтъ и на улицата, въ разстояние на три дена, пакъ били уловени и запрени 91 д. учители, свещенници и отъ богатитѣ търговци.

Надвечерь на 28-й турцитѣ обрали паритѣ и часовницитѣ на запрѣнитѣ въ затвора, онѣзи отъ тѣхъ, които имали по ягки плещи добрѣ ги наложили, послѣ ги навързали по четирма въ едно вѫже и покарали за Пловдивъ. Щомъ потеглили, евреитѣ ги пречакали на улицата, снимали на нѣкои фесоветѣ отъ главитѣ, налагали имъ отъ расхвърленитѣ изъ обранитѣ дугени капели, като казвали: „Ти приличашъ за български царь, на ти и царска корона; ти като отидешъ въ Пловдивъ, ще станешъ русски паша . . .“ Мнозина отишли въ Пловдивъ, съ капелитѣ, защото евреитѣ имъ взели фесоветѣ.

Слѣдъ тѣхното испращание, затворътъ почналъ да се пълни съ граждани, тъй като евреитѣ твърдѣ много способствували въ това. Тѣ се преобличали като турци, забирали по нѣколко души войници и показвали имъ кои кѫщя да нападатъ.

Изловенитѣ до 2-й Августъ 108 д. въ този день били така сѫщо навързани и испратени. На 15-й испратили още 104 д., между които пакъ имало мнозина съ наложени отъ евреитѣ капели.

На 19-й сполучили да изловѫтъ 156 души, които на 22-й испратили. Наедно съ тѣхъ билъ и Иванъ Карагьоза, нъ като не можилъ да върви, турцитѣ го заклали изъ пѫтя.

На 25-й за послѣденъ пѫть били закарани 113 д. граждани и 37 д. селяни.

Сѫдбата на тѣзи невинни хора въ Пловдивъ е рѣшавана отъ двама тѣхни съграждани: Ненко Ив. Кабзималовъ който на 2-й Августъ заминжлъ за Пловдивъ и Димитръ Софговъ.

Запрѣнитѣ били искарвани единъ по единъ прѣдъ тѣхъ и тѣ посочвали кой да бѫде обесенъ, кой заточенъ и кой освободенъ.

По внушението на турската власть, за бѣсене прѣдставяли само по развититѣ и богати граждани; за заточение второстепеннитѣ, а за проститѣ казвали, че тѣ били съвсѣмъ невинни, понеже когато дошли русситѣ въ Карлово, тѣ се намирали по работата си та и не ги видѣли.

И така, по прѣсѫдата на Ненко Ив. Кабзималовъ и Димитръ Софтовъ, въ Пловдивъ били обѣсени прѣзъ м. Августъ слѣдующитѣ лица:

Александръ, Иванъ и
  Христо Х. Вълкови,
Анко и Мате Г. Джепунови,
Апостолъ Атанасовъ,
Атанасъ Ковачътъ,
  „ Атанасовъ,
Бочо П. Загорски,
Василъ Патевъ,
  „ Хр. Икономовъ,
  „ Ив. Трантеевъ,
Гено Ст. Иовчевъ,
Георги Ст. Басмаджиевъ,
  „ П. Джаджовъ,
  „ П. Лазаровъ,
  „ Огняновъ,
  „ Челебията,
Димитръ Х. Ненчовъ,
  „ В. Пулевъ,
Димо, Георги, Иванъ, Кузманъ
  и Христо Д. Араплиеви,
Д-ръ Киро Поповъ1),
Захарий Ив. Енковъ,
Иванъ Х. Ангеловъ,
  „ Аджаровъ,
  „ Добревъ,
  „ Х. Димитровъ,
  „ Калчовъ,
Коле Х. Неновъ,
Коста М. Брайковъ,
  „ Х. Митевъ,
Кръсто Георгиевъ,
Лило Дерелиятъ,
  „ К. Астарджиевъ,
М. П. Тантиловъ учитель,
Минчо Войняговецъ и синъ му
  Георги,
Нено Бончовъ,
Никола П. Христовъ,
  „ П. Тантиловъ,
  „ Милевъ,
  „ Ив. Гиковъ,
  „ Гичевъ,
  „ Минчевъ,
  „ и Христо И. Джиджеви,
  „ Ивановъ,
Петръ Продановъ,
  „ М. Лапата,
Пѣйо Ивановъ,
Свящ. Тодоръ Костовъ,
Стоянъ Ангеловъ,
  „ Недѣлчевъ,
Стефанъ Хр. Овчаровъ,
Стайко Пощаджи,

---

1) За възнаграждение че цѣрилъ турскитѣ войници догдѣто да го испратятъ въ Пловдивъ, отъ бой го съсипали и полумъртавъ обѣсили.

Иванъ Г. Лазаровъ,
„ Лиловъ,
„ Митиризлиевъ,
„ Пелтекя,
„ Павловъ,
Иванъ и Стефанъ Ив. Козарови,
Илинъ Видоловъ,
Киро И. Кацаровъ,
Тодоръ Димитровъ,
Христо Ив. Гюмюшевъ,
„ С. Милановъ,
„ Д. Мегдански,
„ и Илия Рачеви[1]),
Хаджи Коста,
Черно Ивановъ.

Обѣсени въ Шипка.

Георги Томановъ,
„ Ив. Чобалиевъ,
Димитръ Стаменовъ,
„ Х. Мичевъ,
Иеронимъ Х. Рачевъ,
Икономъ попъ Христо,
Киро Христовъ,
Коле Цаковъ,
Нено Стояновъ,
Панайотъ Стаменовъ,
Пейо Красевъ,
Петръ Ив. Фурнаджиевъ,
Стаменъ Х. Русиновъ,
Стефанъ Христовъ,
„ Стаевъ,
„ Г. Салеповъ,
Тоте Д. Сахатчи,
Христо Стойковъ,
„ Стояновъ
„ В. Трантеевъ
„ Ив. Фурнаджевъ,
„ Цолевъ,
Хаджи Станьо, Лазаръ и Димитръ Х. Иванови,

Обѣсени въ Казанлѫкъ.

Лазаръ Христовъ,
Никола Банялиевъ,
Симеонъ Русковъ,
Тодоръ Д. Банялиевъ,
„ и Кръстьо Г. Божинови.

Х. Ангелъ Ивановъ *въ Сопотъ.*
Георги Х. Димовъ *въ Цариградъ.*
Павле Николовъ *въ Рѫж. Конаре.*
Иванъ Трантеевъ *въ с. Митиризово.*
Пенчо М. Божиновъ, въ Карлово.[2])
Иванъ Панталонътъ, въ Карлово.[3])
Еньо Д. Блъсковъ, въ Карлово.[4])

---

[1]) Илия свършилъ въ Русия университетъ и билъ много уменъ човѣкъ.

[2]) Когато го покарали за бѣсене, съ стотини турчета и туркини го послѣдвали и се въсхищавали а като го прикачили на вѫжето, ритнали го на посока къмъ шипчанския проходъ и казали му да носи „много здраве" на русситѣ.

[3]) Турцитѣ искали четири турски лири отъ майка му, за да го свалѫтъ, инакъ гаргитѣ щѣли да го искълвѫтъ на вѫжето.

[4]) Той билъ изъ Калоферъ, 15-годишно момче и обѣсили го не за друго, нъ защото се намиралъ слуга при д-ръ Киро Поповъ.

Димитръ бояджи Колевъ, Иванъ Златинъ, Никола В. Тантиловъ, Иванъ Влаевъ, синътъ на Христо Кѫнинъ, синътъ на Морали Нанка сѫ избѣсени, нъ гдѣ именно не можихме да узнаемъ.

Слѣдъ избѣсванието на тѣзи клѣтници, почнали да се испращатъ за Карлово отъ запрѣнитѣ, а слѣдующитѣ лица оставени и въ началото на м. Ноемврий били заточени въ Адана, Китай и Триполи:

† Атанасъ Николовъ[1]),
„ Рѫжовъ,
Вельо Атанасовъ,
„ Колевъ,
Георги Арменовъ,
„ Хр. Пулевъ,
† „ Малинковъ,
† „ Ивановъ,
† Дюлгеръ Грѫде,
† Иванъ Г. Пѣевъ,
„ Стоевъ,
† „ Иовчевъ,
„ Смрадликовъ,
† Кунчо Вълевъ,
† Никола Шопара,
„ Шахпаза,
Петръ Чанаковъ,
† „ Басмаджиевъ,
„ Н. Василиевъ,
„ Лазаровъ,
Свящ. Х. Василъ,
Станьо Фурунджи,
Стайко Лулинъ,
Стоянъ Кюркчи,
Тодоръ Геновъ,
Христо Хавата,
„ Б. Загорски,
† „ Трантеевъ,
„ Милевъ,
„ Кѫнинъ,
„ Джепуна,
† Х. Пенчо Лулинъ.

Въ много мѣста българетѣ сѫ обвинявани въ нѣщо, ако то да е било и съвсѣмъ безосновно. Карловци, обаче, не е имало въ какво да се обвиняватъ. Отъ съгражданитѣ имъ турци никакво оплакване нѣмало противъ тѣхъ. Съ орѫжие въ рѫка никой не се уловилъ. За никого не било казано, че той е убилъ или ограбилъ кого и да било. Даже и най-малкото престѫпление, което би водило какво и да е наказание, въ тѣхъ не се указало.

Избѣсенитѣ изобщо, ако и да располагали съ конье и каруци, пѣши и вързани съ чипици на краката въ Пловдивъ закарани; бой и разни истезания въ затвора понесли, най-послѣ и мѫченическа смърть на вѫжето претърпѣли, — само защото сѫ били българе, и българе образовани, развити, богати, съ една дума, защото сѫ имали нещастието да бѫдѫтъ по първи измежду своитѣ съграждани.

---

[1]) Означенитѣ съ кръстъ, тамо се поминали отъ мѫки и страдания.

Избѣсенитѣ преждеврѣменно се опростили съ този лъжовенъ свѣтъ; заточенитѣ отишли да гниятъ и ревматизмъ да печелятъ по влажнитѣ тъмници, а пакъ останалитѣ въ Карлово черно тегло по дупки и тавани прекарали.

Въ Карлово нито една кѫща не била изгорѣла, нито съсипана, даже и керемидка отъ покрива не помѣстена. Женитѣ, които останали безъ мѫже отъ по големитѣ кѫщя прибрали се при свои роднини или приятели, а тѣхнитѣ кѫщя офицери и войници испълнили, нъ като останали безъ дърва, прозорцитѣ и вратитѣ изгорили. Така сѫщо и онѣзи, които се настанили по ханищата — слѣдъ оттеглюванието на голѣмата часть отъ войската, като притежатели се располагали. Дюгенитѣ изобщо били ограбени, кепенцитѣ исчупени, вратитѣ на магазиитѣ искрътени и всичко като пущинякъ зяпало, само турскитѣ и еврейскитѣ дюгени останали здрави и въ тѣхъ се продавала повечето отъ българската стока между турци и евреи, защото, българина и прагътъ на вратата си не прескачалъ. Даже и онѣзи, които били освободени изъ Пловдивския затворъ, едни презъ планината избѣгали, а други изъ домоветѣ си се испокрили, тъй щото до освобождението изъ карловскитѣ улици, българинъ не се мѣркалъ, освѣнъ Видолъ Митевъ, Христо Чоновъ, Ботьо М. Божиновъ и Димитръ Донковъ, които военното началство било поставило като прислужници на войницитѣ, а послѣдния билъ настоятель на нѣколко отъ фурнитѣ, които вадили хлѣбъ за войската и на гумната (харманитѣ). Нъ често пѫти нѣкои отъ войницитѣ, догдѣто още не ги познавали, залавяли ги на улицата и искали да ги убиватъ.

Въ никоя отъ българскитѣ кѫщя, както казахме, коминъ не пушилъ, а въ крайна нужда въ нѣкоя отъ стаитѣ огънь палили. Вечерь се прибирали по рано на лѣглото и безъ свѣщь лѣгали за да не се вижда извънь свѣтлина. Хлѣбъ не мѣсили, защото нѣмало гдѣ да го опекѫтъ, а повечето съ тикви (сакѫски) се хранили, съ картофи, съ недоваренъ качамакъ, гладували, нъ като се намирала вода почти въ всяки дворь или въ съсѣднитѣ, гладния търбухъ съ водица пълнили. Умрѣлитѣ презъ това врѣме, често пѫти и старитѣ баби ги занисяли и погрѣбавали, а роденитѣ не се кръщавали, ако ще би и да умирали. Въ цьрква никой не отивалъ, защото, скрититѣ священници, ако попаднели въ рѫцѣтѣ на зебецитѣ-войници, брадитѣ имъ косъмъ по косъмъ щѣли да измѫкнатъ, а послѣ да ги убиятъ. Па и църквитѣ извътрѣ на Божий домъ вечь не приличали. Исчупенитѣ полиелеи по плочитѣ се търкаляли. На почернелитѣ отъ димъ икони и очитѣ били извъртени. Войницитѣ като палили по на нѣколко мѣста огънь за да пекѫтъ грабенитѣ оттукъ оттамѣ овни, всичкитѣ стѣни били очадени, а за да не имъ пуши до толкозъ, здраво стъкло по прозорцитѣ не оставили. По едно врѣме и коньетѣ си почнали да врьзватъ вѫтрѣ, та подътъ исцѣло билъ покритъ съ конски нечистотии, а тукъ-тамѣ се забелѣзвали и човѣшки и, кръвьта на избититѣ въ църквата Св. Богородица 10 д. съвършенно се закрила. — Въ такова състояние се намирали църквитѣ въ Карлото до освобождението. Священникъ Лазаръ презъ Богородичнитѣ и Коледнитѣ пости, отивалъ изъ вратца въ Вратца въ нѣкои кѫщя, причащавалъ хората и ги утѣшавалъ, а пакъ други и при него отивали.

Като че не стигала на Карловкитѣ тъзи верига отъ теглила, зебецитѣ почнали да блъскатъ вратитѣ и да казватъ, че всичкитѣ мѫжки отъ 7 до 70 год., които се намѣрѫтъ, ще бѫдѫтъ погубени. Зебецитѣ влизали вътрѣ, завдигали по нѣщо, което имъ се виждало угодно и си отивали. Нъ ако имъ се испречвала негдѣ млада жена, каквато и често пѫти дирили изъ цѣлата кѫща, така лесно отъ тамо не излизали. Нѣкои увѣряватъ, че зебецитѣ тѣзи безобразия вършили само по краищата на града, а не и въ средата. Обаче, ний сме изучили нѣколко такива случаи и за тамо, гдѣто, жени по цѣла нощь сѫ изнасилвани и по двѣ седмици болни лежали. А пакъ дивия зебекъ не е имало за какво да прави разлика между края и средата. За него по онова врѣме всичко било, както се той произнася — *гявуръ куй*.

Пръснатия слухъ за избиванието на мѫжкитѣ дѣца, ако и да не е билъ вѣренъ, обаче, клетитѣ майки веднага облѣкли момченцата си съ роклички, вързали имъ на главата по една кърпица, а онъзи, която нѣмала такива нѣща, отъ съсѣдкитѣ си заела.

Сродници и приятели единъ други като не се посѣщавали, при първото исчукване на вънкашнитѣ врата, които постоянно били заключени, исплашенитѣ дѣца, като лалугери се спускали въ своето скривалище, защото, тѣ вечь знаяли, че на вратата зебеци тропатъ.

Такъвъ е билъ живота на българското население въ Карлово до пристиганието на четири пайтона съ англичани, испратени отъ страна на Леди Странфордъ, които всяка една българска кѫща посѣтили, избититѣ въ града и испратенитѣ повънъ описали. Повечето отъ женитѣ на Варвара Убрихъ уподобили. Теглилата и сълзитѣ ги били съсипали. Гладътъ ги изсушилъ. Не измити, не изрѣсани, рошави, съ най-прости и дрипави дрѣхи облѣчени, тъй щото по цвѣтътъ на почернелитѣ лица и по облѣклото си, никакъ не се различавали отъ влашкитѣ лингурки, и ако би се размѣсили съ тѣхъ, даже и за мѫжетѣ имъ невъзможно щѣло да бѫде да ги познаятъ и отличатъ.

Англичанитѣ раздали на женитѣ брашно, орисъ, на нѣкои и пари, утѣшавали ги нъ като узнали че огънъ несмѣятъ да си палятъ за да варѫтъ ориза, почнали варенъ орисъ да раздаватъ. Тѣ се бавили до двѣ-три седмици въ Карлово и при тръгванието си, казали на военния началникъ да ограничи войницитѣ и да не нападатъ вечь по кѫщята. Нъ щомъ заминали, зебецитѣ, които постоянно били пияни, почнали да обикалятъ кѫщята и да прибиратъ ориза, а на друго, толкозъ не посягали и по човѣшки се отнасяли.

Въ течението на тъзи война, евреитѣ непростими дѣла сѫ вършили надъ угнѣтенитѣ тогава българи почти въ всяки единъ градъ, гдѣто отъ нѣколко години насамъ сѫ се вгнѣздили. Тѣ сѫ били най-вѣрнитѣ шпиони на турцитѣ. Тѣ съ хиляди невинни хора сѫ предали и на вѫжето прикачили или пакъ на заточение испратили. Тѣ пословични сумми отъ затворницитѣ сѫ ограбили. Всяки пѫть, когато турцитѣ отивахѫ да нападатъ нѣкой градъ или село, евреитѣ ги придружавахѫ и ограбеното съ една ничтожна цѣна купувахѫ, — църковни кандила, вѣнци, потири, повти, женски нанизи и накити по три гр. за оката сѫ плащали. А пакъ черги, килими, платове, мѣдни сѫдове, на каква цѣна сѫ взимани, не знаемъ, нъ на Одринската станция, евреитѣ цѣли вагони стоваряхѫ. Битъ-пазаръ и безистена на изложение заприличахѫ. Платна, дрѣхи и други нѣща отъ разни градове се намирахѫ и всичко това презъ еврейски рѫцѣ бѣ преминало.

Често пѫти самитѣ евреи сѫ подщрекавали турцитѣ на грабежъ за да се въсползоватъ. Такава една шайка евреитѣ бѣхѫ испратили и въ прочугото гръцко село Орта-кюй (Димотишко) гдѣто голѣмо богатство се намирало, нъ цѣльта си не можихѫ да постигнатъ[1]).

Презъ м. Юлий когато въ Одринския затворъ докарахѫ мнозина отъ Н.-Загорскитѣ първенци, догдѣто да ги избѣсатъ, тѣхнитѣ съграждани евреи, всяки день посѣщавахѫ затвора като водехѫ слѣдъ себе по нѣкоя туркина, която дирила Ивана или Стояна — убийцата ужь на мѫжа си нъ не го познавала. Евреитѣ ѝ посочвахѫ Ивана и тя веднага захващаше да вика, притворно да плаче, всички затворници се стичахѫ да видѫтъ българина-убийца, турцитѣ зѫби скръцахѫ и въ сѫщото врѣме по гръбътъ на Ивана нѣколко юмрюци се стоварвахѫ.

Туркината и евреитѣ излизахѫ а слѣдъ малко послѣднитѣ се пакъ завръщахѫ при Ивана и обѣщавахѫ се да убѣдѫтъ туркината за да го избави като ѝ даде нѣколко лири. Само затворницитѣ не сѫ знаили че мъжътъ на туркината е живъ и че това е било чифутска *дубара*, нъ окаяния Иванъ като виждаше че всяки день се повикватъ изъ затвора по нѣколцина и назадъ не се завръщатъ и като слушаше че по 20 и 30 д. ежедневно на вѫжето се прикачатъ, ако и съвсѣмъ невиненъ, оставаше съгласенъ да даде нѣщо на туркината, особно, като незнаеше защо е запренъ, той е вѣрвалъ че единствената негова противница е туркината, може би отъ мѫжътъ си заставена за нѣкакво отмъщение. Туркината залавяше отъ 100 лири и съ молбата на евреитѣ скланяше на 50. Иванъ испращаше до нѣкой свой приятель за паритѣ, които или самъ приятельтъ донисяше или чрѣзъ другиго испроваждаше[2]). Евреитѣ грабвахѫ суммата, измѫкваха се навънь, а Иванъ оставаше въ затвора единъ-два дена догдѣто му исплѣгехѫ въжето. Отъ нѣкои и по 200 л. истеглювахѫ, нъ нито единъ отъ тѣхъ не е билъ освободенъ. Това никому да не се вижда странно, особно че не го пишя по слухъ нъ като очевидецъ. А пакъ такива очевидци, вѣрвамъ, за сега съ стотини, да не кажемъ съ хиляди може да се намиратъ. Освѣнъ това, тѣзи християнски врагове и съ мъртвитѣ тѣла сѫ се подигравали. Нито единъ отъ избѣсенитѣ въ Одринъ българе безъ еврейски храчки не е сваленъ. На едни отъ избѣсенитѣ, въ устата цигара въвирали. На други, кръстове отъ хартия по дрѣхитѣ пришивали. На трети, на главата калпаци нахлузвали, съ камъне ги замервали и разни други безобразия вършили, които, отъ никого не сѫ забравени, нъ 500-годишния робъ, роденъ съ наведена глава, така ще си вѣкува! Българетѣ въ Н.-Загора отъ които тѣхнитѣ съграждани евреи такива сумми измѫкнахѫ и се обогатихѫ, сега сѫ предали почти всичката търговия въ рѫцѣтѣ на евреитѣ. Така сѫщо въ Т.-Пазарджикъ и на много други мѣста. Само еднитѣ карловци незабравили миналото и неоставили да тѫпчатъ повторно земята онѣзи, които, съ хиляди невинни душици расплакали и съ милиони сълзи по нея изронили.

---

[1]) Ортакюйлиитѣ сѫ въ очитѣ на Одринскитѣ евреи найлошитѣ хора на свѣта, защото не ги оставяхѫ не само да се заселятъ нъ и да стѫпатъ въ селото. Повечето отъ селянитѣ сѫ хора търговци, обаче, отъ евреинъ нищо некупуватъ и такова отвращение иматъ къмъ евреина, щото неискатъ и на улицата да го срещнатъ.

[2]) Лицата които донисахѫ пари на затворницитѣ бѣхѫ повечето арменци и нѣкои гърци, съ които, разумѣва се, имали сѫ земане-даване, а нѣкои отъ женитѣ си изисквахѫ.

Евреитѣ слѣдъ заселяванието си въ Карлово въ непродължително врѣме доста напреднали. Помогналъ имъ Богъ та всичката търговия на рѫцѣ турили. Всяки отъ тѣхъ и съ лихварство боравилъ и всяки се силилъ банкеринъ да стане. Селянитѣ безбожно експлоатирали. Добри пари спечелили, та и най-добритѣ мѣста въ средата на града накупили — цѣль единъ кварталъ. Великолѣпни (споредъ Карлово) кѫщя въздигнали, които отъ 4—5 до 80 достигнали и голѣма хавра си направили. Съ турцитѣ искренно приятелство водили нъ не и съ българетѣ.

Когато турското население отъ страхътъ на русситѣ потеглило за Пловдивъ, евреитѣ не се отдѣлили отъ него. То се завърнало и евреитѣ наедно. Послѣ, както казахме съ сребра и хорска покѫщнина търгувахѫ, гюловитѣ масла на рѫцѣ турихѫ, толкозъ невинни хорица избѣсихѫ и пакъ наедно съ турцитѣ за Пловдивъ потеглихѫ, а нѣкои и за Цариградъ заминахѫ. Слѣдъ примирието онѣзи изъ Цариградъ завърнали се въ Пловдивъ, нъ и тамъ небило за живѣяне — кѫща нѣма, работа нѣма, карловски селянинъ не се вижда, готово се харчи, а пакъ за блаженното Карлово да отидѫтъ, не се рѣшавали.

Най-послѣ намислили да тръгнатъ за тамо, нъ предварително испратили нѣкого си Венецияни до околийския началникъ за споразумѣние. Венецияни взелъ съгласието на околийския началникъ, сѫщо на общинското управление катому се казало, 26 д. отъ злѣ компромитиранитѣ, за сега да не се завръщатъ. Той обаче и внимание необърналъ на тѣзи думи.

Съ пристиганието си въ Пловдивъ, Венецияни съобщилъ на своитѣ единородци че сѫ приети и тѣ почнали да товаратъ коля съ покѫщнина, съ дѣца, жени и потеглили.

На 11 Юний 1879 г., тѣ пристигнали до Карлово, спрели колята на Балабановий мостъ и като взели да си припомнуватъ извършенитѣ преди двѣ години отъ тѣхъ надъ невинното и беззащитно тогава българско население предателства, грабежи, гонения и подигравания, не се осмѣлявали да влезѫтъ въ града. Цѣлъ часъ се колебали и тогава съ растреперени сърдца, съ прежълтели отъ страхъ лица, заловили улицата за въ града, нъ като бѣхѫ изровили карловци даже и основитѣ на кѫщята имъ, врѣменно слезнали въ голѣмия конакъ на мютевелията.

Като почнали да растоварятъ донесената покѫщнина, случайно минала отъ тамо Лала Цвѣткова, видѣла въ рѫцѣтѣ на еврейката Саруча своята черга и почнала да я дръпа. Саруча която въ начало неискала да испусне чергата и казвала: „я черга некрала, на сокакъ нашла“, оставила чергата и на вътрѣ побѣгнала.

Ботьо Божиновъ на когото тримата братя бѣха обѣсени, стоката въ магазията имъ отъ 4000 лири обрана и повечето вещи ограбени отъ евреитѣ отколкото отъ башибозуцитѣ, щомъ видѣлъ предъ очитѣ си двама отъ обирачитѣ: Презенти и Аврама Мизанъ, като върбовъ листъ се растрепералъ и на Презенти казалъ: „и ти ли, о безсрамнико, съ калпакъ на глава се завърна надирѣ“!

Женитѣ на Петра кожухара и на дюлгеръ Христа, майката на Ивана Велковъ и много други гражданки, събрали се около евреитѣ, една иска приката на дъщеря си, която и́ ограбили, друга иска синътъ си, когото предали, третя мѫжътъ си и евреитѣ като видѣли че българитѣ не сѫ забравили, вѣчно незабравимитѣ тѣхни безчеловѣчни дѣла, за които заслужено могѫтъ да бѫдатъ наказани, спрели растоварването на покѫщнината, а пакъ нѣкои отъ тѣхъ, веднага въ колята се нахвъргали.

По вѣстницитѣ, разумѣва се, извѣстие нѣмало, нито камбанитѣ ударили, нито пакъ глашатая викалъ, нъ какъ и отъ гдѣ се извѣстили женитѣ въ Карлово, та като пчели на кошарище или на похитителя му съ жеглата си нападали. Коя съ хурка въ ржцѣ, коя съ точилка, коя съ пълни джобове камьни обиколили колята, и ако полицията не била прибръзала, нито единъ евреинъ живъ не щѣли да оставатъ. Па и самата полиция се видѣла безсилна да противостои за по дълго на такъвъ единъ гнѣвъ происходящъ отъ убити и дълбото ранени сърдца.

Тогава само когато евреитѣ казали, че ще си вървать и почнали да впрѣгатъ колята, женитѣ се по успокоили. Нъ пакъ не се отдѣляли отъ тѣхъ. догдѣто не тръгнали. Нѣкои отъ женитѣ съ викове ги испроводили извънь града, а често пжти и по нѣкой камъкъ стоваряли върху покрититѣ коля.

Евреитѣ заминали, женитѣ въ Карлово се успокоили, нъ слѣдъ малко врѣме нѣколко отъ тѣхъ били повикани въ Пловдивъ, както и Димитръ Попадийский, ислѣдвани, затворени, нъ не само властьта трѣбвало да ги оправдае, а и самитѣ евреи. Сега вечь въ Карлово евреи не се вждятъ. Даже и онѣзи които прескачахж сегисъ-тогисъ, слѣдъ като убихж нѣкого си Рафаила около с. Джбине и другиго въ с. Паничаре, доста се обезсърдчихж.

Ако карловкитѣ сж гонили и гонятъ евреитѣ, карловци изобщо, особно пакъ онѣзи, които сж били скрити на тавана въ конака на Муста ефенди, вѣчно ще помнжтъ, на чада и внуци ще приказватъ, че въ този конакъ сж намѣрили спасение на живота си. Когато нападнала на конака въоржжената и разгнѣвена тълпа за да избие скрититѣ тамо българе, благородната ханжмка на Муста ефенди излезла безъ фередже на гръба срещо тълпата и спасила живота на толкозъ невинни душици, които днесь я благославятъ.

Приключенията въ Сопотъ. Въ началото на м. Юний пристигналъ въ Сопотъ карловския каймакаминъ и поискалъ трима отъ гражданитѣ, именно: Ганчо П. Николовъ, Д. Батоловъ и Георги Джоровъ, за които се билъ извѣстилъ че презъ м. Мартъ миналата година, ходили въ Панагюрище за споразумѣние по въстанието и казалъ че ще ги закара съ себе въ Карлово.

Единъ измежду първенцитѣ граждани Кирко Петровъ, отговорилъ на каймакамина, че тѣзи хора сж добрѣ познати на всичкитѣ граждани, никдѣ не сж отивали, въ нищо не сж виновати и каймакамина си отишелъ ако и не толкозъ задоволенъ.

Слѣдъ преминаванието на русситѣ въ Свищовъ, отъ Пловдивъ били изискани: Х. Гьоко Павловъ, Кирко Х. Ивановъ и Ив. Петровъ Преди да се яватъ предъ началството, пръсналъ се слухъ изъ града, че русситѣ завзели Казанлѫкъ. Турското население се исплашило и когато отишли да попитатъ защо сѫ повикани, казало имъ се: *дефъ олунъ бурданъ* (махнете се отъ тукъ.

Тѣ се завърнали въ Сопотъ, гдѣто слухътъ билъ всеизвѣстенъ.

На 8-й Юлий станало събрание отъ първенци, нѣкои предложили да се испрати една депутация въ Казанлѫкъ, която да яви на русситѣ че Сопотъ е свободенъ отъ турци, да ги покани да дойдѫтъ, и всички останали съгласни на това. — Само Кирко Петровъ се показалъ недоволенъ отъ туй предложение и казалъ: „Геленъ бей, гиденъ базиргянъ; русситѣ нѣколко пѫти сѫ дохаждали, нъ като си отидѫтъ, какво ще правимъ ний?“ Обаче, по причина на случката миналата година въ училището, (вж. ч. II стр. 411 „Княж. България“) гражданитѣ неискали да го слушатъ въ това и рѣшили да испрататъ: Х Гьока, Д. Батуловъ, Ив. П. Стоянчевъ, Ганчо Чавдаровъ, Димитръ Финговъ, които на 10-й сутреньта се представили предъ ген. Столѣтовъ въ Казанлѫкъ.

На 12-й въ завръщанието си взели отъ Карлово 6 — 7 д. казаци съ единъ офицеринъ, които били посрещнати отъ населението, направили молебенъ въ църквата, обиколили изъ градеца, поставили Х. Гьока врѣмененъ управитель и до вечерьта казацитѣ пакъ се завърнали въ Карлово.

Слѣдъ 2 — 3 дена тѣ повторно посѣтили Сопотъ, нъ като нѣмало въ него турци несчели за нуждно да потрегятъ. Гражданитѣ щомъ се извѣстили че казацитѣ и Карлово напуснали, испратили Пенча Кочето въ Калоферъ, за да узнае наскоро ли ще се завърнатъ. Нъ Пенчо нито се чулъ нито се видѣлъ — разумѣва се, че е погубенъ.

Избиванието на Карловци силно растревожило населението въ Сопотъ и, до толкозъ било исплашено, щото, още въ сѫщия день искало да избѣгне, нъ отложило и на 19-й сутреньта безъ нищо, като на госте потеглило за политѣ на планината. Едни останали тамо, 5 — 6 сѣмейства заминали за Троянъ, а нѣкои надвечерь пакъ се завърнали по домоветѣ си.

На 21-й три-четирма турци облечени сѫщо като русси безъ никаква разлика, — разумѣва се, взели сѫ дрѣхитѣ на нѣкои убити войници, показали се край града, а българетѣ, които съ нетърпѣние очаквали да видѫтъ поне единъ руссинъ слѣдъ произшествията въ Карлово, потеглили за да ги посрещнатъ. Мнимитѣ русси веднага изгърмѣли, убили Мите Шишеджиевъ и Пѣя Куртевъ и назадъ се повърнали. По поводъ на това приключение, вечерьта много народъ избѣгналъ къмъ планината.

На 22-й надъ с. Михаилци силна войска се показала и въ Сопотъ вечь никой не останалъ. — Всички се опѫтили къмъ Ст. Планина, кой съ както можилъ, а нѣкои даже и безъ хлѣбъ потеглили. Турцитѣ отъ къмъ Добрила посрещнали една часть отъ гражданитѣ и избили до 40 д. мѫже, жени и дѣца, а другитѣ по върха на Амбарица, избѣгнали. Сопотенци се пръснали по Габрово, Севлиево, Свищовъ, а нѣкои заминѫли и въ Румѫния.

Населението въ Сопотъ не остана както по другитѣ градове изъ розовата долина да бѫде исклано по домоветѣ си, нъ въ бѣгството отъ гладъ, студъ и неволя е оставило задъ Ст. Планина до 7—800 души.

При завръщанието си, Сопотенци намѣрили 180 дюгена и по добри кѫщя на прахъ и пепель, а само онѣзи по крайщата останали до негдѣ здрави. И ако би нѣкой си Шерифъонбаши да не ги запазилъ и тѣ щѣли да изгорятъ. Турцитѣ изъ околнитѣ села дълго врѣме пренасяли покѫщнината на Сопотненското население и сегисъ-тогисъ палили по нѣкоя кѫща.

При настѫпванието на русситѣ въ Пловдивъ, въ затвора били убити 11 д. граждани изъ Сопотъ, между които се намирали: Ив. Недковъ, Филотей Кирковъ, Генко Силака, Фраге Шишковъ.

Опустошението на Калоферъ съ 618 жьртви. Преди да пишемъ за опустошението на този славенъ въ турско врѣме градецъ, съ нѣколко думи ще кажемъ, че той е билъ осѫденъ на това, една година по напрѣдъ — въ врѣме на въстанието.

Когато вечь съ хиляди хора бѣхѫ избити, съ стотини села разорени и всичко се считаше потушено, Селими паша съ 4000 д. войска и безбройна сганъ башибозуци и черкези, потеглилъ за Калоферъ да го съсипе.

Съ пристиганието си башибозуцитѣ оставилъ извънь градеца, които го обиколили отъ всичкитѣ му страни, а съ войската влезълъ вътрѣ. Гражданитѣ царски го посрѣщнали и завели въ кѫщата на Хр. Тъпчилещовъ. Още несѣдналъ да си отпочини, той казалъ, че Коранътъ имъ гласилъ, ако въстане единъ само българинъ противъ властьта, трѣбвало всички да бѫдѫтъ избити, тъй щото и за Калоферъ никаква милость неможе да има.

Гражданитѣ взели да му се молятъ и той се обѣщалъ да не съсипва градеца, ако го възнаградѫтъ съ нѣщо. Тѣ веднага се впуснали и въ разстояние на два часа, по една лира отъ човѣкъ, по двѣ, по петь, а най-много до 20, събрали 800 лири, които му предали съ една конкума отъ 8—9 оки гюлово масло и за Казанлѫкъ го испратили. — Всичкото му сѣденье въ градеца било два часа, догдѣто да се съберѫтъ паритѣ.

Слѣдъ неговото заминавание, черкезитѣ предводими отъ единъ тѣхенъ бинбашия, нахлули въ градеца и почнали да грабѭтъ. Между това, бинбашията съзрѣлъ съпругата на Лила Бочевъ, която била жена млада, красива, напета, представителна, безъ да знае, че тя била и честна, силна, рѣшителна, той се отдѣлилъ отъ войницитѣ, отишелъ на вратата и заповѣдалъ ѝ да му отвори. Тя го изругала по българския тогавашенъ обичай и той почналъ съ сабята си да насилва.

Жената като видѣла, че вратитѣ немогѫтъ устоя на неговия натискъ, грабнала брадвата, замахнала и рѫката наедно съ сабята останали вътрѣ, а уплашения бинбашия побѣгналъ.

Черкезитѣ продължавали да грабятъ и никой небилъ въ състояние да ги ограничи. Двама отъ гражданитѣ: Василаки Морфовъ и Недьо Начовъ, впуснали се слѣдъ пашата, застигнали го и казали му, че ако неспрѣ грабежа, до Казанлѫкъ ще го слѣдватъ и отъ тамъ ще телографиратъ на В. Порта, като считатъ него отговоренъ за всичко. Гражданитѣ като дали 800 лири и гюловото масло съ голѣмъ куражъ говорили, а Селими паша съ снисхождение слушалъ думитѣ имъ. Тѣ още не свършили оплакванията и заканванията си, пристигналъ и бинбашията съ една рѫка и безъ сабя. Въ единия и другия случай, пашата трѣбвало да се завърне въ Калоферъ. Той ограничилъ черкезитѣ, прогонилъ ги навънь и почнали да дирятъ кѫщата на жената. Юзбашията десеть пѫти заминалъ покрай нея, въ съсѣднитѣ кѫщя надниквалъ, на сѫщата, обаче, и не се спиралъ, като че се страхувалъ и другата му ржка да не-отрѣжатъ, или пакъ първо обладанъ отъ страсть, а послѣ отъ страхъ, нищо не забелѣжилъ. Най-послѣ пашата казалъ, ако въ растояние на три дни не му занесжтъ сабята въ Казанлжкъ и не му представатъ жената, градеца на прахъ и пепель ще направи и заминалъ.

Священницитѣ разгласили въ църквитѣ и глашатая викалъ изъ улицитѣ, че въ когото се намира сабята и страхува се да я покаже, той може да я подхвърли негдѣ, за да не пострада поне градеца.

Жената явила на мжжа си сабята и казала, че тя сама ще я представи на властьта, нъ той не ѝ позволилъ и самичъкъ я занесълъ на мюдюрина, който веднага испратилъ и сабята и Лила Бочовъ съ нѣколко заптии при Селими паша въ Казанлжкъ. Изъ пжтя Лило билъ съсипанъ отъ бой. Наскоро го препратили въ Пловдивския затворъ, гдѣто, тоже билъ истязаванъ.

По това врѣме пристигналъ князъ Цертелевъ въ Калоферъ. Гражданитѣ съвѣтвали Лиловица да се прѣдстави предъ него и да изложи цѣлата история безъ да скрие нѣщо. Тя се явила и въ присжтствието на мюдюрина всичко отъ игла до конецъ расправила. Князь Цертелевъ пламнжлъ отъ гнѣвъ и като щѣлъ да заминава къмъ Клисура и Панагюрище, обѣщалъ се да отиде въ Пловдивъ, като казалъ на Лиловица, утрѣ вечеръ да чака мжжа си. Съ пристиганието си въ Пловдивъ, явилъ се предъ мютесарифина, расказалъ му случката, осждилъ безчестнитѣ дѣла на турскитѣ чиновници, изискалъ Лила, далъ му три лири за пайтонъ и испратилъ го за Калоферъ.

Оставенитѣ отъ Селими паша башибозуци скоро били вдигнати и замѣстени съ 400 души войници подъ началството на пловдивчанеца Ширинчи Х. Шерифа. Тѣ изобщо били помаци и звѣрски се обнасяли съ населението. Жена на улицата не смѣила да се покаже, даже и въ църква преставали да отиватъ женитѣ. Х. Ширифъ билъ много добръ човѣкъ нъ неможилъ да ги ограничи. Гражданитѣ ги хранили, поили, безъ баници и пилета на софрата не сѣдали а често пжти и пари отъ нѣкои взимали. Тѣ сѣдели и день за день чакали да ударатъ, ограбатъ населението и избѣгатъ, обаче, щомъ се извѣстили за преминаванието на руситѣ прѣзъ Хаинския проходъ, замръкнали а не осъмнали — сутреньта училището което служило за тѣхна казарма, било праздно. Гражданитѣ нищо не знаили за тѣхното единъ прѣзъ други избѣгване, а прѣзъ деньтъ отъ пѫтници се извѣстили че съ голѣма бързина за Пловдивъ избѣгнали и гражданитѣ вечь взели за русситѣ да се ослушватъ.

На 8-й Юлий пристигнали въ градеца 27 души казаци съ капитана Гречановски. Тѣ слезнали въ кѫщата на Лале Топаловъ, закусили и слѣдъ $1^1/_2$ ч. обратно се завърнали. Въ това врѣме мюдюрина отсѫтствовалъ. Той билъ отишелъ въ Казанлѫкъ да узнае да ли наскоро ще пристигнатъ русситѣ и въ Калоферъ. Като се извѣстилъ, че казацитѣ се показали въ нѣколко села, уплашилъ се и безъ обуща избѣгналъ надирѣ. А пакъ като узналъ, че и въ Калоферъ сѫ дохаждали, замолилъ първенцитѣ макаръ едно куцо магаре да му намѣрѫтъ само да си отиде.

Слѣдъ заминаванието на казацитѣ и избѣгването на мюдюрина, гражданитѣ се въоружили и почнали деня и нощя да се вардятъ.

На 9-й захванали да слизатъ прѣзъ Мара-Гидикъ отъ разбититѣ турски войници надъ Шипка и до самия градецъ убили священника Неча. Послѣ вечь подобно нѣщо не сѫ могли да извършатъ, защото въорѫженитѣ граждани ги пречаквали, обезорѫжавали и въ конака поставяли, а като се испълнилъ и другадѣ ги отправяли.

Гражданитѣ извѣстили на русското началство, което на 10-й испратило 37 д. казаци и наедно съ 30 души българе, покарали уловенитѣ турски войници, прѣдавали ги на други рѫце за да ги водѫтъ въ Габрово.

Гражданитѣ изобщо били въорѫжени съ войнишкитѣ пушки винчестеръ. Едно отдѣление войници не искало да се предаде, нъ нѣкое си Строевче като свалило 4 д., другитѣ взели да се молятъ и веднага сложили орѫжието си.

На 11-й отъ планината слезнали до 200 д. войници съ единъ бинбашия, докторъ арменецъ и установили се при Долн.-стража. Казацитѣ и българитѣ, които по първия день закарали уловенитѣ войници, били се завърнали, отправили се къмъ стражата за да приберѫтъ орѫжието имъ, нъ нѣкои отъ войницитѣ заложени въ храсталака, почнали да стрѣлятъ, за това всички били избити Тѣ носили и кассата, въ която българитѣ намѣрили до 2000 лири и раздали ги на русскитѣ солдати.

Въ продължение на 2—3 дена презъ Калоферъ слезнали до 900 д. войници, отъ които около 200 д. били избити защото неискали да се предадѫтъ, а всички други отправени за Габрово. Двама отъ тѣхъ сполучили въ тъмнината да избѣгнатъ изъ градеца и стражата не ги забелѣжила. Тѣ се отправили за Пловдивъ. Лале Топаловъ който се завръщалъ отъ този градъ, срещналъ ги въ пѫтя безъ пушки, попиталъ ги отгдѣ дохаждатъ, тѣ му явили и казали че въ Калоферъ камъкъ на камъкъ нѣма да остане. Слѣдъ пристиганието имъ въ Пловдивъ, въ Калоферъ били испратени двама шпиони гърци, които, уловени отъ гражданитѣ, предадени на ислѣдвание, исповѣдали че единий получилъ 10 лири а другия 30, само да узнаятъ, какво се намира въ Калоферъ. Гражданитѣ убили и двамата. Избили сѫщо и циганитѣ, които се показали доста симпатични къмъ уловенитѣ турски войници и злѣ настроени къмъ българетѣ.

На 15-й пристигнали Радионовъ и Филимоновъ съ 300 д. казаци, установили се край града и населението се вечь освободило. Въ това врѣме българетѣ отъ селата: Митиризово, Гор. и Долно Омаробасъ. Богасъ и отъ други още десетина, притѣснявани отъ башибозуци и черкези, въ Калоферъ прибѣгнали и въ градеца имало до 30,000 народъ. Всичкитѣ кѫщя, дворове, градини и улицитѣ били пълни. Фурнитѣ деня и нощя хлѣбъ вадили и пакъ немогли да нахранатъ населението.

На 20-й казацитѣ се извѣстили за разбиванието на руситѣ при Плѣвенъ и Ст. Загора и презъ нощьта напуснали Калоферъ.

На 21-й сутреньта Н. Бояджиевъ отишелъ въ с. Габарево гдѣто се намирало едно отдѣление казаци съ нѣколцина офицери, за да узнае защо сѫ избѣгали казацитѣ изъ Калоферъ, кога ще се завърнатъ и ще ли да пристигне войска за защита на градеца. Слѣдъ неговото заминавание пристигналъ Стайко Грозданътъ и разгласилъ между населението че руситѣ сѫ разбити при Плѣвенъ, при Ст. Загора и казалъ, всякой да бѣга въ планината съ каквото може за да спаси живота си, защото, не само войска, нъ и много башибозуци се опѫтили за Калоферъ. А пакъ и нѣкои карловци като взели да приказватъ за тамошното кланье, населението още повечь се исплашило — като че турцитѣ да настѫпвали вечь въ градеца. Мнозина потеглили отъ улицата гдѣто се намирали безъ да отидѫтъ до дома си и да взематъ поне единъ сомунъ хлѣбъ. Много жени и дѣцата си неприбрали, а послѣ се връщали да ги дирятъ и забирѫтъ. Нѣкоя оставила тѣстото въ нощвитѣ, друга ястието въ тенжере, третя изъ станътъ исхвъркнала и като пилци се разбѣгали. Покѫщнина, хубави и скѫпи килими, постилки, покривки и разни други украшения зарѣзали и само съ гола душа излизали. Въ разстояние на единъ — два часа Калоферъ останалъ празденъ, глухъ, пустъ и никой вечь не се мѣркалъ изъ неговитѣ преди два часа многолюдни улици. Онѣзи които останали и тѣ се испокрили по дупки и тавани.

Н. Бояджиевъ, който нищо не знаилъ за избѣгването на калоферци, цѣлъ день чакалъ въ Габарево за извѣстие отъ Шипка. Надвечерь пристигналъ офицерина Чолаковъ и казалъ че никаква помощь неможе да бѫде испратена въ Калоферъ, нъ населението да напусне и да бѣга въ планината.

Въ сѫщото врѣме, ако и късно, Н. Бояджиевъ съ двама опълченци — Хр. Поповъ Калоферецъ, а другия Панагюрецъ потеглили за Калоферъ и като пристигнали на края, нито освѣтление виждали нито разговоръ или движение на хора чували, а само едно глухо блъскание по вратитѣ се слушало. При това изъ цѣлия градъ кучета лаятъ и виятъ, говеда ревѫтъ, овце блѣятъ, блъскането негдѣ по силно и ясно се чува, нъ никой не може да си обясни кой блъска и защо. — Ако нападатъ турци, ще има викъ; ако сѫ избѣгали гражданитѣ и турцитѣ обиратъ кѫщята, ще има освѣтление. При всичко, че Бояджиевъ билъ напълно увѣренъ, какъ населението е избѣгнало, градеца е празденъ и, искалъ да отиде до дома си за да прибере поне паритѣ си, опълченцитѣ не го оставили и завърнали се въ Габарево.

На 22-й преди обѣдъ офицеритѣ испратили 8 д. казаци за да видѫтъ да ли сѫ настѫпили турцитѣ. Казацитѣ отишли въ дѣвическия мънастирь, калугеркитѣ Евламбия и Ефросиния ги почерпили съ чай, нагостили ги, посѣтили и защитницитѣ на градеца, които били около 40 д. граждани и толкозъ селяни, всички добрѣ въорѫжени и които още въ сѫщия день имали сражение съ башибозуцитѣ.

До 26-й Юлий турцитѣ постоянно нападали, нъ всяки пѫть били отблъсвани. Въ този день, обаче, освѣнъ че се показали по шосето отъ къмь стражата много башибозуци, черкези нъ и силна войска настѫпвала, които изобщо били до 14,000 д. съ нѣколко топа. Въ това врѣме се появили издалечь селяни отъ Гол. и Малко-село, Търничани, Габарево, а останалитѣ въ града Калоферци, като помислили, че русси дохаждатъ, за насърдчение ударили камбанитѣ. А пакъ онѣзи, които не били избѣгали презъ планината къмъ Н. Село и спотаявали се около Калоферъ, веднага се завърнали надирѣ. Въоржженитѣ младежи, които цѣли шесть дена сами зашищавали градеца, като видѣли настжпающата турска сила, заловили пжтя къмъ планината.

Турцитѣ искарали и поставили топоветѣ на мънастирския пжть, а конницата заловила лозята. Обаче, като гледали много чадъри около Калоферъ, между които имало и доста триножници покрити съ бѣлъ платъ, не се рѣшавали да нахлуятъ навжтрѣ, а съ голѣма предпразливость наближавали, стрѣляли, запалили плѣвнитѣ, колибитѣ, отправили една бомба на църквата св. Архангелъ, а съ втората разрушили кубето ѝ.

Турцитѣ скоро се увѣрили, че нѣма кой да имъ противостои и тѣ испълнили улицитѣ, кжщята, който попадалъ въ ржцѣ мжжь или жена мжчили го за пари, а послѣ го убивали. Въ метоха на църквата св. Троица до 150 жени и дѣца намѣрили, отъ които, нѣкои веднага на мѣсто оставили, други истезавали, трети изнасилвали, а калугерката Еленка за да не влезе вь ржцѣ въ кладенеца се хвърлила.

Истязаванията, убийствата, грабежитѣ, изнасилванията до вечерьта се продължавали. Тржбата исвирила и турцитѣ се прибрали на края. Онѣзи които останали живи и здрави, скрити изъ бураняци, между чимшири, нѣкои заловили пжтя въ тъмното къмъ планината, а другитѣ сутреньта пакъ били дирени, ловени, истязавани и убивани.

Избититѣ Калоферци възлизали на 618 д. мжже, жени и дѣца, между които се намирали мнозина стари и немощни хора, та нѣмали възможность да избѣгнатъ. А измрѣлитѣ по вънь до завръщанието си, били повечь отъ 1000 д.

Тогава Калоферъ броилъ 1308 кжщи, 250 дюгени, 200 чаркчийници и воденици, 1400 атлукани и конюшни, останали само три прости кжщици, една воденица, една фурна, отъ които турцитѣ имали нужда и циганскитѣ 110 кжщя на края, а всичко друго изгорѣло.

Изгорѣли три църкви, два параклиси, три дѣвически мънастира и единъ мжжки.

Съ мряморното темблo църква Св. Атанасий искали да изгорѫтъ, нъ по никой начинъ неможли да я подпалятъ. Единъ турчинъ се качилъ на темблото, взелъ да чюпи мрямора. обаче, веднага се сгромолясалъ и като падналъ на плочитѣ, извикалъ: „бракѫнъ аркадашларъ. аллахъ каилъ олмайоръ“ и всички си отишли.

Изгарянието на чаршията въ Казанлѫкъ и избиванието на 340 души българе. На стр. 117 е споменѫто само, че на 5-й юлий ген. Гурко завзе града Казанлѫкъ и въ сѫщия день се отправи за Шипка. Сега, обаче, като пишемъ за изгарянието на чаршията и прч., въ кратцѣ ще изложимъ и превзиманието му отъ русситѣ.

На 5-й Юлий преди обѣдъ русситѣ наближили града, отъ тритѣ страни го обиколили, а една сотня казаци водима отъ нѣкой си гражданинъ Димитръ Хрътито, намѣрила свободенъ входъ отъ къмъ южната страна, влезнала навътрѣ испѣла една пѣсень на скелето (пазара), впуснала се навътрѣ и голѣмо смущение произвела както между войската, така и между турското население въ града. Въ сѫщото врѣме русситѣ нападнали отъ къмъ източната страна, турската войска ударила на бѣгъ, едни отъ войницитѣ паднали роби, други убити, а останалитѣ се пръснали. И тъй Казанлѫкъ попадналъ въ рѫцѣтѣ на русситѣ съвсѣмъ ненадѣйно.

Слѣдъ малко пристигналъ и ген. Гурко посрещнатъ отъ стрѣлцитѣ съ своя командирь полк. Бѣжановъ и отъ цѣлото Казанлѫшко население, наедно съ облѣченото въ църковни одѣжди духовенство. Въ църквата билъ отслуженъ молебенъ, единъ отъ священницитѣ държалъ рѣчь, послѣ завели Гурка въ кѫщата на Димитра Папазовъ, а въ дѣвическия мънастирь направилъ закуска и заминалъ за Шипка.

На останалата въ града пѣхота за да си отпочини, гражданитѣ разни подаръци принасяли, а пакъ овощия и вино отъ всѣка българска рѫка се раздавали. Отъ какво въсхищение е било обладано българското население, нѣма нужда и да се говори.

Турското население не успѣло да избѣгне освѣнъ 10—15 д. разбойници и при настѫпванието на русситѣ нѣколцина набързо се пръснали въ околностьта. Онѣзи отъ турцитѣ, които се испокрили по домоветѣ си, българетѣ отивали да ги убѣждаватъ за да излезѫтъ и си гледатъ работата.

Да не кажели европейцитѣ, че българетѣ се отнасятъ варварски съ 500-годишнитѣ си мѫчители, мнозина съ орѫжие въ рѫцѣ излизали въ околностьта, забирали съгражданитѣ си турци и докарвали ги въ града, като имъ казвали: „Слѣдвайте си работата и отъ никого недѣйте се страхува“. А пакъ нѣкой измежду гражданитѣ постоянно говорилъ, гдѣто и да било: „русский царь е поручителствовалъ за насъ, че ний сме добри хора, а не като турцитѣ зли; ако ний убиваме мирнитѣ сега турци или грабимъ тѣхния имотъ и си отмъщаваме, то ний ще постѫпимъ не така както ни е препорѫчалъ русский царь“.

На 6-й Юлий пристигналъ ген. Столѣтовъ съ останалитѣ надирѣ опълченци. Посрещанието било пакъ така тържественно. Уредилъ се градски съвѣтъ въ който били поставени за членове и отъ турцитѣ За командантъ на града назначенъ майоръ Поповъ, а неговъ помощникъ поручикъ Шиваровъ.

До 20-й Юлий всичко било тихо, мирно, весело и приятно. Въ този день 4-та дружина отъ опълчението съ една батарея подъ командата на полк. князь Вязамски потеглила за Ст. Загора, която слѣдъ нѣкой часъ се завърнала и, като взелъ да се пълни града съ бѣжанци изъ Ст. Загора, а улицитѣ съ коля се задръстили, българското население въ Казанлѫкъ така се исплашило, като че слѣдъ бѣжанцитѣ и турскитѣ пълчища настѫпяли. Всяки бърза, товари кола, талига или конь, нъ кое по първо да тури. Всичко мило, всичко скѫпо, обаче, не се вдига . . . Жената товари едно, мѫжътъ го сваля и хвърга друго. Единъ казва, че това било по цѣнно, а другий одговаря, че онова е по нуждно. А пакъ онзи, който нѣма нито кола, нито конь, само рамена вдига, пръсти чупи и сълзи рони.

Градътъ отъ часъ на часъ пустѣялъ и вечерьта малцина отъ българетѣ останали въ него. Нѣкои веднага потеглили за Габрово, други се спрѣли въ Шипка, на Св. Никола, Бѣлитѣ Кладенци, Капацитѣ и пакъ се завърщали да си прибиратъ по нѣщо. Руситѣ и опълченцитѣ се установили на Св. Никола и почнали да се укрѣпяватъ, гдѣто на 24-й пристигналъ и ген. Столѣтовъ. На 25-й били уловени двама евреи шпиони преоблѣчени съ български дрѣхи и обѣсени.

Турцитѣ като разбили Калоферъ, почнали на чети да настѫпватъ къмъ Казанлѫкъ. Нъ офицерина Кириловъ съ своитѣ доброволчески дружинки, както и шайкитѣ на Ивана, Панайотова и друга една, никакъ не ги оставяли на мира, постоянно ги преслѣдвали и разбивали.

На 3-й Авг. турцитѣ нападнали на Мѫглишкия мънастирь Св. Никола, всичко ограбили, изгорили мънастира и потеглили къмъ Казанлѫкъ.

На 5-й башибозуци и черкези се показали около Казанлѫкъ, нъ казацитѣ ги отблъснали.

На 6-й авангвардията на Сюлейманъ паша състояща отъ нѣколко стотини черкези и башибозуци се показа на Търтимогила — между Енина и Гюсово 4—5 кил. отъ града.

Турцитѣ вѣрвали, че въ града се криятъ съ хиляди русси и на 7-й сутреньта съ голѣма сила нападнали. Нъ като не имъ се въспротивилъ никой, още съ влизанието си почнали да убиватъ изъ улицитѣ останалитѣ стари и немощни хора или не успѣлитѣ да избѣгатъ. Въ разстояние на единъ — два часа въ града се чувалъ само гърмежа на пушкитѣ и виковетѣ: вурунъ, тутунъ, йолдюрунъ. Единъ бѣга на една страна, втори тича на друга, трети се крие, обаче, нищо не помагало и нигдѣ спасение немало.

Около 70—80 д., които били избѣгнали изъ града, турцитѣ ги застигнали между селата Хасътъ и Сикиречово и до единъ ги избили.

Въ кѫщата на Хр. Христовъ уловили 17—18 души повечето жени, обѣсили ги по стрѣхитѣ и веднага запалили кѫщата, та всички на въгленъ станали.

Спорѣдъ рапорта на град. управит. Съвѣтъ отъ 1-й Ноемвр. 1878 год. до Казанлѫшкия окр. началникъ, числото на избититѣ и исцланитѣ възлизало на 340 д. мѫже жени и дѣца Нъ имената можихме да изучимъ само на 165 д. мѫже и 68 жени.

Абаджи Драгой,
Баба Дела,
Баба Ивана,
Баба Мина,
Баба Мировица,
Баба Мастунка,
Баба Колевица,
Баба Х. Пенчовица,
Баба Рада,
Баба Станковица,
Баба Хаджийка
Баба Таневица,
Баба Митковица,
Баба Николица,
Бѣла Стоянова,
Божко Топаловъ,
Борътъ Христо,
Боньо Сировъ,
Белчо Макела,
Бояджи Иванъ,
Василъ и Стано Милеви
Въльо Колевъ,
Гана Пенева,
Генчо Константиновъ,
Георги Драгановъ,
Гино Кѫлѫча,
Гочо Колевъ,
Даньо Тодоровъ,
Даниилъ Дянковъ,
Дела Христова,
Димитръ Георгиевъ,

Димит., Петръ, Иванъ и Тодоръ Захаралиеви,
Димитръ П. Ивановъ,
Димитръ, Лало и Боно Кабранови,
Димо, Нона, Рада и Хр. Гайганджиеви,
Драгия Вълковъ,
Драгана Иванова,
Доне Цвѣтковъ,
Дончо Кумановъ,
Джярта, Койчо и жена му,
Дингилъ Христо,
Доспатъ Иванъ,
Дюлгеръ Ангелъ,
Дюлгеръ Коста,
Дядо Грѫде,
Дядо Манолъ,
Дядо Станьо,
Дядо Злате,
Едро и Марковица Митеви,
Емишлерката Теневица,
Жеко Захаралѫ,
Жельо Цановъ,
Злата и Нейко Златеви,
Иванъ Тодоровъ
Иванъ Ивановъ,
Иванъ Димовъ
Иванъ и Петко Перчинлиеви,
Иванъ Панайотовъ,
Иванъ Рашевъ,
Иванъ Симитлерски,
Иванъ Сандевъ,
Иванъ Стефановъ,
Иванъ и Тодоръ Топузови,
Иванъ Тодоровъ,
Иванъ и Коле Христови,
Иванъ Мишевъ,
Иванка и Крьсто Христови,
Иона Турова,
Иовчо Голаковъ,
Илия Палазовъ
Илия и Дончо Илиеви,
Казанджи Петръ,
Касапката Колевица,
Казака Коле,
Кекето Русе,
Клисуръ Георги,
Коста и Мария Недѣлчеви,
Коле Крьстевъ,
Койчо Тодоровъ,
Колчо Христовъ,
Куция Иванъ,
Куция Георги,
Кючюкъ Иванъ,
Курте, Кольо и Иванъ Цвѣткови,
Кѫньо Ивановъ,
Лала Гайдарева,
Лало и Георги Лалеви,
Луда Мария 1),
Матей Лулчевъ,
Минко Василевъ,
Мине Златевъ,
Мина Райкова,
Минчо Ботевъ,
Минчо Златевъ,
Митко Митковъ,
Мите Желевъ и жена му,
Мито Елховски,
Мутавчи Стойко,
Мутавчи Теньо,
Мутавчийката Василица,
Мучикъ Русе (обѣсенъ),
Мѫрзо Дончевъ,
Нено Христовъ,
Нено, Иванъ и Гана Янчови,
Нено Тошевъ
Найденъ Пѣевъ,
Никола Славовъ,
Никола Димитровъ,
Павле Сандовъ,
Памука Теньо,
Пачаджи Анастасъ,
Палашъ Христо,
Пена и Рада Кацарови,
Пена Гунева,
Пенка Бенева,
Пенка Димитрова,
Петко Стойновъ,
Петко, Иванъ и Тона Чораджийски,
Петко и Тоте Боневи,
Петръ Петровъ,

---

1) Тя била жена блъсната и много говорила. Осѫждала турцитѣ за тѣхнитѣ варварства, за което я обѣсили на триумфалнитѣ врата, приготвени за посрещанието на главнокомандующий.

Попъ Николица,
Проданица Петрова,
Пройко Василевъ,
Пѣйо и Мария Пѣйчеви,
Пѣйо Добревъ,
Рада Радева,
Рада Василева,
Рахванката Божка,
Руса Димова,
Руса Колевица,
Станка Димитрова,
Станьо и Ция Черневи,
Сапунджи Русе,
Станьо и Злате Драгови,
Священникъ Иванъ,
Священникъ Митьо,
Стефана Михалова,
Стефанъ Курдовъ,
Стефанъ Стояновъ,
Стефанъ Теневъ,
Стефанъ Христовъ,
Стефанъ, Мина и Ненка Христеви,
Станчо Саввовъ,
Стойко Буреновъ,
Стойко и Мария Иванови,
Стойко Толевъ,
Стойно Русевъ,
Стойко и Петко Чаталови,
Стойчо и Мария Петкови,
Стоянъ Тодоровъ,
Стоянъ и Пена Боневи,
Стоянъ Гердановъ,
Стойко, Нено, Ивана, Пена и Дѣла Асенови,
Теньо Желевъ,
Теньо и Мария Аратеви,
Тиона и Ивана Казакови,
Теньо Чоневъ,
Тоте и Никола Чапкжнови,
Тоте Таневъ,
Тодоръ Недѣлчевъ,
Тодоръ и Минчо Петкови,
Тодоринъ Ивановъ,
Тона Ненова,
Тончо Ивановъ,
Трифонъ и Дена Златеви,
Тана, Мина, Анка и Минка Казакови,
Христо и Донко Гайтанови,
Христо Георгиевъ
Христо Милевъ,
Христо Николовъ,
Христо Тодоровъ,
Х. Христо Касевъ,
Х. Силвестрий,
Хаджи Рашевица,
Фучаджи Коле,
Циганина Коле,
Циганина Тодоръ,
Шипкалж Калчо (об.)
Яаджи Енчо.

Турцитѣ изловили 180 по млади жени и дѣца живи. Окаяннитѣ жени ублажавали онѣзи, които лежали предъ тѣхнитѣ очи; проклиняли часътъ въ който се родили и съ кървави сълзи молили башибозуцитѣ да ги убиятъ, — нѣкои отъ тѣхъ полумъртви останали на мѣстата.... Отпослѣ женитѣ и дѣцата били испратени като роби.

Башибозуцитѣ и черкезитѣ ограбили чаршията и кжщята, завдигнали по легкитѣ и скжпи нѣща, а пакъ гражданитѣ турци цѣлъ мѣсецъ пренасяли едно-друго по домоветѣ си.

Чаршията била запалена отъ която 400 дюгени изгорели. Сжщо и църквата св. пророкъ Илия. Голѣмо богатство е вдигнато отъ българскитѣ магазии и кжщя както и отъ дѣвическия мънастирь, особно златни и сребърни църковни ствари.

Въ сжщия день сутреньта башибозуци и черкези нападнали българскитѣ села около Казанлжкъ. Въ с. Енина убили

25 д. селяни и до 70 д. пришелци извънь, като изгорили и 140 кѫщи. Запалили сѫщо и Шейново, писъкътъ на женитѣ се носилъ до върха св. Никола.

Слѣдъ пладнѣ турцитѣ се показахѫ и около с. Шипка. Останалитѣ мѫже, които завзели бърдата почнали да стрѣлятъ, обаче, едно отдѣление турци сполучили да се вмѫкнатъ въ селото, запалили училището и около 30 кѫщи, избили онѣзи отъ българетѣ, които имъ се испрѣчили и пакъ се отеглили.

На 8-й сутреньта турцитѣ свободно влезнали въ Шипка. Тукъ-тамѣ намѣрили до 130 д. скрити селяни, мѫчили ги за пари, обрали каквото виждали по цѣнно, дали огъня отъ четиритѣ страни и голѣмото това село отъ 1200 кѫщи, наедно съ двѣтѣ църкви, двѣ училища на прахъ и пепель станало.

Въ цѣлата Казанлѫшка околия имало 4260 кѫщи български, отъ които 680 уцѣлели, а всички други съ дюгени, църкви и училища били съсипани.

Казанлѫкъ е първия градъ въ Южна-България завзетъ отъ ген. Гурка; той е и послѣдния, когото русситѣ оставихѫ. Гурко съ преминаванието си Хаинския проходъ, въ растояние на 15 дена, доста пространство залови. — Превзе Казанлѫкъ, Шипка, прогони турската войска отъ Шипченския проходъ, завзе Ст.-Загора, Н.-Загора; неговитѣ разѣзди достигнахѫ до станцията Каяджикъ (Хасковско); авангвардията му завладѣ Калоферъ, Карлово, Сопотъ и то съ незначителна загуба. Отъ 2—20 Юлий той изгубилъ 61 д. офицери и 1464 д. солдати. Въ кратко врѣме Гурко се прослави и въ цѣла Южна-България. Българина само за него говореше, за него Бога молеше, избавлението си отъ петь-вѣковното робство и спасението си въ онѣзи усилни врѣмена чрѣзъ него очакваше.

Гурковитѣ казаци, сякашъ, бѣхѫ страшилище въ очитѣ на турския войникъ. Самата дума „московъ“ страхъ и трепетъ възбуждаше въ неговото сърдце. А пакъ за катанитѣ имъ, турцитѣ думи ненамирахѫ да ги опишатъ. Стотѣ души войници, които казацитѣ бѣхѫ гонили до моста на р. Стрѣма въ селото Баня, съ пристиганието си въ Пловдивъ, увѣрявали, че московцитѣ били най страшнитѣ хора на свѣта, а катанитѣ имъ били още по страшни, за които казвали: „*бегире бенземесъ меретъ* (на конь неприлича пущината), то е цѣла ламя и човѣка поглъща, язика ѝ по дълъгъ и отъ мѣталото на фурунджиска лопата.“

До пристиганието на многочисленната и калена въ Черна-Гора Сюлейманпашова армия, ужасенъ страхъ се бѣ вселилъ въ сърдцето на турския войникъ. Нъ като наводни тъзи сганъ и не бѣше възможно да устои единъ русски солдатинъ срещо 10 турски и, като нѣмаше отгдѣ да пристигне помошь, руситѣ трѣбваше да отстѫпатъ. — И ний се вечь опростихме съ тѣхъ. Между насъ русси неостанахѫ. Тѣ се оттеглихѫ въ Ст.-Планина и установихѫ се на Шипчанския проходъ.

Геройската отбрана на Шипчанския проходъ отъ една шепа русси и опълченци. Щомъ заловихѫ руситѣ прохода, веднага пристигналъ изъ Търново военний инжинеръ ген. лейт. Кренке, позицията на върха била усилена съ батареи и ложементи за стрѣлцитѣ, построили се на бързо и още нѣколко укрѣпления, ако и слаби.

Сюлейманъ-паша, който знаеше стратегическата важность на този пунктъ, всичкото си внимание обърналъ върху него. Освѣнъ че струпа цѣлата своя армия, нъ и корпуса на Реуфъ паша приведе тукъ. Турската пѣхота броеше до 100 табура съ съразмѣрното число полски и горски орѫдия, а първоначалнитѣ защитници на прохода бѣхѫ само два баталиона отъ орловский полкъ и петьтѣ български дружини — всичко до 4500 д. съ 20 орѫдия.

Върха св. Никола билъ завзетъ отъ батареята на Дроздовский и единъ баталионъ отъ орловския полкъ, отъ когото двѣ роти отдѣлени за стоманената батарея вземена на 6-й Юлий отъ турцитѣ, — това било фронта на позицията. На полугрѫглата батарея поставени 4 орѫдия, а окопитѣ около ней заловени отъ другия баталионъ и двѣ роти, които пристигнали въ надвечерието изъ Гоброво, — то съставлявало дѣсното крило на позицията. На крѫглата батарея която била гърба на позицията били поставени 4 орѫдия. Българскитѣ дружини завзели лѣвото крило на позицията, а Константиновъ съ 4-тѣ планински орѫдия и 1-ва дружина предназначени за резерва и заловили мѣстата около турскитѣ кѫщици завзети отъ щаба.

За завардвание на този пунктъ и за рѣшението сѫдбата на Шипчанския проходъ — сѫдбата на България, руситѣ трѣбвало или до единъ да измрѫтъ, тъй като стратегическата побѣда, повидимо, безъ сѫмнение принадлѣжала на турска страна, или пакъ да сложятъ орѫжие, което разумѣва се, неможехѫ да направѫтъ и ген. Столѣтовъ телографически поискалъ отъ Дерожинский подкрѣпление.

На 9-й сутреньта пристигналъ изъ Севлиево 35-й брянский полкъ на помошь. Турцитѣ, които почнали да се укрѣпяватъ на върха Бердекъ, поставили батареи и въ ч. 9 повели първата атака. Боя се почналъ и продължавалъ съ голѣмо ожесточение. Слѣдъ пладнѣ нападението било по ужасно. Гѫсти масси съ барабани и викове *аллахъ*, *аллахъ*, налитали. Надвечерь гръмежа поутихналъ малко, нъ въ 10 часа, турцитѣ пакъ съ викове нападнали. Въ този день 10 пѫти едно слѣдъ друго все съ нови и прѣсни сили нападали, обаче, всяки единъ пѫть съ голѣми загуби отстѫпяли.

На 10-й стрѣлбата отъ страна на турцитѣ била съвсѣмъ слаба. Тѣ се заловили да правятъ укрѣпления на Лисата гора и рѣшително да нападнатъ. Така сѫщо и защитницитѣ цѣлата нощь се укрѣпявали за отбрана.

Въ 11-й ч. 4 сутреньта турцитѣ открили артилерийски огънъ отъ двѣ нови батареи — Лисата гора и Малий-Бердекъ. Въ ч. 5 огъня се прострѣлъ по всичката линия. Защитницитѣ забелѣжили настѫпванието на четири голѣми турски колонни противъ дѣсното крило, а въ ч. 7 турцитѣ повели положителна атака отъ три страни. Позицията била исцѣло обсипана съ гранати и коршумитѣ като градъ летѣли. То било повторение отъ яростнитѣ настѫпвания на 9-й Августъ, само въ поголѣмъ размѣръ.

Отдѣлението на майора Шваба се намирало въ голѣма опастность и той поискалъ помощь отъ Липинский, който му испратилъ двѣ роти орловци изъ своята резерва. Въ това врѣме се показали нови турски колонни. Пакъ се поискала помощь, а Липинский по нѣмане резерва, испратилъ само една рота. Около 150 д. брянци така силно били нападнати задъ крѫглата батарея, щото за отбрана съ орѫжие и дума немогло да стане. Турцитѣ отправили три залпа единъ слѣдъ други и до 100 шага наближили. Канчиоловъ и Шней извикали на своитѣ солдати и съ едно „ура,“ като львове се хвърлили върху турцитѣ. Послѣднитѣ безъ съпротивление се разбѣгали, нъ слѣдъ малко въ поголѣмо число се явили и почнали да стрѣлятъ.

Въ ч. 10 защитницитѣ пакъ поискали помощь отъ Липинский. При него била останала само 5-та рота отъ Орловский полкъ и той я отправилъ като задържалъ отъ ней единъ полузводъ за вардение знамената. Не се изминали нѣколко минути, почнали да пристигатъ нови и скърбни имвѣстия: Майора Молостова командующъ 2-й баталионъ на брянский полкъ тѣжко ранили. Полковн. Швабъ силно натрътенъ. Едни отъ ротнитѣ командири избити, други ранени и напустнали строя. Командата на 3-й баталионъ отъ Брянский полкъ, поелъ щабсъ-капитанъ Пономаренко, а вмѣсто Шваба, Липинский назначилъ майоръ Базилевича, като му поржчалъ да държи ротитѣ по двѣ въ съвокупность, сжщо и взводоветѣ, за да могжтъ обсажда турский цѣпъ, безъ да гледатъ неговата многочисленность. Коршумитѣ, обаче, отъ страна на турцитѣ като градъ лѣтели. Войницитѣ падатъ съ десятки безъ да ги прибира нѣкой, защото всякой ималъ нужда отъ своитѣ ржцѣ. Патронитѣ взели да се свършватъ. Солдатитѣ изнурени нравственно и физически отъ силния бой, а турцитѣ все повечь и повечь налягатъ съ нови и прѣсни сили. Русскитѣ солдати се чудятъ и удивляватъ отгдѣ изниква тъзи зганъ. — Всичкото пространство покрито отъ повалени тѣла съ червени фесове, а пакъ нови цѣпи и колонни ги замѣстятъ. Виковетѣ: *аллахъ аллахъ*, грамѣжа заглушвали. Сълнечния пекъ гори и задушва. И лица, и гръбъ и гжрди и всичкото тѣло въ потъ облѣто. Солдатскитѣ дрѣхи като въ вода потопени и на работата прѣчатъ. Жаждата смъртна нъ вода нѣма. По мъртвитѣ тѣла облаци мухи се виятъ и вонята ужасна. Войницитѣ обаче, предъ нищо не се спирали. Даже и гладътъ, и безсънието нито минутка не ги задържали отъ да продължаватъ стрѣлбата.

Въ два часа сл. пл., единъ офицеринъ билъ испратенъ да извѣсти на Липинский, че на турцитѣ постоянно пристига помощь, а числото на защитницитѣ значително е намалено и не е възможно за по дълго врѣме да се удържатъ. При Липинский, както е вечь извѣстно, оставаше единъ полузводъ съ знамената.

А пакъ и той самъ се намиралъ въ голѣма опастность отъ окржжающитѣ го черкези. Положението отъ минута на минута ставало по критическо. Прѣдната позиция на св. Никола, тоже била нападната. Освѣнъ убититѣ, раненитѣ били до толкозъ много, щото санитаритѣ неможили да успѣятъ съ превързванието имъ. Бѣлитѣ палатки съвършенно се испълнили.

Едни отъ солдатитѣ щомъ били превързвани, пакъ се повръщали на позицията самоволно. Други съ счюпени ржцѣ или други части на тѣлото, отправяни по шоссето за главния пунктъ отгдѣто да заминатъ за Габрово, Нъ въ пжтя турцитѣ ги убивали или повторно ранявали. При отблъсванието на редъ атаки, въ русситѣ роти неостанали, а една шепа солдати продължавали да защищаватъ позицията безъ отдихъ цѣли 12 часа.

Въ ч. около 5 тъзи шепа солдати като исхвърлила всичкитѣ си патрони, почнали да отстжпятъ на отдѣлни купчинки, като забирали съ себе и раненитѣ които намирали въ пжтя. Всички офицери били убити или ранени, та командата вземали фелдфебели и на конецъ прости солдати.

Когато раненитѣ съ онъзи часть солдати, които отстжпили, минавали край позицията гдѣто се намиралъ Липинский, той се впустналъ на шоссето и извикалъ: Гдѣ вии братци? гдѣ? кой ви каза да отстжпвате? отстжпвание нѣма, нѣма да бжде и неможе да бжде? сега ще пристигне помощь, назадъ!

Тогава смѣсената тълпа отъ около 150 д. брянци, орловци и опълченци, повърнали се надирѣ и нахвъргали се въ оставенитѣ ложементи. Къмъ тѣхъ се присъединили доброволно и нѣкои отъ легкораненитѣ. Въ нѣкои ложементи работата дохаждала до тамо, щото, по нѣмание патрони, солдатитѣ хвъргали по настжпающитѣ турци счупенитѣ пушки, вулийки, грудки, камъни и каквото имъ попадало на ржцѣ.

По това врѣме въ другитѣ ложементи гдѣто между солдатитѣ се намирало помалко барутъ, задружно стрѣляли, и недопускали да се доближатъ турцитѣ. Щомъ падалъ нѣкой войникъ, патронитѣ му прибирали, раздѣляли ги помѣжду си и стрѣляли.

Измжчената и изнемощелата тъзи шепа войници, когато така силно противостояли срѣщо натиска на турцитѣ, като забелѣжили бѣли дрѣхи и движението на около 200 д. русси, всички въ единъ гласъ извикали: „Слава Богу, ето здрави хора, ето одавна обѣщанното и одавна чаканото, ура! не сме изгубени, нашитѣ иджтъ! Братци! спасители! скоро! помагайте!“ Громкото „ура“ се разнесло по цѣлата линия. Въ това врѣме пристигналъ и ген. Радецкий. Веднага се испълнили празднитѣ ложементи съ нови войници, стрѣлбата зачестила, три роти отъ 16-й стрѣлковий баталионъ се отправили къмъ лѣвото турско крило, а турцитѣ поразени отъ неожиданото появявание на нови сили, почнали да отстжпятъ.

Въ ч. 6 пристигнали изъ Габрово и осганалитѣ баталиони почти тичешкомъ и, безъ да отдъхнатъ нито минутка, заловили позицията и часътъ до 8 продължавали да стрѣлятъ. Въ този день защитницитѣ на прохода 14 атаки отблъснали и турцитѣ голѣми загуби претърпѣли.

Крестовский като въсхвалява военната доблесть която за пьрвъ пѫть срещналъ у турцитѣ, казва, че онзи който би писалъ военната история, билъ той приятель или врагъ, да незабравя че този проходъ е защишаванъ отъ една шепа русси и българе противъ цѣлата Сюлейманъ-пашова армия и, справедливо да се произнесе за героизма на защитницитѣ на прохода.

На 12-й турцитѣ подновили атаката и голѣми усилия полагали да прекжснатъ сьобщението на русситѣ съ Габрово а слѣдъ пладнѣ почнали да нападатъ на малката батарея расположена на скалитѣ на Св. Никола. Артилерийския огънь турцитѣ никакъ непрекратявали. Въ този день билъ ударенъ въ ногата ген. майорь Драгомировъ и много офицери паднали. Отъ подолский полкъ 7 души. Отъ волинский 11. Отъ стрѣлковата бригада 24 души. Отъ житомирский полкъ почти всички. Въ брянский полкъ щабъ-офицери неостанали. Въ много роти офицеритѣ били съвършенно избити, нъ мжжки се защищавали.

Мнозина отъ раненитѣ отказвали да отиватъ въ болницата, като възразявали, че още могжтъ да държатъ оржжие. Смъртьта за нищо незачитали.

Надвечерь, когато Радецкий обиколилъ позициитѣ, въ предньта позиция съзрѣлъ единъ офицеринъ съ окървавено лице и нога, който станалъ на козирогъ, а пакъ 17-тѣ солдати подъ негова команда били избити.

— Какво е това у васъ, спжтъ ли? попиталъ Радецкий.

— Да Ваше превъсходителство, спжтъ, отговорилъ офицерина, спжтъ и нѣма да се пробудатъ — тѣ сж всички убити.

— А вий какво правите тукъ?

— Чакамъ своя редъ — това е била моята команда, казалъ офицерина тихо и спокойно.

Често пжти се случвало, щото оржжието на нѣколко войници да се повреди и тѣ задружно на щикове прибѣгвали.

Единъ офицеринъ забелѣжилъ останалитѣ въ фронтъ такива солдати и попиталъ: Защо вий тукъ осгавате? Ето че неможе да стрѣляте!

— Така точно ваше благородие, заради това и ние въ особна команда се събираме съ щикове да работимъ.

Въ подобни случаи и опълченцитѣ съ щикове дѣйствовали.

Ген. Радецкий постоянно обикалялъ гдѣто огъня билъ посиленъ и въодушевявалъ войницитѣ.

Опълченцитѣ които четири денонощия безъ сънь, гладни и жадни непрекъснато се бихѫ, безъ пушки и патрони останахѫ, повторно се прославихѫ отъ русситѣ за своето геройство, презъ нощьта бидохѫ испратени въ Габрово за отпочивка и превъорѫжавание.

На 13-й сутреньта турцитѣ се показали на височинитѣ задъ русската позиция, построили укрѣпления, поставили орѫдия и почнали да стрѣлятъ. Гранати и коршуми като дъждъ лѣтели. Всяки единъ солдатинъ получавалъ по 220 патрона на день и всичкитѣ исрасходвалъ. Въ ч. 12 битката била ужасна. Щастието се усмихвало ту на едната, ту на другата страна Въ критическата минута на боя, ген. Радецкий се поставилъ на чело на една отъ резервнитѣ роти, друга предалъ на полковн. Тяжелпикова, нападнали задружно на турцитѣ и прогонили ги. Въ този день е убитъ ген. Дерожинский, когато се разговарялъ съ Радецкий на едно укрѣпление. Имало убити и ранени до 30 д. офицери и около 400 д. солдати.

Въ продължение на 5-дневния бой, русси и опълченци паднали убити до 1,000 д., а ранени 2,633 д. и 98 д. офицери. Сравнително съ общитѣ сили на защитницитѣ, тъзи загуба е грамадна. А убититѣ турци, които били заравяни отъ русскитѣ солдати и отъ селяни изъ околностьта, възлизали повечь отъ 7,000 д., а пакъ раненитѣ още по много.

На 17-й сутреньта пристигналъ на превала ген. адют. Непокойчицкий и разгледалъ положението на мѣстностьта. Непокойчицкий, който въ самото начало никакъ некриеше своето презрѣние къмъ опълченцитѣ, сега като ги посѣтилъ на бивуака надъ Габрово, казалъ: „Юнаци! Н. И. В. Господаря и Н. В. главнокомандующий ми заповѣдахѫ да обявѫ на опълчението тѣхната благодарность за юначеството му, което показа въ битката при Ст. Загора и Шипка. Н. И. В. е твърдѣ задоволенъ отъ васъ“. Прибавилъ още, че за юначеската имъ защита на Ст. Загора и Шипка, била испратена награда — кръстове за „храбростъ“. На 24-й раздадени за

Ст. Загорския бой на 1-ва и 3-та дружина по 6, а на 2-ра и 5-та по два въ рота, а пакъ за Шипчанския бой по 10 въ рота.

Опълченцитѣ се установихѫ при с. Зелено-Дърво въ планината, гдѣто на 20-й около 300—400 д. черкези ненадѣйно ги нападнали и избили 18 д., а двама офицери тѣжко ранили, запалили нѣколко кѫщя въ селото, забрали часть отъ добитъка и заминали. Въ това врѣме пристигналъ Якутский пѣши полкъ и като се извѣстилъ за черкезитѣ, прибързалъ, застигналъ ги, отнелъ добитъка и убилъ до 30 д. отъ тѣхъ.

На Шипчанския превалъ за нѣколко дена гръмежа се прекратилъ, виковетѣ, *аллахъ*, *аллахъ* не се слушали, громкото „ура“ не се чувало и всичко утихнало. На 28-й турцитѣ изново открили артилерийския огънь, който до 30-й съ голѣмо ожесточение се водилъ, а послѣ по слабо. Отъ непрерывната седьмъ-дневна канонада, защитницитѣ на прохода ослабнали духомъ и на 4-й септ. презъ нощьта испозаспали, така сѫщо и часовитѣ. Посрѣдъ нощь турцитѣ полекичка се приближили до дѣсното крило, исклали тихичко часовитѣ, въскачили се на Св. Никола и почнали да нападатъ. Щиковетѣ затрѣщели, ранени се развикали, заспалитѣ се пробудили и веднага се почналъ такъвъ ожесточенъ бой, както онзи на 11-й Авг. Въ разгара на огъня дотърчалъ и ген. Радецкий, който лично рѫководилъ защитата.

Ген. лейтенантъ Т. Т. Радецкий.

Боятъ се продължавалъ цѣли 14 часа. Отъ руситѣ паднали 33 д. офицери, между които и флигель-адютанта полковникъ князъ Мещерски и около 1,000 д. солдати, а отъ турцитѣ до 3000 души.

Ген. Радецкий на 13-й авг. лично рѫководи защитата на прохода и распръсна турцитѣ, които, двѣ седмици почти никакъ не се показахѫ; така сѫщо и при този случай ги распилѣ, та руситѣ, които останали да вардятъ прохода, за дълго врѣме не били обезспокоявани отъ турската войска.

Ген. лейтенантъ Теодоръ Теодоровичъ Радецкий, командиръ на 8-й корпусъ отъ дѣйствующата армия, е роденъ въ

1820 г. Той билъ отъ бѣдни родители, нъ извънредно остроуменъ и така предаденъ на науката, щото на 21-годишна възрасть, заслужено билъ произведенъ младший офицеръ. Въ много войни участвовалъ и съ разни ордени награденъ, както и съ златна сабя за „храбрость“. Той е единъ отъ рѣдкитѣ полководци.

Избиванието на 290 д. граждани въ Ловечъ и окончателното освобождение на града. Единственния градъ въ Сѣверна България който е далъ най-много жъртви, е Ловечъ. Въ надвечерието на войната въ града се намирала 100 д. турска вайска и до 400 д. башибозуци. Когато русситѣ превзехѫ Търново и Габрово, турцитѣ предложили на своитѣ съграждани българе и направили условие едни други да се вардятъ. Нъ щомъ се прьснали слухъ за наближаванието на русситѣ около Севлиево, глашатая почналъ да вика изъ пазарътъ, всяки единъ „правовѣренъ“ отъ 7 до 70 годишна възрасть да вземе орѫжието си и да върви на помощь на своитѣ единовѣрци. Въ сѫщия часъ всички се въорѫжили и подъ прѣдводителството на Х. Мустафа, наедно съ войската и башибозуцитѣ потеглили за Севлиево.

Преди да пристигнатъ до Севлиево, посрещнали около 200 д. казаци съ 4 орѫдия, почнали да стрѣлятъ и отъ двѣтѣ страни, турцитѣ се повърнали на дирѣ и казацитѣ ги послѣдвали, тъй щото самитѣ турци повели казацитѣ къмъ Ловечъ. Турцитѣ въ пѫтя при удобни случаи често пѫти се опирали, обаче, полковн. Жеребковъ който билъ рѣшилъ въ този день непремѣнно да влезе въ Ловечъ, стрѣлялъ и вървелъ. Когато наближили къмъ Ловечъ, а турцитѣ силно съпротивление показали отъ укрѣпенитѣ мѣста, Жеребковъ се обърналъ къмъ уморенитѣ си войници и казалъ: „Братци! напрегнете силитѣ си, още двѣ-три версти, града е вашъ. Главнокомадующий чака да испълните неговото приказание до край, като пропъдятѣ турцитѣ и завладѣете града, ура!“

Казацитѣ единогласно отговорили на този призивъ, нъ задачата небила така лесна. Превзиманието на силния ложементь се указало почти за невъзможно, та Жеребковъ раздѣлилъ казацитѣ на два полуескадрона, които обиколили ложемента отъ къмъ височинитѣ, устрѣмили се съ „ура“ върху него, турцитѣ почнали да отстѫпватъ, а като искарали казацитѣ двѣ орѫдия на върха и захванали да стрѣлятъ, турцитѣ съвършенно се разбѣгали.

Полковн. Жеребковъ за всяки случай оставилъ двѣ орѫдия съ една часть казаци, а съ другата часть потеглилъ за Ловечъ. Когато слизалъ къмъ града, той билъ посрѣщнатъ отъ гражданитѣ, които му извѣстили, че турцитѣ набързо прибрали своята покѫщнина и избѣгали.

Обиколенъ отъ народа, Жеребковъ заведенъ на градската площадь гдѣто духовенството отслужило молебенъ и испѣло многолѣтствие на императора. Населението отъ радость цѣлувало рѫцѣтѣ и краката на казацитѣ. Отъ всѫду принасяли вино и угощения; изъ прозорцитѣ цвѣтя хвъргали, женитѣ и момитѣ подарявали на казацитѣ копринени чеврета, по крайщата съ разноцвѣтни букети и молили да приематъ тѣзи подаръци въ памятъ за освобождението на Ловечъ и като знакъ на съчувствие и уважение на българкитѣ къмъ казашката рѣшителность и юначество.

Жеребковъ наредилъ врѣменно управление, въорѫжилъ стражи отъ мѣстнитѣ граждани, оставилъ и двѣ сотни отъ своитѣ казаци съ двѣ орѫдия, а той се завърналъ въ Търново.

Българското население въ Ловечъ ако и да се считаше вечъ освободено отъ 5-вѣковното робство, както въ Севлиево, Габрово, Търново, обаче, то било осѫдено да остави горчиви спомени отъ датата на своето освобождение.

Турцитѣ въ Плѣвенъ, които знаили, че въ Ловечъ русси нѣма, на 11-й Юлий потеглила отъ тамо около 6000 д. редовна войска, съ 3000 д. черкези и башибозуци подъ командата на Рифатъ паша.

На 12-й турската кавалерия се опитала да влезе въ Ловечъ, нъ малкия ловчански отрядъ наедно съ въорѫженитѣ граждани сполучили да я отблъснатъ.

На 13-й отряда ималъ сражение съ турската пѣхота на височинитѣ надъ Н. Село и Сетово.

На 15-й сутреньта градътъ билъ заобиколенъ съ черкези, башибозуци и редовна войска. Уплашеното население като видѣло такава една сганъ съ всякакъвъ родъ орѫжие, веднага се раздалъ викъ „турци нападатъ“. Казацитѣ за да дадѫтъ възможность на населението да избѣгне, неустрашимо се испречили предъ многочисленнитѣ нападатели. Мѫже, жени и дѣца смутени отъ страхъ, тичали насамъ-натамъ изъ улицитѣ; единъ дири жената си, жената гледа за мѫжьтъ си, и всякой се труди да намѣри своитѣ за да избѣгне турския гнѣвъ.

Когато казацитѣ се сражавали съ черкезитѣ и прикривали бѣгството на българското население, отъ което до 300 д. се били измѫкнали вечь къмъ Севлиево и Търново, башибозуцитѣ нахлули отъ другата страна и населението останало окрѫжено.

Гнѣвътъ на башибозуцитѣ положитело не еималъ предѣлъ. Тѣ съ пищовитѣ си убивали, съ ятаганитѣ рѣзали, на мѫже, жени и дѣца главитѣ цѣпили, а пакъ въ грабежа единъ други се надпреварвали. Онзи българинъ въ когото не намирали пари, съ голѣма ярость го убивали.

Като се вършило това въ една отъ улицитѣ, църковния звонъ ударилъ и мнозина отъ избѣгналитѣ вънь изъ града, помислили, че турцитѣ сѫ побѣдени, завърнали се надирѣ, нъ тѣ били горчиво измамени и за тъзи измама, скѫпо заплатили. Башибозуцитѣ щомъ испълнили църквата, за да привлекѫтъ населението около себе, ударили клѣпалото и наедно съ черкезитѣ се впуснали да убиватъ, колятъ, безчестатъ и да грабятъ.

Казацитѣ стѫпка по стѫпка напускали града и само подъ тѣхното прикритие имало възможность за безопасно избѣгване, а всякой, който бѣгалъ по коя и да била друга улица, той попадалъ въ рѫцѣтѣ на безчеловѣчнитѣ черкези и башибозуци.

Нѣкои отъ гражданитѣ мѫжки се бранили, много турци отъ кѫщята си истрѣпали, нъ и тѣ били на кѫсове съсичани или на огънь предавани.

По освобождението си градътъ Ловечъ е далъ слѣдующитѣ жъртви, между които имало доста дѣца, 80 д. старци, а жени само 19.

Абаджи Доко,
Анастасъ Дочовъ,
Анастасъ Стоенчевъ,
Ангелъ Шопътъ,
Атанаска Вълкова,
Ангелъ Вълковъ,
Ангелъ Коновъ,
Андреа Тодоровъ,
Атанасъ Драговъ,
Ангелъ Ивановъ,

Арабаджи Вълко,
Баба Вѫца Дяволката,
Баба Мария Радкова,
Бочо Джамбазовъ,
Бочо Димитровъ,
Бочо Колевъ,
Банчо Гечовъ,
Братунъ Вълковъ,
Бочо Митевъ,
Банчо Пеневъ,

Бенко Ташковъ,
Банчо Бекяра,
Богданъ Павловъ,
Беньо Петковъ,
Бояджи Димитръ,
Бояджи Стайко,
Вълчанъ Геновъ,
Василъ Петровъ,
Василъ Калевъ,
Вълко Мичовъ,

Вълко Илиевъ,
Вълко Шишковъ,
Въла Стоянова,
Вълко Коновъ,
Въльо Петковъ,
Вълко Пановъ,
Въльо Петковъ дюлг.,
Вълко Бочовъ,
Василъ С. Мечкарски,
Вълко Богдановъ,
Варджи Вълчанъ,
Вълчо Драндалото,
Вълчо Мишевъ,
Варджи Петръ,
Гергица Манева,
Гено Ивановъ,
Георги Вачовъ,
Георги П. Боровъ,
Гено Кочовъ,
Георги Печовъ,
Гечо Ил. Пандуръ,
Георги Герговъ,
Гечо Тодоровъ,
Гечо Ивановъ,
Ганчо Стойковъ,
Гечо Недковъ,
Гешко Цанковъ,
Дочо Цоковъ,
Дульо Ивановъ,
Драганчо Х. Хинковъ,
Димитръ Ц. Курновъ,
Денчо Петровъ,
Димитръ Табаковъ,
Димитръ Доктора,
Драгой К. Рогозаровъ,
Добре Ст. Пейковъ,
Дончо К. Шишковъ,
Добре Марковъ,
Даньо Иочовъ,
Дико К. Кацарски,
Димитръ Ивановъ,
Добре Стояновъ,
Димитръ Петковъ,
Жилѣзвенеца Стефанъ
Злате Рачевъ,
Иванчо Обѣсниковъ,
Иванъ С. Сивчовъ,
Иванчо Илиевъ,
Иванчо Цоковъ,
Иванъ Хицовъ,
Иовко Петковъ,
Иванчо Кировъ,
Иванъ Кежовъ,
Иоси Цвѣтковъ,
Иоси Дълбоганина,
Иванчо Кл.-Байчевъ,
Илия Стояновъ,
Ионка Вълчова,
Илия Стойковъ,
Ичко Нанковъ,
Иванчо Ст. Бедека,
Иванъ Ноновъ,
Илия Петровъ,
Иордана Стойкова,
Иочо Томчовъ,
Иванъ Станчовъ,
Иванъ Стойковъ,
Иочо Иотовъ,
Иочо Тончовъ,
Илийчо Ил. Гръковъ,
Какренеца Богданъ,
Койно Добревъ,
Кр. Хицовъ, Топала,
Киро Урумътъ,
Киро Владевъ,
Коле Вълковъ,
Коно Стояновъ,
Кръсто Симеоновъ,
Кунчо Герчевъ,
Коле К. Чолака,
Коле Ивановъ,
Кръстина Гечева,
Коста Неновъ,
Кона Маркова,
Кочко Майновъ,
Коста Ивановъ.
Койно К. Воденичаръ,
Кале Нечовъ,
Коста Х. Хинаетовъ,
Коста Петковъ,
Коста Х. Хинковъ,
Калмука Беньо,
Коста Н. Недковъ,
Кѫньо Стойковъ,
Кольо Минчевъ,
Коле Марковъ,
Коле Грозевъ,
Коста Трифоновъ,
Коста Тодоровъ,
Кочо С. Иширковъ,
Кюркчи Авраамъ,
Казанджи Грозьо,
Кюркчи Стефанъ,
Кюркчи Цвѣтко,
Киро Кикерковъ,
Марийка Кирова,
Мария Т. Драсова,
Марко Векилски,
Маринчо Цонковъ,
Маринчо Караконовъ,
Мария Хинова,
Мартинъ Минковъ,
Мире П. Павловъ,
Мите Х. Василевъ,
Минчо Д. Дейновъ,
Минчо Райковъ,
Мария Станчева,
Моне Гечовъ,
Минко Стратиевъ,
Мутавчи Атанасъ,

Недѣлчо Илковъ,
Нечо Хиновъ,
Никола Христовъ,
Нечо Тишевъ,
Найденъ Илиевъ,
Нечо Диновъ,
Нено Цоневъ,
Нено Петковъ,
Никола Бочевъ,
Найденъ Стояновъ,
Недѣля Драшкова,
Найденъ Ивановъ,
Пано Д. Ралевъ,
Петръ Тихановъ,
Петръ Ст. Драсовъ,
Павелъ Симеоновъ,
Панко Д. Драсовъ,
Петръ Радоловъ,
Панайотъ Георгиевъ,
Параскева Тодорова,
Петко В. Груевъ,
Петко Мариновъ,
Петко Вълчевъ,
Пенчо Тодоровъ,
Пена Симеонова,
Петко Стояновъ,
Петръ Райковъ,
Пенко Вълковъ,
Петръ Танчовъ.
Петръ Коновъ.
Петръ Дойчиновъ,
Петко Стойковъ,
Петко Цаковъ,
Петко К. Ханджиевъ,
Петръ Стойковъ,
Пеньо Бочовъ,
Първанъ Богдановъ,
Папукчи Генко,
Рачо Христовъ,
Радоя Кѫнчовъ,
Радоя Арнаудовъ.
Рачо Кракаковъ,
Ресенчето Стойно,
Рачо Баба-Марикинъ,
Рада Татева,
Стефанъ Кирчовъ,
Станьо Пет. Каменовъ,
Симеонъ Саввовъ,
Симеонъ Тишевъ,
Стоньо Стояновъ,
Стойчо Ц. Ганчевъ,
Сѫбка Т. Хицовка,
Стое Геновъ,
Стефанъ Мичовъ,
Станьо Иванчовъ,
Симеонъ Д. Шапкаръ,
Сѫбчо Ивановъ,
Стоянъ Илиевъ,
Стоянъ В. Дановъ,
Стойко Кондовъ,
Ст. Петк. Джабаровъ,
Стойчо Стояновъ,
Стое Боевъ,
Савва Бочова,
Стоянъ Бойковъ,
Стойка Мирчева,
Стоянъ Димитровъ,
Стоянъ Тодоровъ,
Сѫбчо Цачовъ,
Стойко Калчовъ,
Стойко Петровъ,
Стане Колевъ, Кавазъ,
Станчо Радевъ,
Станчо Христовъ,
Сѫйчо Ивановъ,
Стое Ц. Бекяръ,
Стратия Буллянка,
Свящ. Л. Лиловъ,
Станьо Т. Клисаръ,
Стоянъ Коновъ,
Татю Зюлямътъ,
Тодоръ Цанпара,
Тоте Божковъ,
Тота Стойкова,
Тодоръ Койновъ,
Тончо Ивановъ,
Тодоръ Жейкинъ,
Тодоръ Д. Драсовъ,
Тодоръ Хиновъ,
Тодоръ Банчовъ,
Тодоръ П. Драсовъ,
Ташко Лазаровъ,
Терзи Дочо,
Табака Дилко,
Угарчинеца Бочо,
Угарчинеца Илия,
Христо Ивановъ,
Х. Ив. Василевъ,
Христо Михаиловъ,
Христо Семерджиевъ,
Х. Павле Ивановъ,
Халачъ Грозе,
Христо Трифоновъ,
Христо И. Пушкаровъ,
Христо Иванчовъ,
Хр. Б. Чернокожовъ,
Х. Кальо Нечовъ,
Христо Н. Начовъ,
Христо М. Гюрлето,
Христо Николовъ,
Христо Колевъ,
Хинко Банчовъ,
Христо Бочевъ,
Христо Иотовъ,
Христо Д. Мишевъ,
Халача Христо,
Х. Димитръ Грозевъ,
Христо Владевъ,
Хицо Т. Хинаетовъ,
Цоко Ивановъ,

Цачо Недѣлковъ,
Цвѣтко Минчевъ,
Цвѣтко Х. Павловъ,
Цанко Недковъ,
Цочо Ив. Чудодо,
Цоно Севлиеца,
Цвѣтко Петровъ,
Цона Илиева,
Цанко Вълковъ,
Цоца Кандова,
Цане Петровъ,
Цане Д. Тафрата,
Цвѣтко Колевъ,
Цвѣтко Ангеловъ,
Цона Колева,
Цочо Илиевъ,
Цачо С. Шишковъ,
Якимъ Минковъ,
Янко Ганчовъ.

Съ преминаванието града Ловечъ въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, русситѣ още повечъ почувствовали важностьта на този стратегически пунктъ, който застрашавалъ обезпечението на Търново, успѣшната отбрана на Шипка и по нататашнитѣ дѣйствия противъ Плѣвенъ, тъй като ключътъ на плѣвенската позиция се намиралъ на южната страна и тѣ рѣшили по какъвто и да било начинъ да завладѣятъ Ловечъ. При първото превзимание имало само трима солдати ранени, а сега били готови да жьртвоватъ и 1000.

Мѣстоположението на града, освѣнъ че представлява само по себе доста сериозни препятствия за нападателя, въздигнатитѣ искуственни укрѣпления отъ турцитѣ, значително усилили отбранителния характеръ. Укрѣпленията се пазили отъ 5100 д. войска съ 6 орѫдия.

Превзиманието на града било възложено на ген. майора Имеретинский. На 10-й Авг. се образовалъ новъ отрядъ отъ 4 баталиона, 12 сотни съ 14 орѫдия, който въ сѫщия день се съсреточилъ въ с. Дойранъ на С. И. отъ Ловечъ, а на 11-й се опѫтилъ къмъ Какрена на шоссето.

На 19-й билъ испратенъ Гечо Сирковъ отъ Севлиево въ Ловечъ за да узнае положителната цифра на турската войска. По това врѣме се увеличила на 6000 д.

Русската войска предназначена за превзиманието на Ловечъ, възлизала на 22,000 д. Дѣсното крило командувалъ ген. Доброволски, лѣвото Скобелевъ, а резервата ген. Енгманъ.

На 20-й русситѣ се показали на севлиевското шоссе около Ловечъ и расположили нѣколко орѫдия задъ хѫлма Багларъбаши и веднага открили огънь. Въ този день както и на 21-й тѣ завладѣли нѣкои отъ турскитѣ позиции, поставили на едно мѣсто по височинитѣ 40 орѫдия съ три баталиона войска, на друго 16 орѫдия съ единъ баталионъ, а въ резерва задъ височинитѣ държали 6 батал. единъ ескадронъ и двѣ сотни.

Поставенитѣ русски орѫдия по височинитѣ, на 22-й сутреньта открили огънь, а слѣдъ $1/_2$ ч. и находящитѣ се на троянский пѫтъ турски батареи, загърмѣли. Огъня продължавалъ и отъ двѣтѣ страни съ ожесточение. Въ ч. $2^1/_2$ на русскитѣ солдати било приказано да нападнатъ съ щикове. Посредъ гѫститѣ куршуми, тѣ се нахвъргали презъ долината и въ растояние на нѣколко само минути, зелената морава и бѣлитѣ камъни били покрити съ ранени и убити русси. Русситѣ обаче, необръщали внимание на огромнитѣ загуби. Все нови подкрѣпления привличали и принудили турцитѣ да отстѫпатъ на лѣвия брѣгъ на р. Осма. А пакъ като завзели тѣхнитѣ позиции и отправили огъня на Кѫрѫмзѫ-баиръ, турцитѣ се оттеглили въ града нъ стрѣлбата не се прекратявала.

Русската пѣхота завладѣла почти всичкитѣ турски укрѣпления, само едно отъ най-силнитѣ оставало въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. Най-послѣ укрѣплението и всичкото пространство около него, като било покрито съ турски и русски тѣла, живитѣ и мъртвитѣ единъ върху други лежали, на земята пластове кръви се образовали, Руфетъ паша се отчаялъ, потеглилъ по незаловения отъ русситѣ пѫтъ за Плѣвенъ и, като мислилъ че и българетѣ ще колятъ така сѫщо турцитѣ, казалъ на турското население да избѣгне съ каквото може, а въ ч. около 2 терския ескадронъ наедно съ Скобелева влезе въ града.

Османъ паша оставилъ въ Плѣвенъ Адилъ паша, взелъ съ себе: Хасанъ-Сабри паша, Тахиръ паша, Еминъ паша, Ахмедъ паша съ всичкия щабъ и съ 18,000 д. войска потеглилъ за Ловечь, нъ като пристигналъ до с. Метудово-Лисецъ, Скобелевъ го отблъсналъ надирѣ.

На 23-й отряда на Имеретинский заровилъ 1000 д. турци, а отряда на ген. Давидовъ 1200. Общата цифра на убититѣ турци въ околностьта на Ловечь, възлизала до 4000 д.

Отъ русситѣ имало убити 6 д. офицери и 313 солдати, а ранени 33 д. офицери и 1,112 солдати.

При това русситѣ взели двѣ знамена, едно орѫдие, нѣколко ковчега съ гюлета, много орѫжие, патрони и цѣлия обозъ. Избѣгналитѣ граждани се завърнали, нъ по кѫщята и дюгенитѣ си нищо не намѣрили — всичко ограбено.

Послѣ се появилъ между хората тифосъ и много Сопотенци измрѣли тукъ.

На падналитѣ тукъ офицери и солдати има въздигнати нѣколко мряморни паметници: 1) Въ двора на църквата Св. Троица на полков. Алекс. Ив. Пусовъ, убитъ на 22-й авг. 1877 г. при взиманието на Ловечъ; 2) Въ сѫщия дворъ на Д-ръ Алекс. Лебедевский. 3) Построени на острова до града, на поручика Ив. Андашеский; 4) На 26 д. солдати отъ 7-й пѣх. Ревелский полкъ; 5) На Червений брѣгъ; на трима солдати отъ 8-й пѣх. Естлянский полкъ; 6) На двама солдати отъ артил. бригада; 7) Поручику Анатолию Воронову, отъ 2-ра арт. бригада; 8) На 30 солдати и подпоруч. Николай Александръ Дудкинъ; 9) На 29 солдати паднали при настѫпвание на укрѣплението; 10) На 50 солдати, майоръ Василъ Гаврииловичъ Лабунцовъ и капитанъ Александровичъ Ивановски; 11) На 20 солдати; 12) На Ю. И. на Стратишъ, чугуненъ високъ до 5 м. съ надписъ отъ едната страна: убити отъ 118-й пѣх. Шуйский полкъ 4 солдати. — На другата страна; Братска могила па проститѣ войници паднали въ боя подъ Ловечъ на 22-й авг. 1877 г. — На третата страна: убити отъ 64-й пѣх. казанский на Н. И. В. великий князъ Михаила Николаевича полкъ, 11 прости войници, а западната страна безъ надписъ. 13) Сѫщо на Стратишъ подъ шосето, камененъ паметникъ съ надписъ на мряморна плоча отъ къмъ югъ: участвовавшитѣ въ боя ескадрони и пр. на западъ: Въ царствование русс. императора Александра II подъ началството на ген. лейтенанта свѣтлѣйшаго князя Имеретинскаго.

Всичкитѣ тѣзи паметници сѫ въ исправно положение.

Превзиманието отъ руситѣ г. Тетивенъ. Упорството на Османъ-паша въ Плѣвенъ, дълго врѣме задържа главнитѣ русски сили около този градъ и нищо вечь не се говореше освѣнъ за Османъ-паша и Плѣвенъ. Съ това се занимаваше и печата, и вънкашния свѣтъ, и българина съ нетърпѣние очакваше сѫдбата на този градъ—сѫдбата на България.

Русситѣ бѣхѫ завладѣли още въ начало цѣлото пространство на истокъ отъ Плѣвенъ; на сѣверъ Никополъ, заловихѫ на югъ и Ловечъ, а за да дѣйствуватъ по свободно срещо Плѣвенъ, тѣ рѣшили да завладѣятъ Тетивенъ, Етрополе, Вратца, Орѣхово, тъй щото да отстранѭтъ турцитѣ доста надалечъ и отъ юго-запад., запад. и сѣв.-запад. страни на Плѣвенъ.

Стратегическото положение на Тетивенъ по важния проходъ за Ст. Планина, изисквало бързото завземание на този градъ отъ руситѣ.

При откриванието на войната въ Тетивенъ войска нѣмало, а около 20-й Авг. чрѣзъ Ловечъ била испратена до 3000 д. която веднага се заловила съ построявание укрѣпления.

На 20-й Септ. началника на Севл.-Ловечский отрядъ ген. лейт. Карцовъ се извѣстилъ, че Турс. Изворъ е занятъ отъ около 400 д. турци и на другия день испратилъ една часть войска подъ началството на Тарасова за да се увѣри въ това.

Тарасовъ не само че прегледалъ силата на турцитѣ, нъ той ги прогонилъ въ планината къмъ Тетивенъ, занялъ селото Т. Изворъ и като се завърналъ на 22-й, на всяка рота били раздадени по два ордена.

На 23-й Тарасовъ билъ испратенъ за с. Торосъ гдѣто пристигналъ безпрепятственно. Нъ като се извѣстилъ, че турцитѣ пакъ нахлули въ Т. Изворъ, отправилъ се за тамо, прогонилъ ги, пренощувалъ въ селото, а сутреньта обсадилъ с. Галата, което било занято отъ 300 д. турци. Послѣднитѣ избѣгнали къмъ Тетивенъ. Силния дъждъ недопустналъ на Тарасова да ги преслѣдва, а още повечь, че коньетѣ били доста уморени и той пренощувалъ въ с. Сопотъ, а на 24-й се завърналъ въ с. Микре.

Въ това врѣме турцитѣ въ с. Торосъ, за отмъщение, изгонили всичкитѣ мѫже изъ селото, а женитѣ и дѣцата затворили по ханищата, поставили стража, почнали да ги истязаватъ, изнасилватъ и нѣколко дена гладни и жадни ги държали. Ген. Карцовъ щомъ се извѣстилъ за тѣзи свирѣпства, испратилъ Тарасова, който на 29-й нападналъ селото, прогонилъ турцитѣ, избавилъ женитѣ и дѣцата, на които радостьта била неописана.

Въ сражението отъ турцитѣ паднали 80 д. убити и 6 взети въ плѣнъ.

Женитѣ и дѣцата около 700 д. между които имало и нѣкои ранени, Тарасовъ ги завелъ въ с. Микре.

Въ сѫщия день въ който Тарасовъ нападналъ на с. Торосъ, Антоновъ съ 116 д. казаци при единъ силенъ дъждъ настѫпилъ на г. Тетивенъ, който тогава се пазилъ отъ 600 д. пѣхота и 150 конница. Антоновъ ударилъ на ложементитѣ отъ къмъ сѣверната страна, а турцитѣ като оставили 12 д. мъртви и 7 пушки, прибрали се въ ложементитѣ на сѣверната страна. Слѣдъ като забѣлежили че казацитѣ стрѣлятъ само отъ една посока, събрали се всички наедно, огъня се усилилъ и Антоновъ билъ принуденъ да отстѫпи като забралъ 17 турски коне, 100 говеда и 1500 овце.

Турскитѣ звѣрства заставили ген. Карцова, да ускори колкото е възможно превзиманието на Тетевенъ и да се избави българското население отъ теглилата. Той испратилъ подъ началството на ген. Орлова 7 роти пѣхота, 5 казашки сотни, взводъ донци и заповѣдалъ нападението на Тетивенъ да стане чрѣзъ селата Шипково и Микре.

Отряда, който тръгналъ презъ Шипково, на 19 окт. въ ч. 8 сутреньта доближилъ при Тетивенъ, турцитѣ го съзрѣли, открили огънь срещо него, и като го счели за по слабъ веднага почнали да го окрѫжаватъ и той се принудилъ да отстѫпи надирѣ. А отряда чрѣзъ Микре, вечерьта на 18 останалъ въ гората *Биволъ* на 5 версти отъ Тетивенъ. Въ опредѣления часъ за едноврѣменно нападение сутреньта, такава мѫгла покрила гората, щото, въ окото да бръкнатъ на човѣка, неможилъ да види.

Въ ч. 1 сл. пл. когато турцитѣ били обърнали своето внимание къмъ другия отрядъ, ненадѣйно ги сполѣгелъ огънь и отъ сѣверната страна. И като видѣли русси по височинитѣ, смаяни останали. Впуснали се къмъ другото укрѣпление, нъ и тамо огънь посрещнали. Въ ч. около два турцитѣ побѣгнали по планинскитѣ пѫтеки презъ р. Видъ, едни къмъ Карлово, а други къмъ Орхание.

Това бѣгство било толкозъ бързо, щото, турцитѣ не сѫ имали врѣме, никакво зло да направатъ на българското население.

Въ сражението отъ русситѣ паднали единъ убитъ, 4 ранени и 17 натрътени, а отъ турцитѣ повечь отъ 100 д. убити.

Слѣдъ избѣгванието на турцитѣ, русситѣ потеглили за въ града, ген. Орловъ билъ посрещнатъ отъ цѣлото население наедно съ духовенството, което отслужило молебенъ въ църквата, гостетѣ били настанени, гощавани, дарявани и веселбата била обща.

Въ този градъ турцитѣ убили: Семко Павловъ, Димо Райковъ, Маринъ Лулчевъ и Никола Райковъ, а други звѣрства, грабежи и пожари не сѫ могли да направатъ.

Русскитѣ войски стояли 21 день въ неизвѣстность. Послѣ испратили къмъ Златица двама съглядатели, нъ тѣ не се завърнали — види се че сѫ убити.

На 11 Ноемвр. турска войска и башибозуци нападнали отъ къмъ Златица, завзели върховетѣ: Хайдушка поляна, Рѫжана, Петрахиля и престрѣлката цѣлъ день се продължавала. Отъ русситѣ паднали двама убити и 4 ранени. Това е било послѣдното турско нападение на г. Тетивенъ.

Превзиманието на г. Вратца. На послѣдно врѣме въ града се намирала 800 д. войска и 300 д. черкези, които вардили расположенитѣ на сѣверната страна укрѣпления. Тѣзи укрѣпления построени насилственно отъ българетѣ никакъ не отговаряли — били много слаби.

Въ града имало правителственни складове съ жито, брашно, ечменъ, галети въ голѣмъ размѣръ. Началството се распоредило за отправянието на тѣзи храни къмъ Орхание, както и на войската.

Ген. майоръ Леоновъ добилъ положителни свѣдения и за хранитѣ, и за войската и за нейното слѣдъ единъ-два дена отправяние. Той рѣшилъ да нападне догдѣто не сѫ вдигнати хранитѣ и да ги завладѣе. Раздѣлилъ своя отрядъ на двѣ колонни и на 27-й сутреньта се отправилъ съ дѣсната отъ къмъ сѣверъ по Орѣховския пѫть, а лѣвата подъ началството на ген. майора Клота отправилъ презъ гората чрѣзъ с. Враждебна.

Двѣтѣ колонни взели по 40 версти пѫть, вечерьта пристигнали на три часа разстояние отъ Вратца и расположили се — дѣсната въ с. Мраморенъ, а лѣвата въ с. Враждебна.

Презъ нощьта русситѣ вардили голѣма тишина. Сутреньта тръгнали на двѣ посоки и въ ч. около 11 пр. пл. едноврѣменно пристигнали въ Вратца — уланитѣ отъ къмъ сѣверъ, а драгунитѣ съ артилерията отъ къмъ югъ.

Движението на лѣвата колонна станало съвсѣмъ незамѣтно за турцитѣ и когато се почнала престрѣлката между русси и турци, лейбъ-драгунитѣ и конно-гренадеритѣ като че отъ земята изникнали или отъ облацитѣ паднали на южната часть отъ Вратца. Четиритѣ орѫдия загрьмѣли и конно-гренадерския полкъ веднага испълнилъ улицитѣ.

Гръмежа на орѫдията страхъ и ужасъ произвелъ между турското население, особно че турската войска орѫдия нѣмала.

Първото гюлле ударило надъ чешмата въ турската махала и околнитѣ турци голи и боси се разбѣгали. А пакъ единъ старъ турчинъ, който по това врѣме се преобличалъ, щомъ чулъ необикновенния трѣсъкъ, на улицата викъ, назърналъ отъ вратата и като видѣлъ, че всякой бѣга и той се впусналъ подирѣ съвършенно голъ. Онѣзи, които били преди него още повечь се исплашили и по силно бѣгали, а онѣзи отдирѣ не искали да застигнатъ това чудовище. Страхътъ между турското население билъ общъ, нъ около този старецъ, било нѣщо особно.

Русситѣ като доближили турскитѣ обкопи, нахвъргали се вжтрѣ, избили онѣзи, които не успѣли да избѣгнатъ, а пакъ и избѣгналитѣ по улицитѣ сж убивани. Благодарение на мѣстоположението, мнозина сполучили да заловятъ планината къмъ София и да намѣратъ спасение.

Отъ русситѣ имало само 7 д. ранени.

Въ ч. $4^1/_2$ сл. пл. ген. Леоновъ тържественно влезналъ въ града, посрещнатъ съ жива радость отъ цѣлото население.

Освѣнъ хранитѣ, които се намирали въ града, нъ и до самий градъ русситѣ заловили единъ керванъ отъ стотини коля, които пренасяли храна отъ Видинъ за Орхание.

Никакви жъртви и опустошения въ града не сж станали. Само по крайщата на града черкезитѣ ограбили волове, овце, а навътрѣ не настжпили.

Единъ отъ гражданитѣ Николчо Гечовъ, който искалъ да поограби нѣщечко, билъ ударенъ съ пушка.

Превзиманието отъ русско-румжнский отрядъ града Орѣхово. Преди преминаванието на русситѣ Дунава, въ Орѣхово се установила до 10,000 д. войска, която построила и три укрѣпления по височинитѣ на града. Нъ когато русситѣ почнали да се трупатъ около Плѣвенъ, и тъзи войска отишла тамо, а тукъ останала само 1000 д. и толкозъ башибозуци.

Ген. Криловъ който се намиралъ на позициитѣ при Плѣвенъ, потеглилъ съ отряда си на 13-й септ. къмъ Орѣхово, очистилъ отъ шайки селата: Бѣлослатина, Староселци и Острованъ, развалилъ и телеграфната линия между Видинъ и Плѣвенъ, а на 14-й пристигналъ до Орѣхово. Турцитѣ открили артилерийски огънь отъ тритѣ укрѣпления, а Криловъ още по силенъ и доста ги застрашилъ, нъ несчелъ за нуждно да се занимава съ превзиманието на малката Орѣховска крѣпость, нито искалъ да я изгори, защото, той мислилъ че градътъ е исцѣло български а не турски.

На 24-й Окт. едно отдѣление улани проникнало на западъ отъ Орѣхово и развалило телеграфа между този градъ и Ломъ. Въ това врѣме една часть отъ останалата турска войска въ Орѣхово, заминала за Ломъ а русситѣ сполучили да завзематъ турскитѣ укрѣпления при Ябланицко и Петревенъ. А пакъ турцитѣ посрещнали при с. Салановци отрядъ румѫнски войници, нападнали ги, избили стотина души, наредили ги единъ до други, отрѣзали имъ членоветѣ и вгикнали ги въ устата имъ като цигари.

За българина така сѫщо и за русския войникъ тѣзи звѣрства небѣхѫ нови и той бѣше вечь навикналъ на тѣхъ; нъ румѫнитѣ сълзи ронили когато намѣрили своитѣ убити братия така обезобразени и подигравани.

Началството на смѣсената русско-румѫнска кавалерия отправена за превзиманието града Орѣхово било възложено на ген. майора баронъ Мейендорфа, а командуванието румѫнската пѣхота на полков. Сланичеано.

На 7-й Ноемвр. сутреньта, тѣ обиколили турскитѣ укрѣпления, боя се почналъ съ голѣма настойчивость отъ страна на румѫнитѣ и не съ по малко упорство отъ страна на турцитѣ, продължавалъ до вечерьта. Освѣнъ отъ турскитѣ орѫдия, доста румѫни паднали и отъ румѫнскитѣ гюллета отправяни отвъдъ Дунава. Надвечеръ румѫнетѣ се оттеглили къмъ с. Салановци. Полковн. Сланичеано заповѣдалъ да се залови моста на р. Скитъ 7—8 версти надъ Орѣхово и съобщението съ Ломъ и Видинъ било прекъснато.

На 8-й мѫгливото врѣме възпрепятствовало на стрѣлбата и турцитѣ прекарали деньтъ въ своитѣ укрѣпления. Убѣдени че неще могѫтъ се удържа на своитѣ позиции, като се стъмнило добрѣ, тѣ напуснали позициитѣ, града и опѫтили се по шоссето къмъ Видинъ.

Когато се отстранили отъ града и вѣрвали че сѫ намѣрили вечь спасение, ненадѣйно били нападнати на моста. Мъртвитѣ и раненитѣ единъ върху други се поваляли. Да пробиятъ пѫть небило възможно нито пакъ и надирѣ да се повърнатъ. Благодарение на тъмната нощь която ги запазила отъ окото на румѫнитѣ за да наблъскатъ коля, сандъци, денкове въ рѣката, по които единъ презъ други преминали и избѣгали.

На 9-й сутреньта въ града неостаналъ нито единъ турчинъ и населението повикало ромжнската войска. Ген. Лупо преминалъ Дунава съ войската си, завзелъ града, послѣ пристигнала и войската отъ Салановци, сжщо и онъзи която бѣше заловила моста.

Отъ румжнитѣ имало 4 д. офицери убити и 77 д. солдати, а ранени 14 д. офицери и 139 солдати, а пакъ отъ турцитѣ паднали до 400 д. повечето при моста.

Румжнитѣ заловили единъ голѣмъ топъ, два ковчега съ боеви снаряди, 180 съ патрони, 45 съ гранати, торпеди, ракети, палатки и голѣмо количество храни.

Румжнитѣ като завзели града, 4 дена наредъ прѣнасяли прѣзъ Дунава покъщнина, стока, жито, царевица, ечменъ и пр. и не само отъ турскитѣ кжщи и дюгени, нъ и отъ българскитѣ, тъй щото въ населението не останжли нито дрѣхи нито покривки и постилки.

Руситѣ съ пристиганието си отстранили грабежа, когато вечъ нищо не останало.

Въ града жъртви и опустошения нѣмало, защото сражението станало извънъ града.

Превзиманието на с. Етрополъ. Едно отдѣление отъ Севлиев.-Ловчанский отрядъ съ 4 орждия било отправено на 31 Октомврий да прѣгледа силата и расположението на турцитѣ около Етрополе.

Това отдѣление нѣмало заповѣдь да прѣвзима селото, нъ като се доближило до него, турцитѣ почнали да стрѣлятъ и въвели руситѣ въ бой. Послѣднитѣ освѣнь че били по малочисленни, понеже турскитѣ войски се състояли отъ 4 табора съ 3 орждия, нъ и като се мръкнувало, началника на отдѣлението заповѣдалъ да отстжпи. Турцитѣ насърдчени отъ това, впуснали се около 200 души да преслѣдватъ руситѣ и като влѣзнали въ тѣсната клисура, руситѣ ги нападнжли и до единъ избили, а отъ тѣхъ паднали 9 д. убити, 27 ранени и трима офицери.

На 10-й Ноемврий отправени за Етрополе два отряда: първий подъ началството на Н. В. принца Александра Петровича Олденбурский, а вторий на полк. Риздевский. Общото началство на отряда било повѣрено на ген.-майора Дандевиля, а Гурко далъ наставления за дѣйствието.

Отряда на Олденбурский въ сжщия день пристигнжлъ до силноукрѣпената турска позиция на сѣверъ отъ Етрополе, а отряда на Риздевский прѣминалъ по недостжпни и за селянитѣ даже мѣста и расположилъ се около мънастира Св. Троица. Той веднага билъ нападнжтъ, изгубилъ 26 д. войници и установилъ се на по добра позиция между мънастира и с. Лупенъ, а общата резерва останала на хана Брусенъ.

На 11-й турцитѣ очистили нѣкои укрѣпления. Нощьта прѣминала съ постоянна престрѣлка. Сутреньта на 12-й пристигнала една рота отъ Преображенский полкъ, която безъ да гледа на разнитѣ прѣпятствия, хвърлила се на главната турска позиция, а въ два часа прѣзъ деня турцитѣ били обиколени и отъ другитѣ страни, тъй като руситѣ повели обшо настжпление противъ тѣхъ. Турцитѣ запалили своя лагеръ и побѣгнали — едни къмъ Златица, а други къмъ с. Стръгелъ и Араба-Конакъ.

Въ ч. 6 вечерьта часть отъ Преображенский полкъ влезналъ въ Етрополе, а сутреньта на 13-й полкътъ съ развити знамена тържественно влезе въ селото, и въ църквата се отслужило молебенъ. Вж сжщото врѣме пристигналъ и генералъ Гурко който поздравилъ войската съ побѣда. Камбаната изново заззвънтела, хората весело тичатъ, всякой носи на войницитѣ хлѣбъ, вино, тютюнъ и разни други подаръци.

Надвечеръ се почнала престрѣлка въ гората и когато се стъмнило, утихнала. Слѣдъ малко въ тъмната нощь руситѣ дали знакъ на тревога, спустнжли се слѣдъ турцитѣ които ударили на бѣгъ, като оставили три орждия, пушки, саби, торби съ галети, патрони, ковчези съ гранати, счупени коля съ запрѣли волове и пр. които руситѣ прибрали.

Загубата на руситѣ въ 10-й, 11-й и 12-й възлизала на 48 д. убити и ранени солдати съ подпор. Неовиусъ, нъ какъвъ тежъкъ физически трудъ испитали войницитѣ въ продължение на три дни и три ноши! Гурко уподобява прѣвзетитѣ тия позиция на „орлови гнѣзда“.

Въ селото имало нѣкой раненъ докторъ нѣмецъ, който стрѣлялъ срѣщо русскитѣ солдати и едного убилъ на мѣсто.

Завземанието на Орхание. Този градъ билъ силно укрѣпенъ и турцитѣ имали голѣма надѣжда, че ще се задържатъ въ него. Така сжщо и нѣкои туркофилски вѣстници го наричахѫ „Новъ Плѣвенъ“. И като такъвъ, види се, имало голѣми складове съ orисъ, бъчви съ масла, галети, войнишки дрѣхи и прч.

На 3-й Ноемвр. руситѣ потеглили отъ Дол. Дѫбникъ по направление къмъ Орхание и първата нощь останали край Телишъ. На 4-й пристигнали въ с. Радомирци, а на 6-й една часть завзела Абланица, друга минала въ с. Осиково.

На 11-й пристигнали въ Правецъ, завзели Правецката позиция и войницитѣ съ въсхищение казвали: „Правецъ нашъ и Орхание нашъ“.

На 12-й потеглили по Орханийското шоссе и дошли до с. Лѫжине. Руситѣ щомъ превзехѫ Етрополъ, Шевкетъ паша съ голѣма бързина очистилъ селата Новачине, Скравена, сѫщо и Орхание. Той се установилъ на укрѣпеното село Врачешъ.

За да се принуди самъ да напусне Врачешъ, било предписано на ген. Дандевила да се отправи къмъ Греота като има предъ видъ, че съ завзиманието на тѣзи височини, врачешката позиция се излага на голѣма опасность.

Слѣдъ невѣроятни трудове, ген. Дандевилъ се доближилъ къмъ Греота и въ сѫщото врѣме съ ожесточенъ бой завладѣлъ позицията. Шевкетъ паша напусналъ не само Врачешъ, нъ и Новачине, и Литаково и всичкитѣ пунктове около Орхание, тръгналъ по шоссето и на 17-й присигналъ на Араба-конакъ, гдѣто заловилъ нова позиция. А пакъ Дандевилъ завладѣлъ съ бой друга височина находяща се въ съсѣдство съ Греота, само още по близо до шоссето Орхание — Араба конакъ.

Отряда на ген. Елиса, който се вдигналъ отъ Правецъ още въ сѫщия день, когато турцитѣ напуснали, завзелъ всичкитѣ пунктове около Орхание и на 18-й сутреньта се отправилъ да преслѣдва главнитѣ турски сили, които отстѫпили отъ Врачешъ.

Еллисъ и Дандевилъ се събрали при Араба-конакъ, гдѣто на 18-й и 19-й отряда на Дандевиля се занимавалъ съ истеглюванието орѫдия и ящици на върха, въ което на 20-й взелъ участие и отряда на Елиса.

Въ боя отъ 16-й до 21-й руситѣ изгубили около 350 души, а отъ турцитѣ били избити повече отъ 1300 д.

Обсадата, сражението и паданието на гр. Плѣвенъ. Този неизвѣстенъ на военната история градъ, въ началото на войната не е билъ нито укрѣпенъ нито войска имало въ него, освѣнъ нѣколко заптии, които се намирали почти по кафенетата и кръчмитѣ. Тѣзи заптии единъ други се увѣрявали, па и населението увѣрявали, че русситѣ ще завзематъ само крайдунавскитѣ градове, а вътрѣ нито единъ кракъ нѣма да пристѫпатъ. Обаче, това тѣхно увѣряване за дълго врѣме не отишло.

На 25-й Юний Гурко като заминалъ за Търново, отправилъ отъ с. Батакъ къмъ западъ една сотня отъ Донский полкъ за да се присъедини къмъ кавказската бригада, отправена преди малко на тъзи страна. Началника на сотнята есаулъ Афанасиевъ потеглилъ изъ пѫтекитѣ нъ неможилъ да се срещне съ бригадата и безъ никакви препятствия презъ деньтъ на 26-й попадналъ въ Плѣвенъ, гдѣто узналъ, че въ града се намиратъ само нѣколко заптии. [1]) Казацитѣ тръгнали къмъ средата на града, срещнали при полицията 15—20 д. заптии, които смаяни останали отъ ненадѣйного появяване на такъвъ видъ гости. Заптиитѣ били заставени да сложатъ орѫжието си на земята и да се предадѫтъ. Въ друга улица казацитѣ срѣщнали още нѣколцина заптии, които тоже сложили орѫжието си.

Въ сѫщето врѣме казацитѣ обиколили околностьта на града, узнали че Кавказската бригада се намирала въ с. Булгарени, завърнали се обратно въ града, отгдѣто потеглили за да доведѫтъ ужъ войската. Казацитѣ били съпровождани отъ цѣлото българско население, па и отъ турското, нъ вмѣсто да тръгнатъ за с. Тученица, опѫтили се къмъ Булгаренскиятъ мость.

Свящ. Хр. Никулинъ, Хицо Шопа, Х. Михалаки, Янаки Беневъ и др. мнозина, взели хлѣбъ, месо, вино и потеглили да посрещатъ русситѣ. Нъ русситѣ като недошли и за тѣхъ не било възможно да се завърнатъ. Първитѣ двама се завърнали слѣдъ освобождението, Х. Михалаки се тамо поминалъ, а пакъ Беневъ се указалъ за подозрително лице и русситѣ го обѣсили. На 27-й сутреньта и други потеглили да посрещать русситѣ, нъ всички били избити още край града.

Надвечеръ пристигналъ отъ къмъ София Ахмедъ паша съ 6 табура пѣхота, едно отдѣление черкези съ орѫдия, който отивалъ за Никополъ нъ установилъ се въ Плѣвенъ. За неговото пристигание священнодякона Евтимий веднага съобщилъ въ стана у с. Булгарени и на другия день билъ испратенъ подполк. Бибиковъ за да се увѣри въ това. Споредъ Бибикова, случая за превзиманието на Плѣвенъ билъ единъ отъ най-згоднитѣ, защото, никакви укрѣпления нѣмало и шестьтѣ табура неможли да против стоятъ даже и на по малка русска сила. Нъ като ставали вечь приготовления за превзиманието на Никополъ, не било възможно да се нападне едноврѣменно и Плѣвенъ, а пакъ тъзи невъзможность се указала и послѣ.— Освѣнъ че войницитѣ били крайно уморени, както е казано на стр. 95, нъ и слѣдъ превзиманието на Никополъ, безъ отдѫхъ, една часть отъ войската се отправила за румѫнский брѣгъ да придружава раненитѣ турски и русски войници: друга, за размѣщаванието на 7,000 д. плѣнници и прекарванието имъ тоже на румѫнский брѣгъ; третя, да гаси пожарътъ особно продоволственнитѣ складове запалени още преди паданието на града; така сѫщо за предаванието военното имущество и запаси; за водворяване въ града порядъка и тишината; за вардение превзетата ягка крѣпость, тъй щото едвамъ на 6-й Юлий било предписано Криденеру да отправи два полка за превзиманието на Плѣвенъ.

---

[1]) Гражданитѣ въ Плѣвенъ казватъ, че казацитѣ били 40 д. и увѣрили населението, че сѫ испратени отъ главния лагеръ находящь се при с. Тученица на 7½ кл. състоящь отъ 12,000 д. войска, да бѫде готово за посрещанието на войската.

Вмѣсто два, Криденеръ отправилъ три полка подъ началството на Шилдеръ-Шулднера съ предписание. „ако не се срещне особно препятствие," на 7-й Юлий да превземе града. Нъ на 6-й вечерьта Османъ-паша и Адилъ-паша съ 18 баталиона пѣхота, единъ полкъ кавалерия, 36 орѫдия пристигнали въ града, въ който се намирала вечь 25—30,000 д. войска, а русското началство още нѣмало извѣстие за това.

На 7-й сутреньта Шилделъ-Шулднерь потеглилъ съ всичкитѣ части на тритѣ полка, отъ които нѣкои имали и сражение и вечерьта били расположени: една часть на сѣверната страна на града; друга съ 32 орѫдия на С.-И., трета съ 8 орѫдия на Ю.-И. и четвърта съ 8 орѫдия на югъ въ с. Тученица.

На 8-й въ ч. около 5 сутреньта руситѣ открили огънь на батареята въ средата на труската позиция, а послѣ и на другитѣ; нъ като узнали, че турцитѣ стрѣлятъ съ орѫдия крупъ, а гранатитѣ на тѣхнитѣ полски орѫдия недостигатъ неприятеля, Шилдеръ-Шулднеръ заповѣдалъ на дѣсното крило да настѫпи.

По сигнала „настѫпление“ стрѣлцитѣ отъ Вологодский полкъ се спуснали напредъ и между градъ коршуми заловили лѣвото турско крило, а въ ч. 6 тѣ се намѣрили въ преднитѣ турски позиции, като прогонили турцитѣ вѫтрѣ въ града.

Русситѣ виждали, че неще могѫтъ се удържа на занятитѣ позиции срещо такава една огромна сила и почнали бранящецъ се да отстѫпватъ. Командира на полка полков. Розенбонъ излезналъ напредъ, нъ коньтъ му билъ ударенъ, падналъ и когато Розенбонъ се мѫчилъ да се измѫкне изъ подъ коня, една граната го ранила въ рѫката. Двама отъ полковитѣ санитари дотърчали къмъ него, той обаче, като виждалъ критическото положение на своя полкъ, не искалъ да го остави въ такава минута и казалъ да го превържатъ на мѣсто. Току що се свършило това, единъ коршумъ го ударилъ въ челото и турцитѣ като видѣли че той е убитъ, съ нови въодушевления се спуснали срещо цѣпьта на архангелогородцитѣ и този натискъ до толкозъ билъ стрѣмителенъ. щото русситѣ неуспѣли да приберѫтъ и мъртвото тѣло на Розенбона, когото турскитѣ солдати даже и офицеритѣ предъ очитѣ на русситѣ на хиляди части съсичали. Слѣдъ това, турцитѣ подкрѣпени съ нови сили, изгубенитѣ си позиции изново прѣвзели.

Въ ч. около 10 Шилдеръ-Шулднеръ получилъ извѣстие, че командира на Костромский полкъ билъ убитъ, а полкътъ му като нѣмалъ резерва спрѣлъ настѫплението и прибралъ се въ с. Гривица, а пакъ отъ кавказската бригада никакво извѣстие неполучилъ.

Той се убѣдилъ напълно, че съ своята незначителна отъ уморени солдати сила, неще може да продължава настѫплението, защото голѣма часть отъ войницитѣ, особно $^2/_3$ отъ офицеритѣ били избити и, около ч. 12 заповѣдалъ, постепенно да се отстѫпва.

Отъ русситѣ имало 52 д. ранени офицери, 22 убити и 2771 солдати. Турцитѣ, споредъ „Тактикъ“ изгубили 4000 д., а споредъ показанията на гражданитѣ въ Плѣвенъ, убититѣ и ранени турски войници възлизали на 6300 д.

Съ позволението на турската власть, убититѣ русси били заровени отъ гражданитѣ на сѫщото мѣсто по 10—15 д. въ единъ трапъ, съвършенно голи, защото турскитѣ солдати имъ взимали дрѣхитѣ.

Слѣдъ тъзи щастлива за турцитѣ битка, града Плѣвенъ почна да обръща вниманието на цѣлъ свѣтъ. А пакъ Османъ паша се распоредилъ да го укрѣпи добрѣ и съ години да се варди въ него. Войнцитѣ и всякой единъ българинъ, освѣнъ священницитѣ, билъ дълженъ да работи по укрѣпленията. Дюгенитѣ се затворили и служили за влагалиша. По добритѣ кѫщя се отредили за болници. Всичкитѣ воденици само за войската работили, а населението си служило съ хромили и мнозина чукали житото въ чутури.

Османъ паша взелъ мѣрки да снабди града съ храни за цѣла година. Всѣкой день се внисали по Софийското шоссе и растоваряли съ стотини коля. Нова войска постоянно пристигала. Въ кратко врѣме гра́да билъ окрѫженъ съ 14 силни укрѣпления и войската възлизала на 60,000 души.

Второ сражение на 18-й Юлий. Ген. Криденеръ щомъ се извѣстилъ за несполуката при Плѣвенъ, на 9-й юлий потеглилъ съ костромский полкъ изъ Никополъ. Съ пристиганието си въ с. Бръшляница, прегледалъ войската на Шилдеръ-Шулднера, занятата ѝ позиция и установилъ се на бивуакъ при Четири-Кладенци.

Нъ 10-й Криденеръ сформирувалъ особенъ кавалерийски отрядъ подъ началството на Скобелева II, който между друго да наблюдава и силитѣ на противника.

На 13-й главнокомандующий повѣрилъ общото началство надъ войскитѣ при Плѣвенъ на ген. Криденера. Послѣдния веднага повикалъ военнитѣ началници на съвѣщание и на 14-й слѣдъ като се разгледало изложението отъ произведенитѣ рекогницировки за турскитѣ войски, които както е казано, възлизали на 60,000 д., за расположението на позициитѣ имъ и като взели предъ видъ, че русскитѣ сили едвамъ ли достигатъ до 27,000 д. зададенъ билъ въпроса: възможно ли е при такива условия, атака? — общия и единодушния отговоръ билъ „не“. Това рѣшение Криденеръ съобщилъ въ Главната Квартира, и ако би да се заповѣда атака, той намиралъ источната и юго-источната страни по удобни.

Баронъ Криденеръ заминалъ на 16-й съ пѣхотата къмъ Т. Тръстеникъ, гдѣто получилъ телеграфическия отговоръ на главнокомандующий; „Одобрявамъ вашия планъ за атака“. При всичко, че въ тъзи телеграмма прямо приказание за атака нѣмало, нъ Криденеръ извѣстилъ на княза Шаховский да събере на 17-й военнитѣ началници въ с. Порадимъ, гдѣто наедно съ князъ Имеретинский и той отишелъ на съвѣщание. Въ сѫщия день Криденеръ получилъ писменъ отговоръ, съ който главнокомандующий напълно одобрявалъ планътъ за атаката, която немедленно да се почне съ силенъ артилерийски огънь.

Въ надвечерието на боя, войската на Плѣвенския отрядъ била расположена почти въ полукрѫгъ на 10-верстно отъ флангъ до флангъ разстояние, начиная отъ с. Бръшляница, на Коюловци, Т. Тръстеникъ, Бъл.-Карагачъ, Порадимъ до Боготъ, т. е. държала сѣв.-источната, источната и юго-источната страни на Плѣвенъ, а въ полунощь срещо 18-й Криденеръ написалъ диспозицията на настѫпванието.

Сутреньта на 18-й Скобелевъ взелъ подъ своя лична команда двѣ сотни отъ кубанский полкъ съ 4 орѫдия и почналъ да наближава къмъ Плѣвенъ, а другитѣ части подъ началството на ген. Тутолмина слѣдвали отдирѣ. Врѣмето било дъждовно и мъгливо. Благодарение на гѫстата мъгла, авангвардията на Скобелева незамѣтно достигнала и преминала селото Кришинъ, заняла позицията на височинитѣ отъ къмъ югъ и установила се на 300 шага отъ града. Когато се вдигнала мъглата, провидѣла се расположената по височинитѣ между Плѣвенъ и Гривица турска сила отъ около 20,000 д. а задъ ней на Софийското шоссе и кавалерията.

Въ ч. около $9^1/_2$ сутреньта турцитѣ открили артилерийски огънь противъ отряда на Шаховский расположенъ по височинитѣ на Радишево и стрѣлбата отъ двѣтѣ страни се завела. Между това и Скобелевитѣ 4 орѫдия загръмели, на които 6 турски съ по-силенъ огънь отговаряли. Наскоро турцитѣ взели и да настѫпятъ на Скобелевия отрядъ, който се намиралъ отдѣлно отъ другитѣ войски, нъ Скобелевъ предварилъ належащата опасность като се оттеглилъ на позицията въ с. Кришинъ, занята отъ други части съ 4 орѫдия и като се намиралъ вечь въ связъ съ отряда на Шаховский, рѣшилъ да завладѣе южнитѣ височини надъ Плѣвенъ. Съ тъзи цѣль найпърво била отправена 3-та стрѣлкова рота, която веднага била посрещната съ силенъ огънь, но солдатитѣ въ отговоръ съ весели пѣсни вървѣли, нападнали съ щикове и турцитѣ били отблъснати. Скобелевия отрядъ, ту нападалъ, ту се защищавалъ часътъ до 10 вечерьта, до когато Скобелевъ получилъ приказание отъ князъ Шаховский да отстѫпи къмъ селата Боготъ и Пелишатъ. Презъ всичкото време на боя, Скобелевъ повечето билъ напредъ наедно съ стрѣлковата цѣпь. Единъ конь подъ него билъ убитъ, другъ раненъ.

Отряда на ген.-лейт. князь Шаховский, който почналъ своитѣ дѣйствия отъ позицияга предъ Радишево, въ ч. 8 вечерьта тамо ги и свършилъ. Той билъ нѣколко пѫти нападанъ, притѣсняванъ, подкрѣпления отъ Криденера просилъ и най-послѣ отряда завелъ на първоначалната позиция.

Дѣсний флангъ билъ раздѣленъ на два отряда: Единий подъ началството на Бѣлокопитова а другий на ген.-лейт. Веляминова. Тѣ се наедно отправили противъ силнозанятитѣ турски укрѣпления. Турцитѣ като забелѣжили това настѫпление, силенъ огънь открили. Русситѣ обаче, нападнали между огъня окопитѣ, прогонили турцитѣ и утвърдили се въ тѣхъ. Слѣдъ това майоръ Кавалевский се хвърлилъ и на укрѣплението. Отъ излезналитѣ турски солдати срещо него, съ револвера си трима оставилъ намѣсто и като се обърналъ надирѣ да извика своитѣ солдати на помощъ, единъ турчинъ го застрѣлялъ, други го вдигнали на щиковетѣ си, а пъкъ единъ турски офицеринъ му отрѣзалъ главата. Тукъ паднали отъ Пензевский полкъ 29 д. офицери и 1006 д. солдати.

Слѣдъ пензевцитѣ настѫпилъ 2-й а послѣ и 3-й баталиони отъ Козловский полкъ предводими отъ своя полковий командиръ полковн. Степановъ, който въ нападанието при всичката молба на офицери и войници не слезналъ отъ коньтъ си, като отговарялъ: „Не братци, азъ даромъ не съмъ получилъ моя Георгий“. Степановъ билъ пронизанъ съ три коршума и станалъ жъртва на своето юначество.

Послѣ се вдигнали: 122-й пѣх. Тамбовский полкъ съ 1-й баталионъ отъ козловцитѣ; Галичский, Вологодский и Архангелогородский съ артилерията си. Нъ всичкитѣ отчаяни усилия противъ добрѣ укрѣпенитѣ и многочисленни турци, останѫли безуспѣшни.

Най-сетнѣ Криденеръ испратилъ двѣ роти отъ остатъка на общата резерва. Атаката се подновила, нъ пакъ безуспѣшно. Когато Криденеръ се намиралъ на откритата поляна на височинитѣ, въ ч. около 6 дотърчалъ испратения отъ Шаховский адютантинъ съ тревожно извѣстие, че на лѣвий флангъ се има нужда отъ бърза помощь, инъкъ е опасно. Преди да свърши той доклада си, пристига други съ настоятелна просба за помощь; слѣдъ тѣхъ дохожда 4 и той казвалъ „помощь“.

У Криденера нѣмало вечь никакви срѣдства за помощь. Положението било критическо. Когато деветнадесетьтѣ почти баталиона много пѫти до това врѣме разбивани, тритѣ роти отъ Серпуховский полкъ които ималъ при себе едвали бя помогнали на дѣлото, нъ по необходимость. Криденеръ направилъ и послѣдния този опитъ, като ги испратилъ подъ началството на ген. Божеряновъ. Божеряновъ неприближилъ още на 100 шага до укрѣплението, той билъ раненъ, тъй щото и този опитъ не се увѣнчалъ съ сполука. Боя слѣдвалъ цѣлата нощь, нъ като не било възможно да се продължава повечь, на 19-й въ часа около 11 пр. пл. останалата войска се отдѣлила отъ бойното поле на позиция.

Въ това сражение отъ русситѣ на дѣсний флангъ имало 735 д. убити и 2017 ранени, а отъ лѣвий 2924 убити. Всичко съ пензевцитѣ и други части: 165 д. щабъ и оберъ-офицери и 7167 д. солдати.

Несполуката на русситѣ както на 8-й Юлий така и сега, била — отсѫтствието на центръ, за което се образувалъ голѣмъ промежутокъ между единъ отрядъ отъ други — между дѣсний флангъ и лѣвий, тъй щото не сѫ могли да дѣйствоватъ изобщо нъ отдѣлно единъ отъ други; още, недостатъчнэта обща резерва.

Слѣдъ този бой, въ населението въ Свищовъ и Зимничъ се явила ужасна паника Въ ч. около единъ сл. пл. редъ ранени минавали изъ Булгарени прѣзъ Свищовъ. Нѣкои отъ тѣхъ когото срѣщали въ пѫтя, расказвали за несполучливата атака при Плѣвенъ, за отстѫпванието на Криденера и Шаховский, за голѣмитѣ загуби, за преслѣдванието отъ турската кавалерия раненитѣ и взети въ плѣнъ и, че турцитѣ щѣли да влѣзнѫтъ въ Свищовъ. Страхътъ отъ минута на минута се увеличавалъ. При входа на моста се натрупали войници, опълченци и граждани, жени, дѣца, коларе, коля, волове, коньe и всякой обърналъ очитѣ си къмъ румѫнския брѣгъ. Нѣкои се впуснали съ лодки и мнозина се издавили. Слѣдъ малко паниката се распространила и въ Зимничъ. Всякой казвалъ, че турцитѣ влѣзли въ Свищовъ и прѣминаватъ моста, а пъкъ страхътъ станѫлъ сѫщественъ, когато размѣсенитѣ плѣнници-турци слѣдвали подъ конвой пѫтя, а друга часть била вечь заминѫла въ Зимничъ, купували на пазара едно друго, а християнското население като вѣрвало че това е турска авангвардия и граби дюкенитѣ по пазаря, цѣла върволица потеглила къмъ Александрия, Бей, Бригадиръ и въ пѫтя распространявали паниката. Даже и врѣменнитѣ военни болници не останѫли хладнокръвни. Всякой бѣгалъ.

Мѣстното началство веднага взело мѣрки за отстранение на паниката. За спасението на моста, прѣпречили нѣколко коля отъ свищовската страна. Коменданта разгласилъ че никакви турци нѣма и слухътъ е безосновенъ. Най-послѣ испратили се и хора по пѫтищата за Александрия, Фратещи, Гюргево за да повърнатъ бежавшитѣ. Въ ч. 4 сл. пл. всичко утихнало и всяки заловилъ работата си.

Продължителнитѣ сражения. На 19-й Авг. въ ч. около 6 пр. пл. Османъ паша направилъ едно нападателно движение къмъ русскитѣ позиции у Згалювецъ и Пелишатъ. Прѣднитѣ русски постове били принудени да отстѫпятъ на турската кавалерия задъ която слѣдвала пѣхотата, тъй като турцитѣ били до 25,000 д а русситѣ твърдѣ малко. Слѣдъ това турцитѣ 4 пѫти наредъ нападали, нъ всегда съ голѣми загуби отстѫпяли. Боя се продължилъ до 4 ч. сл. пл. Русситѣ изгубили изъ строя 40 д. офицери и 1020 д. солдати, а турцитѣ спорѣдъ показанията на гражданитѣ, на другия день докарали въ града 700 коля ранени, тъй щото избититѣ и ранени турци, възлизали на 10,000 и Османъ паша се завърналъ въ града. Русситѣ доста се насърдчили отъ тъзи побѣда.

На 24-й пристигналъ изъ Ловечъ князь Имеретинский и заминалъ за Боготъ. На 25-й въ тъмната нощь и съ голѣма тишина войскитѣ пристигнали къмъ Плѣвенъ. Цѣла нощь работили, окопи правили, батареи поставяли и ограждали, тъй щото единъ день отъ близо да нападнатъ и съ тѫзи цѣль русскитѣ войски се расположили на слѣдующитѣ пунктове:

Криденеръ заловилъ пространството между Гривицко-Булгаренското шоссе и пѫтя изъ Пелишатъ за Плѣвенъ. 2) Ген. Криловъ занялъ радишовскитѣ височини. 3) Отряда на Имеретинский се установилъ близо до с. Тучəница. 4) Румѫнската дивизия се расположила на сѣверъ отъ Гривицко-Булгаренското шоссе. 5) Три румѫнски полка завардили пространството между дѣсний румѫнски флангъ и р. Видъ. 6) Ген. майоръ Лашкаревъ съ двѣ батареи се установилъ на Гривицко-Булгаренското шоссе за связъ между 9-й корпусъ и румжнитѣ. 7) Ген. майоръ Монтьевъ на лѣво отъ Радишево да държи связъ: съ донскитѣ казаци и кавказката бригада поставена на Плѣв.-Ловечското шоссе до р. Видъ, а главната резерва оставена на западъ отъ Пелишатъ.

При такова расположение на русскитѣ войски, сутреньта на 26-й слѣдъ маршатъ въ Глав. квартира въ с. Радиненецъ по причина възшествието на престола на императора, чулъ се гърмежа на 12 орждейната обсадна русска батарея, която извѣстила началото на сражението при Плѣвенъ. Канонадата почнала отъ двѣтѣ страни съ въздържание.

На 26-й прѣзъ нощьта престрѣлката не се прѣкратила. Отряда на Имеретинский на 27-й открилъ силенъ огънь отъ двѣ страни, какъвто корреспонд. на в. Daily News, никой пжть не виждалъ. Русситѣ доста напрѣднали и нѣкои ложементи завзели, обаче, наскоро пристигнала на турцитѣ помощь, и русситѣ отстжпили. Въ този день турцитѣ хвърлили 72 гранати и 5370 коршума. На 28 сутреньта се появили нѣколко табора войска, гдѣто билъ расположенъ отряда на Скобелева, нъ русситѣ ги отблъснали. Въ ч. 7 пакъ нападнали съ нови сили. Една русска граната ужасенъ взривъ произвела и на хиляди части турскитѣ патронни ковчези направила. Русситѣ съ „ура“ прогонили турцитѣ.

Сутреньта на 29-й стрѣлбата се възобновила. Фронта на Скобелевия отрядъ до толкозъ се доближилъ, щото положението му станало критическо и Скобелевъ рѣшилъ да нападне. Въ ч. 11 пр. пл. огъня пламналъ а въ ч. 3 преминалъ въ обща атака. Русситѣ завзели височинитѣ надъ Плѣвенскитѣ укрѣпления и расположили се тамо. Черкезката кавалерия се помжчила да избѣгне по софийския пжть, нъ била повърната.

На 30-й сутреньта нищо не се виждало. Гжста мжгла паднала па и дрѣбенъ дъждъ продължавалъ. Въ ч. около 12 мжглата се вдигнала, пристигналъ и императора за отслужвание молебенъ за тезоименитий день. Слѣдъ пѣнието, като казалъ священника: „преклоняю колѣна, Господу помолимся,“ всички преклонили колѣна съ голѣмо благоговение, а пъкъ като произнесълъ молитвата за присланиe отъ Всевишния побѣда надъ русското воинство, всички се просълзили. Въ тоя день сражението се продължило съ голѣмо ожесточение. Въ ч. 7 вечерьта русситѣ превзели Гривицкого укрѣпление, наречено отпослѣ „Скобелева табя.“ Превзели още 5 орѫдия и двѣ знамена. Загубата и отъ двѣтѣ страни била значителна. Споредъ „Хроника войни,“ отъ русситѣ имало 5000 д. ранени. Турцитѣ нѣмали извѣстие за загубата на русситѣ и до толкозъ се исплашили, щото, готови били да се предадѫтъ. И само това се говорило между тѣхъ. Нъ единъ войникъ татаринъ, разгласилъ, че познавалъ сигнала на русситѣ, които трѫбили за отстѫпление, а това значило че нѣматъ достатъчна сила за да продължаватъ нападението.

Многочисленната турска пѣхота и кавалерия обърнала своето внимание исключително на изгубенитѣ си двѣ укрѣпления, понеже угрожавали и укрѣпения турски лагеръ, и пѫтя за отстѫпванието на турцитѣ по софийското шоссе, па и самия градъ. Скобелевъ отблъсналъ атаката на турцитѣ. Наскоро имъ пристигнала помощь и петь пѫти едно следъ друго нападали все съ по голѣми сили, а пъкъ въ ч. около 6 се показали нови колонни предъ които се развѣвало *священното знаме* на пророка, раздалъ се и религиозния викъ: аллахъ-иль аллахь! музиката засвирила, тѫпанитѣ загръмѣли, дивитѣ гласове въздуха испълнили и турцитѣ като львове се хвърлили върху отряда на Скобелева, който отъ множеството убити и ранени ежеминутно ослабвалъ. Упорството при такива обстоятелства Скобелевъ счелъ за невъзможно и заповѣдалъ да се отстѫпи.

Майоръ Гортановъ отъ Владимирский полкъ при назначението му командантъ на лѣвото укрѣпление, далъ обѣщание на Скобелева че догдѣто е живъ нѣма да предаде укрѣплението въ рѫцѣтѣ на турцитѣ. И дѣйствително, при шестата атака като получилъ приказание да отстѫпи, той испратилъ всичкитѣ други войници отъ укрѣплението, заложилъ се самъ вътрѣ и съ десятки турци избилъ, нъ най-послѣ и той билъ вдигнатъ на щикове. Въ ч. 6 и двѣтѣ укрѣпления останали въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, които заловили и три орѫдия безъ колела.

Загубитѣ на русситѣ били огромни. Всичкитѣ почти командири, избити или ранени.

Отъ 26 й до 30-й Авг. убити до 3000 д., а ранени 9721, между които имало 239 д. офицери.

Румѫнитѣ изгубили изъ строя 60 д. офицери и около 3000 д. солдати.

Общата цифра на избититѣ и ранени русси и ромѫни възлизала на 16—19,000 души.

Най-голѣмото поражение претърпѣлъ Скобелевия отрядъ. А пакъ и самия Скобелевъ испадналъ въ най-ужасното презъ живота си положение. — Лицето му отъ прахъ и димъ почернело и съвсѣмъ се измѣнило. Очитѣ му се премрежили и съ кръвь испълнили. Гласътъ му съвършенно се изгубилъ. Мундира оцапанъ съ каль и сабята пречупена. Той постоянно казвалъ: „Азъ извършихъ каквото можихъ, а за повечь не бѣхъ въ състояние; моя отрядъ до половината е истрѣбенъ“. Корреспондентитѣ се удивлявали на тихото, спокойното и порядъчното отстѫпване на Скобелева между градъ коршуми.

На 1-й Септ. въ едно съвѣщание императора поискалъ мнѣнието на нѣкои отъ висшитѣ военни личности, като какви мѣрки да се вземѫтъ за безисходното това положение и постиганието на цѣльта. Всички били дълбоко замислени. Ген. Зотовъ казалъ да се отстѫпи на позициитѣ, които войската занимавала на 26-й августъ. Той билъ подкрѣпенъ и отъ князъ Масалский. Военния министръ Д. А. Милютинъ не останалъ съгласенъ и възразилъ, че такова отстѫпвание не е възможно нито въ политическа смисль въ отношение на нѣкои отъ европейскитѣ държави, нито въ нравственно, въ отношение на турцитѣ, а да се върши онова, което е въ честь на русската армия и господарството. Освѣнъ че нетрѣбва да се отстѫпва нито една педа назадъ, нъ напротивъ да се сплоти русската войска и да стѣсни турцитѣ въ Плѣвенъ, които да останатъ като въ желѣзно колело обградени и да се пресѣче сношението имъ съ Видинъ, София, та или съ блокада или съ обсада да се принудатъ на безусловно прѣдаванне; това е нашата длъжностъ — казалъ Милютинъ, която изисква отъ насъ не само честьта на армията, но и честьта на господарството. Ген. Левицкий се присъединилъ къмъ Милютина, императора одобрилъ това мнѣние и предложилъ да се повика изъ Петербургъ ген. адют. Тотлебенъ, като специалистъ по инжинерското искуство, комуто да се ввѣри главната операция противъ Плѣвенъ.

Въ този день турцитѣ поддържали огънь само противъ отряда на Скобелева. Около ч. 3 канонадата се прекратила. Презъ нощьта турцитѣ открили огънь и по другитѣ точки.

На 2-й русситѣ пакъ открили огънь срѣщу турскитѣ позиции, нъ турцитѣ никакъ неотговаряли. Главнокомандующий изново държалъ съвѣщание на което присѫтствовалъ князъ Карлъ и военний му министръ ген. Чернатовъ. Въ ч. 6 вечерьта слѣдъ артилерийския огънь отъ страна на турцитѣ противъ Гривицкото укрѣпление, почнали и да нападатъ, нъ русситѣ и румѫнитѣ ги заставили да се оттеглятъ съ голѣми загуби. Румѫнитѣ показали особенно юначество и главнокомандующий осталалъ крайно задоволенъ.

По рѣшението на военния съвѣтъ, на 3-й сутреньта русситѣ почнали правилна блокада на Плѣвенъ, съпровождаема съ постоянна канонада и взели мѣрки да отрѣжатъ съобщението на турцитѣ съ София, Орѣхово и Видинъ. Презъ деньтъ и нощьта всичко натъкмили и на 4-й значителна вреда причинили на турцитѣ. До 8-й било почти тихо, а въ този день станали маловажни сражения съ отряда на полковницитѣ Тутолмина и Щекелберга.

На 10-й и 11 отряда на Лашкарева ималъ сражение и сполучилъ да отблъсне нападателитѣ.

На 15-й пристигналъ изъ Петерсбургъ ген. адютантъ Тотлебенъ и наедно съ главнокомандующий веднага разгледалъ позицитѣ около Плѣвенъ.

Ген. адютантъ Тотлебенъ.

Францъ Едуардъ фонъ Тотлебенъ роденъ около 1819 г. На 17-годишна възрасть произведенъ прапорщикъ и останалъ въ классоветѣ до 1838 г. когато свършилъ курсъ на върховно офицерский классъ. Послѣ испратенъ въ Рига гдѣто се занимавалъ съ инжинерски дѣла. Въ 1854 година произведенъ полковникъ. Въ 1869 пъленъ генералъ. Той ималъ 9 русски ордени, златна сабя за „храбрость“ и 8 иностранни ордени.

На 16-й полк. Курнаковъ нападналъ два транспорта и взелъ 120 коля съ брашно, ечменъ и нѣколко коля сено.

По това врѣме Османъ паша почналъ да чувствова недостатъкъ въ продоволствия, та на 19-й испратилъ на фуражировка единъ отрядъ отъ 5 баталиона пѣхота, 4 ескадрона кавалерия и артилерия. Наблюдателния русски отрядъ, въ който имало и ромѫнска кавалерия, причакала турския отрядъ при с. Дол. Митрополия и повърнали го въ Плѣвенъ. Въ този день въ с. Радомирци русситѣ завладѣли единъ голѣмъ турски транспортъ съ соль, хинино, лѣкарства, заловили повечь отъ 1000 главъ добитъкъ и 80 коня. Отряда развалилъ и мостоветѣ: единъ въ с. Радомирци, а други въ с. Червенъ-брѣгъ, телеграфната линия и положението на Османъ паша взело отъ день на день да става по критическо.

Русситѣ заприщили и водата на рѣкитѣ Гривишка и Каялѫка гдѣто се образовали твърдѣ голѣми вирове. Разни слухове се носили изъ града за пресѫхването на водата. Нъ когато била отпусната и завлекла язоветѣ на всичкитѣ воденици, всякой проумѣлъ сѫщинската причина.

На 12 Октомвр. на с. Гор.-Дѫбникъ руситѣ открили отъ три страни огънь. А като пристигналъ отряда на полк. Черевина, открилъ и отъ четвъртата. Боя се продължавалъ ч. до 5 вечерьта и тогива утихнало всичко Загубитѣ отъ двѣтѣ страни били огромни. Гурко и Шуваловъ рѣшили още единъ пѫть да нападнѫтъ. Нъ прѣди това, лейбъ-гренадеритѣ съ музика напрѣдъ, развити знамена, потеглили часътъ около 6 вечерьта и съ викове „ура“ впуснали се на новъ и отчаянъ пристѫпъ, тъй щото не било възможно да се задържѫтъ. Тѣ скоро се намѣрили на турската позиция като работили съ револвери, саби, щикове и ужасъ произвели между турцитѣ. Всичко запалено. Всичко горѣло на огънь. Картината била ужасна.

Началствующий Ахмедъ-Хѫвзи паша прѣдложилъ да се прѣдаде нъ огъня не спиралъ и, тогава само когато се появили съ бѣлото знаме въ рѫцѣ и когато сигнала „слушайте всички“ а послѣ „спрѣте“ — стигналъ до ушитѣ на войницитѣ, тѣ спрѣли огъня.

Радостьта била неисказана. Хиляди шапки полѣтели на въздуха. „Ура“, като бюря се слушало отъ всички страни. Поздравлявали се единъ други съ първата побѣда по войната при Плѣвенъ и всички се въсхищавали. Когато пристигналъ Гурко на укрѣплението, солдатитѣ съ въсторгъ се приближили къмъ него и извикали: „кажете на Господаря, че ний удържахме своята дума и да не се съмнѣва, ще поддържаме старата слава“.

Наедно съ Ахмедъ-Хѫвзи паша се предали 53 д. офицери и 2235 д. солдати. Русситѣ завзели и 4 орѫдия, знамена, до 5,000 пушки и много патрони.

Загубитѣ на русситѣ били: 155 д. офицери и 4345 д. солдати убити, ранени и натъртени съ два бригадни генерали. — Всичко 4500 д.

Веднага слѣдъ побѣдата, главнокомандующий прегледалъ войската, намѣрилъ я весела, бодра, готова на всичко и войницитѣ питали, скоро ли ще бѫдатъ отправени на дѣло,

На 16-й русситѣ превзели и укрѣпеното село Телишъ на 10 версти отъ Гор. Дѫбникъ, само чрѣзъ артилерийски огънь. Ген. Гурко заловилъ съ 72 орѫдия всичкото пространство гдѣто се намирали тритѣ телишки укрѣпления и въ ч. 12 отправили бомбитѣ върху укрѣпленията. Турцитѣ отговаряли, нъ въ часа единъ съвършенно замълчали.

По това врѣме черкезитѣ и башибозуцитѣ се опѫтили къмъ Орхание, нъ русситѣ ги забелѣжили, застигнали, една часть избили а другитѣ избѣгали.

Турцитѣ като прекратили огъня, и Гурко заповѣдалъ да се спрѣ. Въ сѫщия часъ той испратилъ въ Телишъ парламентеръ до военния комендантъ съ предложение да се предадѫтъ. Нчалника на телишкия щабъ веднага отишелъ при Гурка за да узнае условията на предаванието. Гурко му казалъ че въ растояние на половинъ часъ ако се предадатъ, ще останатъ свободни, инакъ, камъкъ на камъкъ нѣма да остане и жива душа нѣма да се избави. Десетъ минути слѣдъ неговото завръщание въ Телишъ, показалъ се бѣлий флагъ, громкото „ура“ се разнесло изъ редоветѣ на русскитѣ войници и турцитѣ почнали да сабиратъ на купове своето орѫжие.

Исмаилъ-Хаккѫ паша се предалъ съ 3000 д. войска, повечь отъ 100 д. офицери, 4 ма доктори — тримата англичани а единий французинъ. Русситѣ взели три орѫдия, много орѫжие, припаси, знамена и конье.

Отъ русситѣ щабъ и оберъ-офицери имало 7 д убити, 16 ранени и трима натрътени, а солдати 935 д. убити и ранени. Нъ и отъ турцитѣ паднали много убити, когато се впуснали да избѣгнатъ преди предаванието.

На 18-й русската авангвардия посрещнала при с. Дол. Дѫбникъ съ стотини натоварени коля съ жени, дѣца, мѫже съ чалми и фесове, обиколени съ кучета, конье, овци, биволе, волове, крави, испратени изъ Плѣвенъ отъ Османъ паша, нъ русситѣ ги повърнали обратно за да не става облегчение на войската въ храна.

Сутрена по наредко нъ всяка вечерь въ ч. около 5 русситѣ отправяли по единъ залпъ отъ батарея, който се продължавалъ до 20 минути; турцитѣ обаче неотговаряли, а само къмъ Скобелевия отрядъ постоянно стрѣляли.

На 5-й ноемвр. Османъ Паша рѣшилъ да пробие пѫть къмъ Орхание и да избѣгне. На войницитѣ били раздадени галети за три дни и нуждиитѣ патрони, а другитѣ заровили въ земята. Нъ на 6-й прибрали галетитѣ, всичко поставили на мѣсто и изново земали отбранително положение на позицията.

На 7-й пристигнало извѣстие за превзиманието на Карсъ. Веднага билъ отслуженъ молебенъ, музиката свирила, войницитѣ се веселили, пѣяли, „ура“ въ единъ гласъ викали и въздуха цѣпили. Всичко това турцитѣ доста очудило и смаяни останали. Вечерьта като видѣли освѣтения съ бенгалски огънъ надписъ „Карсъ алѫндѫ,“ почнали да изсипватъ гюллегата като градъ, а русситѣ се веселили.

Паданието на Плъвенъ. Османъ-паша като се виждалъ обграденъ отъ четиритѣ страни и нѣмало вечь възможность да се внесе нѣщо въ града, а при такива условия войската и населението отъ гладъ ще измрѫтъ, повикалъ всичкитѣ офицери, доктори и поискалъ да испитатъ подробно и точни свѣдения да дадѫтъ за находящитѣ се за войската храни, медикаменти, за коньетѣ ечменъ, сѣно и прч. Отъ представенитѣ рапорти се указало, че нѣкои нѣща могѫтъ стигна най-дълго до единъ мѣсецъ; че на войницитѣ въ 24 часа по 100 драма хлѣбъ се давало; ечмень и сено за коньетѣ нѣмало а съ ръженица отъ миндерлѫцитѣ ги хранили; отъ тифосъ и отъ други болѣсти всѣкой день по 20—30 души умирали и други подобни неприятности. Всичко това довело Османъ-паша до крайно убѣждение че постоянството е вечь безполѣзно и гибелно, а пакъ като не искалъ да се прѣдаде въ рѫцѣтѣ на русситѣ, рѣшилъ, да пробие пѫть съ силната си армия и да избѣгне.

Главната квартира имала положителни свѣдения че състоянието на продоволственната часть не позволява на Османъ-паша да се държи повечь отъ 2-й или най-дълго 4-й дек., нъ не било извѣстно, да ли доброволно ще се предаде или ще се опита да пробие пѫть за да избѣгне.

На 27-й вечерьта обикновенния огънь отъ страна на турцитѣ който не се прекратявалъ нито деня нито нощя противъ позицията на Скобелева, изведнъжъ се прекратилъ. Тишината била особенна и до тъзи минута никъкъ незабѣлѣжена. Въ русситѣ се породило сѫмнѣние, което слѣдъ една минутка се и подтвърдило.

Единъ турчинъ бѣжанецъ се явилъ прѣдъ русситѣ и казалъ че турцитѣ напуснали Кришинското укрѣпление. Една часть войници веднага били испратени на това укрѣпление, а други на Зелена-Гора, нъ никакъвъ гласъ, никакъвъ шумъ не се чувалъ. Влѣзли въ единъ окопъ, влѣзли въ други, обиколили землянкитѣ, обаче, нигдѣ жива душа не срещнали. Само по шоссето отъ къмъ Кришинското укрѣпление се чувало превозванието на припаси орждия, скрѫцанието на непамазани коля и гласове.

Ген. Шнитниковъ щомъ се извѣстилъ за това, изведнъжь испратилъ войска да завземе Зелено-Горскитѣ и Кришинскитѣ укрѣпления, а Тотлебенъ заповѣдалъ Скобелеву да замине вечерьта по лѣвия брѣгъ на р. Видъ, при Дол Дѫбникъ и да бѫде готовъ да поддържа ген. Ганецкий и отряда на Каталея, т. е. гдѣто се указва нужда. Друга бригада да чака на мѣсто готова за настѫпление. Три баталиони да се отправятъ за с. Гривица за усилване войската на Криденера. Други части отъ войската поставени подъ командата на Шнитниковъ. Четири баталиони румѫни отправени къмъ Демиръ-Кюй, тъй щото русситѣ взели мѣрки да не пропуснатъ неприятеля.

Сутреньта на 28-й мѫглата била гѫста и нищо не се виждало. Слѣдъ малко, мѫглата се вдигнала. Между Опонецкитѣ и Тернинскитѣ височини пространството се покрило съ гѫсти масси народъ. Въ ч. $7\frac{1}{2}$ по двата моста на р. Видъ се проточила къмъ русситѣ цѣлата Сюлеймановa армия. Барабанитѣ ударили на тревога. Русскитѣ войници се намѣрили готови на мѣсто.

Боятъ се почналъ отъ двѣтѣ страни съ най-голѣмото ожесточение. Петь-мѣсечнитѣ затворници като ранени львове налитали на русситѣ. Съ викове: *аллахъ, аллахъ*, тѣ превзели преднитѣ русски окопи. Заловили и осъмь орждия. Всички усилия полагали само пѫть да пробиятъ и напредвали. Русси и турци грѫди съ грѫди се били. Когато сибирци и малоруссийци се уморили и изнемощели, били повикани астраханци срещо най-силния напоръ. Ген. Ганецкий ги посрещналъ, поздравилъ ги и извикалъ:

— Братци: осъмь наши орѫдия сѫ въ рѫцѣтѣ на турцитѣ, азъ искамъ, щото, тѣзи орѫдия да се отнематъ отъ тѣхъ!

— Ще ги отнемемъ ваше превъсходителство, громко отговорили войницитѣ.

— Отнемете, братци! помнете чие име носите!

Тия думи произвели своето впечатление. Астраханский полкъ съ бързи и живи крачки потеглилъ напредъ во главѣ на своя командиръ полк. Крюкова и ген. Квитницкий.

Наскоро Ганецкий забелѣжилъ настроението на турцитѣ за пробивание пѫть къмъ Дунава и съ тъзи цѣль, тѣ напирали най-много на лѣвий флангъ на сибирцитѣ, които изгубили почти всичкитѣ си офицери, а като имъ пристигнала помощь, турцитѣ били посрещнати съ такъвъ силенъ огънь, щото веднага напустнали лѣвий флангъ и усилията си състредоточили въ центра на главната позиция. Ганецкий всичкото врѣме прекарвалъ между войската на първата линия и ободрявалъ я.

Между това 7 турски орѫдия приближили русската позиция, бомбитѣ летѣли и пукали се предъ окопитѣ на двѣтѣ русски линии.

Раненитѣ русси непрекѫснато пристигали на носилки, пѣши и пълзешкомъ на пункта за превръзвание.

Въ ч. около 11, тамъ гдѣто стоялъ Ганецкий раздало се „ура“, което зашумѣло още повече. То било произведено отъ астраханцитѣ и фанагорийцитѣ, които си припомнили юначеството на своитѣ дѣди, хвърлили се върху турцитѣ съ щикове на „ура“ прогонили ги изъ окопитѣ, взели обратно 8-тѣ свои орѫдия и 7 турски, а Егоръ Ждановъ убилъ на мѣсто трима турци и отнелъ едно знаме.

Слѣдъ това русситѣ ако и да считали че побѣдата клони на тѣхна страна, нъ турцитѣ съ оттеглюванието си пакъ открили артилерийски огънь, който се разгорещилъ и отъ двѣтѣ страни съ голѣмо ожесточение. Турскитѣ гранати се тъкаляли между русската войска и постоянно завличали войницитѣ. Сѫщото ставало и въ турския станъ. Въ това врѣме Османъ паша билъ легко раненъ въ крака а коня му убитъ. Обаче, между многочисленната негова армия като молния се пръсналъ слухътъ, че Османъ паша е убитъ и не е вечь между живитѣ.

Турскитѣ баталиони, които преди половинъ часъ съ такава отчаяна рѣшителность налитали на рускитѣ окопи, сега въ краенъ безпорядъкъ се впуснали на бѣгъ. Никой вечь не билъ въ състояние да ги задържи. Въ бѣгството си съ десятки падали на купища. Въ надпреварванието си, едни други презъ моста се тласкали тъй като и крилата му били паднали. За раненитѣ никой не мислилъ. Военнитѣ обози, орѫдия, коля съ патрони и прч. въ рѣката оставали.

По едно врѣме русситѣ забелѣжили между навалицата на моста бѣлъ флагъ и веднага билъ представенъ на Ганецкий офицерина съ вързапи очи. Ганецкий неприелъ офицерина, нито другия слѣдъ него а когато се явилъ Тефикъ паша, той билъ приетъ. Ранения Османъ паша като нѣмалъ възможность да се представи въ стана на русситѣ, той просилъ чрѣзъ Тефикъ паша, преговоритѣ за предаванието да станатъ въ неговата квартира.

Ген. Струковъ отишелъ при него, разговорили се на кратко, завърналъ се обратно, а слѣдъ половинъ часъ отишли съ ген. Ганецкий. Пристигнали Скобелевъ I и II, нѣкои румѫнски офицери, дадена заповѣдь на турската войска да сложи орѫжието, Ганецкий и другитѣ заминали а Струковъ съ Османъ паша потеглили въ единъ файтонъ за Плѣвенъ, гдѣто по това врѣме билъ пристигналъ и главнокомандующий.

Османъ паша се предалъ наедно съ други 10 паши, 128 щабъ офицери, 2000 оберъ-офицери и 44,000 д. солдати, между които имало повечь отъ 4000 д. ранени, при това и 1200 д. кавалерия. Артилерията състояла отъ 77 орѫдия. Знамената били повечь отъ 30 нъ нѣкои отъ тѣхъ изгорени а други въ земята закопани.

Отъ русситѣ имало двама щабъ-офицери убити — майоръ Лихачевъ и майоръ Манасиевъ а 5 д. ранени. Оберъ офицери убити 8, ранени 40 и трима натрътени. Убити солдати 582 а ранени 1210.

По това врѣме града ималъ съвършенно мъртъвъ видъ. Отъ 14-й окт. отъ когато русситѣ още повечь усилили стрѣлбата, много кѫщи били съсипани. Църквата Св. Троица на 13 мѣста ударена. Сѫщо и училището и доста хора избити.

Като небило вечь възможно да се живѣе въ града отъ бомбитѣ, населението построило *истиками* подъ политѣ на рътлинитѣ въ табашката махла и текийската гдѣто 30—50 д.

наедно деня и нощя живѣли, а само приквечеръ отивали до дома си за нѣщо и пакъ се завръщали!

Дюгенитѣ изобщо разорени а тукъ-тамѣ по нѣкои заключени. Всички кѫщни и дюгенски стѣни испродупчени, изровени и укадени. Улицитѣ били послани съ гюлета и коршуми. Често пѫти мъртвитѣ трупове по нѣколко дена се тъкаляли. Вонята била ужасна. Раненитѣ и болнитѣ оставени безъ храна, които умирали отъ гладъ и страдания и така се разлагали по кѫщата. Веднага били намѣрени и ежедневно се изнамирали складове отъ мъртви и изгнили трупове. Такива трупове се тъкаляли и вънъ отъ града.

Когато главнокомандующий пристигналъ въ нивята до Плѣвенъ, той намѣрилъ между царевищака скелети въ мундири, нѣкои по бѣли гащи, други съвършенно голи, които били паднали убити още на 30-й авг. нъ турскитѣ гранати недопускали да бѫдатъ прибрани даже и раненитѣ.

Вь сѫщия день на 29-й пристигналъ въ Плѣвенъ и императора наедно съ румѫнский князъ Карла. Императора билъ посрещнатъ съ голѣмо тържество отъ населението. Прозорцитѣ и балконитѣ на кѫщята съ цвѣтя били укичени. Сѫщо и улицата постлана съ цвѣтя. На църковнитѣ врати, духовенството съ кръстове, хоругви и свѣщи го посрещнало. Слѣдъ молебена, императора заведенъ въ единъ домъ на закуска.

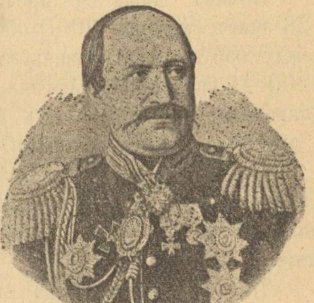

Генералъ адют. Игнатиевъ.

Двора се испълнилъ съ генерали и граждани. Представила се и една депутация която попитала за ген. Игнатиева — защитника и покровителя на християнитѣ въ Турция, исказала благодарностьта си къмъ него и заминала.

Ранения Османъ паша щомъ влезналъ въ двора при императора, гражданитѣ които дошли слѣдъ него и онѣзи които се намирали тамо, въ единъ гласъ извикали: „браво, Османъ паша, браво.“ и грамадната тълпа като

---

1) Истикамитѣ сѫ единъ видъ тунели ископани подъ рътлинитѣ на право а послѣ расклонени.

отдала честь, почтително отстжпила на двѣ страни. Османъ паша е билъ единъ измежду достойнитѣ полководци въ Турция. Той постоянно обикалялъ отъ позиция на позиция като промѣнявалъ по 6 коня на день. Често се поставялъ на чело въ нападенията и много пжти замръквалъ по позициитѣ та спавалъ въ нѣкоя солдатска землянка на сламата. Той ограничавалъ войницитѣ и никакъ недопускалъ да грабятъ или други звѣрства да вършатъ. За кражба на овощия 5 д. башибозуци обѣсилъ.

Османъ паша като се представилъ предъ императора, той го похвалилъ за неговото мжжество, постоянство и повърналъ му сабята обратно, която Османъ паша бѣ предалъ на ген. Веницкий.

Въ сжщия день се представила депутация предъ императора отъ първенцитѣ, които го помолили за откриванието на една классическа гимназия въ негово име.

На 30-й сутреньта главнокомандующий съ Непокойчицкий замипали за Порадимъ гдѣто се бѣ завърналъ и императора, да размислятъ за по нататашнитѣ военни плановѣ.

На 2-й дек. гражданитѣ подали благодарителенъ адресъ на императора подписанъ отъ архимандрита Константина съ 9 духовни лица и 91 мирски. А ученичкитѣ които го срещнали на вратата въ домътъ гдѣто билъ закусилъ, една отъ тѣхъ произнела слѣдующето привѣтствие:

„Всемилостивий господарь! Голѣмо е Твоето благодѣяние къмъ насъ. Вий не само предприехте голѣмата война отъ любовь и състрадание къмъ насъ, нъ и удостоихте нашата бѣдна страна съ Вашето царско посѣщение, като се изложихте на всичкитѣ трудности въ походния животъ. Всемилостивий Господарь! Нашата признателносъ ктмъ Васъ нѣма предѣлъ, но извини, Великий Господарь за нашата простота, неумѣющи достойно да Ви посрещнемъ и покажемъ своята дълбока признателность. Българетѣ до сжществуванието на свѣта ще благославятъ Вашето име и името на Вашия Августѣйший Домъ."

На 4-й Османъ паша билъ испратенъ за Руссия придруженъ отъ капитанъ Бибикова а на 5-й тръгналъ и императора.

Около Плѣвенъ има въздигнати нѣколко паметници на падналитѣ въ боя, особно на 12 октомврий.

Въ два дълги свода по около 15 м. на средата високъ мряморенъ паметникъ по сражението при Горн. Джбникъ за четирма убити офицери и 29 ранени. Солдати 310 убити и 594 ранени. Капитанъ Хаммаръ, поручикъ Фонъ Пирвицъ, поручикъ Харнъ.

Наблизо другъ безъ надписъ.

Други мряморенъ на ген. Васила Николаевичъ Лавровъ, Ельмаръ Теодоровичъ полковникъ, подпор. Сергий Михаиловичъ Воробьевъ. Унтеръ-офицери 17, музикантъ единъ и прости войници 80. Николай Теодоровичъ полковникъ, поруч. Николай Николаевичъ, подпор. Александръ Тодоровичъ.

Братска могила 51 нижнихъ чиновъ.

Друга наблизо.

Братска могила дълга като първитѣ на 121 солдати отъ московский полкъ.

Преминаванието презъ Стара-планина. Слѣдъ паданието на Плѣвенъ, руситѣ се распоредихѫ за преминаванието презъ Ст. планина, и тѣ вечь непосрещнахѫ живо упорство отъ страна на турцитѣ.

На ген. лейт. Карцовъ се възложило преминаванието презъ Троянския проходъ; на Радецкий — Шипченския; на Скобелева презъ Зелено-дърво; на Мирский — Хаинбогазския а Гурко както е вечь извѣстно, опѫти се къмъ София.

Троянския проходъ. По приказанието на главнокомандующий, на 20-й дек. отъ севл. — ловченский отрядъ се свормирувалъ особенъ отрядъ за преминаванието презъ Троянския проходъ. Отряда състоялъ отъ 28 роти пѣхота, $10^1/_2$ сотни кавалерия съ 24 орѫдия.

Преди да говоримъ за преминаванието прохода, ще кажемъ нѣколко думи и за града Троянъ. Башибозуцитѣ като взели да върлуватъ по околнитѣ села, гражданитѣ на 10-й юлий избѣгнали за Севлиево и Габрово кой съ каквото можилъ. Башибозуцитѣ нападнали, обрали кѫщя и дюгени, забрали всичкия добитъкъ а на 7-й авг. запалили града, изгорѣла църквата, училището, чаршията и всичкитѣ кѫщя освѣнъ три, полицията и 17 плѣвни по края.

При това избили и слѣдующитѣ граждани:

Андреа Марковъ,
Train Дончо Павлевъ,
Ив. П. Буджака,
Коле Кунчевъ,
Коле Вълчевъ,
Мария Вълчева,
Маринъ П. Дочковъ,
Маринъ Керовски,
Минко Карабовъ,
Минко Кочътъ,
П. Ив Гергишински,
Пена Цв. Шишковска,

Пенчо Камечарски, Стаменъ Габровски, Хр. Радойновъ.
Петко Пѣевъ, Стое Нанковъ,
Спасъ Стояновъ, Стое Свирински,

Гражданитѣ се завърнали презъ есеньта, нѣкои построили кжщици, други плѣвници и по 5—6 сѣмейства наедно живѣли.

На 14 окт. нападнали около 400 д. турци на с. Шипково, избили 76, мжже, жени и дѣца, изгорили 22 кжщи и 10 плѣвни, вързали свящ. Тодора въ една кжща и живъ го запалили, ограбили дрѣхи и покжщнина, забрали всичкия селски добитъкъ и заминали.

Презъ м. авг. башибозуцитѣ убили въ с. Терзийско 23 д. все 70—80 годишни старци, изгорили 17 кжщи и всичкия добиткъ закарали.

Въ с. Балабанско на 8-й авг. изгорили 32 кжщи и десетина души убили.

Презъ м. авг. въ с. Желѣзна убити 14 д. мжже и жени и селото ограбено.

Селото Н. Село ограбено, избити и исклани 90 д. мжже, обѣсени 4, жени избити 20, и селото цѣло изгорено. Въ троянската околия почти всичкитѣ села сж пострадали, нъ нѣма да се впускаме въ тѣхъ.

Отряда на Карцова наименованъ „Троянский“, потеглилъ за Троянския проходъ, когото географи, историци и европейски военни авторитети отъ старитѣ врѣмена и днесъ считали недостжпенъ въ военно отношение. Тукъ преди хиляди години гинали безслѣдно римски легиони, нъ не сж могли да преминжтъ, нито пъкъ и турцитѣ — завоевателитѣ на България и на цѣлия Балканский полуостровъ; съ една дума отъ сотворение мира, нито едно военно движение презъ този проходъ небило забелѣжено.

Главната квартира имала предъ видъ, че ако отряда достигне върха до турскитѣ укрѣпления, ще се струпа тамо по силна турска войска и ще се намалятъ силитѣ въ Златица и Шипка за по лесно дѣйствие на ген. Дандевиля и Скобелева. Обаче, отъ друга страна то се считало нѣщо като не вѣрно, непостижимо а просто въображаемо. А пакъ въ стратегическо отношение толкозъ нуждно, щото, при отправянието на Карцова и подполковницитѣ Сосновский и Сухомлинова било казано: „жертви необходими и, ако би даже вий всички тамъ да погинете, то и съ това ще принесете полза за цѣлата армия."

Карцовъ раздѣлилъ отряда на три части и почналъ да ги отправя една слѣдъ друга. На 22-й дек. сутреньта Сосновский пристигналъ въ княжевицскитѣ колиби, нъ оттукъ всичко трѣбвало да се препася на рѫцѣ. Разглобили орѫдията на съставнитѣ части, съ падане, ставане изъ дълбокия снѣгъ, съ мокри мундири, панталони, ризи, гащи и високи бутуши пълни съ снѣгъ, едвамъ излезнали на голия, като черепъ върхъ и веднага всичко върху тѣхъ се вледило и вкоравило. Турцитѣ ги осѣтили, почнали да стрелятъ, убили 4 д. офицери и 68 д. солдати, нъ безъ да отговарятъ слизали надолу. Картината била ужасна, особно при слизанието. Споредъ Крестовский тя била цѣла страница отъ Дантовский „Ада." Той ненамиралъ думи за да я характеризира инакъ.

На 24-й едвамъ успѣли да поставатъ на върха единия топъ а послѣ и другия. На 25-й сутреньта пристигналъ и Сухомлиновъ съ едната часть и съ товари месо, хлѣбъ, вино, сухари ечменъ, сено, нахранили се, попийнали и направили коледа. При всичкитѣ мѫки и природни препятствия, русситѣ на 27-й слезнали въ розовата долина, гдѣто цѣлото турско население наедно съ войската, която занимавала Клисура, Карлово, Калоферъ, избѣгнали. Сѫщото това станало и съ преминаванието на Шипчанския балканъ.

Грѣятъ се и сушатъ дрѣхитѣ си.

Сражението и завземанието на града Елена. На 30-й юний пристигнало тукъ едно отдѣление казаци, които безъ да си отпочинатъ, заминали за Тозлука.

На 4-й пристигналъ майоръ Новицкий съ единъ полкъ драгуни и установили се въ града.

На 1-й авг. дошелъ ген. Барешинъ съ севский полкъ и на 15-й ноемвр. Орловский полкъ. Нъ слѣдъ пристиганието на Новицский често пѫти ставало престрѣлка между турци и русси, обаче, нито еднитѣ настѫпяли нито послѣднитѣ отстѫпяли.

На 13-й дошла отъ Бердици до 5000 д. войска и около 1000 д. черкези, запалили селата Игнатовци, Миковци и пакъ се повърнали надирѣ.

Презъ нощьта на 21 до 16 верста отъ града задъ с. Ахмедли се забелѣжили чести огньове. На 22-й сутреньта въ ч. 6 раздали се два пушечни гърмежа и многочисленната Сюлеймanова армия почнала да настѫпва предната Маренска позиция. Въ ч. 7 взели да стрѣлятъ отъ височинитѣ съ 12 орѫдия. При първото нападение турцитѣ несполучили и впуснали се отъ къмъ Бойновци. На тъзи голѣма сила русситѣ немогли да противостоятъ и оттеглили се въ главната позиция къмъ града, отгдѣто отчаяно нападнали, турцитѣ ударили на бѣгъ, а русситѣ ги преслѣдвали. Въ това врѣме другъ полкъ се доближавалъ къмъ турцитѣ, изобщо нападнали за да обградятъ русситѣ въ позицията на Маренъ. Русситѣ се отеглили къмъ Елена, а ранения полковникъ Клевезалъ и други нѣкои немогли да избѣгнатъ. Боятъ се продължавалъ отъ сутреньта до два часа. По това врѣме турцитѣ почнали да стрѣлятъ отъ височинитѣ на Златарица, а въ ч. 3 нападнали и на самия градъ. Русситѣ, разумѣва се, като неможехѫ да стоятъ срещо една сила отъ 20,000 д. трѣбваше да отстѫпатъ, нъ за да дадѫтъ на населението възможностъ да избѣгне изъ града, тѣ дали гръбъ на турцитѣ, мѫжки се били, а най-послѣ слѣдъ населението и тѣ отстѫпили къмъ с. Яковецъ.

Турцитѣ влезли въ града и най-първо избили останалитѣ мѫже, жени и дѣца, послѣ ограбили всичко по цѣнно отъ кѫщята, дюгенитѣ, църквата даже и библиотеката.

Въ сражението русситѣ изгубили 24 офицери, 658 солдати, 121 коньe, а ранени 31 офицери, 1149 солдати и 51 коньe. При това, изгубили 11 орѫдия, 7 ящици и 36 артилерийски коньe,

Отъ гражданитѣ имало убити въ града и по вънь до 80 д.

Отъ турцитѣ паднали въ сражението до 4,000 д.

На 22-й Ноемвр. за въспоминание на падналитѣ става панахида при паметника край града гдѣто се стича цѣлото градско население. Този великолепенъ паметникъ находящь се на *Георгъовъ рътъ* и другия на *Кичестата могила* на С.-И. отъ града, сѫ въздигнати за падналитѣ солдати отъ полковетѣ: Севский, Орловски и Драгунский. — На *Гранчаръ* въ миндевското землище въздигнатъ паметникъ на убититѣ въ сражението на 24-й Ноемвр. майоръ Константинъ Ивановъ Анолаки. — На падналитѣ въ 25-й Дек. при с. Константинъ (Ахметли) 39 д. солдати отъ 102-й Вѣтский полкъ е въздигнатъ паметникъ въ църквата на сѫщото село. — Въ Чобанската кория на дѫбравата съ надписъ „Братская могила“ на капитанъ Казмиръ Вротски и 199 солдати отъ 36-й полкъ, подпор. Валентенъ Ромашка Александръ Змиевъ, пряпорщикъ Илья Горнихъ Горницкий и 115 д. солдати, — Въ *Черничка* срещо Дол. Маренъ, безъ надписъ. — Въ *Попово бърдо* при лозята на 7 д. солдати отъ 101-й перемиский полкъ убити на 24-й Ноемвр. при с. Златарица. — Въ църковний дворъ на убититѣ въ 28-й Дек. при с. Златарица трима солдати.

Турцитѣ които се бѣха установили въ Елена, като разумѣли слѣдъ паданието на Плѣвенъ, че неще могѫтъ се удържа срещо настѫпающата сила, запалили на 2-й Дек. града и въ голѣмъ безпорядъкъ избѣгнали. Въ сѫщото врѣме руската авангвардия пристигнала, веднага се распоредила съ потушванието на огъня, тъй щото само 40 кѫщи изгорѣли. А на 6-й отряда на Деллинскаузена занялъ Джулинъ, Златарица, Елена, имѣющь авангвардъ въ Кесарово, Бебрево и въ околностьта.

Завземанието на София. Въ този градъ имало 1000—1500 д. войска постоянно. При отварянието на войната тукъ била съсредоточена до 20,000 д. войска подъ командата на Ферикъ-Османъ паша.

Войницитѣ и населението били заставени да работятъ и въ кратко врѣме се въздигнали укрѣпления на Айва-Деде, Курубагларъ, Конявица и Слатинското табѣ. А пъкъ Плѣвенския герой Османъ паша, по едно врѣме силно настоявалъ предъ В. Порта за да се въздигнатъ ягки укрѣпления около София, да се испрати 120—150,000 души войска изъ Цариградъ и околностьта и този градъ да стане главно влагалище на припаси и главенъ пунктъ за отбрана на една голѣма часть на Турция. Портата обаче, отказа на предложението Сюлейманово.

Преди откриванието на войната, въ София нѣмало миналогодишни слѣди отъ турски звѣрства, както въ Ст-Загора и другадѣ. Най първо били заловени двѣ момчета, защото пѣяли народни пѣсни. Презъ м. Мартъ Киро отъ с. Ярджеловци (Брезнишко) и Георги Стоичковъ потеглили за Кюстендилъ да купуватъ вино и пренощували въ Радомиръ. Вечерьта пѣяли въ хана народни пѣсни, заптиетата ги чули, нападнали, заловили тетрадката съ пѣсеньта, испратили ги въ София гдѣто слѣдствието дълго врѣме се протакало, безъ да кажатъ отъ кого сѫ взели тъзи тетрадка. Най-послѣ нѣкой си Стоянчо Петсахатовъ отива въ затвора при Георги, убѣждава го че ще бѫде освободенъ ако каже истината и той посочилъ Х. Стояна Недѣлчевъ, книжаръ и братовчедъ на Х. Никола Вардевъ.

Властьта взела мѣрки да направи претръсвание въ кѫщята имъ нъ и тѣ се извѣстили, всичко прекрили и на 7-й авг. вмѣсто Х. Стояна, Х. Никола уловили а надвечерь и сѫщия, когото веднага въ желѣза обковали

Съ една чудесна хитрость, властьта сполучила да прибере отъ кѫщата на Х. Н. Вардева и сандъчето съ книжата, въ което се намирали разни пѣснопойки съ народни пѣсни, брошури съ революционно съдържание, български вѣстници печатани въ Румѫния и нѣколко сѫмнителни писма. Нъ нѣкой си Арифъ ефенди, бившъ священникъ Анастасъ отъ Царево-село, искренъ приятель на Вардева, който съ приемванието на ислямизма спасилъ живота си отъ бѣда и като билъ членъ въ комисията по преглежданието книжата, ако и доста нѣщо да прикрилъ, нъ не било възможно всичко да се отстрани, той казалъ на секретаря на комисията, че Вардевъ ще приеме ислямизма и тѣ вечь необръщали до толкозъ внимание въ преглежданието, повърнали му книжата, като задържали едно тевтерче съ пѣсеньта: Отъ какъ се е зора зазорила . . . . . Писмо отъ Георги Назарчевъ изъ Добричъ въ което се казвало че Добруджанскитѣ момци изсѣкли нѣколко зелки . . . .

Властьта освободила Х. Никола Вардевъ слѣдъ 96 дена и чакала да подаде заявление за приемвание ислямизма, нъ той отлагалъ и така се протакало.

По това врѣме затворътъ почналъ да се пълни съ граждани и селяни. Едни пускали а други нови привождали.

На 4-й септ. претръсили кѫщята на нѣкои отъ по-първитѣ граждани, отъ които едни запрели още въ сѫщия день, други по-послѣ и вечь не ги освободили. Тѣ били:

Ат. Филиповъ,
Боне П. х. Георгевъ[1],
Дим. Трайковичъ,
Дим. Х. Мановъ,
Дим. Митковичъ,
Дим. Х. Коцевъ,
Манолъ Гроздановъ,
Никола Десевъ,
Х. Мано Стояновъ

На 15-й ноемвр. обѣсили Х. Стояна Недѣлчевъ, на Капана.

Кира селенчето, на Конский пазарь.

Георги Стоичковъ, на Говеждий пазарь.

Бакалчето Чолакъ Никола, на Куручешме.

По-послѣ обѣсенъ Вельо Чорбаджи отъ с. Григорово, който билъ показвалъ пѫтищата на русситѣ! Слѣдъ него обѣсени и трима селяни.

На 24-й покарали за Цариградъ горѣказанитѣ затворници, при които прибавили отца Теофилакта докаранъ отъ Рилския мънастирь, Гатьо и Никола отъ с. Раковица и други трима селяни.

На рѫцѣтѣ имъ прекарали билезици, на краката желѣза, качили ги на талиги, придружавани отъ 120 д. жандарми, закарани до Т. Пазарджикъ. Тукъ имъ извадили желѣзата отъ краката, заключили на двамина по едната рѫка въ билезикъ, потеглили съ желѣзницата, пренощували въ одринския затворъ, а сутреньта пакъ ги покарали за станцията пѣши, съ голѣма бързина и смазали ги съ дипчицитѣ по пѫтя. Отъ паданье и ставанье мнозина изгубили фесоветѣ си.

Въ Цариградъ пристигнали на 4-й дек. и на 9-й освободени отъ затвора чрезъ Али-Шефикъ бея който билъ приятель на Х. Мано, случилъ се и въ София когато ги затворили и знаилъ че сѫ невинни.

Порѫчители имъ станали: Бр. Тѫпчилещови, Д-ръ Чомаковъ, Х. Ив. Пенчовичъ и Челеби Георгаки.

Тѣ живѣли въ единъ хотелъ на Ортакюй. Часть отъ гевгиреното здание паднала и смазала Ат. Филипова който 94 дена лежалъ боленъ, сѫщо и Боне Петровъ билъ раненъ въ легко.

Освѣнъ испратенитѣ въ Цариградъ, въ единъ списъкъ били забелѣжени около 50 д. отъ по виднитѣ граждани наедно съ учителитѣ, обаче, консулитѣ се извѣстили и недопуснали, особно французкия, да се повикатъ въ затвора записанитѣ.

Въ течението на войната турцитѣ въ града никакви звѣрства небили вършили.

---

[1] Споредъ неговитѣ записки, той билъ уловенъ на 10-й окт. на чифтлика си въ с. Германъ.

Русситѣ като превзехѫ Арабаконакъ, Ташкесенъ, по голѣмата часть отъ войската се опѫти къмъ София.

На 19-й дек. Дандевилъ се укрѣпилъ на позиция у Гор. Богровъ. Около 12—15 табора турска войска съ 6—8 орѫдия идяща отъ София, нападна на 20-й русситѣ, обаче турцитѣ били разбити. Тѣ оставили до 800 д. мъртви на полето и до 1600 д. ранени закарали въ София. Отъ русситѣ паднали убити и ранени 243 д. Това сражение направило силно впечатление на турцитѣ и поколебало нравственнитѣ имъ сили.

Въ деньтъ въ който ставало сражението на Ташъ-кесенъ, пристигналъ и Сюлейманъ паша, а на 20-й заминалъ къмъ Т. Пазарджикъ. Слѣдъ неговото заминаваније астрах.-драгунский полкъ настѫпи въ с. Н. Ханъ.

На 21-й турцитѣ заловили моста при Враждебна. Русситѣ прегазили рѣката, открили огънь и турцитѣ побѣгнали, слѣдъ като запалили моста и селото.

На 22-й Гурко самъ прегледалъ турскитѣ укрѣпления и заповѣдалъ на Веляминова да замине въ с. Куманица за да нападне и той отъ тамо. Това неожидано появяване на русситѣ твърдѣ много исплашило турскитѣ войници. Тѣ като видѣли тагава една дълга линия, рѣшили, преди да бѫдатъ обградени да напуснатъ София. Презъ нощьта въ голѣмъ безпорядъкъ почнали да бѣгатъ за Кюстендилъ. Пѫтя къмъ Княжево билъ задръстенъ отъ талиги, коля и конье съ ранени и болни войници а нѣкои и пѣши вървели. Тѣ били повечь отъ 5000 д. нъ като нѣмало достатъчно коля, 1500 д. останали въ града. Отъ 19-й до 23-й русситѣ изгубили изъ строя генерали, щабъ и оберъ-офицери32 и солдати 1003 д.

На 23-й сутреньта русската войска съ музики, пѣсни, развити знамена влезе въ града който отъ 1434 г. за пръвь пѫть е видѣлъ християнска войска.

Най-първо пристигна ген. Раухъ, а слѣдъ него и ген. Гурко. Посрещанието не станало толкозъ блѣскаво, защото, народнитѣ водители както се каза, бѣхѫ въ заточение. При скромната среща, Илия Цановъ казалъ нѣколко думи, на които ген. Гурко отговорилъ: „Съ Божия помощь, азъ стѫпихъ сега въ втория столиченъ градъ на България. Първия е билъ нѣкога ваща стара столица — Търново, второй — София. Богъ да ни помогне да освободимъ съ силата на русското орѫжие и останалата часть на България“.

Слѣдъ всичко това Гурка завели въ Пѣшовата кѫща и Рауха въ друга, нъ хозяитѣ като не били благодарни отъ него, той отишелъ у Илия Цаневъ, а войската била расположена по кѫщята за да се стопли и отпочине отъ продължителния бой.

Гурко назначилъ воененъ губернаторъ въ София княза Оболенский, съставилъ се врѣмененъ съвѣтъ въ който били членове: Игнатий Рилски, Спасъ Тумпаровъ, Манолъ Багдатлиски, Стоянъ Рунтовъ и други, подъ предсѣдателството на Илия Цаневъ. Наредила се и жандармерия, която да пази тишината и порядъка, нъ като пристигналъ ген. Петръ Владимировичъ Алабинъ, той уредилъ гражданското управление.

Алабинъ билъ човѣкъ патриотъ и дѣятеленъ. Той е поставилъ основата на Софийската библиотека. Освѣнъ че самъ жъртвовалъ, нъ и много книги, пари, извънъ събралъ.

Той далъ 25,000 р. за построяванието паметникъ на Левски. Обаче, отъ гдѣ е взелъ тѣзи пари и какво сѫ станали отпослѣ, т. е. въ чии рѫцѣ останахѫ, не се знае.

Русситѣ намѣрили въ София 6 турски знамена, 200,000 оки брашно, много барутъ и боеви припаси. Само въ една джамия Гурко намѣрилъ до 20,000 ковчези съ надписъ „за Плѣвенъ“. Небило възможно да се преброи числото на припаситѣ.

Гурко остави ген. Арноли въ София и на 29-й потегли въ 4 колонни: Шуваловъ съ 30 батал. 12 ескадр. и 74 орждия, по шосето къмъ Ихтиманъ; Криденеръ съ 24 батал. 24 ескадр. и 58 орждия за Мечка, Панагюрище; Шилдеръ-Шулднеръ съ 6 батал. и 8 орждия по долината на р. Тополница.

Слѣдъ Св. Стефанский Договоръ, живущитѣ въ Цариградъ българи, почнали да отиватъ по домоветѣ си и Софийскитѣ заточеници избѣгнали въ Св. Стефанъ, а на 9-й мартъ пристигнали въ София, посрещнати съ голѣмо тържество отъ гражданитѣ наедно съ духовенството и владиката Мелетия. При влизанието въ града най-първо вървели на конье записанитѣ за заточение 50 д., слѣдъ тѣхъ заточеницитѣ а най-подиръ народа. На Баня-Баши имало още повечь народъ, спрѣли се тамо, учителя Боботиновъ държалъ рѣчь и всякой единъ отъ заточеницитѣ придруженъ отъ свои приятѣли отишелъ въ дома си.

Превзиманието на Самоковъ. Въ този градъ имало нѣкой си Юсрефъ паша, родомъ самоковецъ, защитникъ и покровитель на българетѣ. Едно врѣме той билъ уловенъ отъ кржжалиитѣ. Българитѣ дали всичко и пари, и гривнитѣ на женитѣ си, и нанизи, та откупили пашата. Отъ тогава българе и турци братски живѣли. Турцитѣ небили толкозъ взискателни. Презъ 1876 г. властьта се извѣстила че дошелъ въ Самоковъ Соколовъ и цѣли два мѣсеци пресѣделъ нъ никаква строгость неупотрѣбила за да го дири и намѣри.

Въ началото на войната и попослѣ въ Самоковъ се събрала до 3000 д. войска.

На 26-й Дек. потеглилъ изъ София за Самоковъ ген. Веляминовъ съ 8 батал. 12 сотни и 12 орѫдия и вечерьта пристигналъ въ с. Пасарелъ, а полк. Фонъ-Клегенау заналъ Калково. На 27 й русситѣ се срещнали съ турската войска въ Чамурлий, нъ турцитѣ неможли да устоятъ срѣщо огъня и избѣгнали къмъ Н. Село. На 28-й русситѣ ги погнали и тамо ги разбили. Въ това сражение паднали убити 27 д. русси а ранени 123. Отъ турцитѣ имало повечь отъ 150 д. плѣнници, нѣкои измежду тѣхъ ранени и доста убити. Въ сѫщия день и ген. Раздишевскийималъ сражение съ турцитѣ, което се продължило ч. отъ 2 до 5 сл. пл.

На 29-й сутреньта Софийския Османъ паша който бѣ прибѣгналъ тукъ, повикалъ Дим. Х. Гюровъ, и Хр. Сребърницата, казалъ имъ че въ града ще стане бой и силно настоявалъ населението да испраздни града. Въ средъ зиме, при най-голѣмия студъ, при дълбокия снѣгъ, това не е било възможно за населението, което и доста упорствовало нъ Османъ паша неискалъ и да знае. Протестантитѣ въздигнали английски флагъ и казвали че отъ вратата на вънь нѣма да излезѫтъ, нъ около обѣдъ пашата получилъ телеграмма отъ Т. Пазарджикъ че станало примирие и заповѣдалъ всякой да сѣди на мѣстото си. Веднага се качилъ на единъ файтонъ, съ бѣлъ влагъ въ ржцѣ, и потеглилъ къмъ Татаръ-гечидъ при командanta на русскитѣ войски. Послѣдния отговорилъ че нѣмалъ никакво извѣстие и ще чака заповѣдь отъ началството си.

Турската войска била расположена по кѫщята въ Самоковъ. Нъ Яхѫ паша не позволявалъ на войницитѣ да злодѣйствоватъ.

Презъ нощьта двамата паши заедно съ войската избѣгнали къмъ Т.-Пазарджикъ.

Сутреньта на 30 й гражданитѣ турци се въоржжили и поискали съдѣйствието на българетѣ за да се вардитъ задружно отъ башибозуцитѣ. Каймакамина и кадията отворили склада, раздали орѫжие на българетѣ и почнали да се вардятъ. Послѣ се споразумѣли българе и турци, испратили Дим. Х. Гюровъ и Гюмрюкчията, повикали русситѣ и около обѣдъ пристигнали разѣзди, обиколили изъ града, пакъ се завърнали надирѣ, а надвечерь дошла войската. Сутреньта на 31-й войската заминала къмъ Т. Пазарджикъ да преслѣдва турцитѣ, а въ града останали само 80 д., които, наедно съ гражданитѣ турци и българе деня и нощя се пазили отъ башибозуцитѣ.

Наскоро се пръсналъ слухъ, че въ Дупница се събрали много башибозуци и готвили се да нападнатъ на Самоковъ, за което Ив. Сребърниковъ отишелъ въ София за помощь.

Въ града, освѣнъ чаршията, която била запалена отъ башибозуцитѣ и наскоро загасена отъ гражданитѣ, други опустошения, убийства, не сѫ извършени. Така сѫщо и въ околията.

Предаванието на Вейселъ паша съ 40,000 д. войници и освобождението на Т.-Пазарджикъ. Казано е погорѣ че ген. Карцовъ съ единъ малъкъ отрядъ слезе въ розовата долина при с. Кѫрнаре и опѫти се къмъ Карлово. Така сѫщо Скобелевъ, Радецкий и Мирский прехвърлиха балкана и притѣсниха Вейселъ паша, който на 28-й Дек. биде принуденъ да се предаде при Шейново съ други четирма паши, 279 щабъ и оберъ-офицери, 40,000 войници, 11 орѫдия крупъ и 59 обикновенни, 10 знамена и много припаси.

Нѣкои части отъ русскитѣ войски слезоха по разни пѫтеки; отряда на Гурка се спусна къмъ Т.-Пазарджикъ, тъй щото главнитѣ русски сили испоплниха Южна-България.

Въ Т.-Пазарджикъ за първъ пѫть на 28-й авг. сѫ запрени нѣколцина отъ по-виднитѣ граждани, именно:

Величко Петковъ,
Георги Консоловъ,
Георги Кожухаровъ,
Иорданъ Неновъ,
Ноно Н. Стоименовъ,
Михалъ Ножаровъ,
Ноно Атанасовъ,
Никола Генчовъ,
† Никола Петковъ,
Петръ Г. Пеневъ,
Никола Стоименовъ,
Х. Рашко Х. Илиевъ,
Х. Ламбре Ивановъ.

Запрени били още, Стоянъ и Никола Юрукови отъ с. Бръцигово, Георги Нейчовъ отъ Панагюрище, Димитръ отъ Стрѣлча и Иванъ Чалѫма отъ Еникашли.

На 30-й закарани въ Пловдивъ. На 14 й окт. за Одринъ. Двама селяни които неможли да вървятъ отъ станцията до града, турцитѣ ги качили на гръбътъ на другаритѣ имъ а най-послѣ ги убили, та и тѣ се избавили отъ болкитѣ и другаритѣ имъ отъ мѫкитѣ. Въ Одринъ не ги държали нъ въ Цариградъ цѣлъ мѣсецъ и на 18-й ноемвр. ги испратили на заточение въ Адама-Санджаа, само Г. Консуловъ отправили за Измиръ.

Сюлейманъ паша който избѣгна отъ къмъ София, пристигналъ на 29-й Дек. въ Т.-Пазарджикъ, поставилъ нѣколко топа при часовника и въ други двѣ български махали, повикалъ въ една отъ стаитѣ на църквата св. Богородица повиднитѣ граждани и казалъ, ако въ рзстояние на два часа не му събератъ 1000 лири, града прахъ и пепель ще направи.

Гражданитѣ взели да казватъ, че сѫ сиромаси, пари нѣматъ, молили му се, плакали, нъ той не отстѫпвалъ Най-послѣ поискали единъ срокъ отъ два дена за да тръгнатъ изъ града отъ кѫща въ кѫща и събератъ каквото могатъ.

На другия день се пръсналъ слухъ изъ града че русситѣ завзели Самоковъ, турската войска отъ този градъ испълнила Т.-Пазарджикъ, войската изобщо растревожена, населението исплашено, Сюлейманъ паша постоянно обикаля изъ улицитѣ, разни слухове се носятъ, едни казватъ: ей сега ще запалятъ града, други казватъ че Сюлейманъ паша далъ вече заповѣдь да го ударятъ съ топоветѣ, трети увѣряватъ че турцитѣ щѣли да исколятъ българското население, а за събиранието пари никой не мислилъ на и Сюлейманъ нито искалъ нито напомнувалъ.

Турското население което по отрано бѣше вдигнало цѣлата си покѫщнина и заминало за Одринъ — Цариградъ, на 30-й по заповѣдь иа Сюлеймана и българското напусна града. Войницитѣ цѣль день обикаляхѫ изъ улицитѣ, чукахѫ по вратитѣ на кѫщята и никого неоставяхѫ въ града. Вечерьта пространството около станцията съ народъ бѣше покрито, гдѣто нощьта прекарахѫ на снѣга само съ едно килимче или иорганче.

На 31-й презъ нощьта, Сюлейманъ запали града и отъ хана на Бр. Петкови до моста всичката чаршия изгорѣла. Кѫщата на Иорданъ Неновъ, Нено Атанасовъ и много други. А пъкъ войницитѣ, особно зебецитѣ дюгенъ и кѫща неоставили безъ да ги ограбятъ.

Въ махалата Варошъ отъ къмъ острова много жени и дѣца останали скрити по кѫщята. Обаче, зебецитѣ ги намѣрили и наредъ ги изнасилвали. То било ужасъ. Плачътъ и писака до станцията се чувалъ.

Сюлейманъ издалъ заповѣдь да тръгне населението пѣши по линията за Пловдивъ, защото щѣли да пристигнатъ черкези и ще го исколятъ. По това врѣме цѣлата Сюлейманова армия почнала да се движи. Самъ Сюлейманъ каченъ на муле, отправилъ се по линията, сѫщо и населението. Наши и голѣмци го застигали, едни казвали да се завърне че русситѣ наближаватъ и то спира. Други пристигатъ и го подкарватъ. А пъкъ една часть отъ населението останала на станцията.

Внезапно се появили 12 д. черкези и населението истръпнало отъ страхъ Тѣ приближили къмъ него, което очаквало ножь и огънь. Мнимитѣ черкези раскопчали върхната си дрѣхѫ, показали своитѣ кръстове и тѣ сами взели да се кръстятъ, като увѣрявали че сѫ русси. Исплашеното население отъ радость сълзи ронило. Едни се впуснали по линията да застигнатъ своитѣ съграждани и да имъ обадятъ че сѫ дошли русситѣ а другитѣ наедно съ казацитѣ за вь града потеглили. Като пристигнали на моста, спрѣли. Той билъ запаленъ и изгорелъ. Въ това врѣме пристига и ген. Гурко, който се распоредилъ и въ разстояние на единъ часъ, моста служилъ за преминавание.

Твърдѣ малка часть отъ гражданитѣ заминали къмъ Пловдивъ и погинѫли, а другитѣ изобщо се завърнали въ обранитѣ свои кѫщи.

Въ града и по вънь имало избити около 150 д. граждани мѫже, жени и дѣца.

Ангелина Добрева като лежала лехуса на станцията била ранена.

Костаки Друмевъ и Ламбре помѫчили се да избѣгнатъ отъ станцията къмъ Саранбей, нъ били погубени.

Петръ Здравковъ, който се намѣрилъ въ с. Момина-Клисура, тоже убитъ.

Евреитѣ въ Т. Пазарджикъ силна търговия вършили въ врѣме на войната. Потири, кандила, вѣнци, кръстове по три гр. оката купували. А пъкъ черги и друга покѫщнина, гдѣто е казано, за лула тютюнъ прибирали. Мнозина отъ тѣхъ и шпионствували. Най-главнитѣ измѣжду тѣхъ били: Исакъ Ишоа, Мошонъ, Мезанъ, Бохоръ, Давичонъ, Хаимъ Фархи. Мнозина слѣпци тогава проглѣднали.

Завзиманието на гр. Пловдивъ. И този градъ не е останалъ по-долу отъ Одринъ въ бѣсилкитѣ, които се срещали по всичкитѣ части на града: въ Н.-Махла, Х.-Хасанъ, Тепеалтѫ, Орта-Мезаръ, Каршияка, а пакъ отъ моста до Джумаята имало 12 наредъ и всяки день прикачвали по нѣколко души не само изъ окрѫга нъ и отъ по далечни градове.

Нѣкои отъ гражданитѣ били запрени като: Иванъ Душковъ; Лимонджията Атанасъ, Костаки Пѣевъ, Душо Тахтаджията, Хр. Дановъ, Конс. Калчевъ, Спасъ Турчевъ, Стеф. Дрѣнски, Фесчи Иванъ и др. мнозина.

Този градъ като сѣдалище на нѣкои европейски консули, въ него турцитѣ не сѫ извършили такива звѣрства както другадѣ. Нъ когато взели руссситѣ да наближаватъ, турското население се оттеглило, а останалата войска да варди града доста обири извършила.

А пъкъ когато вечь русситѣ настѫпваха къмъ Т. Пазарджикъ, малкия безистенъ, чаршията около него и нѣкои махали бидоха запалени, много стока измѫкната и голѣми загуби станали.

На 3-й ян. русскитѣ войски които застигнали турцитѣ подъ Пазарджикъ и вървѣли успорѣдно по шоссето, постоянно стрѣляли и по всичката желѣзно-пѫтна линия, турски трупове настлали.

При Орта-Ханъ русситѣ открили артилерийски огънь и турцитѣ отговорили, гдѣто паднали нѣколцина русски солдати. На това мѣсто, около 25 м. отъ шоссето има въздигнати и три паметници. Единий отъ тухли и хорасанъ съ надписъ: Братская могила Лейбъ-гвардии Веменоснаго полка, въ боя при Пловдивъ 3 й ян. 1878 г. убити трима войници — На 4 м. до него вторъ паметникъ отъ камъкъ и хорасанъ съ голѣмъ кръсть на върха и съ надписъ: Братская могила Лейбъ-гвардии Преображенскаго полка. — Третий, трирѫгъленъ съ кръсть и надписъ: Братская могила Лейбъ-гвардейской 1-ой Артилерийской бригадовъ, въ бою подъ Филипополемъ 3 января 1878 г. убити 4 нижнихъ чиновъ.

За превзиманието на Пловдивъ направени слѣдующитѣ распореждания: Графъ Шуваловъ пребродилъ р. Марица до поясъ, войницитѣ държащи орѫжието на високо и нападналъ турската позиция въ Кадѫ-Кьой. — Ген. Шилднеръ-Шулднеръ тръгналъ прѣзъ Дуванъ-Кьой къмъ Айранли, едни отъ войницитѣ преминали рѣката на конье, а други газили. Баронъ

Криденеръ се спусналъ отъ къмъ сѣверната страна, а моста като билъ изгорелъ, той се спрелъ въ Каршияка, нъ покъсно пристигналъ.

Въ ч. 9 вечерьта най-първо се вмжкналъ въ града капитанъ Бураго съ една часть драгуни. Послѣ при горѣщий бой въ който пряпорщикъ графъ Ребиндеръ взелъ двѣ турски орждия, турцитѣ като неможли да забелѣжатъ въ тъмнината малочисленностьта на отряда, исплашили се и въ безпорядъкъ избѣгнали.

А Сюле́йманъ паша, който още отъ желѣзнопжтната линия се отдѣлилъ и заминалъ за Станимака. като оставилъ часть войска да препятствова на настжплението на русситѣ, съ главнитѣ сили се опжти презъ Родопитѣ.

На 4-й сутреньта Гурко пристигна въ Пловдивъ, посрещнатъ съ голѣмо тържество. Въ този день и на 5-й русситѣ имали сражение съ частитѣ на Сюлейманъ паша въ Дермендере, Белащица. Карагачъ а послѣ избѣгнали.

Въ Пловдивския затворъ имало до 60—70 д. българе които при избѣгванието на турцитѣ били извадени и заклани на Остра-могила до воденицата на Лаутлу Сюлейманъ ефенди и всички въ единъ трапъ заровени.

Мнозина отъ пловдивскитѣ граждани увѣряватъ, че нѣкой си гръкъ Яковаки Пападопулу билъ турски шпионинъ даже и предателствовалъ. Нъ доколкото можихъ да узная, той само заплашвалъ хората съ това като взималъ по едно-двѣ бѣли меджидии отъ гдѣто му се удаде а нищо повечь не се доказва.

Трагическото бѣгство на турското население изъ Чирпанъ и завземанието на града. Въ Чирпанъ на послѣдно врѣме се установила повечь войска, нъ наскоро била изискана отъ Пловдивъ.

На 25-й дек. Шипчанския командантъ Вейселъ паша, отправилъ до Чирпанския командантъ слѣдующата телограмма: „Всичката войска находяща се въ Чирпанъ, да се испрати поскоро на Шипка“. А отъ Чирпанъ отговарятъ: „По заповѣдь на Одринския валия, всичката войска се испрати за Пловдивъ“.¹)

---

¹) Тѣзи телограмми сж намѣрени отъ ген. Карцова на телогр. станция когато завзелъ града Чирпанъ.

На 26-й Чирпанския Саидаа явява на Одринския валия, че града се испълнилъ съ бѣжанци турци и отъ гладъ умиратъ, храна нѣма, а на желѣзницата не ги приемали. Валията отговаря, да се съберѫтъ отъ селата всичкитѣ български коля, да се испрататъ женитѣ и дѣцата за Одринъ, а на мѫжѣтѣ да се раздаде орѫжие и наедно съ мустафѫзитѣ да защищаватъ града.

Испратенитѣ изъ околията турци за коля, намѣрили сгоденъ случай да ограбятъ селянитѣ, обезчестявали, истязавали, нѣколко пожара произвели и доста убийства извършили.

Отъ този день черкезитѣ и мѣстнитѣ турци почнали и въ града да грабатъ. Обрали църквитѣ, цѣлата чаршия и нѣколко кѫщя.

На 27-й каймакамина отъ Чирпанъ телографира, че нито жителитѣ нито мустафѫзитѣ се раздѣлятъ отъ своитѣ сѣмейства.

Най-послѣ на 28-й Саидаа поискалъ да се испрататъ колкото е възможно по-скоро нѣколко вагона, защото бѣжанцитѣ турци изобщо бѣгатъ а Чирпанскитѣ се трупатъ на Хаджиеллеската и Каяджикската станции. Обаче, исплашеното население нечакало вагони. Презъ нощьта на 28-й прохода на дълбоката Марица билъ натрупанъ съ каруци и коля. Всяка една която влезнала, тамо си и останала. Едни били сгромолясани въ дъното на водата, други повалени на страна, трети потѫнали въ нѣкоя яма на които само процепътъ или опашката стръчатъ на горѣ. Тукъ се виждалъ гръбътъ или рогата на волъ, биволъ, тамо се забелѣзвалъ кракътъ или рѫката на нѣкого, по нататъкъ вдървенъ женски трупъ съ 2—3 замръзнали дѣца и др. т. които на зрителя сърдцето наранявали.

Слѣдъ избѣгванието на турцитѣ, на 2-й януарий, авангардията на Карцова влезнала въ града безъ бой. А на 6-й въ ч. 8 сутреньта пристигналъ и ген. Карцовъ, посрещнатъ отъ населението и като празниченъ день, всички били премѣнени, особно момитѣ.

Карцовъ билъ заведенъ въ църквата гдѣто се отслужилъ молебенъ, а послѣ офицери и солдати настанени въ подобритѣ кѫщя, въ които, стаитѣ предварително стоплили, постелки, покривки, ядене, ракия, вино, сладки нѣща приготвили, нищо нежалили, всячески се трудили да угодятъ на своитѣ гости, даже и денчицитѣ неоставяли да слугуватъ а всичко тѣ сами вършили.

Русситѣ намѣрили тукъ голѣмо количество галети и 395 ковчези патрони, т. е. 3,950,000 парчета.

И Чирпанската околия е доста пострадала както Н. Загорската и Ст. Загорската. Разоренитѣ кѫщя възлизали на 2590, цьркви 11, училища 11 и 1793 жьртви.

Отъ гражданитѣ били заточени въ Анкора:

Ангель Жельевъ,
Ганчо Х. Саввовъ,
Василъ Найденовъ,
Василъ П. Димитровъ,
Георги Т. Кочевъ,
Ганье Х. Фичковъ,
Генчо Пеновъ
Георги Ноневъ,
Димо Кировъ,
Дянко Милковъ,
Димитръ Х. Ивановъ,
Жельо Денчевъ,
Жеко Гиневъ,
Иванъ Х. Димитровъ,
Иванъ Д. Фѫндѫковъ,
Иванъ Митевъ,
Киро Тотевъ,
Мине Нечевъ,
Минко Баирковъ,
Нанье Х. Ивановъ,
Нанко Каревъ,
Недѣлчо Петровъ,
Никола Толевь,
Никола Минчевъ,
Недьо
Петко Т. Кочевъ,
Петръ Таньовъ,
Петръ Караганчевъ,
Петко Колевъ,
Петко Радевъ,
Свещ. х. Стеф. Сѫбевъ,
Свящ. П. Авраамовъ,
Стоянъ Г. Молловъ,
Христо Желевъ,
Х. Крьсто Минковъ,

Въ Акия: Иванъ Бакаловъ, Жечо Милевъ.

Обѣсени: Проданъ Сербезовь, Тодоръ Запреновъ.

Убити: Славе, Коле Пеневъ и Митьо раненъ.

Изгарянието въ г. Сливенъ отъ турската власть около 1200 дюгени, до 200 кѫщи и освобождението на града. Въ Сливенъ войска и укрѣпления нѣмало. Българе и турци братски живѣли. Презъ м. Юлий, когато се показали русситѣ около Н. Загора, турци и българе направили писменни условия въ два екз. подписани отъ около 80 д. за да се покровителствоватъ едни други било предъ русситѣ било предъ башибозуцитѣ. Слѣдъ това рѣшили да испратятъ една депутация за да изяви своята покорность предъ русситѣ и да ги повика въ града.

Опредѣлили хора, условили и пайтони, нъ като се пръсналъ слухътъ, че русситѣ въ Ст. Загора сѫ разбити и надирѣ се оттеглили, тѣ не отишли.

Наскоро се въстановилъ военепъ сѫдъ подъ председателството на бинъ-баши Саджкъ бея.

Опредѣлила се една комисия, която постоянно събираше отъ българитѣ: ризи, гащи, крьпи, чорапи, постелки, покривки, а който нѣмаше такива нѣща въ кѫщи, трѣбваше да ги купи, Женитѣ всяки день предавахѫ по 3—4 оки расчесапъ тивтикъ приготовляванъ за раненитѣ.

Взехѫ да стоварятъ припаси, храни и джамията срещо градския часовникъ служеше за складъ. Така сѫщо и училището въ Кіуцохоръ се испълни съ събиранитѣ изъ кѫщята вещи, както и съ сухари. А пакъ училището, което е днесь мѫжка гимназия, бѣше отредено за болница.

Военния сѫдъ наскоро постави бѣсилки: на върбата до шадървана; на крушата при хотелъ „Зора“, на крушата до магазията на Бр. Минкови; на крушата до студения кладенецъ (сега градска градина) и почти всяки день се прикачвахѫ по нѣколцина селяни. Споредъ показанията на Иорданъ Д. Иордановъ, секретаръ въ митрополията тогава, отъ 20-й Юлий до 15 Ноемврий били обѣсени 268 д. селяни, повечето отъ селата Мечкарево, Гердиме, Куюмджигидикъ, Муслукоджа и Бояджикъ.

Въ сѫщия день въ който Сюлейманъ паша заминалъ презъ града за Елена, заповѣдалъ и 38 д. обѣсили по стрѣхитѣ на главната улица отъ полицията до каменния мостъ, а когато той преминавалъ, нѣкои отъ обѣсенитѣ били люляни.

Сюлейманъ паша ималъ намѣрение да избѣси до 200 д. граждани и тогава да замине за Елена, нъ владиката го разубѣдилъ, колѣничилъ и съ сълзи плакалъ предъ него да се умилостиви надъ невиннитѣ граждани.

Садѫкъ бей къмъ гражданитѣ се отнасялъ нѣкакъ по любезно и не ги прeслѣдвалъ до толкозъ. Често пѫти отивалъ въ църква, каралъ момчетата да му пѣятъ църковни ирмоси, нъ обичалъ и повечко да си попивнува. Той ималъ и нѣколко *кодошки*, които му привождали и туркини и цигански момичета, каралъ ги голи хоро да му играятъ и да се борятъ.

На 7-й Ноемвр. вечерьта той билъ на угощение при владиката Серафима. Посредъ нощь, когато Садѫкъ бей не можилъ вечь и да говори отъ пиянство, предали му една телограмма, която, щомъ прочелъ, истрезнелъ, казалъ „мухабетъ битти“ и веднага си отишелъ.

Сутреньта на 8 й мютесарифина Хайдаръ бей почналъ да повиква единъ по единъ по първитѣ граждани и да ги запира [1]).

---

[1]) Въ белѣжкитѣ ми отъ владиката Серафима се вижда, да е билъ мютесарифинъ Феимъ паша, а пакъ нѣкои отъ гражданитѣ

На 30-й Ноемвр. запренитѣ били испратени на заточение въ Воло. Тѣ сѫ:

Антонъ Икономовъ,
Антонаки Златановъ
Георги Карамалаковъ,
Димитръ Милковъ,
Димитръ Боевъ,
Добре П. Миновъ,
Д-ръ Планински,
Зах. Д. Жечковъ,
Иванчо Сѫбевъ,
Кутьо Карапанчевъ,
Ненко Х. Райновъ,
Недѣлчо Сотировъ,
Пан. Г. Поповичъ,
Параскева Бяновъ,
Папайотъ Минковъ,
Р. В. Мирковичъ,
Стеф. Сарживановъ,
Х. Ст. Х. Стояновъ,
Х. Дим. Х. Маноловъ,
Х. Петръ Бояджиевъ,
Х. Тод. Бояджиевъ.

Теньо и Тодоръ Х. Митеви отъ с. Кѫшлакюй.

Наедно съ запренитѣ за испращание билъ и Ив. Златаревъ (Търновали). Садѫкъ бей проводилъ една отъ кодошкитѣ си при съпругата на Златарева, която ѝ казала, ако отиде една вечерь при Садѫкъ бея, ще освободи мѫжа ѝ. Тя, обаче, като не искала да направи такова престѫпление, писала на мѫжа си въ затвора, който, щомъ прочелъ писмото, кървави сълзи почналъ да рони. Нъ като помислилъ, ако не остане съгласенъ, ще бѫде испратенъ на заточение и тогава жена му насилствено ще бѫде обезчестена, той ѝ позволилъ и слѣдъ 5 дена Златарева освободили. Обаче, този горчивъ *хапъ*, ужасно подѣйствовалъ въ сърдцето му, не можилъ да се помири съ положението си и слѣдъ освобождението наскоро умрѣлъ.

Испращанието въ заточение на първенцитѣ, силно негодование възбудило между населението, а пакъ съставената комисия за взимание българе войници още повечь растревожила населението. Въ опредѣления денъ на 27-й Дек., въ който щѣхѫ да прибиратъ младежитѣ за войници, всички избѣгахѫ въ планината.

Въ този денъ пристигна заповѣдь изъ Одринъ, турското население да напусне града и турцитѣ веднага нападнахѫ българскитѣ кѫщя за конье, волове и коля. Врати чупихѫ, презъ стѣни се прехвъргахѫ, всичкия добитъкъ събрахѫ, нъ не бѣше достатъченъ да вдигне цѣлото турско население. На 29-й турцитѣ телеграфирахѫ въ Одринъ за конье и коля. Да ли се намирахѫ такива въ Одринъ или не, не се знаеше, нъ нѣмаше и врѣме за чакалье. Турското население потегли на 30-й съ каквото намѣри па и пѣши. Потеглихѫ наедно съ

казватъ, че билъ Хайдаръ бей и доста добрѣ се отнасялъ съ българетѣ, даже и защищавалъ ги.

него и евреитѣ, и арменцитѣ. Между послѣднитѣ имало нѣкой си Кятибъоглу, който вършилъ предателства. Тръгнали нѣкои и отъ българетѣ: Елмасъ Пенчо, Д-ръ Карамановъ, Тодоръ Недѣлковъ, Кочо Димитровъ, Топалъ Панайотъ, Иванъ Търновалѫ и Ив. Минковъ. Освѣнъ послѣдния, всичкитѣ други избѣгнали съ турцитѣ, говори се, че не имъ билъ чистъ косъма; нъ какво сѫ вършили, нищо положително не се доказва.

Мютесарифина повикалъ владиката Серафима и заповѣдалъ му да се распореди, щото и българското население да тръгне слѣдъ турското. Владиката се обѣщалъ да испълни на драга воля заповѣдьта на мютесарифина, само, той ако вземе мѣрки да му достави коне и коля, инакъ не било възможно, защото турцитѣ не оставили въ града никакъвъ добитъкъ.

Мютесарифина признавалъ че безъ добитъкъ зимно врѣме, въ снѣгъ и студъ, жени и дѣца немогѫтъ да се вдигнатъ на такъвъ единъ дългъ пѫть, нъ и въ града небивало да останатъ, защото, ако боятъ въ него се избѣгнелъ, непремѣнно на прахъ и пепель щѣлъ да стане, та въ Н. Село да отидѫтъ.

Българетѣ като виждали настроението на останалитѣ да се располагатъ съ сѫдбата на града турци, едни избѣгнали на баира Бармукъ, други на Сивитѣ-камъни, Клуцохорци заминали на друга страна и единъ-два дена прекарали само съ една черга или йоргапче на снѣга; нѣкои прехвърлили и Ст. Планина, а пакъ Н. Село се испълнило съ мѫже, жени и дѣца гдѣто отишелъ и владиката и пресѣделъ два-три дена въ кѫщата на Хочо Митевъ.

Презъ нощьта срещо 1-й Януарий, най-първо била запалена сарачската чаршия. Сутреньта нѣкои отъ гражданитѣ отишли при мютесарифина, помолили го да испрати жандарми за да накаратъ българетѣ да изгасятъ пожара, нъ той отговорилъ: Този огънь стана съ *хата* (случайно), обаче, трѣбва да знаете че всичкитѣ складове съ припаси и правителственни продоволствия, ще бѫдатъ запалени.

Презъ деньтъ по заповѣдь на команданта надъ складоветѣ Х. Хюсеинъ паша, било запалено Клуцохорското училище, въ което на послѣдно врѣме било натрупано: масло, соль, орисъ, кожи, сахаръ, кафе и други нѣща съ стойность повечь отъ 4,000 лири. — Сухаритѣ цѣла недѣля горѣли. Около училището всичкитѣ дюгени, ханища, голѣмата кѫща на Сарѫ Ивановъ, половината отъ Х. Вълковата махала, цѣлата бакалска чаршия, еменииджиската, аба пазаръ, тъй щото повечь отъ 1200 дюгени и около 200 кѫщи на прахъ и пепель стапали. Загубитѣ не били оцѣнявани, защото не било и възможно да се оцѣнятъ.

Хюсеинъ паша като управитель на продоволственната часть, взелъ отъ абаджиския еснафъ стока за около 500,000 гр. безъ да заплати нито петъ пари. Една часть отъ тъзи стока била употрѣбена за войницитѣ а другата останала. Когато да потегли, той уловилъ нѣколцина отъ еснафа, именно: Александра Пенковъ, Хр. Т. Авджиевъ, Стефанъ Н. Булашѫковъ, Петраки С. Елковъ, Панайота Калчевъ и принудилъ ги да му броятъ 120,000 гр. за останалата стока. Хвърлилъ ги въ затвора и съ смърть ги заплашилъ ако невнесѫтъ тъзи сумма. Подъ стража и набързо събрали 85,000 гр. предали ги, нъ пашата като че въ заемъ ги далъ, та настоявалъ и за остатъка. Обаче пари нѣмало. Нѣмало и хора отгдѣто да се вcovматъ. Онѣзи отъ гражданитѣ които не били избѣгали, така се испокрили, щото и дявола да не ги намѣри. А пакъ Х. Хюсеинъ паша като неискалъ да изгуби спечеленитѣ си съ *потъ* 35,000 гр. предалъ своитѣ длъжници на войската която надвечерь потеглила за Ямболъ, подлѣ чрѣзъ Кръкклисе, Бунаръ-Хисаръ, Виза, Черкезкюй за Цариградъ. До Черкезкюй пѣши ходили, сѫщо и Александръ Пенковъ който билъ на 75-годишна възрасть. Въ Цариградъ ги затворили като *комити*, нъ съ пристиганието на русситѣ въ Св. Стефанъ и тѣ освободени както всички.

На 2-й Ян. билъ запаленъ склада съ военнитѣ припаси който се намиралъ край града и въ когото имало много патрони. Той произвелъ такъвъ силенъ трѣсъкъ, щото цѣлий градъ потреперalъ. Стъклата на прозорцитѣ се исчупили, сѫдлини отъ полицитѣ испопадали, а пакъ турската войска която слизала презъ с. Нейково за Сливенъ, помислила че русситѣ бомбардиратъ града и отправила се за Ямболъ.

Въ този день избѣгнали и онѣзи които испълнили своята мисия съ запалванието на града, като забрали съ себе находящитѣ се въ затвора 12 д. българе, и въ лозята Ясѫ-тепе ги исклали, гдѣто слѣдъ петь дена били намѣрени.

Нѣкои арнаути бозаджии, измамили четирма дюлгери: Георги и Якимъ изъ Дебръ, а Петко и Крьсто изъ Паланка, искарали ги вънь отъ града, заклали ги и взели имъ паритѣ 3—4000 гр.

Отъ Сливенскитѣ граждани били избѣсени, избити, исклани въ Тулча, Шуменъ, Н. Загора и другадѣ слѣдующитѣ лица:

Александръ Илиевъ,
Алекс. Х. Димитровъ,
Бончо Сѫбевъ,
Брайко Димитровъ,
Брайко Георговъ,
Василъ Белчевъ,
Василъ Кутевъ,
Василъ Зафировъ,
Василъ Димитровъ,
Георги Крьстевъ,
Георги Стояновъ,
Георги Ивановъ,
Г. Ст. Каджалански,
Димитръ Руссевъ,
Димитръ Ивановъ,
Добре Костовъ,
Драганъ Стояновъ,
Димитръ Петровъ,
Зах. Гергевъ,
Иванъ Недѣлковъ,
Иванъ Стойчевъ,
Кондьо Димитровъ,
Кондьо Сѫбевъ,
Конст. Петровъ,
Михалъ Милковъ,
Михалъ Ивановъ,
Никола Христовъ,
Никола Димовъ,
Панайотъ Болевъ,
П. Кирад. Зафировъ,
Пан. Пехливановъ,
Панайотъ Г. Гагаузъ,
Русчо Илиевъ[1]),
Ранди Дѣлчовъ,
Симитчи Мѫндьо,
Стоянъ Янковъ,
Стоянъ Сѫбевъ,
Ставре Ненчовъ,
Стефанъ Лозаръ,
Стефанъ Христовъ,
Стоянъ Сѫбевъ,
Теньо Димитровъ,
Х. Василъ Мариновъ,
Х. Георги Зѫванаджи,
Х. Велико Фарашевъ,
Янаки Николовъ,

Обѣсени сѫ: Иорданъ изъ Сливенъ и Георги отъ Пловдивъ, които по-напредъ били музиканти въ полка на Садѫкъ паша (Чайковский). Тѣ сѫ наклѣветени отъ нѣкой си турчинъ наричанъ Чолака, който казалъ че му заплатили 600 гр. за да отиде въ Казанлѫкъ и се научи какво правятъ русситѣ. Отпослѣ като се узнало че казаното за тѣхъ е измислица и Чолака билъ застрѣлянъ.

Х. Никола х. Митевъ, Михаилъ и Иванъ х. Николови, които врѣменно живѣли въ Н. Загора, първия отъ тѣхъ закаранъ въ Одринъ и удавенъ въ р. Тунджа, вгория обѣсенъ въ Чорлу, а третия въ Хасково. Сѫщо и Анастасъ Енфиеджията се случилъ въ Н. Загора гдѣто е и обѣсенъ.

На 4-й слѣдъ пладнѣ пристигнали чрѣзъ Джумалий 40 д. отъ драгунитѣ на майора Кардашевский, отишли при владиката, разговорили се, послѣ обиколили града, намѣрили зарядднитѣ ящици и орждейнитѣ колца които турцитѣ бѣхѫ взели при Елена, развалили телографа и сутреньта заминали за Ямболъ.

---

[1]) Той билъ обѣсенъ предъ вратата на дюгена си, защото се намѣрили убити турски трупове въ гюбрето на чифтлика му.

Четири турски сѣмейства неискали да избѣгнатъ и останали въ кѫщята си. Намѣрили се и други такива, които били заведени въ митрополията и добрѣ гледани.

Слѣдъ два дни въ една кѫща въ махалата Гюлджукъ гдѣто имало скрити двама турци, убили русски солдати. Единия бранящецъ се искалъ да избѣгне, нъ билъ застигнатъ и убитъ, а другия въ кѫщата се защищавалъ, нъ наедно съ зданието изгорѣлъ.

Тогава се издала заповѣдь, гдѣто се намѣри турчинъ да се убива. Въ Славчовата махала убили три туркини и 5—6 д. турци; нъ тая заповѣдь имала сила само за единъ день.

Нѣкой си Юмеръ ефенди съ жена си и три възрастни дъщери изявилъ желание да приеме християнската вѣра, билъ кръстенъ отъ владиката и наименуванъ Димитръ.

До пристиганието на русскитѣ войски, управлението се намирало въ рѫцѣтѣ на владиката.

Посрещанието на войскитѣ станало съ голѣмо тържество. Учителя Чинтуловъ държалъ рѣчь и цѣла седмица населението празднувало.

Освѣнъ въ града, въ Сливенската околия имало 1690 кѫщи изгорени, 600 здания, 9 цьркви и 762 д. убити.

Петь-дневното страдание на българското население въ гр. Ямболъ. Укрѣпления въ града не били построявани. Войска дохаждала и преминавала, а напослѣдъкъ се установили до 200 д. войници.

Прѣзъ м. Юлий, когато русситѣ бѣхѫ пристигнали до Н. Загора, турското население избѣгнало къмъ Одринъ, а по молбата на българетѣ каймакамина останалъ въ града. Той заповѣдалъ на българетѣ да се въоржжатъ и да се пазятъ отъ нахлуванието на черкези и башибозуци, които нѣколко пѫти се опитали, нъ не имъ се удало да влезѫтъ вътрѣ.

Русситѣ слѣдъ като се оттеглиха надъ Шипка, турското население почна да се завръща.

Каймакамина наскоро заминалъ за Цариградъ и взелъ да предава нѣкои отъ българетѣ, особно онѣзи които се показали по способни да се защищаватъ съ орѫжие въ рѫцѣ противъ черкезитѣ.

На 27-й Ноемврий докарали отъ Елена около 150 д. русси плѣнници съ нѣколцина офицери, съвсѣмъ голи и боси. Българетѣ имъ събрали помощи, сѫщо и инспектора на желѣзницата Хайкелъ (славянинъ) доста помагалъ, за което башибозуцитѣ почнали да го осѫждатъ, заплашвали го, обрали го и той слѣдъ нѣкой день небилъ вечь между живитѣ.

Въ сѫщия день пристигналъ и Керимъ паша съ послѣдната часть на войската изъ Елена. И веднага били уловени и запрени слѣдующитѣ граждани:

Василъ К. Марангозовъ,	Димитръ Х. Ивановъ,
Георги Ив. Козловски,	Киро Икономовъ,
Георги Х. Панайотовъ,	Х. Илия х. Златевъ.

На 30-й обковани съ желѣза и келебчета на рѫцѣтѣ, закарани до Кеременлий, а отъ тамо съ желѣзницата въ Одринъ, гдѣто преспали една нощь и отправени за Цариградъ. Онѣзи които имали дебели рѫцѣ и келебчетата ги стѣгали, заплащали по едно бѣло меджидие за да имъ ги извадятъ. Въ Цариградъ пресѣдели два дни, послѣ ги испратили за Воло.

На 27-й Дек. турцитѣ като че телографическа депеша получили за преминаванието на русситѣ презъ Ст. Планина, та всякой единъ казвалъ: „Московеца дохажда, да ограбимъ каквото можемъ и да бѣгаме“. Тѣ почнали вечь открито да грабятъ. А пакъ на 31-й като запалилъ Керимъ паша станцията и града, на злодѣйствата вечь граница нѣмало. Черкезитѣ се впуснали по дюгенитѣ и по кѫщята, грабили, обезчестявали, за пари истязавали, за удоволствие убивали, та една часть отъ населението избѣгнало на Таушанъ-тепе, за да запази поне честьта си и да спаси живота си. Турцитѣ неотишли вънъ отъ града да го гонятъ, защото бързали да се награбятъ до гдѣто не сѫ пристигнали русситѣ.

Грабежа и звѣрствата цѣлъ день се продължавали, а пъкъ и вечерьта не се прѣкратили. Димитръ Жеравналията когато сѣдналъ съ семейството си да вечеря, черкезитѣ счупили вратата и влѣзнали вѫтрѣ, почнали да грабятъ, да истезаватъ и многочисленната челядъ такъвъ викъ надала, щото населението отъ цѣлата махала Карбуна, на кракъ станѫло. Черкезитѣ като ограбили едно друго изъ кѫщи, дали огъня на кѫщата и заминѫли. Домашнитѣ обаче, съ голѣми усилия сполучили да потушѫтъ огъня прѣди да се распространи.

Слѣдъ това черкезитѣ запалили кѫщата на Георги Марангозовъ която изгорѣла а отъ нея и други се подпалили.

На 1-й Януарий запалено училището.

На 2-й запалена църквата Св. Георгий. Грабежа и убийствата въ този день били още въ по голѣмъ разгаръ. Мѫжетѣ се испокрили по дупки, изби, тавани, а нѣкои впустнали въ нужднищитѣ стълба и цѣлия день тамо прѣкарали.

На 3-й турското население почнало да бѣга къмъ Одринъ. Чаршията и махалата Карбуна изцѣло обрани. Всяко едно турско сѣмейство натоварило по двѣ-три коля съ стока и покѫщнина а нѣкои и повечь.

На 5-й по обѣдъ нападнѫли около 300 д. черкези и щѣли да съсипатъ града съвършенно. Нъ въ това врѣме се появили 80 д. казаци предвождани отъ Георги Ничковъ сливненецъ и щомъ ги съзрѣли черкезътѣ, единъ прѣзъ други избѣгнали, а пъки и гражданитѣ като ги счели за черкези, не излѣзнали да ги посрѣщнатъ.

Слѣдующитѣ невинни душици сѫ станали жъртва на турския произволъ и повечето на 2-й Януарий.

Болсурана Пенчо,
Булка Гергевица,
Велчо Панайотовъ,
Вълко Черневъ.
Вас. Г. Х. Жековъ,
Вълчо Топузларчето,
Георги Атанасовъ,
Гачо Кантарджиевъ,
Добре Ивановъ,
Димитръ Парушевъ,
Добре Карнубатловъ,
Иванъ Димитровъ,
Иванъ Кѫнчевъ,
Иванъ Михаиловъ,
Ив. Балимезовъ,
Кургиската Иваница,
Коле Великовъ,
Коле Петровъ,
Нено Дяковъ,
Овчаръ Жеко,
Ов. Василевъ синъ,
Пѣевица Панайотова,
Петръ Ивановъ,
Раде Димовъ,
Стоянъ Василевъ,
Стоянъ Желевъ,
Тодоръ Минковъ,
Чобанъ Велико.

Иванъ Кандилафта, изгорѣлъ въ църквата св, Георги.

Никола Кандилафта, закланъ вътрѣ въ църквата.

Священникъ Георги Снѣговъ се скрилъ на тавана въ една кѫща, нъ като падналъ свода на запалената църква св. Георги, така силно изгърмѣлъ, щото, мнозина помислили че русситѣ сѫ пристигнѫли и гърмѫтъ съ топоветѣ. Священника слѣзнѫлъ отъ тавана, войницитѣ го уловили и намѣсто убили.

Священницитѣ Иванъ Михалакиевъ и Тоте Драгиевъ, уловени въ кѫщята си, подигравани, мѫчели, истезавани и като овци заклани.

Сотиръ Вълчевъ обранъ отъ черкезитѣ, слѣдъ което уловенъ отъ другъ черкезинъ и като не намѣрилъ пари въ него убилъ го съ револвера си.

Булка Станевица била трудна, налѣгната отъ черкези за да я обезчестятъ, тя обаче като не се прѣдавала, мушнали я въ сърдцето и тамо се прострѣла.

Янаки Станчевъ пѣклъ хлѣбъ у дома си. Черкезитѣ строшили вратата и прѣди да се скрие, тѣ го уловили и му казали: „въ този градъ не срѣщнахме нито единъ българинъ, та по-добрѣ и ти да не си“. Убили го, обрали кѫщата, дали ѝ огъня и си заминѫли.

Петръ Качула искаранъ въ градината и поставенъ на ледътъ въ долапа, нъ като не намѣрили черкезитѣ никакво удоволствие въ това, качилъ му се единъ на гърба, закарали го у дома, свързали му рѫцѣтѣ и краката на кълбо и до толкозъ го стегнали, щото въ нѣколко минути вѫтрѣ, умрѣлъ отъ мѫки.

Илия Петровъ (Линката) обѣсенъ на 7-й Августъ на моста. Той билъ младъ и силенъ момъкъ. Когато го привели до бѣсилката, ритнѫлъ съ всичката си сила едно заптие, което се захлупило на очитѣ си.

За бѣсилки служили стрѣхитѣ и брѣста при шадравана. На вратата на Коле Арабаджиевъ обѣсили единъ селянинъ, а жената на Коле невидѣла когато го прикачили. Слѣдъ малко тя погледнѫла отъ прозореца и съзрѣла че виси човѣкъ на вратата, веднага паднала на мѣстото и наскоро умрѣла.

Въ Ямболската околия имало 969 кѫщи сѫсипани, 10 църкви и 345 жертви.

На 7-й Мартъ пристигнала телограмма за освобождението на заточенитѣ въ Воло, нъ нѣкой си паша, който инакъ билъ много добъръ човѣкъ, не ги оставилъ да тръгнатъ, догдѣто не му броили 200 лири.

Ужасната картина при моста въ Сейменъ. Въ турско врѣме, Сейменъ ако и да се считаше едно просто селце, нъ и тукъ имало въ средъ селото бѣсилки и повечь отъ 200 д. отъ разни страни сѫ обѣсени. Само въ единъ день сѫ обѣсени 36 д. и жандармитѣ насилствено забирали селенитѣ и карали ги при бѣсилкитѣ за да гледатъ. Онѣзи които се привождали на бѣсилката, на грѫдитѣ имъ прикачвали вмѣсто листъ, кора отъ диня и разни безобразия вършили съ тѣхъ.

Презъ м. Юлий били закарани въ Одринъ: Сидеръ Караколевъ, Господинъ Д. Чакжровъ, Дельо и Страти Тодорови и тамо обѣсени. Свящ. Точо Добревъ въ селото убитъ и други мнозина. При бѣганието на турското население, тукъ се струпалъ съ хиляди народъ и чакали заповѣдь за да тръгнатъ. Въ това врѣме нищо неоставили въ селото, всичко ограбили. Били, истязавали и безчестили.

Ген. Струковъ който на 2-й Ян. потеглилъ изъ Ст. Загора за Сейменъ, въ пжтя застигналъ само старци и нѣмощни турци, които едвамъ вървели. Като се стъмнило, той застигналъ и турска войска размѣсена съ башибозуци, нъ небило възможно да се ударжтъ защото въ тъмното единъ отъ други не се различавали. — Еднитѣ бѣгатъ, другитѣ ги ушь гонятъ и все наедно вървели.

Като пристигнали въ с. Аладаглий, Струковъ останалъ въ селото, а испратилъ капит. Аммосова съ едно отдѣление да прегледа моста въ Сейменъ. Когато влезнали въ селото, пжтя билъ така запушенъ съ коля, щото небило възможно да се върви напредъ. Обиколили селото, нъ до моста пакъ не се доближавало. Колята били натрупани една върху друга. Русситѣ насилили съ щикове, нъ турцитѣ почнали да стрѣлятъ въ тъмното. Когато русситѣ сполучили да се промжкнатъ до средата на моста, гдѣто се заложили задъ колята и почнали да стрѣлятъ, турцитѣ открили артилерийски огънь, и тѣ се оттеглили а въ ч. 6 сутреньта се завърнали при Струкова.

Струковъ неискалъ да остане моста за дълго врѣме въ ржцѣтѣ на турцитѣ, нито пъкъ да бжде разваленъ и попрѣчи въ преминаванието на войската. Нъ като нѣмалъ достатъчна сила и други средства, той повелъ единъ взводъ отъ 4-й ескадронъ и казалъ: „Господаревия ескадронъ трѣбва да бжде щастливъ,“ а на полковн. Язикова заповѣдалъ да слѣдва отдирѣ му и поддържа атаката. Въ ч. около 8 той пристигналъ до Сейменъ, нъ тукъ предъ очитѣ му се представила ужасна картина.

Слѣдъ оттеглюванието на Аммосова презъ нощьта, турцитѣ обладани отъ страхъ и трепетъ, почнали да се надпреварватъ съ колята си презъ моста; други на салове, на лодки а нѣкои се впуснали да пребродатъ. Обаче, освѣнъ заминалитѣ по моста, всички други станали жъртва на дълбочинитѣ и бързото течение на водата. Потънали коля, конье и добитькъ.

Потънали хора съ смъртьта се борѫтъ. Едни влачи водата, други се исправили на потънали коля, плачатъ, викатъ и писъкътъ имъ цѣлата околность заглушава. Онѣзи които преминѫли на среща, щомъ видѣли русситѣ по височинитѣ задъ гърбътъ си, за да се избаватъ отъ настѫпванието имъ, тѣ запалили дъскитѣ на моста и съ появянието на огъня, страхътъ на бѣжанцитѣ, останали отъ къмъ страната на русситѣ билъ още по ужасенъ. Моста гори и недостѫпенъ. Отдирѣ русси и никаква надѣжда за спасение нѣмало. — Турцитѣ напълно били увѣрени че русситѣ ще ги избиятъ до единъ. Струковъ обаче, никакво зло не имъ сторилъ.

Слѣдъ като избѣгна турската войска отъ срещния брѣгъ къмъ Харманлий, сѫщо и колята които бѣхѫ преминѫли моста и, като се извѣстилъ Струковъ отъ плѣнницитѣ турци, както и отъ нѣкои българе че оть Харманлий пристигала турска войска, той веднага загасилъ моста, поставили сковани дъски на изгорелата часть, и на 5-й Ян. войницитѣ преминали, заловили телеграфа на станцията, счупили апарата, прекѫснали телографическитѣ съобщение между Пловдивъ и Одринъ, завзели 6 орѫдия, желѣзницата, пристигнала още войска, Струковъ испратилъ едно отдѣление съ майора Чулкова за Харманлий, въ сѫщото врѣме се показалъ и отряда на Скобелева II който се съсредоточилъ врѣменно въ Търново-Сейменъ.

Завземанието на г. Хасково. Тукашнитѣ турци, ако и да сѫ чада и внуци на кѫржалиитѣ, обаче презъ врѣмето на войната особни звѣрства не извършили и българското население спокойно живѣло, спокойно ходило и никакъвъ страхъ нѣмало.

Презъ м. Юлий почнали да сковаватъ дървета на нѣколко мѣста изъ улицитѣ и женитѣ помислили, че правятъ касапница за мѣсо, нъ нѣкои по опитни казали: „марѝ, това не прилича на касапница, а на бѣсилка“. И дѣйствително, още вечерьта докарали отъ станцията съ желѣза обковани селяни, съ обвинителна пресѫда на гѫрдитѣ и веднага ги прикачили на вѫжето.

Не се изминавали два дни единъ слѣдъ други безъ да докаратъ и обѣсатъ нѣколцина селяни. Жени и дѣца съ страхъ вечь излизали на вънь, да не би да срѣщнатъ нѣкого, че го каратъ на бѣсилката. Презъ м. авг. обѣсили и нѣколцина отъ гражданитѣ, именно: Иванъ Стойчевъ, Дѣльо Бѣлевъ, Атанасъ и Ангелъ Колеви и Османлѫ Янко. — Послѣдния е обѣсенъ въ Одринъ.

Въ началото на м. Окт. испратени и на заточение нѣколцина отъ по първитѣ граждани:

† Георг. Х. Райчовъ,
Дим. Христдуловъ,
Конст. „
† М. Карабиберовъ,
Панайотъ Маноиловъ,
Христо Златаревъ,
Х. Иванчо Минчевъ,
† Х. Маринъ Маймунковъ.

Въ Хасково били пристигнали много черкезски сѣмейства, настанени по българскитѣ кѫщя и цѣли 4 мѣсеци живѣли тукъ. По Коледа съ телограмма отъ Т. Пазарджикъ, извѣстили на властьта въ Хасково, че русситѣ влезнали въ София. Черкезитѣ и турското население окончателно напуснало града, нъ нѣкои се повърнали безъ сѣмействата си за грабежъ. Почнали да пристигатъ и оттукъ оттамъ башибозуци, грабили, палили, убивали, което се продължило до пристиганието на русситѣ. Нъ най голѣмитѣ звѣрства извършили черкезитѣ, които бѣгали преди русситѣ. Цѣлата чаршия и половина отъ кѫщята особно въ средата на града били обрани сѫщо и църквитѣ. Около 30 дюгена и 20 кѫщи изгорени, и 72 д. граждани избити и исклани, отъ които, само на 54 д. имената можихме да изучимъ:

Арнаутъ Яне,
Ванка П. Банева,
Василъ Христовъ,
Г-нъ Арматларски,
Георги Василовъ,
Гана П. Христова,
Георги Пеневъ,
Георги Дяковъ,
Георги Митровъ,
Гено Калиновъ,
Георги Геновъ,
Гочо Вълчановъ,
Гочо Спилковъ,
Мите „
Дим. Бакѫрджиевъ,
Димитръ П. Нановъ,
Димчо Петковъ,
Дона Демирова,
Дѣлчо Димитровъ,
Дѣлчо Райчевъ,
Дяко Гайдажди,
Жека Метаксова,
Жеко Цвѣтковъ,
Иванъ Сивриевъ,
Иванъ Радевъ,
Иванъ Добревъ,
Кацаръ Раде,
Кара Тончо,
Коле Бончевъ,
Коле Жековъ,
Коле Ангеловъ,
Коле Тилевъ,
Коле Тодевъ,
Конст. Господиновъ,
Крьсто Демировъ,
Кундураджи Иванъ,
Кѫсия Нано,
Мата Петрова,
Митра Ангелова, [1]
Накасчи Иванъ,
Найд. Х. Хубеновъ,
Петръ Х. Димовъ,
Петръ Бѣлковъ,
Петръ Х. Дѣлчевъ,
Праматаръ Паско,

---

[1] Тѣ сѫ хвърлени въ огъня живи и изгорѣли.

Св. Петръ П. Вълчевъ,
Славчо Деведжиевъ,
Славчо Лавчиевъ,
Стоянъ Латевъ,
Спилко Гочевъ,
Тянчо „
Тодоръ Х. Ивановъ,
Христо Гарагашка,
Хаджи Ангелъ.

Предъ видъ на тѣзи ужаси, една часть отъ българското население избѣгнало за Харманлий, друга на станцията въ Каяджикъ, нѣкои останали въ Хасково и по 10—15 сѣмейства наедно живѣли съ очакване отъ минута на минута своята смърть.

На 7-й Ян. по обѣдъ въ града пристигнала авангвардията на ген. Карцовъ, посрещната отъ останалото население, пренощувала, а на другия день потеглила за Харманлий, а отпослѣ пристигналъ и отряда.

На 7-й презъ нощьта, като отивалъ Скобелевъ по шосето за Харманлий, застигналъ една часть отъ Сюлеймановата войска, която открила артилерийски огънь и сражението два часа продължило. Русситѣ изгубили 4 д. офицери и 46 д. солдати, нъ турската войска била разбита и побѣгнала. По шоссето вървѣли три реда коля съ бѣжанци турци, които отъ огъня назадъ се повърнали и поставили се едни срещо други. Сблъскали се помежду, коля се исчупили, волове се исплашили, жени и дѣца испопадали, плачятъ, пищятъ и нито назадъ нито напредъ могѫтъ да връватъ.

На 12-й Ян., когато отряда на Карцова потеглилъ по шоссето за Харманлий, то било задръстено съ счюпени коля, човѣшки трупове единъ до други лежали, сѫщо и на животни; пѫтя постланъ съ разни храни, покѫщнина, дрѣхи, тъй щото нѣмало праздно мѣсто, коня гдѣ да стѫпи.

Турскитѣ звѣрства въ Карнабатъ и завземанието му отъ русситѣ. Съ преминаването на ген. Гурка презъ Хаинския проходъ, и отъ този градъ били испратени Паскалъ Стоевъ и Хасанъ Сюлеймановъ, за да искажатъ покорството на гражданитѣ и да поискатъ едно отдѣление войска, което да ги пази отъ грабежа на черкезитѣ, нъ като се оттеглихѫ русситѣ надирѣ, условието при всичко че останало мьртво, турци и българе пакъ живѣли братски, тихо и мирно до 1-й Януарий 1878 година.

Въ този день, обаче, града се испълнилъ съ бѣгающи черкези, башибозуци, къмъ които се присъединили и мѣстнитѣ турци, почнали да грабятъ, да безчестатъ, да палятъ, кого гдѣто срѣщнатъ или застигнатъ да колятъ и убиватъ, тъй щото до вечерьта 103 дюгени и ханища, 23 кѫщи и църквата Св. Иванъ Богословъ изгорили и слѣдующитѣ граждани избили:

Алекси Нейчовъ,
Ат. Жековъ и жена му,
Андонъ Тодоровъ,
Атанасъ Стояновъ,
Бойчо Златевъ,
Бедеръ Стоянъ,
Баю Сивевъ Дадака
Вълко Апостоловъ,
Вълко П. Дюлгерски,
Василъ Кибритски,
Въчо Атанасовъ,
Георги Атанасовъ,
Георчо Милковъ,
Георги Стояновъ,
Георги Парцала,
Георги Ив. Балтаджи,
Георги Георгиевъ,
Димо Кѫневъ,
Димитръ Хазърбасанъ,
Димка Жекова,
Димитръ Димитровъ,
Димо Тишевъ,
Димо Нягуловъ,
Димо Димитровъ,
Жечо Миндовъ,
Иванъ Лафазана,
Ив. Карабаджаковъ,
Иванъ Димовъ,
Иванъ Паскаловъ,
Констан. Павловъ,
Кръсто Димитровъ,
Мите Митевъ,
Петръ Ивановъ,
Паскалъ Стоевъ,
Паскалъ Спасовъ,
Русе Рундевъ,
Раде Николовъ,
Св. Геор. П. Василовъ,
Свящ. П. П. Николовъ,
Стоянъ Г. Беделъ,
Славъ Димитровъ,
Секулъ Стояновъ,
Стайко П. Дюлгерски,
Стаматъ Г. Боневъ,
Симеонъ Петковъ,
Тенчо Боневъ,
Тодора А. Русева,
Тишо Момчиловъ,
Тодоръ Вълковъ,
Цона Димитрова,
Цано Георгиевъ,
Щерьо Петковъ,
Яне Жековъ,

Черкези и турци нападнали кѫщата на Алекси Нейчовъ, нъ като не имъ отворили, почнали да стрѣлятъ, сѫщо и отъ вѫтрѣ загръмели пушкитѣ и двама отъ турцитѣ паднали убити. Другитѣ ударили огьня на кѫщата, българетѣ се разбѣгали и въ това врѣме Алекси Нейчовъ убилъ Ибряма Каракотовъ, нъ и него убили, сѫщо и Стефана Димовъ Герена отъ с. Бейкюй.

Когато повалили Ивана Георгиевъ да го колятъ, жена му хвърлила изъ рѫцѣтѣ си 7-мѣсечното си дѣтенце, впуснала се да отнеме мѫжътъ си, избавила го, нъ дѣтенцето вечь не се намѣрило.

Дядо Мирчо Петровъ истязаванъ, на много мѣста съ кама дупченъ, въ кръви потъналъ и издѫхналъ.

На Захарий Нейчовъ дѣтенцето промушено съ ножь и веднага умрѣло.

Свещенницитѣ били уловени въ домътъ на Алекси Нейчовъ, закарани въ кѫщата на Османа, съблекли ги голи, били ги съ камъне и съ гюлле затъкнато на дърво. Мѣсата имъ станали сини като дробъ и най-послѣ ги убили.

Паскалъ Стоевъ който съ съгласието на турцитѣ бѣ испратенъ да повика русситѣ, слѣдъ завръщанието си постоянно билъ преслѣдванъ, а сега вечь влезналъ въ рѫцѣ, отрѣзали му языка сѫщо и члена когото втикнали въ устата му, послѣ цѣлъ го полели съ газъ, запалили го и намѣсто умрѣлъ.

Всичко това станало като вихрушка вътрѣ въ нѣколко часове. Нъ очевидеца на това ужасно зрѣлище, догдѣто бѫде живъ нѣма да го забрави.

Пушки гърматъ, дюгени и кѫщя горатъ, по улицитѣ мъртви тѣла се тръкалятъ, имотъ и покѫщина се граби, плачътъ и викътъ въздуха цѣпатъ, нигдѣ спасение нѣма, а въ черкезина надежда за милость не остава, всякой бѣга, крие се, нъ нигдѣ не го задържа.

Турското население като се приготвило за да избѣгне обѣщало се че ще защищава своитѣ съграждани българе, та $^3/_4$ отъ българетѣ наедно потеглили. Нъ като пристигнали въ с. Атанаскюй, появили се черкези а турцитѣ казали на съгражданитѣ си да влезѫтъ въ кулето догдѣто заминатъ черкезитѣ. Кулето се испълнило съ българе и всички прави стояли, защото нѣмало мѣсто гдѣ да сѣднатъ. Черкезитѣ изминали, вратитѣ се отворили, а българетѣ единъ по единъ изваждани и всичко каквото намѣрили върху тѣхъ обрали.

Като дошелъ редътъ и на Въча, извадили го вънь, единъ му извикалъ „парà“, нъ Въчо отговорилъ че нѣма пари. Тогава турчина му расчекналъ устата съ клечка, въврелъ вътрѣ револвера и пакъ извикалъ „пара́“. Обаче Въчо нищо не му посочилъ, и той гръмналъ съ револвера си а Въчо се прострѣлъ на земята. Страшенъ викъ се раздалъ въ кулето. Мѫже, жени, дѣца, въ единъ гласъ писнали. Никой вечь неискалъ да излезне на вънь а на сила ги извличали и обирали.

Убититѣ на 1-й Януарий, били погрѣбени на 8-й по 3—4 д. наедно безъ священници.

На 11-й пристигнала въ града авангвардията и сутреньта заминала. На 17 дошли до 80 д. казаци. Карнабатския султанъ Ахмедъ Гереи, безъ да знае че въ града се намиратъ казаци, пристигналъ съ 16 д. турци изъ Бургасъ, русситѣ го уловили и закарали въ Сливенъ а войницитѣ като неискали да се предадѫтъ, всички били избити освѣнъ единъ който сполучилъ да избѣгне въ Бургасъ и съобщилъ за пристиганието на русситѣ.

Въ околията сѫ опустошени 756 кѫщи, 50 здания, църкви и 289 жьртви.

Турскитѣ звѣрства въ Османъ-Пазаръ. Окола града имало построени нѣколко укрѣпления по високитѣ мѣста: *Отъ Битмесъ*, *Багларъ-сѫртъ*, *Чотуклукъ* а най-много въ с. Яйлякюй. Войска се намирала до 15—16,000 д.

На 8-й Юлий сутреньта, черкезитѣ като минавали за Котелъ да се присъединѫтъ съ другитѣ ордии, почнали да грабятъ каквото намѣратъ по цѣнно, разумѣва се, предъ очитѣ на войската. Грабежа се продължавалъ до обѣдъ и тогава напустнали града.

Слѣдъ малко врѣме и войската заминала за Котелъ, а въ укрѣпленията останали около 5—6000 д

Като падна Плѣвенъ, войската напустнала укрѣпленията и прибрала се въ града.

На 13-й Ян. вечерьта ударила огъня на чаршията отъ която изгорели около 150 дюгени наедно съ стоката, до 20 кѫщи български, църквата която била пълна съ храна, училището, двѣ джамии пълни съ припаси и въ голѣмъ безпорядъкъ избѣгнала за Шуменъ като забрала съ себе една часть отъ населението което попаднало въ рѫцѣ наедно съ нѣкои отъ първенцитѣ и до Джумая ги карала.

Слѣдъ заминаванието на войската, скриттитѣ по кѫщя, изби и тавани мѫже, излезнали, въорѫжили се и пазили града сами единъ-два дена до 15-й ян. когато пристигнали руситѣ.

Освѣнъ погинѫлитѣ по вънь, въ града сѫ избити:

Баба Злата Стойкова,
Велико Х. Ивановъ,
Димитръ Бойковъ,
Джиджито (момче),
Димитръ Сѫботиновъ и
Дончо негово дѣте,
Иорданъ Друмевъ,
Пенчо Търновче (слуга),
Петръ Славовъ,
Харизанъ Божиловъ.

Превзиманието на г. Добричъ. Отъ м. Юлий до м. Яноар. 1878 г. българетѣ постоянно работили и повечь отъ 10 силни укрѣпления около града построили.

Въ началото на войната, турската войска наедно съ черкези и бушибозуци възлизала на 10,000 д. отпослѣ обаче, тя се увеличила на 30,000, отъ които 8000 д. били изъ Египетъ подъ общата команда на Арабъ Закирия-паша.

На 14-й Септ. ген. Манзей разбилъ една шайка черкези на 20 в. отъ Добричъ, а на 15-й доближилъ до неговитѣ стѣни, нъ като видѣлъ, че града е силно укрѣпенъ и пазенъ отъ многочисленна турска и египетска войска, при това неимѣющъ приказание за да го нападне, отстѫпилъ надирѣ, като разбилъ въ пѫтя още една шайка.

На 2-й Ноемвр. полк. Лауницъ съ два ескадрона отъ своя полкъ потеглилъ за Добричъ. На пѫтя въ с. Орманъкуюсу застигналъ конница и черкези които карали конье и добитъкъ ограбенъ отъ българетѣ. Лауницъ нападналъ, распръсналъ турцитѣ като взелъ отъ тѣхъ 400 главъ добитъкъ и 100 конье.

Ген. Циммерманъ испратилъ една частъ войска въ с. Умурфакѫ, Добричъ и Балчикъ, за да прегледа положението на турцитѣ. Испратената часть къмъ Балчикъ на 11-й имала сражение. Онъзи къмъ Умуръ-факѫ завзела много орѫжие, 65 конье и 10 говеда. А пакъ една сотня отъ испратената часть къмъ Добричъ, внезапно се хвърлила въ с Герзаларъ не далечъ отъ Добричъ на атака срещо 500 д. конница и до 200 д. пѣхота. Въ сѫщото врѣме пристигнала и друга войска съ двѣ орѫдия, нападнали задружно и разбили турцитѣ. Казацитѣ взели 40 коня и 20 говеда. Отъ казацитѣ паднали убити 5 д.

На 10-й Ян. ген. Манзей съ кавалерията си посрѣщналъ въ Чеиръ-Харманъ турската авангвардия и прогонилъ я въ Добричъ. Ротмистръ Григоровичъ се спусналъ между силния огънь и убилъ 25 д. турски войници а 18 взелъ роби. Надвечерь турцитѣ съ 20 орѫдия излѣзнали изъ града срѣщо русситѣ, нъ веднага се завърнали. На 12-й въ слабата престрѣлка около града отъ русситѣ имало 7 д. ранени.

Въ сражението на 14-й Ян. русската артилерия която била на сѣверъ отъ къмъ селото Кириндджи запушила турскитѣ орѫдия поставени на могилата „Дѣвня“ и щомъ падналъ Закирия паша убитъ, русситѣ завзели турскитѣ укрѣпления. Прѣзъ нощьта турцитѣ избѣгнали къмъ Османъ-пазаръ, нъ при оттеглюванието си отъ града запалили църквата св. Георгий, гдѣто имало храна. Запалили и една джамия, гдѣто освѣнъ храна имало и военни припаси. Българитѣ успѣли да потушѫтъ огъня въ църквата, нъ джамията изгорѣла, въ която се намиралъ и единъ руски солдатинъ хванѫтъ робъ.

При тѫзи послѣдната битка, руситѣ имали единъ офицеринъ и 20 д. солдати убити, а 5 д. офицери и 166 солдати ранени.

Сутреньта на 15-й Ян. русситѣ били повикани отъ гражданитѣ и слѣдъ пладнѣ влѣзли въ града.

Жъртви и опустошения нѣма, само селото Добруджа било ограбено и изгорено отъ черкезитѣ, а българитѣ се прибрали въ гр. Добричъ.

На паднѫлитѣ въ сражението сѫ въздигнѫти нѣколко паметници:

Голѣмъ паметникъ съграденъ отъ дѣланъ бѣлъ варовитъ камъкъ, на който отъ западната страна на мраморната плоча има слѣдующия надписъ „Въ царствование Руссийскаго Императора Александра II-го подъ началството на ген.-лейтенанта Цимермана 14-й Январъ 1878 года“. А на источната му страна тоже на мраморна плоча е написано: „При Хаджиоло Пазарджикъ въ сражение участвували: Московскый, Бутирский, Тарутский, Бородинский, Драгунский и Бѣлорусский Гусарски полки; Донски казачьи полки №№ 15, 16, 17 и 18, и 17-я 18 артилерийсская бригада; 4-я, 11, 16 и 17 Донска казачья конноартилерийская батарея и една рота 5-го Сапернаго баталиона“.

На малкия паметникъ на пѫтя къмъ селото Каралесъ, на около 500 мет отъ могилата „Девня“ отъ западната страна е написано: „Братская могила 53-хъ войновь 14-го армейскаго корпуса убитихъ въ сражение оть турками 14-го января 1878 года.“ На сѣверната му страна: „хоронжему? донскою казачью № 5-го полка Василю Катильникову убитому въ сражение съ турками 14 го ян 1878 года.“ А отъ къмъ южната страна: прапорщику 67-го пѣхотнаго тарутинскаго? полка Априону Брандзинску убитому въ сражение съ турками 14-го января 1878 года“.

На паметника въ нареченитѣ „русски грѫбища“, на сѣверната страна е надписано: прапорщику 66-го пѣхотнаго утирскаго полка Цезаронъ Пшансковскому умерши 12-го май 1878 года“. На западната страна: „братская могила 122-хъ войновъ частей 14-го армейскаго корпуса и прикомандированихъ къ нему погрѣбенихъ здѣсъ въ компании 1877, 1878 годъ.“ А на южната страна: „подпоручику 55 го пѣхотнаго московскаго полка Герасиму Кузьминскому умершему 16 февр. 1878 года.“ А на источната страна: оржженному Донскаго казачьяго № 18-го полка Петру Устинскому умершему отъ рани въ сражение съ турками 15 января 1878 года“

Сраженията около Разградъ и завземанието на града.

Слѣдъ прогласяванието на войната, въ този градъ е натрупана силна войска и расположена по височинитѣ около града: Карабулакъ, Арнаутъ-Кьой, Хюсенче и пр. Тъзи войска била подъ началството на Абдулъ-Керимъ паша а послѣ на Мехмедъ-Али паша.

Единъ кавалерийски отрядъ отъ 700 д. поддържанъ отъ пѣхота и артилерия, билъ нападнатъ отъ русситѣ и на 31-й юлий разбитъ въ с. Жидинъ на 12 в. отъ Разградъ.

Въ двѣ сражения на 11-й авг. при с. Аясларъ русситѣ имали единъ офицеринъ убитъ и 66 солдати, а ранени 11 офицери и 274 д. солдати. Турскитѣ загуби, обаче, били много по-голѣми.

Презъ м. окт. Мехмедъ-Али въ споразумѣние съ Сюлейманъ паша потеглилъ къмъ Търново да се съединятъ за общо дѣйствие противъ русситѣ, нъ не му се удало.

Единъ отрядъ отъ неговата войска завардилъ мѣстата около с. Езерче, нъ една русска конница отъ 80 д. нападнала, турцитѣ се разбѣгали и твърдѣ малцина сполучили да се избавятъ.

Освѣнъ избититѣ въ преслѣдванието, 580 д били ранени съ щикъ въ гърба и закарани въ болницата при станцията. Между убититѣ се намиралъ и командира Азисъ паша, а Фейзула паша билъ раненъ, който слѣдъ малко врѣме умрѣлъ.

На 14-й ян. дошла въ града една чета черкези и приготвила се да нападне българскитѣ дюгени и кжщя за грабежъ. Обаче каймакамина Назифъ-бей, който билъ много добъръ човѣкъ и всякой пжть покровителствовалъ българетѣ, съ своитѣ жандарми и съ 50 д. отъ четата *Алтжнъ-Заде*, която квартирувала въ кжщата на Кара-Цѣя, прогонили черкезитѣ ¹).

На 15-й турското население било извѣстно че презъ нощьта ще напустне града и ще замине за Шуменъ. Коман-

---

¹) Тъзи войска била съставена отъ доброволци изъ Цариградъ и като синове на благородни и богати бейове, оставили я да квартарува въ града. Тя се отнасяла съ българетѣ еднакво както и съ турцитѣ.

дира на войската предложилъ на каймакамина, щомъ се оттеглятъ турцитѣ, войската да запали града и да се впусне на грабежъ. Каймакамина не останалъ съгласенъ и командира не се рѣшилъ. Обаче, като преминавала войската презъ нощьта изъ чаршията, той допусналъ да чупятъ вратитѣ и кепенцитѣ на дюгенитѣ и вървешкомъ да грабятъ каквото могѫтъ да носятъ съ себе. По примѣра на войската впуснали се и башибозуцитѣ, та много нѣщо ограбили. Всякой единъ билъ претоваренъ съ стока. Чупението на вратитѣ и кепенцитѣ по цѣлий градъ се чувало, нъ никой отъ българетѣ не се рѣшавалъ да излѣзе на вънь и да види какво се върши.

Сутреньта всичко било тихо и мирно. Никакъвъ гласъ, шумъ и тропотъ не се чувало. Нито единъ турчинъ изъ улицитѣ не се мѣркалъ. Нъ и отъ гражданитѣ никой не знаилъ за избѣгването на турцитѣ, освѣнъ Кара-Иванъ комуто каймакамина съобщилъ още вечерьта. Сѫщо и свящ. Никола Димитровъ се извѣстилъ сутреньта отъ единъ свой приятель турчинъ когото съзрѣлъ на улицата отъ прозореца на кѫщата си. Свещенника отишелъ и намѣрилъ нѣкои скрити по таванитѣ граждани, явилъ имъ за избѣгването на турцитѣ, впуснали се къмъ склада, въоржжили се добрѣ и заловили крайщата на града.

Мнозина отъ турцитѣ оставили сѣмействата си вънь отъ града и повърнали се за плячка. Нъ българетѣ като заловили позиция, едного убили, нѣколцина черкези ранили, които помислили че русситѣ сѫ влезли въ града, избѣгнали и вечь не се видѣли.

На 16-й въ ч. около 10 пр. пл. русситѣ пристигнали въ града и съ неописана радость посрещнати отъ населението. Слѣдъ малко пристигналъ князъ Дондуковъ Корсаковъ, и въ църквата отслужили молебенъ. Свящ. Н. Димитровъ исчелъ: „Нинѣ отпущаеши раба твоего Владико . . . . .“ „Очи мои видѣста спасение . . . .“ и казалъ че русский царь е Мойсей испратенъ да избави българския народъ . . . Най-послѣ извикалъ: „Да живѣе русский царь, да живѣе храбрата русска войска“. Князъ Дондуковъ останалъ трогнатъ отъ това привѣтствие.

Башибозуцитѣ убили около града Чобанъ Стояна отъ с. Муратли, който дохаждалъ съ дъщеря си въ града. Убили сѫщо Тодора и Димитра Иванови абаджии които пристигали отъ Кеменлари.

Убийствата и грабежа въ с. Мѣдвенъ. На 7-й Януарий вечерьта пристигнали въ селото и пренощували около 25 коля турци бѣжанци, които заминавали за Бургасъ. На другия день дошли петь-шеснадесетъ драгуни отъ къмъ Сливенъ, слѣдъ които се повлекли повечь отъ 50 д. селяни отъ Градецъ, Катуница, Каябашъ за плячка. Тази сбирщина нападнала турскитѣ коля въ Мѣдвенъ, разграбила каквото намѣрила и убила нѣколцина отъ турцитѣ, които се помѫчили да избѣгнатъ. Слѣдъ единъ часъ драгунитѣ заминѫли и сбирщината се прѫснала.

Положението на прочутото и съсѣдно съ Камчийскитѣ турски села Мѣдвенъ и безъ това било опасно, а пакъ при този случай, станало по опасно. Камчийскитѣ турци взели да се приготовляватъ за да нападнатъ. Този слухъ почналъ да тревожи селянитѣ, поставили стража около селото, не толкозъ за вардение, защото и орѫжие за свѣта нѣмали, нъ като видятъ настѫпванието на турцитѣ, поне да избѣгатъ, а пакъ най-голѣмата имъ надѣжда била въ русситѣ, които ежеминутно се очаквали.

На 15-й вечерьта пристигнали 3—4 д. добрѣ облѣчени и въорѫжени турци, представили се като правителственни хора, казали на селянитѣ да усилятъ стражата и ако видятъ нѣщо да имъ обадятъ. Вечерьта ги нагостили и напоили добрѣ като свои покровители.

Сутреньта караулътъ обадилъ, че се задали и наближаватъ конни и пѣши хора, нъ не се различаватъ какви сѫ. Гостетѣ отговорили: „Може да сѫ русси, ще ги посрещнемъ както прилича; идете вий напредъ и ний ще дойдемъ“. Въ това врѣме, гоститѣ се качватъ на коньетѣ си и избѣгватъ.

Селянитѣ излезнали край селото на „Старитѣ гробища“, показали се и мнимитѣ русси, които били около 20—30 д. конни черкези и до 100 д. Камчийски турци и нѣколцина отъ обранитѣ на 8-й ян. въ селото. Тѣ се спрѣли едни срещо други на около 500 м. Между тѣхъ се протакала долина — Мѣдвенската рѣка и нѣкои отъ селянитѣ извикали: „Стрѣляйте, до колкото се може, догдѣто пристигнатъ ония хора“. Нъ въ сѫщата минута селянитѣ забѣлѣжили, че „ония хора“ прехвърляхѫ баира на противоположната страна на селото и бѣгахѫ въ силенъ галопъ. Всички проумѣхѫ че сѫ били горчиво излъгани, нъ късно. Едни почнали да викатъ:

„онѣзи бѣгатъ бее! да бѣгаме и ние.“ Други казвали, да стоятъ; трети отговарялъ съ праздни рѫцѣ какво ще правятъ а между това единъ презъ други се спуснали къмъ селото.

Черкезитѣ ги погнали а слѣдъ тѣхъ и турцитѣ. Пушкитѣ загръмели, жени и дѣца писнѫли, тукъ падналъ единъ, тамъ се утърколилъ други, единъ охка, други пѫшка. нъ щомъ го наближавалъ черкезина или турчина, той се наумрѣлъ приструвалъ. Въ растояние на единъ часъ сѫ избити и исклани:

Атанасъ Георгевъ,
Баба Стоеница,
Баба Илийца,
Баба Кѫневца,
Баба Г. Димитрова,
Баба Вел. Тодорица,
Баба Таш. Димовица,
Баба Вълковица,
Баба Чица Кутева,
Баба Христовица,
Василъ Илиевъ,
Василъ Атанасовъ,
Вълко Милчевъ,
Василъ Христовъ,
Вълко Димовъ,
Ванко Георгиевъ,
Гане Куцаровъ,
Георги Кѫневъ,
Георги К. Каябашъ,
Георги Тодоровъ,
Георги Пундевъ,
Драгана Кѫнева,
Димитръ Ганевъ,
Димитръ Николовъ,
Димитръ Георговъ,
Желѣзко Димовъ,
Желѣзко Георгиевъ,
Злати Вълковъ,
Иорданъ Поповъ,
Иванъ Димовъ,
Иванъ Гидика,
Кою Николовъ,
Кѫне Георгиевъ,
Коста Жечевъ,
Никола Стоевъ,
Никола Пенчовъ,
Никола Кѫневъ,
Никола Сѫбевъ,
Ненчо Христовъ,
Пет. Дели-Тодоровъ,
Петръ Кѫневъ,
Петръ Недковъ,
Пена Вълкова,
Петранъ Милковъ,
Пена Тодорова,
Петръ Димитровъ,
Петръ Жейновъ,
Рада Тонева,
Стоянъ Вълковъ,
Стоянъ Сѫбевъ,
Стоянъ Димовъ,
Тодора Димова,
Тодоръ Ивановъ,
Тод. П. Василовъ,
Тошо Стояновъ,
Тоша Кондева,
Христо Иовчевъ,
Христо Милковъ,

Освѣнъ избититѣ имало 10—15 д. ранени, църквата и 12 кѫщи измежду най-добритѣ изгорили и всичко което можли да носѫтъ съ себе, ограбили.

Мѣдвенци напуснали селото и прибрали се въ Котелъ. А пъкъ турцитѣ отъ околнитѣ села, съ колята си цѣлата покѫщнина на населението по домоветѣ си закарали.

Избиванието на 485 д. българе и изгарянието на 450 дугени въ г. Джумая. На послѣдно врѣме града се испълнилъ съ турци отъ селата и като се извѣстили, че руситѣ наближаватъ къмъ Джумая, граждани и селяни съ кервани се вдигнали за Шуменъ презъ нощьта на 16-й Януарий, като нахвъргали предварително въ рѣката барутя и патронитѣ. Слѣдъ като отдалѣчили отъ града сѣмействата си, мѫжетѣ се завърнали подъ предводителството на Кѫзили Юсуфа, Инджилиоглу Ахмеда, Кючукъ-Али и Джунъ Ахмеда съ едно отдѣление войска и черкези, запалили чаршията и българската махала отъ къмъ дѣсний брѣгъ на долътъ Врана, впуснали се съ пушки и голи ножове въ рѫцѣ, мѫчили за пари и истязавали, жени безчестили, моми изнасилвали, на майкитѣ изъ рѫцѣтѣ дѣцата грабили и на двѣ ги разсичали; трудни жени распаряли и рожбата имъ убивали; на старци ушитѣ рѣзали, на нѣкои съ ножоветѣ си очитѣ извъртѣвали и най-послѣ съ пушка или ножъ ги умъртвявали. Отъ всяка кѫща се чувалъ ужасенъ писъкъ.

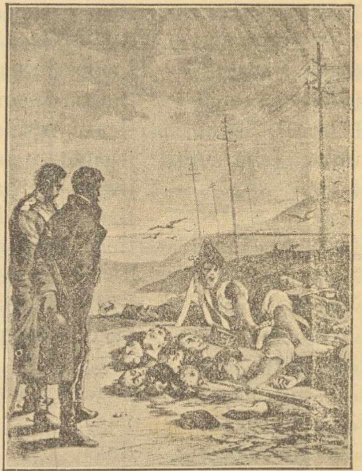
ТУРСКИ ЗВѢРСТВА.

Българетѣ отъ Долнята махала, като чули писъка, едни се испокрили по таванитѣ, други съ орѫжие въ рѫцѣ заловили позиция около квартала и мѫжки се защищавали, а трети за Османъ-Пазаръ и Шуменъ избѣгали, нъ и отъ тѣхъ малцина живи останали.

Избититѣ въ града, по пѫтя за Османъ-Пазаръ и Шуменъ били 485 д. мѫже, жени и дѣца, отъ които 360 д. селяни прибѣгнали тукъ за спасение, а слѣдующитѣ 125 д. граждани:

Анна Ник. Титева,
Атанасъ Пеневъ,
Атанасъ Славовъ,
Ангелъ Георгиевъ,
Бойка Атанасова,
Беньо Черневъ,
Бойка Х. Василева,
Ганка „ „
Бончо Ивановъ,
Вѫчка Иванова,
Вълко Куцаровъ,
Величко Тяковъ,
Ваню К. Стояновъ,
Гено Георгиевъ,
Георги Сарѫдобревъ,
Гено Петровъ,
Димитръ Х. Марковъ,
Дяко Дѣч. Чорбаджи,
Дацо Драгиевъ,
Дели Иовчо Митевъ,
Дѣчо Желѣзовъ,
Димитръ Янакевъ,
Добре Първановъ,
Димитръ Радевъ,
Димитръ Славовъ,
Дим. Ст. Кючюка,
Дядо Пѣйо,

Добре Цоневъ,
Димитръ Минювичъ,
Дядо Кольо,
Доньо Петровъ,
Димо Стефановъ,
Друми Славковъ,
Жечо Пеньовъ,
Жечо И. Мириджиевъ,
Ив. Вич. Данаджиевъ,
Иванъ Сѫбевъ,
Иванъ Кировъ,
Ил. Рад. Караджовъ,
Иванка Иванова,
Иовчо Митевъ,
Иванъ Стояновъ,
Иванъ Н. Бакѫрджи,
Иванъ Димитровъ,
Петръ „
Стефанъ „
Иванъ Градинаровъ.
Константинъ Желевъ,
Кера Петрова,
Кѫнчо Димитровъ,
Киро Симеоновъ,
Коле Нед. Маджаровъ,
Киро Кировъ,
Киро Иордановъ,
Коле Х. Василевъ,
Петръ „ „
Кара-Ат. Добревъ,
Коле Скорчовичъ,
Киро Панайотовъ,
Дяка Дочкова,
Марийка Желева,
Михалъ Радевъ,
Марийка Радева,
Маринъ Николовъ,
Марко Енчовъ,
Мате Радевъ.
Мито Друмевъ,
Никола Станевъ,
Недѣлчо Кановъ,
Николчо Григоровъ,
Ненко, Стоевъ,
Пан. Панайотовъ,
Пенчо Радевъ,
Петръ Коевъ,
Пенка Атанасова,
Прино Стояновъ,
Петръ Иордановъ,
Паскалъ Х. Петровъ,
Пена Атанасова,
Пеньо Бончевъ,
Петръ Радевъ,
Раде Димитровъ,
Тодоръ „
Раде Иовчовъ,
Раде
Янко
Донка } Тодорови,
Пенка
Пейка
Русе Константиновъ,
Стояна Нейкова,
Свящ. Н. Недѣлковъ,
Свещ. Анастасъ,
Станъ Б. Маджаровъ,
Стояна П. Саввова,
Стеф. П. Анастасовъ,
Стойчо Димитровъ,
Стоянъ Радевъ,
Симанка Димитрова,
Савва Димитровъ,
Савва Д. Славовъ,
Сѫба Славова,
Станьо Златевъ,
Стоянъ Станевъ,
Славе Колевъ,
Саботинъ Марковъ,
Теньо Митевъ.
Том. С. Караджовъ,
Тѣнчо Ив. Узуновъ,
Тѣнчо
Константинъ } Вичови
Русе
Тяно Димитровъ,
Тодоръ Великовъ.
Теньо Иовчовъ,
Теньо Костовъ,
Тодоръ Димитровъ,
Христо Ненковичъ,
Христо Димитровъ,
Х. Ангелъ Друмевъ,
Х. Тодор. Х. Тѣнчева,
Чобанъ Киро,
Цане Стойковъ,

Освѣнъ тѣзи, около 100 д. градинари и дюлгери идящи отъ печалба, заплатили една сума на войници и башибозуци да ги пазятъ изъ пѫтя за Османъ-Пазаръ, нъ турцитѣ слѣдъ като ги обрали, до единъ ги избили.

Въ с. Доганджа на 7 км. отъ града, турцитѣ затворили 70 жени и нѣколко дѣца, безчестили, подигравали се съ тѣхъ и когато се готвили да ги исколятъ, едно момче сполучило да избѣгне при руситѣ, извѣстило имъ, пристигнали 40 д. казаци и 200 д. пѣхота, прогонили турцитѣ и избавили затворницитѣ.

Много жени и дѣца които не били убити отъ турцитѣ, насилствено ги завели голи, боси и гладни въ Шуменъ.

Грабежа, свирѣпствата и убийствата продължавали до 17-й ян. ч. 10 по турски вечерьта, до пристиганието на руситѣ, които прогонили турцитѣ съ орѫжие и заловили града.

Въ чаршията изгорели 400 дюгена наедно съ стоката, 7 ханища, до 30 кѫщи български и толкозъ турски.

Турскитѣ звѣрства въ г. Айтосъ. Въ начало тукъ имало до 4000д. войска отъ бруса-табуру (лазове). Войницитѣ твърдѣ добрѣ се отнасяли съ населението, нъ слѣдъ два мѣсеци тѣ били вдигнати а останале до 1000 д. мустафѫзи, които на послѣдно врѣме, наедно съ гражданитѣ турци доста се наострили и само за грабежъ и убийства говорили.

На 31-й Дек. два часа преди да се мръкне, войницитѣ и гражданитѣ турци впуснали се на грабежъ само, а други звѣрства не вършили.

Половината отъ българското население веднага избѣгнало за Анхиало и всичко оставило.

1-й ян. сутреньта турцитѣ запалили полицията, послѣ и чаршията, а въ сѫщото врѣме турското население потеглило за Бургасъ. Юмеръ Ямболу казалъ на свящ. Апостола Дяковъ: „попе, бѣгай, несѣди тукъ, опасно е и азъ ще те пазя". Наедно съ священника тръгнали и други до 200 д. повечето отъ махалата Варошъ, нъ въ бързината много жени заминали безъ мѫжетѣ си, нѣкои оставили дѣцата си, мѫже безъ женитѣ си и всички пѣши.

Между Айтосъ и Бургасъ въ мѣстностьта Каяджикъ-дере, черкезитѣ и башибозуцитѣ ги пречакали и наредъ ги обрали.

Въ Бургасъ се качили на парахода и заминали за Цариградъ. Други се качили на една гемия, сѣдели 11 дена въ морето а послѣ отишли въ Анхиало.

Онѣзи които избѣгнали у врѣме въ Цариградъ и Анхиало по добрѣ прекарали; онѣзи обаче, които избѣгнали ножа и пръснали се по балканскитѣ села, черни мѫки претеглили.

Избититѣ въ града и наоколо били:

Антонъ Тодоровъ, Ат. Чешмеджиевъ, Арабаджи Дичо,
Атанасъ Вълковъ, Атанасъ Желѣзовъ, Арабаджи Георги,

Баба Въла,
Баба Ив. Гергицова,
Баба Заф. Гроздева,
Баба Щер. Вълчева,
Баба Кера Дойнова,
Въчо Стамовъ,
Вълко Желѣзовъ,
Генчо Стамовъ,
Георги Стоевъ,
Ганчо Константиновъ,
Добра Зафирова,
Димитръ Желѣзовъ,
Димитръ Фотевъ,
Д. Бонева (момиче),
Драгна П. Петрова,
Добре Рахневъ,
Иванъ Булевъ,
Иванъ Стояновъ,
Илия Павловъ,
Илия Пауновъ,
Кирякъ Арабаджиевъ,
Тоте „
Марко Станчевъ,
Никола Карарусевъ,
Никола Марковски,
Никола Пауневъ,
Никола Шекеровъ,
Недѣлчо Цончевъ,
Овчаръ Добре,
Пенко Георгиевъ,
Панайотъ Стефановъ,
Панайотъ Ганевъ,
Петко Николовъ,
Петръ Колевъ,
Петръ Петковъ,
Раде Ивановъ,
Свящ. Д. С. Ганчевъ,
Свящ. А. Николовъ,
Стане Гуневъ,
Стайко Иовчевъ,
Тодоръ Антоновъ,
Тома Фотевъ,
Филипъ Пенковъ.

Пенко Георгиевъ и Въчо Стамовъ ужасно мѫчени, мушкани, рѣзани и най-послѣ заклани.

Добра Зафирова 85-годишна останала у дома си, послѣ я намѣрили мъртва и гола като отъ майка родена.

Тодоръ Антоновъ и синъ му Антонъ докарани отъ с. Антармакъ, разни мѫки претърпѣли за да кажѫтъ гдѣ сѫ скрили паритѣ си и най-послѣ ги убили.

На убитата баба Кера, гладнитѣ котки, пръститѣ изяли.

Около 100 сѣмейства на 11 Ян. отишли въ турското село Гюджелевъ въ балкана. Турцитѣ вѣрвали че русситѣ наскоро ще пристигнатъ, та по тѫзи причина доста добрѣ ги приели. Съжалявали ги, храна и дърва имъ давали, нъ слѣдъ 10 дена като не се показали русситѣ, съ дървета ги изгонили изъ селото.

До 50 сѣмейства отишли въ с. Аптарзакъ и тамо ги добрѣ приели турцитѣ, нъ послѣ ги обрали и изгонили.

Рада Бонева потеглила съ 4 дѣца на възрасть: една, три, петь, и седъмь годишни. Дѣцата голи и боси, врѣмето студено и снѣгъ. Нито тѣ могѫтъ да вървятъ нито тя може да носи всички. Оставила на пѫтя 5-годишното момиче Димитра, занесла другитѣ въ с. Ичме, върнала се за оставеното, нъ то се вдървило отъ студъ.

Калинка Кара Генчова, на която мѫжътъ убили на 10 Май 1876 г. жандармитѣ въ града, имала 8 дѣца отъ които най-голѣмото на 12 год. И като немогла да отиде по надалечь, останала въ кѫшлитѣ надъ града, дѣто до 14 Ян. прекарали на голата земя, гладни, жадни, голи и боси. Кръшила прѫте отъ плета, отпредъ се грѣяли по малко а отзадъ лѣдница. Вода нѣмало, та въ едно гърпе снѣгъ топили на огъня и пили. Презъ день, презъ два заминавали по нѣкои хора отъ тамо, давали имъ по едно парче хлѣбъ и съ него прекарвали. Майката го давала като нафора на всички по залъкъ.

Града останѫлъ съвършенно пустъ. Нѣкой по рѣшителни мѫже, често пѫти дохождали да видятъ въ какво е положение и хлѣбъ да дирятъ.

Слѣдъ 10—15 дена нѣкои почнали да се прибиратъ въ града и прѣдпазливо да живѣятъ.

На 22-й дошли 12 д. казаци, обиколили изъ града, намѣрили въ среднята джамия четирма турци, искарали ги при църковната градина гдѣто имало тогава голѣми върби, вързали ги и ги застрѣляли.

На 23-й изъ Карнабатъ потеглили 20 д. казаци, а въ сѫщото врѣме цигани нападнали селото Пирне, почнали да грабатъ, много моми и жени които попаднѫли въ рѫцѣ били обезчестени а нѣкои избѣгнѫли въ ближнята горица, и като минавали казацитѣ, селянитѣ се впустнѫли къмъ тѣхъ, явили имъ и тѣ се отбили въ селото, нъ само пострадалитѣ пискали и плакали а циганитѣ избѣгали. Обаче казацитѣ ги застигнали и 10 д. отъ тѣхъ избили.

Великий Князъ Михаилъ Николаевичъ.

На 24-й по обѣдъ пристигнала въ града до 400 д. конница и пѣхота, посрѣщната отъ голи и боси хора и установена по голитѣ и праздни кѫщя въ града.

На 25-й пръснатитѣ тукъ-тамѣ граждани се прибрали

Стояна Желчова която умрѣла на 31-й Дек. и не било възможно при такова смущение да се погрѣбе, на 25-й Ян. била намѣрена съвършенно гола.

На 9-й Февр. се завърнали и онѣзи които били заминали за Цариградъ.

Градътъ Айтосъ въ когото е изгорѣла цѣлата чаршия, повечь отъ 40 кѫщи и църквата е билъ подъ разположението на турцитѣ отъ 1-й до 24 й Ян. и всичко сѫ ограбили.

Въ Панайръ-ханъ имало до 15,000 кила храна, нъ изгорѣла.

Въ околията имало 284 кѫщи изгорени, 87 здания, 1 църква и 296 жъртви. Най-много е пострадало селото Урумъ-Еникюй въ което селянитѣ три дни сѫ имали сражение и 160 д. селени изгубили.

Завземанието на Бургасъ. Турското население въ този градъ по отдавна взело да се тревожи отъ пристиганието на бѣжанцитѣ, а българското отъ както се появили граждани изъ Карнабатъ и селяни изъ околията.

Днитѣ се изминавали и тревожнитѣ извѣстия се увеличавали. Градътъ почналъ да се пълни съ голи, боси и гладни селяни отъ разни села за спасение, които приказвали само за обири, пожари, истязавания, обезчестявания, убийства и др. т.

Освѣнъ града, и брѣговетѣ на морето около пристанището били пълни съ коля и народъ. Нѣкои отъ селянитѣ щомъ намирали параходъ или корабъ, веднага се качвали и заминавали.

Въ края на м. Декемв. между турското население се забелѣзвало особно движение, и една часть избѣгнало за Цариградъ.

Въ това врѣме каймакамина получилъ телографическа заповѣдь да събере архивата, да бѫде готовъ и щомъ получи втора заповѣдь, да запали всичкитѣ правителственни учрѣждения и житницитѣ и, наедно съ персонала да замине за Цариградъ. А пакъ бѣжанцитѣ турци се готвили да изгорятъ цѣлия градъ слѣдъ като го ограбатъ. Обаче, Бунала чрѣзъ французския консулъ подѣйствовалъ за да се запази града, въ което и другитѣ консули помогнали, та никакъвъ пожаръ не станалъ въ града.

На 1-й Ян. сутреньта, кмета Кара-Хафѫзъ отишелъ при Яне Русалиевъ и казалъ да се взематъ мѣрки за да не пострада турското население, защото русситѣ наближавали и днесь-утрѣ сѫ въ Бургасъ, а въ случай, че нападнатъ черкези и башибозуци, гражданитѣ турци ще защищаватъ българското население.

На 2 й въ кѫщата на Бръкалова се събрали до 150 д. граждани. Не се изминало много врѣме, черкезитѣ нападнали кѫщата, нъ гражданитѣ сполучили да извѣстятъ на английския вицеконсулъ Брофъ, който пристигналъ съ двѣ заптиета и казалъ имъ да отидѫтъ въ неговата кѫща. Консула тръгналъ напредъ, слѣдъ него гражданитѣ, подиръ тѣхъ и заптиетата. Обаче, въ улицата се присъединили повечь отъ 1000 д. мѫже, жени и дѣца. Когато пристигнали до кѫщата на Брофъ, той се обърналъ надирѣ, изгледалъ множеството и казалъ на първенцитѣ: „Ако приберѫ васъ, другитѣ какво ще сторѫ? нъ идете въ Бръкаловата бахчия“.

Въ бахчията имало до 3000 д. народъ, а като влезли и тѣ, праздно мѣсто не се виждало. Всички стояли на крака. Студъ, снѣгъ вали, а поставената стража никого не оставяла да се отдѣли — или всички да се спасѫтъ или наедно да измрѫтъ.

Нѣколцина, които се намирали въ края, прехвърлили се презъ брѣга, на другия день се качили на единъ каикъ и намѣрили спасение.

Убийства и пожари въ града ако и да нѣмало, нъ лицата на исплашенитѣ селяни, които бѣхѫ избѣгнали вѫтрѣ изъ огъня и изъ подъ ножа страхъ и трепетъ възбуждали въ когото и да било. Всякой обърналъ очитѣ си къмъ морето и съ нетърпѣние очаквалъ пристиганието на параходъ или корабъ.

На 4-й повечь отъ 5000 д. народъ се въсправилъ на крака по брѣга на морето около пристанището. Едни се качвали въ параходи, други въ кораби и често пѫти ставали сбивания при качванието въ лодкитѣ, тъй като всякой единъ гледалъ по скоро да се хвърли вѫтрѣ.

Нѣкои отъ селянитѣ, като нѣмали търпѣние, тѣ навтикали колята си въ морето, поставили дъски и по този начинъ се качвали въ кораба, а на брѣга оставяли дрѣхи, сандѫци и покѫщнина, наредени като на изложение.

Едни отъ корабитѣ отплували за Анхиало, други за Созополь, а нѣкои спрели въ морето, гдѣто прѣкарали безъ хлѣбъ, безъ вода, безъ постилки и покривки и завърнали се на 18-й Яноар., когато вечь турцитѣ, слѣдъ като ограбили чаршията и кѫщята, бѣхѫ заминѫли за Цариградъ.

Ограбенитѣ дюгени, магазии и фабрики били до 200 и турцитѣ завдигнали само по-легки и скѫпи нѣща, нъ вратитѣ и кепенцитѣ на всичкитѣ магазии исчупени. Кафе, шекеръ, орисъ, солъ, всичко размѣсено, разнебитено и расхвърлено.

Отъ Цариградъ пристигнали двама гръци съ параходи и съ лъжеофицери да приберѫтъ правителственното жито, което било повечь отъ 60,000 цариградски кила, нъ тукашнитѣ гръци по-хитри излезнали.

На 25-й пристигнала авангвардията а слѣдъ нея и полк. Лермонтовъ. Посрѣщанието станало тържественно съ облѣчено въ църковни одѣжди духовенство, байраци, кръстове и прч.

Освенъ Д. Бръкаловъ, който е испратенъ на заточение наедно съ сливенскитѣ и ямболскитѣ заточенници, други отъ населението до послѣдно врѣме никакви притѣснения не е претеглилъ и учителя Ст. Шивачевъ до Рождество Христово училището не е затворилъ.

И въ Бургазска околия има доста цьркви разорени, кѫщя изгорени, жени и моми обезчестени, хора избити и имота разграбенъ. Нѣма село безъ да е пострадало. Въ Коджабукъ убити 24 д., въ Русокастро 21, въ Алмалий 38, въ Карабунаръ 39 души.

Въ края на м. юлий послѣдното село е нападнато отъ черкезитѣ изъ Айваджикъ посредъ пладнѣ. Нъй-първо се впуснали да безчестятъ и не оставили жена или мома здрава. Послѣ ограбили по-цѣнно изъ кѫщята, забрали добитъка и си отишли. Нѣкои отъ селянитѣ се оплакали на английския вице консулъ Брофъ, който настоялъ предъ каймакамина, та по-голѣмата часть отъ ограбенитѣ вещи били повърнати, нъ за обезчестяванието, черкезитѣ никакво наказание не претеглили.

Престрѣлката въ г. Руссе между русската и турската войска презъ Дунава. Щомъ се провъзгласи войната, турскитѣ войски почнахѫ да се трупатъ по укрѣпленията *Левентъ-кашъ*, *сърмаджи* и др. Въ растояние на нѣколко дена числото на войската се въскачило отъ 10 на 16,000 д подъ командата на Кайсерли Ахмедъ паша.

На 8-й Май се почна престрѣлката между Гюргево и Руссе.

На 14-й въ ч. около 10 пр. пл. турцитѣ отправихѫ отъ Кашъ-табя едно гюлле въ Слобозия, нъ русситѣ неотговорихѫ.

На 16-й сутреньта русситѣ открихѫ огънь който продължава 6 часа непрекъснато. Доста хора паднахѫ убити, консулитѣ и една часть отъ населението напуснаха града.

Въ това врѣме войската се увеличи на 30,000 д. и флотилията се усили.

На 23-й въ ч. 5 сл. пл. отъ укрѣплението *Салканъ* турцитѣ захванахѫ да бомбардиратъ Гюргево, което се продължи ч. до 7 нъ безвредно.

Надвечерь на 25-й стрѣлбата се почнала и отъ двѣтѣ страни нъ скоро се прекратила. Сутреньта артилерийския огънь се откри въ ч. 5 и продължава до $8^1/_2$ съ голѣмо ожесточение. Населението се исплаши, магазинтѣ се затворихѫ, всяки остави кѫщата си и побѣгна на вънь, а въ града било всичко глухо и нѣмо.

На 26-й руситѣ съсипахѫ двѣ турски укрѣпления и до 15-й Юний день не се изминавалъ безъ да стрѣлятъ. Съсипахѫ една джамия, исляхането, една огнепна воденица, и нѣкои отъ по виднитѣ граждани избѣгнахѫ презъ Цариградъ за Румѫния, едни за Варна, други за Шуменъ, Разградъ, въ Червена-Вода и по други села, а останалитѣ въ града прибрали стоката отъ дюгенитѣ си, испокрили я въ подземията по домоветѣ си, нищо вечь не се продавало и никой не излизалъ изъ кѫщата си.

Ахмедъ паша повикалъ дядо Климента (Григорий се намираше въ Цариградъ), заповѣдалъ му да каже на българското население да опразди града, защото се намиралъ въ опасность. Климентъ предалъ тъзи заповѣдь на населението, а сѫщеврѣменно чрѣзъ свещеницитѣ го съвѣтвалъ да непапуска града. При всичкото му упорство, Ахмедъ паша, насилственно го извадилъ на вънь, турцитѣ нахлули и почнали да грабятъ. Населението вднага се оплакало чрезъ италиянския консулъ на коменданта на арабската войска Хасанъ паша, който позволилъ да се завърне по домоветѣ си и гарбежа неотишелъ за по дълго врѣме отъ единъ часъ.

На 12-й Юний сутреньта руситѣ почнали да бомбардиратъ града. На другия день огъня още повечь се усилилъ. Бомбитѣ като градъ падали и значителна поврѣда нанесли. Английското, французското, италиянското и белгийското консулата пострадали, частната кѫща на валията, конака и телографа съсипани, управителя и мѣстнитѣ власти въ Варна избѣгали.

Слѣдъ преминаването на руситѣ Дунава, стрѣлбата ослабнала и въ града било вечь по тихо, мирно и спокойно.

Задъ гръбътъ на руссенската турска войска, бѣ поставенъ „русчушкия“ отрядъ на Н. И. В. цесаревича и турцитѣ бѣхѫ почти ограничени.

Александръ Александровичъ.

На 9-й Юлий главнокомандующий писалъ на цесаревича да нападне града Руссе и, като били направени всичкитѣ распореждания за това, на 12-й повторно му писалъ да спрѣ нападениего до гдѣго се превземе Плѣвенъ.

Ахмедъ паша рѣшилъ да съсипе града съвершенно като му даде огъня отъ четиртѣ срани, обаче, нѣколцина отъ гражданитѣ между които били: Х. Мехмедъ-Али, Иванъ Ведеръ сполучили да го отклонятъ отъ това намѣрение.

На 27-й Ян. войската и турското население напуснали града и заминали за Шуменъ, а на 8 й Февруар. ген. Тотлебенъ влезналъ въ него, посрещнатъ съ голѣмо тържество.

Отъ тукашнитѣ граждани били испратени на 6-й Авг. на заточение въ Кастамония:

† Ганчо Карамаждраковъ, † Георги Н. Кулевъ, Димитръ Г. Станчевъ, Михалъ Х. Костовъ, Никола Ганевъ, Никола П. Секилариевъ, П. Винаровъ.

Селата изъ околията изобщо били ограбени. На 27-й Юл. черкези и башибозуци нападнали на с. Червена-Вода, населението избѣгнало, а отъ останалитѣ нѣколцина селяни 4 д. убити, 5 ранени, двѣ кѫщи и църквата разорени, а покѫщнина и добитъкъ исцѣло ограбени.

Завземанието на Балчикъ. Тукъ имало двѣ укрѣпления, нѣколко табора конница, пѣхота и артилерия. Турскитѣ звѣрства заставили християнското население да избѣгне още презъ м. Юлий въ Варна.

Въ едно сражение при с. Ириджи, русситѣ избили много турски войници, взели 145 коньe и 376 говеда. Напослѣдно врѣме въ града останали само 120 д. конница и 200 д. пѣхота подъ началството на бинбашията Ферада, който, щомъ се извѣстилъ, че русситѣ сѫ влезнали въ Добричъ, затрѫбила тръбата на сборъ и повелъ войската на вънь изъ града. Ферадъ билъ добръ човѣкъ и никакъ не позволявалъ на войницитѣ си да злодѣйствоватъ, нъ като изминалъ той напрѣдъ, останалата конница на горний край на града, ограбила чаршията и дала ѝ огъня.

Мѣстната власть и по голѣмата часть отъ турското население, тоже напуснали града, а нѣкои отъ останалитѣ: Кара-Али Исмаиловъ, Исмаилъ Ефенди Чобановъ, Янаки Кубановъ, Николаки Алтѫпармака, успѣли да ограничатъ огъня, та изгорели само 5 дюгена и единъ ханъ.

Тѣ наредили стража и пазили града до 19-й ян. когато пристигналъ полковн. Николай Яневъ съ 300 д. донци и установилъ се въ кѫщата на Станчо Саввовъ.

На 21-й той напусналъ града съ своитѣ донци, а на 20-й пристигнала пѣхота, слѣдъ нея и ген. лейт. Циммерманъ, който, както е казано премина Дунава при Браила срещо Мачинъ и дѣйствоваше въ Добруджа.

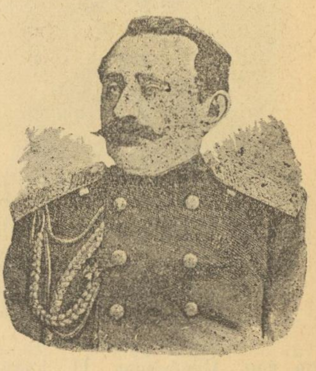

Ген. лейтенантъ Циммерманъ

Св. Стефанский договоръ. Ний сме казали вечь причината, която ни е заставила да прекратимъ безъ да опишемъ станалитѣ приключения и по другитѣ градове въ България, а ще свършимъ въ нѣколко думи съ Св. Стефанский договоръ.

Русситѣ съ настѫпванието си въ Южна България, като потеглихѫ за Цариградъ, най-голѣмото упорство отъ страна на турцитѣ сѫ очаквали въ Одринъ, гдѣто се намираше Ахмедъ-Еюбъ паша съ 8000 д. войска, особно черкези и башибозуци и за гдѣто се бѣше опѫтилъ Мехмедъ-Али паша, така сѫщо и пашитѣ Абдулъ-Керимъ, Хасанъ, Хаджи Юсеинъ съ 25,000 д. войска.

Ген. Струковъ като се извѣстилъ, че Мехмедъ-Али паша патеглилъ изъ Шуменъ за Одринъ, прибръзалъ да предвари, а пакъ Ахмедъ-Еюбъ паша щомъ се научилъ, че русситѣ наближаватъ Одринъ, на 7 ян. презъ нощьта запалилъ склада съ барута и патронитѣ и наедно съ войската си избѣгналъ съ желѣзницата къмъ Цариградъ, а на 8-й Струковъ влѣзе въ града съ своята авангвардия.

Когато войската на Мехмедъ-Али пристигнала въ с. Инеджий и се извѣстила, че русситѣ завзели Одринъ, въ сѫщото врѣме пристигнали и другитѣ трима паши съ силната войска, нъ не се рѣшили да продължаватъ пѫтя си къмъ Одринъ, а потеглили за Лозенъ.

Н Ц. В. Князъ Черказский.

Въ разстояние на 2—3 дена града се съживи, войски пристигахѫ и заминавахѫ, презъ день презъ два генерали се посрещахѫ. Пристигна князъ Черказский, Гурко, Скобелевъ I и II, Шнитниковъ, Карцовъ и други мнозина, а на 14-й биде посрещнатъ на станцията и главнокомандующий

Отъ Одринъ русскитѣ войски потеглихѫ за Лозенъ, за Узунъ-Кюпру, Баба-Ески, стигнахѫ до Гюмюрджина, а отряда на ген. Скобелева II достигналъ до Чаталджа, когато на 19-й ян примирието било подписано. При всичко, че Дегаетъ паша трѣбвало да очисти Чаталджа споредъ условието на примирието, той силно упорствовалъ, нъ ген. Скобелевъ го заставилъ на това и съ единъ приказъ, неговия „летучий“ отрядъ, свършилъ вечь своитѣ дѣйствия.

Ген. лейт. М. Д. Скобелевъ II е синъ на Д. Иванова Скобелевъ I. Всякой пѫть той влизалъ въ бой на бѣлъ конь, облѣченъ въ бѣли дрѣхи и на главата бѣла шапка. Въ цѣпьта най първо той вървелъ и за очудвание, цѣлъ и не повреденъ оставалъ, тъй щото между войницитѣ спечелилъ легендарната репутация, че той е омагьосанъ, та коршумъ не го лови и на него гледали като на свърхестественно сѫщество. А офицеритѣ като го виждали всегда предъ себе пренебрегающь, всяка опастность, и съ ласкаво, спокойно, просто обхождение безгранична любовь хранили къмъ него. Турцитѣ го наричали „акъ паша“ (бѣлий генералъ) и щомъ го виждали срещо себе, казвали: „ний сме побѣдени“.

Ген. лейт. М. Д. Скобелевъ II.

Слѣдъ примирието русскитѣ войски се опѫтихѫ къмъ Цариградъ, гдѣто трѣбваше да бѫде подписанъ договора и трупахѫ се въ Св. Стефанъ. По впушението на Английскитѣ държавни мѫже, Турция, ако и да се колебаеше, най-послѣ на 19-й Февруарий, сключения договоръ се подписа и даде край на войната.

Споредъ рѣшението на конференцията, България по този договоръ се лишаваше отъ една часть земя въ Добруджа и въ Нишския санджакъ, нъ пакъ се видѣла голѣма и силна държава въ очитѣ на английското правителство, което не закъснѣ да испрати своя флота въ Мряморно море и да се покаже готова за бой, ако не се стѣснятъ границитѣ на България. При това на 20-й Мартъ телеграфически съобщи на посланницитѣ си при Великитѣ Сили, че този договоръ не може да се допусне, защото, споредъ него се създава една силна славянска държава, която ще владѣе важни пристанища по брѣговетѣ на Черно Море и Архипелага, подъ влиянието и властьта на Руссия и ще се установи тъй, щото да потъне въ господствующето славянско множество една значителна масса отъ едно население, което гледа съ страхъ какъ ще се погълне отъ общество чуждо не само по народность, нъ и по политическа склонность и по духовно управление.

Английското правителство привлече на своя страна Австрия и като поставиха на масата издадената презъ 1876 г. отъ гръцитѣ карта въ която се посочваше че по-голѣмата часть отъ западна Тракия и Македония се населявали съ гръци, и само въ Пловдивъ имало 50,000 жители (когато цѣлото население не възлизаше повечь отъ 30,000 ж.) успѣха, въ *името на човѣшкитѣ права* да распокѫсатъ България на петь части и да нарушатъ етнографическитѣ, географическитѣ и икономическитѣ сходства на българското население, като отстѫпиха цѣла Добруджа на Румѫния; една часть на Сърбия; друга,

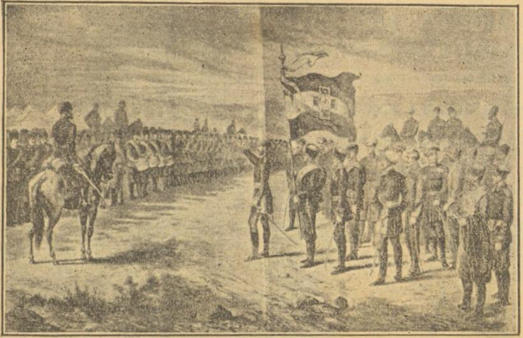

Посрѣщанието на Н. В. Николай Николаевичъ въ Цариградъ.

нарѣчена Источна Румелия въ която съ хиляди народъ погина, села и градове се упостошиха, остана съ административно управление подъ прямата политическа и военна власть на Султана, а Княжеството се образова почти отъ нѣкогашния Дунавский вилаетъ. А пъкъ най-голѣмото пространство съ около два милиона народъ остана още да робува.

КРАЙ

Я

СЪДЪРЖАНИЕ.

стр.

Едно малко обяснение къмъ трудътъ ни V
Книгата „Българското Отечество“ IX
Инанма достуна̀, сама̀нъ долдуръ постуна̀ XIII
Предизвикванието на войната 33
Императорский манифестъ и приказа на главнокомандующий по войната . 41
Доброволнитѣ пожьртвования въ Руссия и насилственнитѣ въ Турция . 48
Силата на воюющитѣ страни и преминав. на русситѣ румѫнската граница 50
Потѫванието на турския броненосецъ Лютви-Джелилъ 53
Потѫванието на турския параходъ Хѫвзи-Рахманъ 54
Пристиганието на императора въ Плоещъ, посрещанието му отъ бълг. прѣдставители, тѣхния адресъ и прч. 56
Преминаванието на русситѣ Дунава при Галацъ 58
Завземанието отъ русситѣ града Мачинъ 60
Рѣшителното преминавание на русситѣ Дунава при Свищовъ 62
Тържественното влизание на русситѣ въ Свищовъ 70
Влизанието на русситѣ въ гр. Бабадагъ 73
Образ. на бълг. дружини, бълг. знаме, бълг. обѣдъ и премин. на опъл. Дунава 74
Превзиманието на Търново 80
Завземанието на г. Бѣла 85
Завземанието на Севлиево 87
Завземанието на Габрово 90
Превзиманието на Никополь съ двама паши и 7,000 д. войска 94
Самозащит. на Каварненци, грабежа и страданията на христ. население . 98
Премин. на ген. Гурка Хаинския проходъ и дѣйств. му на Шип. проходъ 115
Звѣрствата на турскитѣ войници въ Н. Загора и разбиванието на Реуфъ паша отъ ген. Гурка 122
Избив. на 1013 д бълг. на 14 Юл. въ с. Гюнели-Махле и съсип. на селото 125
Геройското сражение на опълченцитѣ и тѣхнитѣ офицери русси съ многочисленната Сюлейманова армия при Ст.-Загора 130
По главнитѣ точки, гдѣто сѫ избити до 14,000 д. мѫже, жени, дѣца и изгарянието на града 145
Заробенитѣ жени, моми и дѣца 180
Петь-мѣсечното ацко тегло на бълг. население въ Карлово и погубенитѣ 288 души граждани 194
Приключенията въ Сопотъ 210
Опустошението на Калоферъ съ 618 жьртви 212
Изгарянието на чаршията въ Казанлѫкъ и избиванието на 340 д. българе 219
Геройската отбрана на Шипчан. проходъ отъ една шепа русси и опълч. 225
Избиванието на 290 д. граждани въ Ловечъ и окончат. освобожд. на града 232
Превзиманието отъ русситѣ г. Тетевенъ 239
Превзиманието на г. Вратца 242
Превзиманието отъ русско-румѫнский отрядъ града Орѣхово 243
Превзиманието на с. Етрополъ . . . . — 245
Завземанието на Орхание 246
Обсадата, сражението и паданието на г. Плѣвенъ 247
Преминаванието презъ Ст. Планина 268
Сражението и завземанието на града Елена 270
Завземанието на София 272

стр.
Предаванието на Вейселъ паша съ 40,000 д. войска и освобожд. на Т. Паз. 278
Завземанието на Пловдивъ 281
Трагическото бѣгство на турск. насел. изъ Чирпанъ и завзем. на града 282
Изгарянието въ г. Сливенъ отъ турската власть около 1200 дюгени, до 200 кѫщи и освобождението на града 248
Петь-дневното страдание на българското население въ Ямболъ 290
Ужасната картина при моста въ Сейменъ 293
Завземанието на Хасково 295
Турскитѣ звѣрства въ г. Карнабатъ и завземанието му отъ русситѣ . . 297
Турскитѣ звѣрства въ Османъ-Пазаръ 300
Превзиманието на г. Добричъ 300
Сраженията около Разградъ и завземанието на града 303
Убийствата и грабежа въ с. Мѣдвенъ 305
Избиванието на 485 д. българе и изгарянието на 450 дюгени въ г. Джумая 306
Турскитѣ звѣрства въ г. Айтосъ 309
Завземанието на Бургасъ 312
Престрѣлката въ г. Руссе между русската и турската войска презъ Дунава 314
Завземанието на Балчикъ 316
Св. Стефанский договоръ — край на войната 317

ОБРАЗИ.

стр.
Негово Импер. Величество Александръ Николаевичъ 34
Негово И. Височество Николай Николаевичъ 43
Българското опълчение въ Плоещъ 77
Ген. адют. Иосифъ Владимировичъ Гурко 81
Ген. лейтенантъ баронъ Криденеръ 94
Ген. лейтенантъ Т. Т. Радецкий 231
Ген. адютантъ Тотлебенъ 259
Ген. адютантъ Игнатиевъ 266
Помързн. русски солд. се грѣятъ и дрѣхитѣ си сушатъ въ балкана 270
Турскитѣ звѣрства 307
Великий князъ Михаилъ Николаевичъ 311
Н. И. В. Александръ Александровичъ 316
Ген. Лейтенантъ Циммерманъ 317
Князъ В. А. Черказский 318
Ген. лейтенантъ М. Д. Скобелевъ II 319
Посрещанието на Н. В. Николай Николаевичъ въ Цариградъ . 320